Haagsch Jaarboekje

1898

T 8228

J. SMULDERS & Co.

SPUISTRAAT 55. — DEN HAAG.

Steendrukkerij, Papierhandel, Stempelinrichting.

VISITEKAARTEN,

Verlovings- en Huwelijksbrieven

IN DE NIEUWSTE GENRES.

☞ **Grootste Collectie MENUS.**

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK
0633 5928

TRADE MARK.

En gros. Wettelijk gedeponeerd

The Continental Bodega Company

En détail.

SPECIALITEITEN IN

Spaansche en Portugeesche Wijnen.

CHAMPAGNE,

BORDEAUX, SPIRITUALIËN.

Succursales te 's-Gravenhage:

LANGE POTEN 40.

PRINSESTRAAT 1, hoek Kerkplein.

INBRAAK

VERZEKERING

MAATSCHAPPIJ

„Mercurius".

KANTOREN te 's-Gravenhage:

H. E. MUNNIKS DE JONGH, Prins Hendrikstr. 58
J. A. MAZEL, Mauritskade 13.
M. J. NIX, Van Merlestraat 24.
Th. VERWAAIJEN, Papestraat 12a.
VAN ITERSON, Inspecteur, C. Speelmanstr. 2.

FABRIKANT

VAN

Spuitwater,

LIMONADES,

Bron- en Medicinale Wateren.

H. D. VERMEULEN

voorheen CRANS & Co.

77-79 Balistraat Den Haag.

TELEFOON No. 660.

Specialiteit

IN

SIROPEN

EN

alcoholvrije

LIKEUREN.

PRIJSCOURANTEN EN INLICHTINGEN WORDEN GAARNE VERSTREKT.

Restaurant VAN DER PIJL,

Maison 1er ordre.

Plaats 18. *La Haye.*

Kantoor: WAGENSTRAAT 39a.

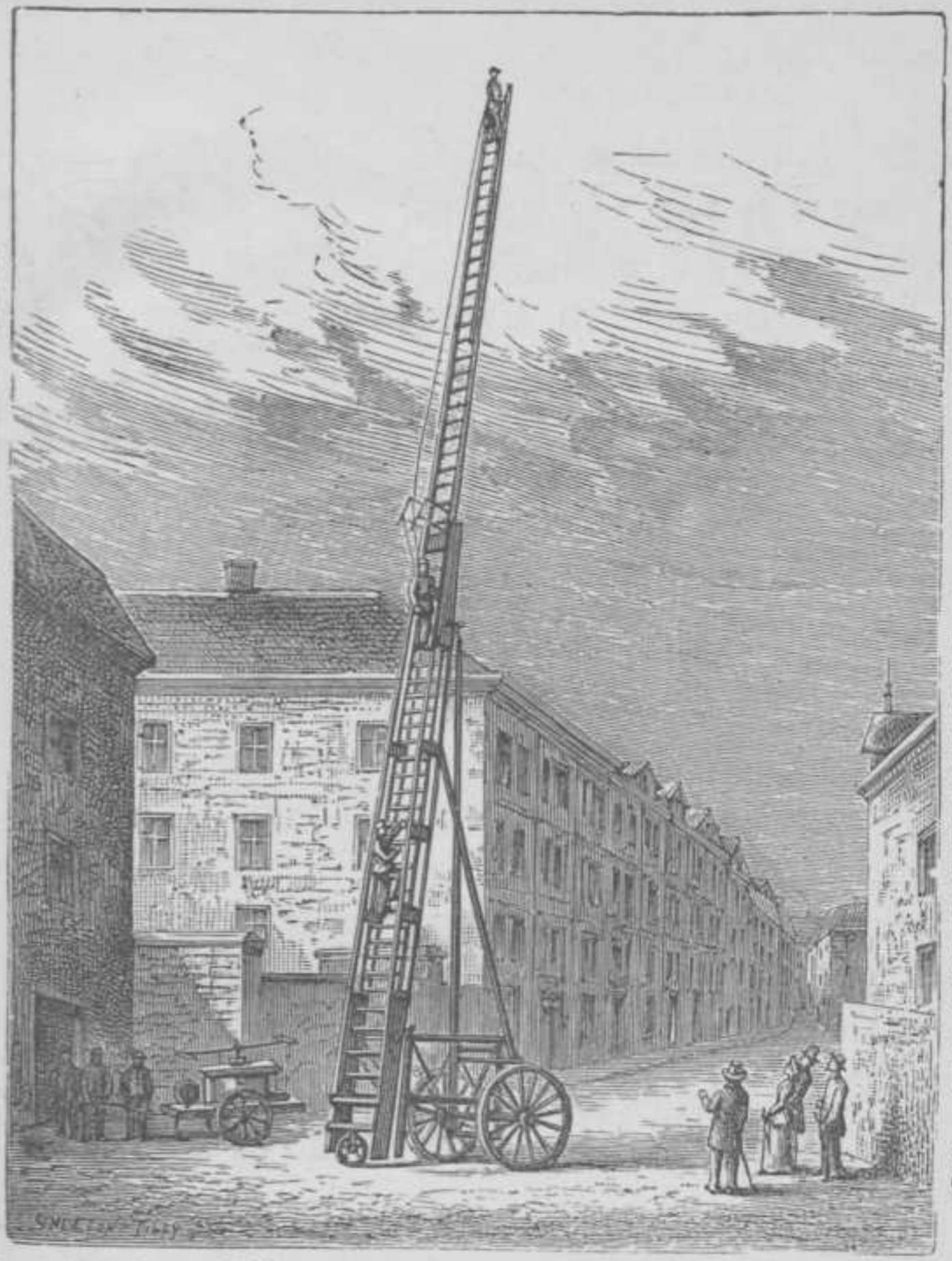

Fabriek en Remise: Westerbaenstraat 32—40.

Oudste Glazenwasscherij en Fabriek van Jaloezieën.

Bureau: WAGENSTRAAT 39A.

Opgericht 1881.

Verricht alle werkzaamheden die schoonmaken betreffen, zoowel binnen als buitenshuis.

Levert in den kortst mogelijken tijd alle soorten van **binnen** en **buiten jaloezieën** met 5-jarige garantie.

Zonneschermen en **marquises** volgens een nieuw systeem.

Lichter, solieder en goedkooper.

Soliedste adres, ook tevens voor het afnemen, bewaren, schoonmaken, repareeren en ophangen van **jaloezieën, tochtramen** enz.

TELEPHOON 385. **Ruim 1600 abonnees.**

Zie nummering der kwartaalkwitantiën.

DE BAS & Co.

in Effecten,

Wissels en Assurantiën.

Noordeinde 64c,

's-GRAVENHAGE.

TELEGRAM-ADRES:

Debas, Den Haag.

Ganterie Française et Tyrolienne.

Mad^lle^. T. VAN ENTER.

Ci-devant Associée de M. Laimböck.

GANTS – CRAVATTES

Eau de Cologne Véritable.

Plaats 15. La Haye.

HANDELSDRUKKERIJ

GEBR. KALSE,

Vlamingstraat 41,
's-GRAVENHAGE.

Dam 5,
SCHIEDAM.

SCHRIJF- en TEEKENBEHOEFTEN.

LUXE- en TOILETARTIKELEN.

Specialiteit in Lederwaren.

Dames en Heeren Horloge-kettingen in Doublé en Nickel.

Damesceintures en Bijouteriën.

J. J. WALHAIN,

Loodgieter en Zinkwerker

AANLEG VAN GAS- EN WATERLEIDING.

MAGAZIJN VAN
Gas-Ornamenten,
BADEN- en BADKACHELS.

REPARATIE AAN
KOPER- en BLIKWERK.

Petroleum-, Hang-,
EN
Staande Lampen.

Balons, Glazen en Branders.

Electrische en Luchtdrukschellen.

VAN KINSBERGENSTRAAT No. 126, bij de Prins-Hendrikstraat.

DEN HAAG.

KONINKLIJKE MAGAZIJNEN

VAN

IJzerwaren en Huishoudelijke Artikelen.

FABRIEK van

Inbraakvrije Brandkasten en Kluisdeuren.

's Gravenhage, Veenestraat 44

Firma J. VAN ZANTEN & Co.

Dordrecht, Groenmarkt 9

J. LIPS Bz.

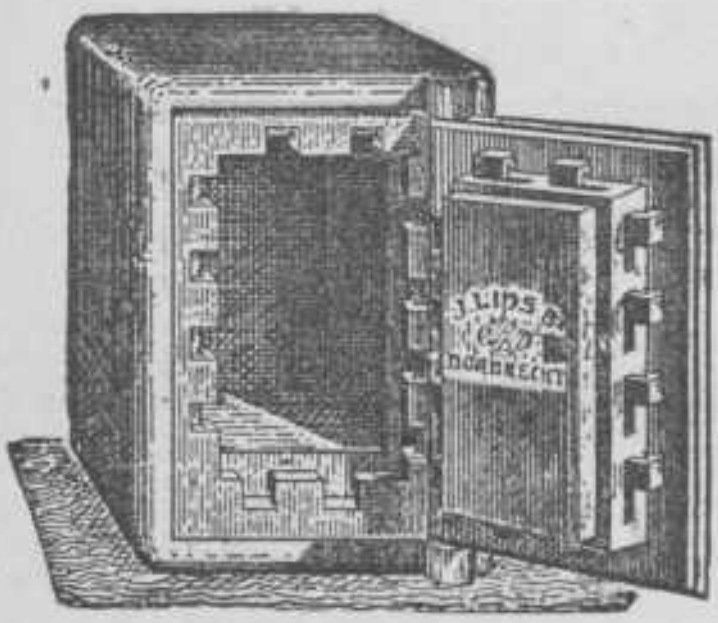

Brand te Hooge Zwaluwe op 28 Augustus 1895.

De Ondergeteekende verklaart dat in zijn **BRANDKAST**, fabrikaat van den Heer **J. LIPS** te *Dordrecht*, niettegenstaande den hevigen vuurgloed, zonder de minste bespuiting van het brandende gebouw, na afkoeling bij de opening door den Heer LIPS zelve, bleek **deszelfs inventaris geheel ongeschonden** werd bevonden.

Eere wien eere toekomt, met mijn hoogsten dank voor dit deugdelijk fabrikaat. (*was get.*) D. A. VAN ES VOGEL.

☞ *Prijscouranten worden op aanvrage toegezonden.*

BADHUIS

Waldeck Pyrmontkade 64/65.

Prijs per kuipbad f 0.40.

Bij abonnement zeer verminderd tarief,

zoowel Dames- als Heerenbaden.

DEPOT VAN WIJNEN

L. Bourbon, Bordeaux.

Agent H. KREUSEN,

Waldeck Pyrmontkade 63.

Goedkoope Tafelwijnen, aangenaam van smaak.

WITTE GRAVE . . . . van af 65 cts. de 1/1 fl.
ROODE CATE BLAY. . . „ „ 60 „ „ „ „

Bij afname van 48 fl. 7% reductie.

NEDERLANDSCHE GASMETERFABRIEK

VAN

GEORGE WILSON,

Loosduinsche weg 191/241, 's-GRAVENHAGE.

TELEGRAM-ADRES: *WILSON, HAAG.*

Eerekruis: Amsterdam 1895.
Gouden medaille, technische onderscheiding: Amsterdam 1895.
Groote bronzen medaille, geschonken door H.H. M.M. de Koningin en Koningin-Regentes: Amsterdam 1895.
Gouden medaille: Gouda 1892.

Zijnde allen de hoogste onderscheidingen.

Droge en natte Gasmeters, Munt-, Proef- en Experimentmeters.

FABRIEKSMETERS EN REGULATEURS.

Zelfregistreerende Drukkingaanwijzers.

MANOMETERS.

Probeertoestellen voor Gasmeters, enz.

AANNEMER voor het leggen van

Hoofdleidingen voor Gas- en Water.

Pentremawr Colliery Coy. Ltd. Swansea.

First Class pure machine-made

ANTHRACIT-NUTS.

Latest analysis:

Carbon	**92.03** %
Hydrogen	3.16 „
Oxygen	2.26 „
Nitiogen	0.74 „
Sulphur	0.04 „
Ash	**1.77** „

Agent for Holland: **A. ZELLEKENS,**

THE HAGUE, RUHRORT, DELFT.

For retail at the Hague: the Coal Stores „Glück-Auf."

RIJSWIJKSCHE PLEIN.

TELEPHONE No. 368.

J. KRUG,

Mr. Schoen- en Laarzenmaker,

Dennenweg 6, 's Gravenhage.

Is het eenigst adres voor **rijlaarzen** (Duitsch model) welke uitmunten in kwaliteit, elegante en gemakkelijke pasvorm.

Jachtschoeisel. Renn of Jockeylaarzen,

Alle soorten **Sport-** en **Wandelschoenen** munten uit door gemakkelijkheid en elegante modellen.

N.B. Geen schoenmagazijn, alles wordt op bestelling naar maat vervaardigd.

J. C. LANEN, HORLOGEMAKER.

Opwinden per Abonnement.

Van af f 16.—

REGULATEURS-WEKKERS enz.

Van af f 16.—

Echt marmeren Pendules met Coupes,

met 3 jaar schriftelijk garantie.

Voordeeligst adres voor goed gerepaseerde

HORLOGES.

Speciaal ingericht voor reparatie onder garantie.

7a SCHOOLSTRAAT 7a.

A. H. J. RITTER

Raamstraat 22, — DEN HAAG.

Boekbinderij, Brocheerinrichting

EN

Etuiwerker.

COVENTRY & ROYL EAGLE CYCLES.

Hoofdagentschap

DER

GEORGE WILSON,

Loosduinsche Weg 191-241

'S-GRAVENHAGE.

Succursalen : UTRECHT, Nobelstraat 30.
LEIDEN, Breedstraat 54.

Grand choix de vins fins d'Espagne et de Portugal et de vins Rouges de table supérieurs.

Behangerij, Stoffeerderij en Beddenmakerij

VAN

J. G. v. d. BURCH,

Beestenmarkt 61, Den Haag.

Levering van Tapijten, Gordijnen en Meubelstoffen.
Alle soorten velours en pluche in alle kleuren.
Behangselpapier en randen.
Slaapkamer-ameublementen en alles wat tot bovengenoemde vakken behoort.
Tegen concurreerende prijzen.

C. L. ARBEITER,

MAGAZIJN VAN PELTERIJEN.

Hofleverancier **gevestigd Anno 1771.**

Spuistraat 63, 's Gravenhage.

SPECIALE INRICHTING

tot het bereiden en opmaken van TIJGERHUIDEN.

OPZETTEN VAN VOGELS enz.

Conserveeren van Pelterijen enz. tegen den Mot.

LOUIS KUIPERS,

50 Passage 52,

's-GRAVENHAGE.

Fabriek en Magazijn van Heeren Hoeden

IN ALLE GENRES.

MILITAIRE- EN UNIFORM-HOOFDTOOISELS

voor Maatschappijen, Vereenigingen, Eerewachten enz.

Militaire Equipementen, Wapens enz.

LETTERGIETERIJ

H. B. IJDO – DEN HAAG.

Magazijn van alle

Boekdrukkerij-Benoodigdheden.

Inrichting tot levering van compleete

BOEKDRUKKERIJEN.

LIJNENFABRIEK.

INKTEN en ROLLENSPECIE steeds voorradig.

C. VAN DER DUSSEN.

DENNENWEG NABIJ 't VOORHOUT

's GRAVENHAGE

SPECIAAL MAGAZIJN

VAN

HUISHOUD-ARTIKELEN.

HOUTWAREN. BORSTELWERK.

Grands Magasins
DE
Modes

Cremers Hopster & Van Dooren,
Hoogstraat 5.
ROTTERDAM. — UTRECHT. — AMSTERDAM.

POUR
DAMES
et FILLETTES.

Spécialité de Chapeaux garnis et de deuil.

NIEUWE UITLEG 26,
à La Haye
vis-à-vis Maliestraat.

Ameublements.

Lingeries de Dames et d'Enfants.

MOOENENS F^RS^. & S^RS^.
FOURNISSEURS DE LA COUR.

Levensverzekering-Maatschappij
„NEERLANDIA"

Gevestigd te 's-GRAVENHAGE.

Lange Beestenmarkt 9.

COMMISSARISSEN:

E. L. A. Penn, Commissionnair in Effecten, 's-Gravenhage.
W. J. van Sandick, Lid van den Gemeenteraad, Dijkgraaf van den Tedingerbroekpolder, 's-Gravenhage.
P. J. A. ten Hagen, Boekdrukker en Uitgever, 's-Gravenhage.
Mr. D. van Houten, Advocaat en Procureur, 's-Gravenhage.
S. C. Korteweg, Lid van het Hoofdbestuur van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw, 's-Gravenhage.
Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke, Referendaris aan het Departement van Justitie, 's-Gravenhage.
Mr. D. de Jongh van Polsbroek, Rijksbetaalmeester, Rotterdam.

Directeur, J. A. van Lith Jzn., 's-Gravenhage.
Geneeskundig Adviseur, Dr. A. A. Korteweg, 's-Gravenhage.
Wiskundig Adviseur, J. A. Boogerd, 's-Gravenhage.

De Maatschappij **sluit verzekeringen** bij **overlijden,** zoowel met doorloopende als tijdelijke premiebetaling, **gemengde verzekeringen, lijfrenten** en **pensioenen.**

Voorwaarden en tarieven gratis verkrijgbaar ten kantore der Maatschappij en bij hare Vertegenwoordigers.

Haagsch Jaarboekje

Jhr. Mr. B. Ph. de Beaufort.
Burgemeester van 's-Gravenhage.

HAAGSCH JAARBOEKJE

VOOR

1898,

ONDER REDACTIE VAN

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

TIENDE JAARGANG.

Orgaan der Vereeniging: „DIE HAGHE."

's-GRAVENHAGE. — MOUTON & Co.
1898.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

Drukkerij Mouton & Co, den Haag.

Het HAAGSCH JAARBOEKJE heeft wederom het gewone aanzien verkregen. In bescheiden vorm komt het zijn opwachting maken. De inhoud moge voor zich zelf spreken.

Mijn dank aan de velen, die belangeloos medewerkten.

A. J. SERVAAS VAN ROOYEN.

KALENDER.

Januari.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag.	
6 Donderdag.	
7 Vrijdag.	
8 Zaterdag. V. M.	
9 ZONDAG.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag.	
13 Donderdag.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag. L. K.	
16 ZONDAG.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag.	
20 Donderdag.	
21 Vrijdag.	
22 Zaterdag. N. M.	
23 ZONDAG.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag.	
28 Vrijdag.	
29 Zaterdag. E. K.	
30 ZONDAG.	
31 Maandag.	

Februari.	AANTEEKENINGEN.
1 Dinsdag.	
2 Woensdag.	
3 Donderdag.	
4 Vrijdag.	
5 Zaterdag. V. M.	
6 ZONDAG.	
7 Maandag.	
8 Dinsdag,	
9 Woensdag.	
10 Donderdag.	
11 Vrijdag.	
12 Zaterdag.	
13 ZONDAG.	
14 Maandag. L. K.	
15 Dinsdag.	
16 Woensdag.	
17 Donderdag.	
18 Vrijdag.	
19 Zaterdag.	
20 ZONDAG. N. M.	
21 Maandag.	
22 Dinsdag.	
23 Woensdag.	
24 Donderdag.	
25 Vrijdag.	
26 Zaterdag.	
27 ZONDAG.	
28 Maandag. E. K.	

Maart.	AANTEEKENINGEN.
1 Dinsdag.	
2 Woensdag.	
3 Donderdag.	
4 Vrijdag.	
5 Zaterdag.	
6 ZONDAG.	
7 Maandag.	
8 Dinsdag. V. M.	
9 Woensdag.	
10 Donderdag.	
11 Vrijdag.	
12 Zaterdag.	
13 ZONDAG.	
14 Maandag.	
15 Dinsdag. L. K.	
16 Woensdag.	
17 Donderdag.	
18 Vrijdag.	
19 Zaterdag.	
20 ZONDAG.	
21 Maandag.	
22 Dinsdag. N. M.	
23 Woensdag.	
24 Donderdag.	
25 Vrijdag.	
26 Zaterdag.	
27 ZONDAG.	
28 Maandag.	
29 Dinsdag.	
30 Woensdag. E. K.	
31 Donderdag.	

April.	AANTEEKENINGEN.
1 Vrijdag.	
2 Zaterdag.	
3 ZONDAG.	
4 Maandag.	
5 Dinsdag.	
6 Woensdag. V. M.	
7 Donderdag.	
8 Vrijdag.	
9 Zaterdag.	
10 ZONDAG.	
11 Maandag.	
12 Dinsdag.	
13 Woensdag. L. K.	
14 Donderdag.	
15 Vrijdag.	
16 Zaterdag.	
17 ZONDAG.	
18 Maandag.	
19 Dinsdag.	
20 Woensdag. N. M.	
21 Donderdag.	
22 Vrijdag.	
23 Zaterdag.	
24 ZONDAG.	
25 Maandag.	
26 Dinsdag.	
27 Woensdag.	
28 Donderdag.	
29 Vrijdag. E. K.	
30 Zaterdag.	

Mei.	AANTEEKENINGEN.
1 ZONDAG.	
2 Maandag.	
3 Dinsdag.	
4 Woensdag.	
5 Donderdag.	
6 Vrijdag. V. M.	
7 Zaterdag.	
8 ZONDAG.	
9 Maandag.	
10 Dinsdag.	
11 Woensdag.	
12 Donderdag. L. K.	
13 Vrijdag.	
14 Zaterdag.	
15 ZONDAG.	
16 Maandag.	
17 Dinsdag.	
18 Woensdag.	
19 Donderdag.	
20 Vrijdag. N. M.	
21 Zaterdag	
22 ZONDAG.	
23 Maandag.	
24 Dinsdag.	
25 Woensdag.	
26 Donderdag.	
27 Vrijdag.	
28 Zaterdag. E. K.	
29 ZONDAG.	
30 Maandag.	
31 Dinsdag.	

Juni.	AANTEEKENINGEN.
1 Woensdag.	
2 Donderdag.	
3 Vrijdag.	
4 Zaterdag. V. M.	
5 ZONDAG.	
6 Maandag.	
7 Dinsdag.	
8 Woensdag.	
9 Donderdag.	
10 Vrijdag.	
11 Zaterdag. L. K.	
12 ZONDAG.	
13 Maandag.	
14 Dinsdag.	
15 Woensdag.	
16 Donderdag.	
17 Vrijdag.	
18 Zaterdag.	
19 ZONDAG. N. M.	
20 Maandag.	
21 Dinsdag.	
22 Woensdag.	
23 Donderdag.	
24 Vrijdag.	
25 Zaterdag.	
26 ZONDAG.	
27 Maandag. E. K.	
28 Dinsdag.	
29 Woensdag.	
30 Donderdag.	

Juli.	AANTEEKENINGEN.
1 Vrijdag.	
2 Zaterdag.	
3 ZONDAG. V. M.	
4 Maandag.	
5 Dinsdag.	
6 Woensdag	
7 Donderdag.	
8 Vrijdag.	
9 Zaterdag.	
10 ZONDAG. L. K.	
11 Maandag.	
12 Dinsdag.	
13 Woensdag.	
14 Donderdag.	
15 Vrijdag.	
16 Zaterdag.	
17 ZONDAG.	
18 Maandag. N. M.	
19 Dinsdag.	
20 Woensdag.	
21 Donderdag.	
22 Vrijdag.	
23 Zaterdag.	
24 ZONDAG	
25 Maandag.	
26 Dinsdag. E. K.	
27 Woensdag.	
28 Donderdag.	
29 Vrijdag.	
30 Zaterdag.	
31 ZONDAG.	

Augustus.	AANTEEKENINGEN.
1 Maandag.	
2 Dinsdag. V. M.	
3 Woensdag.	
4 Donderdag.	
5 Vrijdag.	
6 Zaterdag.	
7 ZONDAG.	
8 Maandag.	
9 Dinsdag. L. K.	
10 Woensdag.	
11 Donderdag.	
12 Vrijdag.	
13 Zaterdag.	
14 ZONDAG.	
15 Maandag.	
16 Dinsdag.	
17 Woensdag. N. M.	
18 Donderdag.	
19 Vrijdag.	
20 Zaterdag.	
21 ZONDAG.	
22 Maandag.	
23 Dinsdag.	
24 Woensdag. E. K.	
25 Donderdag.	
26 Vrijdag.	
27 Zaterdag.	
28 ZONDAG.	
29 Maandag.	
30 Dinsdag.	
31 Woensdag. V. M.	

September.	AANTEEKENINGEN.
1 Donderdag.	
2 Vrijdag.	
3 Zaterdag.	
4 ZONDAG.	
5 Maandag.	
6 Dinsdag.	
7 Woensdag. L. K.	
8 Donderdag.	
9 Vrijdag.	
10 Zaterdag.	
11 ZONDAG.	
12 Maandag.	
13 Dinsdag.	
14 Woensdag.	
15 Donderdag.	
16 Vrijdag. N. M.	
17 Zaterdag.	
18 ZONDAG.	
19 Maandag.	
20 Dinsdag.	
21 Woensdag.	
22 Donderdag.	
23 Vrijdag. E. K.	
24 Zaterdag.	
25 ZONDAG.	
26 Maandag.	
27 Dinsdag.	
28 Woensdag.	
29 Donderdag. V. M.	
30 Vrijdag.	

October.	AANTEEKENINGEN.
1 Zaterdag.	
2 ZONDAG.	
3 Maandag.	
4 Dinsdag.	
5 Woensdag.	
6 Donderdag.	
7 Vrijdag. L. K.	
8 Zaterdag.	
9 ZONDAG.	
10 Maandag.	
11 Dinsdag.	
12 Woensdag.	
13 Donderdag.	
14 Vrijdag.	
15 Zaterdag. N. M.	
16 ZONDAG.	
17 Maandag.	
18 Dinsdag.	
19 Woensdag.	
20 Donderdag.	
21 Vrijdag.	
22 Zaterdag. L. K.	
23 ZONDAG.	
24 Maandag.	
25 Dinsdag.	
26 Woensdag.	
27 Donderdag.	
28 Vrijdag.	
29 Zaterdag. V. M.	
30 ZONDAG.	
31 Maandag.	

November.	AANTEEKENINGEN.
1 Dinsdag.	
2 Woensdag.	
3 Donderdag.	
4 Vrijdag.	
5 Zaterdag.	
6 ZONDAG. L. K.	
7 Maandag.	
8 Dinsdag.	
9 Woensdag.	
10 Donderdag.	
11 Vrijdag.	
12 Zaterdag.	
13 ZONDAG.	
14 Maandag. N. M.	
15 Dinsdag.	
16 Woensdag.	
17 Donderdag.	
18 Vrijdag.	
19 Zaterdag.	
20 ZONDAG. E. K.	
21 Maandag.	
22 Dinsdag.	
23 Woensdag.	
24 Donderdag.	
25 Vrijdag.	
26 Zaterdag.	
27 ZONDAG.	
28 Maandag. V. M.	
29 Dinsdag.	
30 Woensdag.	

December.	AANTEEKENINGEN.
1 Donderdag.	
2 Vrijdag.	
3 Zaterdag.	
4 ZONDAG.	
5 Maandag.	
6 Dinsdag. L. K.	
7 Woensdag.	
8 Donderdag.	
9 Vrijdag.	
10 Zaterdag.	
11 ZONDAG.	
12 Maandag.	
13 Dinsdag. N. M.	
14 Woensdag.	
15 Donderdag.	
16 Vrijdag.	
17 Zaterdag.	
18 ZONDAG.	
19 Maandag.	
20 Dinsdag. E. K.	
21 Woensdag.	
22 Donderdag.	
23 Vrijdag.	
24 Zaterdag.	
25 ZONDAG.	
26 Maandag.	
27 Dinsdag. V. M.	
28 Woensdag.	
29 Donderdag.	
30 Vrijdag.	
31 Zaterdag.	

Tijdperken voor het jaar 1898.

Sedert:	Jaren:
De Juliaansche periode	6711
De Schepping volgens de Israelieten 5658, en van September	5659
Het Begin van den ouden stijl	1942
De geboorte van Christus	1898
Jaartelling der Javanen	1823
Tijdrekening der Mahomedanen	1314
Den bouw van het Binnenhof in 1250, onder Graaf Willem II	648
Den vergroote bouw der Groote of St. Jacobskerk onder Hertog Albrecht v. Beijeren 1399, 1402 afgebr.	499
De instelling der Jaarmarkt of Kermis 1407. . . .	491
Den aanvang der Hoeksche en Kabelj. Onlusten te 's Gravenhage in 1479	419
De instelling voor den Haag van een vroedschap 1514.	384
Het oproer te 's Gravenhage, wegens de belastingen in 1524	374
Maarten van Rossum in 's Gravenhage 1528. . . .	370
Het afloopen van 's Gravenhage door de Spanjaarden 1572	326
Den Gregoriaanschen of nieuwen stijl	316
De instelling van het Burgemeestersambt voor den Haag 1599	299
Het onthoofden van J. v. Oldenbarneveld 1618. . .	280
Den aanleg van den Scheveningschen Weg 1663 . .	235
Den moord op de Gebroeders Jan en Corn. de Wit 1672.	226

Sedert:	Jaren.
Den mislukten toeleg van Lodewijk XIV om 's Gravenhage te plunderen	226
De omwenteling in den Haag 1813	85
Stichting Gemeente-Museum 1862	36
Uitgave van het Haagsch Jaarboekje 1888	10
De oprichting der Vereeniging die Haghe 30 Sept. 1890.	8

Zons Op- en Ondergang, berekend volgens breedte van Amsterdam, 52 gr. 23 min. noord.

Dagen der maand.		's morgens op u.	m.	's avonds onder u.	m.	Dagen der maand.		's morgens op u.	m.	's avonds onder u.	m.
Jan.	2	8	17	4	12	Juli	3	4	—	8	28
—	9	8	14	4	20	—	10	4	6	8	23
—	16	8	10	4	31	—	17	4	14	8	14
—	23	8	3	4	43	—	24	4	23	8	8
—	30	7	54	4	55	—	31	4	33	7	58
Febr.	6	7	42	5	8	August.	7	4	44	7	46
—	13	7	30	5	20	—	14	4	55	7	33
—	20	7	16	5	34	—	21	5	6	7	19
—	27	7	3	5	46	—	28	5	17	7	5
Maart	6	6	47	5	57	Septem.	4	5	28	6	49
—	13	6	31	6	10	—	11	5	40	6	33
—	20	6	15	6	21	—	18	5	51	6	17
—	27	6		6	34	—	25	6	1	6	1
April	3	5	44	6	44	October	2	6	12	5	45
—	10	5	28	6	56	—	9	6	24	5	29
—	17	5	12	7	8	—	16	6	36	5	15
—	24	4	58	7	19	—	23	6	48	4	59
Mei	1	4	44	7	32	—	30	7		4	46
—	8	4	31	7	42	Novemb.	6	7	12	4	34
—	15	4	20	7	53	—	13	7	25	4	23
—	22	4	11	8	3	—	20	7	37	4	13
—	29	4	3	8	11	—	27	7	48	4	6
Juni	5	3	59	8	19	Decemb.	4	7	57	4	2
—	12	3	55	8	25	—	11	8	6	4	
—	19	3	54	8	28	—	18	8	12	4	1
—	26	3	56	8	29	—	25	8	17	4	5

Protestantsche Feestdagen.

Goede Vrijdag . . .	8 April.
Paschen . . .	10 en 11 April.
Hemelvaartsdag . . .	19 Mei.
Pinksteren . .	29 en 30 Mei.
Kerstmis . . .	25 en 26 December.

R.-Kath. Feest- en Kerkdagen.

1	Januari.	Besnijdenis des Heeren. *Te vieren als Zondag.*
6	»	Driekoningenfeest. *Te vieren als Zondag.*
16	»	Feestdag van den Zoeten Naam.
23	»	Verloving van de H. Maagd Maria.
2	Febr.	Maria Lichtmis. *Verplichting om Mis te hooren.*
6	»	Septuagesima.
13	»	Sexagesima.
20	»	Quinquagesima.
23	»	Aschdag. Begin der Veertigdaagsche Vasten.
24	»	H. Mathias, Apostel. *Dag van Devotie.*
27	»	Eerste Zondag van de Vasten.
2	Maart.	Quatertemperdag.
4	»	Quatertemperdag.
5	»	Quatertemperdag.
6	»	Tweede Zondag van de Vasten.
13	»	Derde Zondag van de Vasten.
19	»	Feestdag van den H. Jozef.
20	»	Vierde Zondag van de Vasten.
25	»	Maria Boodschap. *Te vieren als Zondag.*
27	»	Passiezondag.
3	April.	Palmzondag.
7	»	Witte Donderdag.
8	»	Goede Vrijdag.
9	»	Paaschzaterdag.
10	»	Paschen.
11	»	Tweede Paaschdag. *Te vieren als Zondag.*
17	»	Beloken Paschen.
25	»	H. Marcus, Evangelist.
1	Mei	Beschermfeest van den H. Jozef.

19	Mei.	Hemelvaartsdag. *Te vieren als Zondag.*
28	»	Vigilie. *Vastendag.*
29	»	Pinksteren.
30	»	Tweede Pinksterdag. *Te vieren als Zondag.*
1	Juni.	Quatertemperdag. *Vastendag.*
3	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
4	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
5	»	H. Drievuldigheidsdag.
9	»	H. Sacramentsdag. *Te vieren als Zondag.*
17	»	Feestdag van het Allerh. Hart van Jezus.
24	»	Geboorte van den H. Joannes den Dooper. *Dag van Devotie.*
28	»	Vigilie. *Vastendag.*
29	»	H.H. Apostelen Petrus en Paulus. *Te vieren als Zondag.*
2	Juli.	Maria Visitatie.
16	»	O. L. V. van den Berg Carmel.
25	»	H. Jacobus, Apostel. Patroon van 's-Gravenhage. *Dag van Devotie.*
5	August.	Maria ter Sneeuw.
10	»	H. Laurentius. *Dag van Devotie.*
13	»	Vigilie. *Vastendag.*
15	»	Maria Hemelvaart. *Te vieren als Zondag.*
24	»	H. Bartholomeus, Apostel. *Dag van Devotie.*
4	Septem.	Feestdag van de H. H. Bewaarengelen.
8	»	Maria geboorte. *Verplichting om Mis te hooren.*
18	»	Feest der zeven smarten van Maria.
21	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
23	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
24	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
2	October.	Feest van den H. Rozenkrans.
28	»	H.H. Apostelen Simon en Judas. *Dag van Devotie.*
31	»	Vigilie. *Vastendag.*
1	Novemb.	Allerheiligen. *Te vieren als Zondag.*
2	»	Allerzielendag.
7	»	H. Willibrordus. *Verplichting om Mis te hooren.*
20	»	Beschermfeest van Maria
27	»	Eerste Zondag van den Advent.
30	»	*Vastendag.*
2	Decem.	*Vastendag.*

4	Decem.	Tweede Zondag van den Advent.
7	»	*Vastendag.*
8	»	Feest der Onbevlekte Ontvangenis van Maria. *Verplichting om Mis te hooren.*
9	»	*Vastendag.*
11	»	Derde Zondag van den Advent.
14	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
16	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
17	»	Quatertemperdag. *Vastendag.*
18	»	Vierde Zondag van den Advent.
21	»	*Vastendag.*
23	»	*Vastendag.*
24	»	Vigilie. *Vastendag.*
25	»	Kerstmis.
26	»	H. Stephanus, eerste Martelaar. *Te vieren als Zondag.*
27	»	H. Joannes, Apostel en Evangelist *Dag van Devotie.*
28	»	H.H. Onnoozele kinderen.

Israëlitische Feestdagen.

Purimfeest 8 Maart.
Paschen 7, 8, 13 en 14 April.
Pinksteren 27 en 28 Mei.

Nieuwjaar (5659) 17en18Sept.
Groote Verzoendag 26 Sept.
Loofhuttenf. 1, 2 en 8 Oct.
Vreugde der Wet 9 »

Begin der Jaargetijden.

Maart 21. Begin der *Lente*. Gelijkheid van dag en nacht.
Juni 21. Begin van den *Zomer*. Langste dag.
September 21. Begin van den *Herfst*. Gelijkheid van dag en nacht.
December 21. Begin van den *Winter*. Kortste dag.

KONINKLIJKE FAMILIE.

Hare Majesteit,

Koningin WILHELMINA-HELENA-PAULINA-MARIA, Koningin der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau, geboren 31 Augustus 1880, dochter van wijlen Koning Willem III, geb. 19 Februari 1817, overleden 23 November 1890, en van Koningin Adelheid-Emma-Wilhelmina-Theresia.

H. M. de Koningin Weduwe Regentes van het Koninkrijk.

Koningin-Regentes ADELHEID-EMMA-WILHELMINA-THERESIA, dochter van wijlen den Vorst van *Waldeck* en *Pyrmont*, en van wijlen H. D. H. *Helena*, Prinses van *Nassau*, weduwe van Koning Willem III, geboren 2 Augustus 1858.

NICHT DER KONINGIN: **Hare Koninklijke Hoogheid**

Prinses WILHELMINA-FREDERIKA-ANNA-ELISABETH-MARIA, Prinses der Nederlanden, geb. 5 Juli 1841, (dochter van *Willem-Frederik-Karel*, Prins der Nederlanden, geb. 28 Febr. 1797, overl. 8 Sept. 1881), geh. 18 Juli 1871 met *Wilhelm-Adolph-Maximiliaan-Carl*, Prins von Wied, geb. 22 Aug. 1845.

HOOGE COLLEGIËN VAN STAAT.

Ministers, Hoofden van Departementen.

Buitenlandsche Zaken, Mr. W. H. de Beaufort.
Binnenlandsche Zaken, Mr. H. Goeman Borgesius.
Justitie, Mr. P. W. A. Cort van der Linden.
Financiën, Mr. N. G. Pierson.
Oorlog, Gen. Maj. K. Eland.
Marine, J. C. Jansen.
Koloniën, J. T. Cremer.
Waterstaat, Handel en Nijverheid, C. Lely.

Ministers van Staat.

Jhr. Mr. F. J. J. van Eysinga. — Mr. Æ. Baron Mackay. — Mr. J. L. H. A. Baron Gericke van Herwijnen.

Ministeriën sedert 1848.

Datum van optreding	Naam van het Ministerie.	Datum van aftreding.	Tijd van duur		
			J.	M.	D.
25 Maart 1848.	Donker Curtius.	1 Nov. 1849.	1	7	5
1 Nov. 1849.	Thorbecke.	19 April 1853.	3	5	19
19 April 1853.	Van Hall.	23 Juni 1856.	3	2	4
23 Juni 1856.	Van der Brugghen.	12 Maart 1858.	1	8	17
12 Maart 1858.	Van Tets.	22 Febr. 1860.	1	11	10
22 Febr. 1860.	Godefroi.	31 Jan. 1862.	1	11	9
31 Jan. 1862.	Thorbecke (Tweede).	9 Febr. 1866.	4	—	9
9 Febr. 1866.	Geertsema.	1 Juni 1866	—	3	22
1 Juni 1866.	Heemskerk.	4 Juni. 1868.	2	—	3
4 Juni 1868.	Fock.	3 Jan. 1871.	2	6	30
3 Jan. 1871.	Thorbecke (Derde).	6 Juli 1872	1	6	3
6 Juli. 1872.	Geertsema (Tweede).	27 Aug. 1874	2	1	21
27 Aug. 1874.	Heemskerk (Tweede).	3 Nov. 1877.	3	2	6
3 Nov. 1877.	Kappeyne.	19 Aug. 1879.	1	9	16
19 Aug. 1879.	Van Lynden van Sandenburg.	23 April 1883.	3	8	4
23 April 1883.	Heemskerk (Derde).	21 April 1888.	4	11	29
21 April 1888.	Mackay.	21 Aug. 1891.	3	4	—
21 Aug. 1891.	Van Tienhoven.	21 Maart 1894.	2	7	—
21 Maart 1894.	Tak van Poortvliet.	8 Mei 1894.	—	1	19
8 Mei 1894.	Roëll.	28 Juli 1897.	3	2	20

RAAD VAN STATE.

Presidente: H. M. de Koningin-Regentes.
Vice-President: Jhr. Mr. J. W. M. Schorer.
Leden: Mr. C. J. A. Heydenryck, Jhr. Mr. J. F. van Humalda van Eijsinga, Jhr. Mr. W. F. Rochussen, Mr. P. F. Hubrecht, J. C. C. den Beer Poortugael, Mr. J. P. R. M. de Nerée van Babberich, Mr. T. M. C. Asser, P. ten Bosch, Jhr. Mr. H. van der Wijck, Mr. U. H. Huber, Mr. J. P. Moltzer, Mr. J. van Gennep.
Secretaris: Mr. G. Royaards.
Referendarissen: Mr. A. J. Graaf van Randwijck. — Mr. C. Bake. — Mr. W. L. Baron de Vos van Steenwijk.
Commiezen van Staat: Mr. J. B. Breukelman. — Mr. H. H. A. Nijs.

Staatsraden in buitengewonen dienst.

Dr. P. L. Rijke. — Mr. E. H. 's Jacob. — Mr. A. F. X. Luyben. — Mr. G. de Vries Azn. — Jhr. Mr. W. A. C. de Jonge.

NEDERLANDSCHE RIDDERORDEN.

Kanselier der Orden: Jhr. G. M. Verspyck, Gep. Luit. Gen.
Secretaris der Kanselarij: J. H. L. F. van Franck.

HOOGE RAAD VAN ADEL.

Voorzitter: A. Baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nijenbeek.

Leden: Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk. — Mr. M. W. Baron du Tour van Bellinchave. — Jhr. M. P. Smissaert. — A. C. Baron Snouckaert van Schauburg.
Secretaris: Jhr. D. Rutgers van Rozenburg.

ALGEMEENE REKENKAMER.

Voorzitter: E. W. J. Baron Six van Oterleek.
Leden: C. M. van Vliet. — J. L. Becking. — Jhr. Mr. S. M. S. de Savornin Lohman. — Jhr. Mr. J. A. Sandberg. — J. L. Le Bron de Vexela. — Mr. T. P. Baron Mackay.
Secretaris: Jhr. Mr. J. H. van Reenen.
Referendaris: G. C. Baron van Asbeck.

KABINET DER KONINGIN.

Directeur: Jhr. Mr. P. H. Gevers Deijnoot.
Referendarissen: Jhr. P. J. Vegelin van Claerbergen. — C. O. G. de Ridder. — Mr. J. A. Baron de Vos van Steenwijk.

VOOGDIJ DER KONINGIN.

Moeder-Voogdes. H. M. de Koningin-Weduwe, Regentes van het Koninkrijk.

Mr. W. Baron van Goltstein van Oldenaller, *Voorzitter*. — Jhr. Mr. J. Roëll. — Jhr. Mr. J. W. M. Schorer. — Mr. C. J. A. Heydenryck. — E. W. J. Baron Six van Oterleek. — Mr. F. B. Coninck Liefsting. — Mr. C. Polis. — A. N. J. M. Baron van Brienen van de Groote Lindt.

STATEN-GENERAAL (op 1 September 1897.)

Eerste Kamer.

VOORZITTER: Mr. A. van Naamen van Eemnes.

Noord-Brabant: W. J. H. Prinzen, Mr. J. W. van den Biesen, Mr. A. M. Sassen, Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheijen, W. Merkelbach, Mr. E. H. J. M. van Zinnicq Bergmann.

Gelderland: Mr. F. J. M. A. Reekers, Mr. W. C. Baron van Pallandt van Waardenburg en Neerijnen, Jhr. F. X. J. van Nispen tot Pannerden, Mr. W. G. Baron Brantsen van de Zijp, Mr. W. C. J. J. Cremers, J. E. N. Baron Schimmelpenninck van der Oije.

Zuid-Holland: T. P. Viruly, I. D Fransen van de Putte, Mr. C. Pijnacker Hordijk, Hendrik Muller Sz. Mr. S. A. Vening Meinesz, Mr. R. F. H. P. L. A. V. Boneval Faure, Mr. B. M. Vlielander Hein, Mr. H. A. Nebbens Sterling, F. H. P. van Alphen, Mr. C. J. Sickesz.

Noord-Holland: Mr. E. N. Rahusen, A. C. Wertheim, H. F. Bultman, Mr. M. C. v. Hall, J. Breebaart, A. Prins, Mr. H. J. Kist, M. de Jong, D. Laan.

Zeeland: Jhr. Mr. K. A. Godin de Beaufort, Jhr. Mr. T. A. J. van Asch van Wijk.

Utrecht: Jhr. Mr. L. C. C. O. M. van Nispen, Mr. R. Melvil Baron van Lijnden.

Friesland: Mr. W. A. Bergsma, Jhr. Mr. J. H. F. K. van Swinderen, H. Fenema, Mr. W. J. van Welderen baron Rengers.

Overijssel: Mr. A. van Naamen van Eemnes, G. J. van Heek, Mr. K. R. van Marle.

Groningen: Jhr. Mr. W. C. A. Alberda van Ekenstein, D. K. Welt, Mr. J. H. Geertsema.

Drenthe: Mr. A. E. J. Nijsingh, Mr. H. Van Lier.

Limburg: W. H. Pyls, H. G. L. Regout, L. H. A. Magnée.

Griffier: Mr. O. W. Star Numan.
Commies-Griffier: Mr. H. Zillesen.

Tweede Kamer.

VOORZITTER: Mr. J. G. Gleichman.

Groningen	Mr. H. L. Drucker.
Hoogezand	Mr. J. D. Veegens.
Zuidhorn	G. Zijlma.
Appingedam	J. Schepel.
Winschoten	B. L. Tijdens.
Veendam	Mr. E. A. Smidt.
Assen	Mr. J. J. Willinge.
Emmen	Dr. P. H. Roessingh.
Leeuwarden	H. Pyttersen Tzn.
Harlingen	A. Bouman.
Franeker	F. Lieftinck.
Sneek	Mr. J. A. van Gilse.
Schoterland	G. van der Zwaag.
Dokkum	Mr. E. Schaafsma.
Tietjerksteradeel	Mr. P. Troelstra.
Weststellingwerf	W. M. Houwing.
Steenwijk	J. Meesters.
Meppel	Mr. H. Smeenge.
Zwolle	A. Baron van Dedem.
Kampen	Mr. Æ. Baron Mackay.
Ommen	J. van Alphen.
Almelo	Dr. H. J. A. M. Schaepman.
Enschedé	H. H. van Kol.
Deventer	J. Stoffel.
Lochem	C. Lely.
Zutphen	Mr. H. Goeman Borgesius.
Doetinchem	Mr. H. F. Hesselink van Suchtelen.
Rheden	Mr. M. J. C. M. Kolkman.
Arnhem	Mr. P. Rink.

Elst	Mr. W. H. J. Th. van Basten Batenburg.
Nijmegen	F. T. J. H. Dobbelman.
Druten	Mr. J. A. N. Travaglino.
Tiel	Mr. M. Tydeman Jr.
Wijk bij Duurstede	Jhr. Mr. H. M. J. van Asch v. Wijck.
Ede	Jhr. Mr. L. H. J. M. van Asch v. Wijck.
Amersfoort	Mr. F. D. graaf Schimmelpenninck.
Apeldoorn	Mr. W. K. F. P. graaf van Bylandt.
Utrecht I	Jhr. Mr. A. P. C. van Karnebeek.
» II	J. N. Bastert.
Breukelen	J. H. de Waal Malefijt.
Hilversum	S. baron van Heemstra.
Hoorn	P. B. J. Ferf.
Enkhuizen	A. Kool.
Alkmaar	Mr. E. Fokker.
Den Helder	A. P. Staalman.
Amsterdam I	Mr. M. J. Pijnappel.
» II	H. F. Groen van Waarder.
» III	Mr. A. F. K. Hartogh.
» IV	Mr. J. G. Gleichman. (*Voorzitter*).
» V	Th. M. Ketelaar.
» VI	W. J. Geertsema.
» VII	B. H. Heldt.
» VIII	P. Nolting.
» IX	Mr. A. Kerdijk.
Haarlem	Jhr. mr. A. J. Rethaan Macaré.
Beverwijk	Mr. J. P. R. Tak van Poortvliet.
Zaandam	K. de Boer Czn.
Haarlemmermeer	C. B. 't Hooft.
Leiden	A. E. van Kempen.
Katwijk	J. H. Donner.
Gouda	Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt.
Bodegraven	H. Knijff Hzn.
Delft	Mr. H. A. van de Velde.
Loosduinen	A. Brummelkamp.
Schiedam	Mr. O. J. H. Graaf van Limburg Stirum.
Rotterdam I	Dr. J. Th. de Visser.
» II	D. de Klerk.
» III	J. B. Verheij.
» IV	G. H. Hintzen.

Rotterdam V	Mr. E. E. van Raalte.
Brielle	Mr. G. J. Goekoop.
's Gravenhage I	J. Krap.
» II	J. F. W. Conrad.
» III	J. M. Pijnacker Hordijk.
Dordrecht	S. M. H. van Gijn.
Ridderkerk	Mr. A. P. R. C. baron v. d. Borch van Verwolde.
Gorinchem	H. Seret.
Sliedrecht	Dr. A. Kuijper.
Middelburg	Mr. C. Lucasse.
Oostburg	Mr. P. C. J. Hennequin.
Goes	Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman.
Hontenisse	Mr. J. G. van Deinse.
Zierikzee	J. J. van Kerkwijk.
Bergen-op-Zoom	L. D. J. L. de Rain.
Breda	Mr. L. P. M. H. Baron Michiels van Verduynen.
Oosterhout	Jhr J. B. D. van den Berch van Heemstede.
Zevenbergen	E. A. M. van der Kun.
Waalwijk	W. P. A. Mutsaers.
Tilburg	Mr. B. M. Bahlmann.
Eindhoven	J. Th. M. Smits van Oijen.
Helmond	Dr. P. J. F. Vermeulen.
Maastricht	M. de Ras.
Gulpen	J. M. M. H. Merkelbach.
Sittard	Mr. C. C. M. H., baron de Bieberstein Rogalla Zawadzky.
Roermond	Dr. W. Everts.
Venlo	Dr. W. H. Nolens.
Weert	P. J. Truijen.
Grave	Mr. J. J. I. Harte van Tecklenburg.
's-Hertogenbosch	Mr. J. A. Loeff.
Veghel	B. R. F. van Vlijmen.

Griffier: Mr. A. R. Arntzenius.
Commies-Griffier: Mr. R. J. H. Patijn.
Commies-Griffier: Jhr. Mr. G. C. von Weiler.
Directeur der Stenographische Inrichting: C. A. Steger.

MINISTERIE VAN BUITENLANDSCHE ZAKEN.

Minister, Mr. W. H. de Beaufort.

Audientie Vrijdags tusschen 2 en 3 uur.

Secretaris-Generaal, Mr. W. A. P. Verkerk Pistorius, *Minister Resident.*

KABINET VAN DEN MINISTER.

Minister resident, chef van het Kabinet, Mr. L. H. Ruyssenaers.

ALGEMEEN SECRETARIAAT.

Bureau A.

Hoofdcommies, D. C. van Duysberg.

Bureau B.

Hoofdcommies, A. van Ginkel.

Bureau C.

Referendaris, Mr. D. Baron van Hogendorp.

Afdeeling POLITIEKE ZAKEN.

Referendaris, chef der afdeel., Mr. J. Pijls,

Afdeeling CONSULAIRE- EN HANDELSZAKEN.

Administrateur, chef der afdeeling, Mr. S. Hannema.

Afdeeling COMPTABILITEIT.

Referendaris, chef der afdeeling, W. de Lorm.

VREEMDE GEZANTSCHAPPEN.

Portugal	Hôtel du Vieux Doelen.
Vereenigde Staten	L. Voorhout 38.
België	Oranjestraat 3.
Groot-Brittannië	Westeinde 12.
Duitschland	Lange Vijverberg 8.
Frankrijk	Korte Voorhout 8.
Italië	Paleisstraat.
Japan	Rijnstraat 14.
Nunciatuur van Z. H. den Paus	Bezuidenhout 61.
Oostenrijk-Hongarije	Lange Voorhout 15.
Rusland	Korte Voorhout 1.
Spanje	Kneuterdijk 4.
Venezuela	Lange Houtstraat 23*a*.
Rumenië	van Stolkweg.

MINISTERIE VAN JUSTITIE.

Minister. Mr. P. W. A. Cort van der Linden.
Audiëntie, Dinsdag $1^1/_2$ ure.

Secretaris-Generaal. Jhr. Mr. P. J. van Beyma.

Eerste Afdeeling, BURGERLIJK- EN HANDELSRECHT. RECHTERLIJKE ORGANISATIE. WETGEVING OP HET NOTARIAAT. — ADEL. — EEREDIENSTEN.

Raad-Adviseur, chef der afdeeling, Mr. B. Ort.
Referendaris, sous-chef der afdeeling, Mr. A. D. W. de Vries.

Tweede Afdeeling, STAATS- EN VOLKENRECHT. STRAFRECHT EN STRAFVORDERING. VREEMDELINGEN WET. HANDELS- EN FABRIEKSMERKEN ENZ. — SOCIALE WETGEVING. — VERZOEKEN OM GRATIE ENZ. — POLITIE. — RIJKSVELDWACHT. — POLITIEBLAD. — JACHT EN VISSCHERIJ.

Raad Adviseur, chef der afdeeling. Mr. F. W. J. G. Snijder v. Wissenkerke.
Hoofdcommies, sous-chef der afdeeling. Mr. J. G. van Blom.

Derde Afdeeling, GEVANGENISWEZEN.

Referendaris, chef der afdeeling. M. C. Feith.

Vierde Afdeeling, COMPTABILITEIT.

Referendaris, chef der afdeeling. A. W. Carrière.

BUREAU VOOR DEN INDUSTRIEELEN EIGENDOM.

Directeur. Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke.
Adjunct-Directeur, Mr. A. D. W. de Vries.

MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN.

Minister, Mr. H. Goeman Borgesius.

Audiëntie, Zaterdags 12 ure.

Secretaris-Generaal, Mr. H. J. Dijckmeester.

Adviseur voor de Medische en Vëterinaire Zaken, Dr. W. P. Ruijsch.

Adviseur voor de Levensverzekeringen, M. Henriquez Pimentel.

KABINET VAN DEN MINISTER. *Geheim Archief.*

Referendaris, chef van het Kabinet. J. W. E. Scheltus.

Afdeeling SECRETARIE EN EXPEDITIE.

Referendaris, chef der afdeeling, A. Belinfante Jr.

Afdeeling ALGEMEENE ZAKEN EN COMPTABILITEIT.

Referendaris, chef der afdeeling, G. W. van Kempen.

Afdeeling BINNENLANDSCH BESTUUR EN ARMWEZEN.

Referendaris, chef der afdeeling, Mr. J. W. H. M. v. Idsinga.

Afdeeling NATIONALE MILITIE EN SCHUTTERIJEN.

Referendaris, chef der afdeeling, L. F. G. P. Schreuder.

Afdeeling ONDERWIJS.

Referendaris, chef der afdeeling, A. P. Huber.

Afdeeling KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Referendaris, chef der afdeeling, Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers.

Afdeeling MEDISCHE POLITIE.

Referendaris, chef der afdeeling, Mr. A. F. Baron v. Lynden.

MINISTERIE VAN MARINE.

Minister, J. C. Jansen.

Audiëntie Vrijdags 11 ure.

Secretaris-Generaal, L. A. Dittlof Tjassens.

KABINET VAN DEN MINISTER.

Luiten. ter zee 1e kl., W. D. H. Baron v. Asbeck. (Adjudant)

Afdeeling MATERIEEL DER ZEEMACHT.

Chef. Directeur voor Scheepsbouw, C. L. Loder.

Afdeeling PERSONEEL.

Chef. Kapitein ter zee. W. J. Derx.

Afdeeling LOODSWEZEN.

Chef. Schout bij Nacht titulair, J. Spanjaard.

Afdeeling HYDROGRAPHIE.

Chef. Kapitein ter zee titulair, H. A. de Smit van den Broecke.

Afdeeling SOLDIJEN, VOEDING EN KLEEDING.

Chef. Hoofd-Inspecteur v. Administratie, W. H. F. Vogel.

Afdeeling COMPTABILITEIT.

Chef. Referendaris, S. Wolfson.

ALGEMEENE SECRETARIE. *Bureel Expeditie.*

Chef. Hoofd-Commies, C. F. Gravelotte.

ALGEMEENE SECRETARIE *Bureel Zegel en Leges.*

Chef, Hoofdcommies, J. P. H. Hartman.

Bureel Geneeskundigen Dienst.

Chef. Inspecteur van den Geneesk. Dienst. Schout bij Nacht, L. P. Gijsberti Hodenpijl.

Bureel Stoomvaartdienst.

Chef, Inspecteur van den Stoomvaartdienst. Kapitein ter zee titulair, H. J. Beucker Andreae.

Bureel Torpedodienst.

Chef, Inspecteur van den Marine Torpedodienst. Kapitein ter zee L. C. Rovers.

Bureel Artillerie.

Chef, Inspecteur over de Artillerie der Marine. Kapitein ter zee, W. F. Blaauw.

Bureel Marinestaf.

Chef van den Marinestaf. Schout bij Nacht, F. J. Stokhuizen.

Bureel Intendance, Korps Mariniers.

Chef, Intend. van het Korps Mariniers. Luit. Kol., J. Allot.

MINISTERIE VAN FINANCIEN.

Minister, Mr. N. G. Pierson.

Audientie Donderdags 12 uur.

Secretaris-Generaal, Mr. F. S. K. J. Graaf van Randwyck.
Lands-Advocaat, Mr. W. Thorbecke.
Raad-Adviseurs, Mr. G. Delprat. — J. J. van Kerkwijk.

Afdeeling GENERAAL-SECRETARIAAT.

Referendaris, Chef der afdeeling, ...

Administratie der GENERALE THESAURIE.

Administrateur, Chef der afd., Mr. T. H. de Meester.

ADMINISTRATIE DER DIR. BELASTINGEN, INVOERRECHTEN, ACCIJNZEN, KADASTER EN WAARBORG.

Hoofddirecteur, G. Oorthuijs.
Hoofdinspecteurs, J. H. Drielsma. H. J. Moll.
Inspecteur van den Waarborg en de belasting op de gouden en zilveren werken. P. H. Vreede.

Adviseur voor Wis-, Natuur- en Scheikundige Zaken, Dr. C. A. Lobry van Troostenburg de Bruijn, te Amsterdam.

Afdeeling DIRECTE BELASTINGEN.

Referendaris, Chef der afdeeling, C. L. Sloth Blaauboer.

Afdeeling INVOERRECHTEN EN ACCIJNZEN.

Referendaris, Chef der afdeeling, H. Damsté.

Afdeeling COMPTABILITEIT EN VERIFICATIE.

Referendaris, Chef der afdeeling, T. van Hiele.

Afdeeling PERSONEEL.

Hoofdinspecteur, Chef der afdeeling, H. J. Moll.

Administratie van de Registratie, de Hypotheken en het Kadaster.

Administrateur, Chef der afdeeling, J. C. Bouman.
Inspecteurs der Registratie 1e *kl.*, Mr. C. E. Achterberg, 2e *kl.*, J. D. G. Schuuring.
Inspecteur van het Kadaster, E. P. van Steenbergen.

Administratie der Domeinen.

Administrateur, Chef der afdeeling, Mr. Ph. A. Holsboer.
Administrateur van het Kroondomein, Jhr. O. J. A. Repelaer van Driel.

Afdeeling Eeredienst en.

Hoofdcommies, Chef der afdeeling, N. G. Nieuwenhuisen.

Pensioenraad voor Burgerlijke Ambtenaren.

Secretaris, Mr. W. P. J. Bok.

Weduwen- en Wezenfonds voor Burgerlijke Ambtenaren.

Directeur, J. C. Mulder.

Staatsloterij.

Directeur H. van Goudoever.

MINISTERIE VAN OORLOG.

Minister, Generaal-Majoor K. Eland.

Audiëntie Donderdags 1 uur.

Secretaris-Generaal, Mr. J. A. Kramer.
Adj. van den Min., A. J. Doorman, Kap. van de Genie.

Eerste Afdeeling SECRETARIAAT.

Hoofd, Referendaris Mr. H. C. P. de Bruyn.

Tweede Afdeeling GENERALE STAF.

Hoofd, Majoor F. H. A. Sabron.

Derde Afdeeling PERSONEEL.

Raad Adviseur, H. E. Kleyn.

Vierde Afdeeling ARTILLERIE.

Hoofd, Majoor W. F. Ridder v. Rappard.

Vijfde Afdeeling GENIE.

Hoofd, Kol. F. M. van Panthaleon Baron van Eck.

Zesde Afdeeling INTENDANCE.

Hoofd, Kapt. Intendant J. F. de Meester.

Zevende Afdeeling MILITIE EN SCHUTTERIJ.

Hoofd, Referendaris F. E. L. A. Abel.

Achtste Afdeeling COMPTABILITEIT.

Hoofd, Kol. Int. F. A. Thomése.

BUREAU SECRETARIE INDICES EN ARCHIEVEN.

Hoofd, Hoofd-Commies H. van Dam.

MINISTERIE VAN WATERSTAAT, HANDEL EN NIJVERHEID.

Minister, C. Lely.

Audiëntie, Dinsdag $1^1/_2$ uur.

Secretaris-Generaal, Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper.

Raad-Adviseurs buiten bezwaar van 's Rijks-Schatkist Mr. W. A. Baron van Verschuer en J. G. W. Fijnje.

KABINET VAN DEN MINISTER.

Chef, Commies, Mr. W. A. Baron van Ittersum.

Afdeeling WATERSTAAT.

Chef der Afdeeling, W. T. Koster, *administrateur*.

Afdeeling HANDEL EN NIJVERHEID.

Chef der Afd., Mr. J. C. de Marez Oyens, *administrateur*.

Afdeeling ARBEID EN FABRIEKSWEZEN.

Chef der Afd., Mr. J. W. S. A. Versteeg, *referendaris*.

Afdeeling COMPTABILITEIT.

Chef der Afd., H. F. Bordewijk, *Referendaris*.

Afdeeling SECRETARIAAT.

Chef der afd., A. Borsboom, *hoofdcommies*.

Hoofdbestuur der Posterijen en Telegraphie.

Directeur-Generaal, J. P. Havelaar.
Administrateur, M. G. de Bloeme.
Hoofdingenieur der telegraphie, J. M. Collette.

MINISTERIE VAN KOLONIEN.

Minister, J. T. Cremer.

Audiëntie, Vrijdags 1 uur.

Secretaris-Generaal, Mr. A. E. Elias.

Chef van het Kabinet des Ministers, J. J. Perk, *Referendaris*.

Afdeeling A. Oost-Indische Zaken.

Eerste Bureau (A[1]).

Wd. Referendaris, chef van het bureau, Mr. A. Loudon.

Tweede Bureau (A[2]).

Wd. Referendaris, chef van het bureau, Mr. A. A. de Vries.

Derde Bureau (A[3]).

Referendaris, chef van het bureau, J. T. Viehoff.

Bureau B. West-Indische Zaken.

Referendaris, chef van het bureau, J. H. Elias.

Bureau C. Militaire Zaken.

Raad-Adviseur, chef van het bureau, Jhr. J. D. Six.

Bureau D. Personeel.

Wd. Referendaris chef van het bureau, Mr. A. A. de Vries.

Bureau E. Comptabiliteit.

Referendaris, chef van het bureau, A. Mondt Hzn.

Bureau F. Aanschaffing en uitzending van gouvernementsgoederen.

Wd. Referendaris, chef van het bureau, C. R. van Lennep.

Bureau G. Koloniaal verslag. Bibliotheek

Referendaris, chef van het bureau, P. J. Bouwmeester.

Technisch Bureau.

(*Aanschaffing en keuring van goederen voornamelijk voor den dienst der Staatsspoorwegen in Ned.-Indië*).

Referendaris, chef van het bureau. G. B. H. F. Alpherts.

Algemeene Secretarie en Expeditie.

Comm. chef van het bureau, J. J. Groenemeijer.

Archief, (behalve voor Geheime politie.)

Comm., chef van het bureau, P. R. Beukers.

Provinciale Staten van Zuid-Holland.

Mr. C. Fock, Comm. der Koningin, *Voorz.*

GEDEPUTEERDE STATEN VAN ZUID-HOLLAND.

Jhr. Mr. H. A. C. de la Bassecour Caan, Mr. P. L. F. Blussé, Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt, Mr. D. van Weel, Mr. G. J. Goekoop, Mr. A. C. Crena de Iongh.

Hoofdkiesdistrict Leiderdorp.

Jhr. Mr. H. A. C. de la Bassecour Caan, Mr. L. M. J. H. Kerstens, S. Baron van Heemstra, Jhr. Mr. J. H. J. Quarles van Ufford.

Hoofdkiesdistrict Leiden.

Dr. E. F. van Dissel, Mr. P. A. van der Lith, J. Rinkes Borger, A. E. van Kempen, H. C. Juta.

Hoofdkiesdistrict Zoetermeer.

Mr. P. L. F. Blussé, Jhr. P. M. G. von Fisenne, R. G. S. Baron van Rhemen van Rhemenshuizen, Mr. J. G. S. Bevers.

Hoofdkiesdistrict 's-Gravenhage.

Mr. Th. L. M. H. Borret, Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt, Mr. L. P.H. M. baron Michiels v. Verduijnen, J. F. W. Conrad, R. A. W. Sluiter, H. M. de Vries, P. C. Evers, Mr. W. J. Snouck Hurgronje, M. Hijmans van Wadenoijen, J. C. van Hattum van Ellewoutsdijk.

Hoofdkiesdistrict Vlaardingen.

A. H. C. M. J. IJzermans, P. Kikkert, A. van Rees Jz. A. Hogenboom.

Hoofdkiesdistrict Delft.

H. Seret, Mr. W. K. S. van der Mandele, A. Vermaes Wz.

Hoofdkiesdistrict Schiedam.

S. A. Maas, M. v. d. Laan, P. Loopuijt.

Hoofdkiesdistrict Rotterdam.

H. de Bie, Mr. D. van Weel, C. H. van Dam, J. Drost, J. van Stolk Az., F. B. 's Jacob, P. Havelaar Jz., P. C. van Vollenhoven, Mr. P. D. Kleij, Mr. S. Muller Hz., A. van Hoboken

van Cortgene, S. J. R. de Monchij, I. Hudig, Mr. B. C. J. Loder, P. R. Mees.

Hoofdkiesdistrict Alphen.

J. J. Duijnstee, S. van Velzen, N. D. Kemink, F. H. van Wichen.

Hoofdkiesdistrict Gouda.

J. M. Noothoven van Goor, A. Knijff Hz., Mr. D. N. Brouwer, P. van der Hoog, A. van der Straaten.

Hoofdkiesdistrict Gorinchem.

W. N. J. van Slijpe, A. G. de Kruijff, M. F. Boonzajer, Mr. A. C. Visser.

Hoofdkiesdistrict Sliedrecht.

W. Goedhart, A. Kleijn, W. H. van Haaften, T. Swets.

Hoofdkiesdistrict Dordrecht.

Mr. A. C. Crena de Iongh, K. Bos Az., J. M. P. de Joncheere, W. van Schaardenburg.

Hoofdkiesdistrict Oud-Beijerland.

B. Vlielander, L. Overwater, G. A. van Driel.

Hoofdkiesdistrict Ridderkerk.

Mr. C. J. A. Bichon van IJsselmonde, C. A. Molenaar, J. P. Havelaar.

Hoofdkiesdistrict Brielle.

J. S. Korteweg, C. M. Loeff, J. W. Hein van Rockanje.

Hoofdkiesdistrict Middelharnis.

Mr. A. J. C. v. Weel, Mr. G. J. Goekoop, Dr. T. Breesnee.

Mr. F. H. J. Tavenraat, *Griffier.*

GEMEENTERAAD.

Jhr. Mr. B. Ph. de Beaufort, *Burgemeester*, Voorzitter.
E. Evers, *Secretaris.*

WETHOUDERS.

Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven, *Ambt. v. d. Burg. Stand.*
Jhr. Mr. O. J. Repelaer van Molenaarsgraaf.
Dr. J. Th. Mouton.
Mr. J. G. S. Bevers.

LEDEN.

A. J. C. Baron van Pallandt.
W. J. van Sandick.
Mr. B. H. M. Hanlo.
M. Knoester Sr.
J. W. F. Ridder Huysen van Kattendijke.
J. D. Baron van Wassenaer van Rosande.

Mr. J. B. van Berckel.
Mr. H. van Raalte.
F. H. van Malsen.
Mr. D. Polak Daniëls.
Mr. W. J. Snouck Hurgronje.
Dr. G. P. van Tienhoven.
J. J. C. De Wijs.
A. G. Bodaan.
Jhr. Mr. E. N. de Brauw.
A. Hoogenraad.
Mr. C. P. D. Pape.
L. J. S. van Kempen.
W. A. Schroot.
Mr. A. F. A. Leesberg.
W. J. M. de Bas.
Mr. J. A. H. Baron van Zuylen van Nyevelt.
B. L. Loeff.
Mr. M. J. C. M. Kolkman.
J. C. van Hattum van Ellewoutsdijk.
Joh. Krap.
Mr. H. J. A. Mulder.
Jhr. O. J. Repelaer van Driel.
J. Simons.
W. B. van Liefland.
Mr. W. Dolk.
P. J. v. d. Burgh.
H. Seret.

Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage sedert 1560 tot heden.

Voor die van 1560—1737, zie men De Riemer deel II, bl. 99, e. v.

Voor die van 1738—1758, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1893 bl. XXXII en XXXIII.

Voor die van 1759—1794, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1891 bl. XXVIII en 1892, bl. XXX.

Voor die, regeerende sedert het begin van 1800 tot heden, zie men Haagsch Jaarboekje voor 1889 en 1890, bl. XXIX.

Zie ook in het Jaarb. voor 1894, bladz. 123.

Mr. A. J. Roest, eervol ontslagen, 1 Juli 1897.

Jhr. Mr. B. Ph. de Beaufort, benoemd met ingang van 1 September 1897.

Opgaven *van de* CHEFS *en den* DIENSTTIJD *der verschillende kantoren en afdeelingen van het* Plaatselijk Bestuur.

GEMEENTE-SECRETARIE.

Eerste Afdeeling.

Het bureau wordt gehouden boven het voormalig politiebureau aan de Groenmarkt.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. W. Roëll,

belast met de volgende werkzaamheden: nationale militie; schutterij; inkwartiering met inbegrip van de militaire transportmiddelen; keuring van voor den krijgsdienst geschikte paarden; politie, benevens de algemeene politieverordening; jacht en visscherij; openbare middelen van vervoer; wet houdende bepalingen omtrent de opruiming en het beheer van vaartuigen en andere voorwerpen, in openbare wateren gestrand of gezonken; medische politie; veterinaire politie; wet betreffende de maten, gewichten en weegwerktuigen; wet betreffende de wering van de druifluis; wet tot regeling van den kleinhandel in sterken drank; wet tot vaststelling van bepalingen bij het voorkomen van hondsdolheid; wet tot regeling van het staatstoezicht op krankzinnigen; openbaren eeredienst; arbeidswet; veiligheidswet; wet op den waarborg der gouden en zilveren werken; verkiezingen met het opmaken der kiezerslijsten; jaarverslag; attestatiën de vita; legalisatiën; collecten, bedoeld sub. 2°. van het Koninklijk Besluit van 22 September 1823 (Staatsblad n°. 41); repertoire van den secretaris; houden van alle lijsten en roosters van de leden van den raad en van commissiën; opmaken van alle akten, uitgezonderd de eigendomsakten; verrichten van alle verdere werkzaamheden, welke niet aan andere afdeelingen zijn of kunnen worden opgedragen.

De Secretarie is *dagelijks* geopend van 's morgens 9½ uur tot des namiddags 3 uur, zoo tot het bekomen van informatiën als tot het verkrijgen van paspoorten en andere akten.

Attestatiën de vita worden afgegeven *'s Maandags, Woensdags* en *Vrijdags*, van 's morgens 10 tot 's namiddags 1 uur.

Bij den aanvang van ieder kwartaal heeft daarop eene uitzondering plaats, waarvan te voren in het dagblad der gemeente aankondiging wordt gedaan.

Tweede afdeeling.

Hoofdcommies: Mr. J. W. Smidt.

belast met de volgende werkzaamheden: comptabiliteit der gemeente, met inbegrip van het opmaken van de begrooting en de rekening en alle daarmede in verband staande werkzaamheden; de verificatie van rekeningen van aan de gemeente rekenplichtige instellingen of personen; de gasfabriek, de duinwaterleiding en de openbare reiniging (voor zooveel het finantieel gedeelte betreft); belastingen der gemeente, met het opmaken der kohieren en de behandeling der aanvragen om afschrijving of restitutie van Hoofdelijken Omslag enz.; rijksbelastingen, met uitzondering van de grondbelasting; legaten en erfstellingen: onderwijs (hooger-, middelbaar- en lager) met kunsten en wetenschappen, benevens landbouw en nijverheid: armwezen; collecten bedoeld in de armenwet; het register der ambten; algemeene statistiek.

Derde Afdeeling.

Hoofdcommies: Jhr. Mr. M. van Reenen,

belast met de volgende werkzaamheden: openbare werken en eigendommen; verordening op de bouwpolitie; verordening op het innemen van gemeentegrond en gemeentewater; gasfabriek, duinwaterleiding en openbare reiniging (voor zoover het technische en het administratieve gedeelte betreft); brandwezen; concessiën van verschillenden aard; verzekeren tegen brandschade van alle onroerende en roerende goederen der gemeente; het opmaken van alle akten van eigendom en het zorgvuldig bewaren daarvan; ligger van de wegen en voetpaden; wet regelende het toezicht op het gebruik van stoomtoestellen; wet tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken; veiligheidswet; wet regelende

de onteigening ten algemeenen nutte; het opmaken en bijhouden van lijsten en liggers van de eigendommen (corporeele en incorporeele); aanbestedingen (verkoop van bestekken en opmaken der processen-verbaal); kadaster en de grondbelasting.

Vierde Afdeeling.

BUREAU VAN DEN BURGERLIJKEN STAND.

Wethouder, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand:
Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven.

Het bureau wordt gehouden in een der benedenvertrekken van het Raadhuis, waar de aangiften van geboorten en overlijden kunnen geschieden op *Maandag*, *Dinsdag*, *Donderdag*, en *Zaterdag* van 's morgens 9½ tot 's middags 1 uur, op *Woensdag* en *Vrijdag* van 's middags 12 tot 's namiddags 2 uur, en op *Zondag*, van 12 tot half één. Bij noodzakelijkheid tot het doen van aangiften op Feestdagen, worden daarvoor de uren bijzonder bepaald.

De sluiting van huwelijken geschiedt op *Woensdag* en *Vrijdag*, tenzij dit op een anderen dag wordt verlangd. De kosten zijn: op *Woensdag* en *Vrijdag*, vóór 12 uur, afgezonderd van de overige paren, *f* 15; na 12 uur *f* 30; op een anderen dag *f* 60.

Hoofdcommies: C. A. A. van Ginkel,

belast met de volgende werkzaamheden: burgerlijken stand (huwelijken, geboorten, overlijden); bevolkingsregister; gemeenteziekenhuis; algemeene begraafplaats.

Vijfde Afdeeling.

Hoofdcommies . . . . . .

belast met de volgende werkzaamheden: agenda met index: het in het net schrijven van minuten, notulen, enz.; het expediëeren van alle stukken; het administratief archief.

OUD-ARCHIEF EN BIBLIOTHEEK.

Archivaris: A. J. Servaas van Rooyen.

Geopend: Maandag, Woensdag en Vrijdag, van 's morgens 10 tot 's namiddags 3 uur.

BUREAU VAN DEN GEMEENTE-ONTVANGER.

Ontvanger: Jhr. Mr. C. H. Beelaerts van Blokland.

Tot betaling van den hoofdelijken omslag, de hondenbelasting, de belasting op het gebruik van gemeentegrond, en de waterleiding: op het Raadhuis, de eerste vijf werkdagen van elke week, van 9 tot 2 uur.

CONTROLEUR DER GEMEENTE-FINANCIEN.

C. Bosman, Kantoor aan het Raadhuis.

POLITIE.

Hoofdcommissaris: J. C. van Schermbeek.

Commissarissen van politie: 1e afd. F. de Klopper,

2e afd. F. A. P. Dietz, 3e afd. T. H. Sypkens.

W. H. Olivier, Commissaris Centrale afdeeling.

Hoofdinspecteur: F. E. van Bunge.

Het Hoofdcommissariaat van politie en het Commissariaat der centrale afdeeling zijn gevestigd op het Alexanderplein, het Commissariaat der *eerste* afdeeling op de Dagelijksche Groenmarkt, dat der *tweede* afdeeling op de Nieuwe Haven, dat der *derde* afdeeling in de Keizerstraat te Scheveningen.

Posthuizen der politie zijn geplaatst:

1 Loosduinsche brug.
2 Westerbaenstraat.
3 Van der Duynstraat.

4 Bezuidenhout.
5 Bij het Kurhaus te Scheveningen.
6 Van Ostadestraat.
7 Bij het Station Hollandsche Spoor.
8 Vestibule van den Schouwburg.
9 Einde van het Zieken.
10 Hoogewal.
11 Kerkhoflaan.
12 Regentesselaan.
13 Laan v. Nieuw-Oost-Indië.

BOUWPOLITIE.

Inspecteur: W. de Vrind.

Bureau op een der bovenlokalen van het Commissariaat van politie der 1e afd., dagelijks van 9—10 en van 1—2 uur.

DUINWATERLEIDING.

Directeur: Th. Stang.

Bureau Prinsegracht 25, geopend van 10—2 uur.

(De werken zijn te bezichtigen op vertoon van een bewijs van toegang tot het pompstation, aan te vragen bij de Directie.)

STEDELIJKE GASFABRIEK.

(Fabriek ter zijde van den Loosduinschen weg.)

Adviseerend Directeur: J. E. M. Kros.

Directeur: J. E. H. Bakhuis.

Adjunct Directeur: N. W. van Doesburgh.

Het kantoor aan de Gasfabriek is geopend van 's morgens 9 tot 's namiddags 5 uur.

De kantoren in de Kazernestraat zijn geopend van 's morgens 9 tot 's namiddags 3 uur:

voor het aannemen van cokes-bestellingen, klachten, aanvragen om hulp, aangifte voor gasverbruik. Voor betalingen op den laatsten werkdag van elke maand. De kantoren zijn per telephoon verbonden.

Cokesbestellingen kunnen per telefoon gedaan worden.

Hulpbureau Gasfabriek Vijzelstraat 46.

BANK VAN LEENING.

Lage Westeinde.
Geopend van 9½—2 uur.
Directeur: Th. J. Zandvliet.
Hulpkantoren A en B.
Korte Lombardstraat.
A. Geopend van 8—3 en 6—9 uur. B. van 8½—12 en 3—9 uur.

BRANDWEER.

Kazerne Prinsestraat. — Hulppost Daguerrestraat 14.
Commandant: G. de Wijs.

BRANDSCHELLEN.

Brandschellen zijn op de volgende plaatsen aangebracht:

Groenmarkt, Politiebureau, geen slangenwagen. — Stadhuis (binnen). — Wagenstraat no. 119 hoek Nieuwe Molstraat. — Kleine Groenewegje, Gemeentewerf.

Zieke, Politiepost, geen slangenwagen. — Rijswijksche weg, stallen der Haagsche Tramwegmaatschappij. Stationsplein, Politiepost.

Van der Duynstraat, Politiepost. — Boekhorststraat, Hulppostkantoor. — Koningstraat no. 481.

Van Ostadestraat, Politiepost. — Paulus Potterstraat no. 136, hoek Hobbemastraat. — Zuidwal, ingang Ziekenhuis. — Zuid-Buitensingel no. 253E. — Zuid-West-Binnensingel, Porseleinfabriek «Rozenburg.» — Prinsegracht, hoek Groote Lombardstraat, Gevangenis. — Groote Markt Schuttersraad. — Hooge Westeinde, hoek Vleerstraat. Gymnasium. — Kortenbosch, hoek Slijkeinde, Openbare school.

Loosduinsche brug, Politiepost. — Loosduinsche weg, Sluiswachterswoning. — Gasfabriek, Portierswoning, Loosduinsche weg hoek Regentesselaan. — Veenkade no. 88, hoek Da Costastraat. — Tollensstraat, hoek Bilderdijkstraat no. 18. — Aschstaal. Politiepost Laan van Meerdervoort, is ook een slangenwagen. — Waldeck Pyrmontkade, Sweelinckplein t/o de brug.

Westerbaenstraat, Politiepost. — Wittede Withstr. hoek Van Diemenstraat no. 2. — Zoutmanstr., hoek Prins Hendrikplein no. 1. — Laan van Meerdervoort no. 84, Diaconessenhuis. — Weimarstraat hoek Koningsplein. —

Hugo de Grootstraat, hoek Trompstraat no. 328. — Hoogewal, Politiepost. — Zeestraat bij de Kon. Bazar.

Alexanderplein, Centraal Commissariaat van Politie. — Bonistraat, tuinmuur van gebouw Riouwstraat no. 43. — Atjehstr., hoek Bankastraat no. 107. — Balistr. no. 88, hoek Laan Copes van Cattenburch. — Javastraat, Nassauplein, hoek Nassaulaan no. 23. — Frederikstraat, ingang Frederikskazerne. — Koninginnegracht no. 15. — Koningskade (naast Dierentuin). — Mauritskade, ingang Oranjekazerne. — Parkstraat no. 91. — Kazernestraat, bureau der Gasfabriek. — Jagerstraatje, hoek Vos in 't Tuintje no. 2.

Politiepost Schouwburg, — Gemeente-Museum, hoek Tournooiveld. — Kneuterdijk, hoek Hartogstraatje. — Fluweelen Burgwal, hoek Korte Poten no. 62.

Bezuidenhout, Politiepost. — Bezuidenhout, tegenover Koningin-Emmapark *Villa Sandvliet*. — Politiepost Laan van nieuw Oost-Indië. — Zwarteweg, Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, — Zwarteweg no. 74, hoek Hekkelaan. — Z. O. Buitensingel no. 165.

Nieuwe Haven, Politiebureau. — Gedempte Gracht hoek Voldersgracht. — Spuistraat, hoek Passage. — Buitenhof, Militaire Hoofdwacht.

Te Scheveningen.

Keizerstraat, Commissariaat van Politie. — Havenkade, hoek Gevers Deynootstraat.

Politiepost, Zeebad. — Nieuwe Badhuisweg, ingang Belgische park. — Wittebrug t/o van Lennepweg. — Hotel Promenade. — Van Stolkpark. — Kanaalweg. — Vijzelstraat, t/o de Gem. school. — Hangbrug. Pompstation.

(De gespatieerde namen wijzen plaatsen aan, waar tevens slangenwagens aanwezig zijn).

GEMEENTEWERF.

Groenewegje 26.
Directeur der Gemeentewerken: J. A. Lindo.
Adjunct-Directeur: Jhr. C. D. A. G. Everts.
Bouwkundige: A. Schadee.
Administrateur: J. H. Meywert.

OPENBARE REINIGING.

Kantoor Varkenmarkt 4.
Directeur: J. Hoogwerf.

HAVENMEESTER.

H. van der Velden.

Kantoor Rembrandtstraat 71.

MARKTMEESTER.

C. V. Doorschodt.

Kantoor Prinsengracht 3.

WAAGMEESTER.

J. H. Mansveld.

KEURMEESTERS VAN SLACHTVEE EN VLEESCH.

H. van Aken (1ste keurmeester), C. Robertson, F. A. M. Rijntjes, H. W. L. Das, E. J. Beekman, P. Geelhoed, J. Th. Berkhout, J. van den Berg, A. Piebenga.

KEURMEESTERS VAN VISCH.

A. Overduin, tevens afslager, M. M. Teeuwisse, P. van der Harst Mz.

GEMEENTE-APOTHEEK.

Prinsestraat hoek Molenstraat.

NAAMLIJST *van officieren der dienstdoende Schutterij te 's-Gravenhage.*

Staf.

Kolonel. — Jhr. Mr. W. V. R. K. Baud, Adjudant i. b. d. v. H. M. de Koningin.

Kapitein Adjudant. — J. H. Meijwert.

1e Bataljon.

Luitenant Kolonel. — D. Blaauw.

Kapitein Bat.-Adjudant. — J. A. Canneel.

Kapitein Kwartiermeester. J. M. Asmus.

1e Luitenant Kwartiermeester. — *à la Suite.* G. J. van den Bos.

Officier van Gezondheid. — Dr. A. M. Nortier.

Kapiteins. — W. Galjaard; J. N. Voorstad; G. H. Heyligers; M. Th. van Lith.

1e Luitenants. — J. Th. van der Gon Netscher; F. J. Hugenholtz; J. E. Belinfante; S. van Deventer.

2e Luitenants. — A. A. Clant van der Mijll; Mr. J. Wolter-

beek Muller; Mr. G. M. W. Jellinghaus; Jhr. Mr. C. H. Ch. Flugi van Aspermont; Mr. H. Ligtenberg; J. S. M. Beukman van der Wijck.

2e Bataljon.

Majoor . . . . . .
1e Luitenant Adjudant. — G. C. Baerends.
Luitenant Kwartiermeester. — H. J. G. Funcke.
Officier van Gezondheid 2e kl. — A. T. A. M. van Dommelen.
Kapiteins. — Jhr. J. A. W. L. Cornets de Groot van Kraayenburg; H. van Reijerdam; Jhr. F. Storm de Grave; A. J. H. van Rijn.
1e Luitenants. — Mr. P. H. P. van Marle; H. A. Just de la Paisières; Mr. J. A. van Rhede van der Kloot; H. C. A. Wijnmalen.
2e Luitenants. — Mr. L. M. Rollin Couquerque; C. L. Levoir; W. Baron Snouckaert van Schauburg; Mr. Ch. M. A. Bijleveld; H. A. Ritter; Jhr. Mr. J. J. Rochussen; Jhr. J. C. T. Hoeuft.

Artillerie Compagnien.

Majoor . . . . . .
1e Luitenant Adjudant . . . . . .
Offic. van Gezondheid 2e kl. — *à la Suite.* Dr. M. M. G. Stibbe.
Kapiteins. — C. P. J. Keiser; P. A. Nierstrasz.
1e Luitenants. — P. Pieters Wz. Waarnemend Adjudant J. J. de Reede.
2e Luitenants. — J. van Stralen; V. A. Abraas; W. J. Grese; E. de Val.

WAARBORG DER GOUDEN EN ZILVEREN WERKEN.
Kantoor op de Groote Markt boven het Boterhuis.
Geopend: *Dinsdag*, *Donderdag* en *Vrijdag* van 9—2 uur.
Inspecteur P. H. Vreede.

DIRECTE BELASTINGEN, ENZ.

Kantoor: Prinsegracht 31.
1e afd. Inspecteur: G. R. J. de Quaij.
2e afd. Inspecteur: A. P. R. v. Beusekom.
Controleur Dir. Bel. en Kadaster: T. F. Ter Beek.
Kantoor: Buitenhof 37.

Ontvanger Dir. Bel. 1ste Afdeeling: C. M. Visser.
Kantoor: Gr. Halstraat 3.
Ontvanger Dir. Bel. 2e Afdeeling: W. F. J. Passtoors.
Kantoor: Prinsegracht 31.
(Beide kantoren geopend de eerste vier werkdagen der week van 9—2 uur, behalve den laatsten werkdag van de maand.
Ontvanger Dir. Bel. te Scheveningen: H. G. R. Ellens.
Ontvanger Invoerr. en Accijnzen: A. Keck.
Kantoor: Valkenhuis bij de Gevangenpoort.
Ontvanger van Zegel en Registratie, Gerechtelijke en Administr. Akten: W. C. de Man.
Kantoor: Kazernestraat 68.
Ontvanger van Registratie Burgerlijke Akten:
A. W. van Boven.
Kantoor: Scheveningsche Veer. 7.
Ontvanger van het Buitengewoon Zegel: D. Raven.
Kantoor: Binnenhof.
Ontvanger der Successierechten N⁰. 1: O. M. J. Moorrees.
Ontvanger der Successierechten N⁰. 2: J. de Graag.
Kantoor: Buitenhof 38.
Directeur der Registratie en Domeinen in Zuid-Holland:
J. A. Molhuijsen. Buitenhof 38.
Bewaarder der Hypotheken, van het Kadaster enz.
J. H. Winkelman. Kantoor: Buitenhof 37.
RIJKSBETAALKANTOOR:
Prinsengracht 8.
Betaalmeester: O. G. Lotsij.

POSTWEZEN.

Het **Hoofdkantoor,** Kerkplein, is *alle* dagen geopend van 7.50 's morgens tot 9.50 uur 's avonds. Zondags en op alle erkende Christelijke feestdagen van 8.50—1.50 uur.

Voor postwissels en kwitantiën alleen op *werkdagen,* van 8.50—2.50 uur.

Voor de *Pakketpost* alleen op *werkdagen* van 8.50 uur 's morgens tot 8.50 uur 's avonds.

Het Kantoor der **Rijks-Postspaarbank**, Buitenhof no. 35, is geopend: op werkdagen van 8.50 uur 's morg. tot 8.50 uur 's av.; op Zon- en Feestdagen van 9.50 uur 's morg.

tot 11.50 uur 's middags, tevens voor het debiet van postzegels, briefkaarten, enz.

De **Bijkantoren** in de van Galenstraat 42, Balistraat 26, Fluweelen Burgwal 16 en Boekhorstraat 157 zijn *alleen op werkdagen* geopend van 8.50—2.50 uur en van 5.50—7.50 uur 's avonds.

Bijkantoor Noordeinde 87*a* *alleen op werkdagen* van 8.50—3.50 uur; voor postwissels van 8.50—2.50 uur.

Geregeld bij de postwet van 15 April 1891.

BINNENLAND.

Binnenlandsche brieven, briefkaarten en postbladen.

Brieven tot 15 Gram 5 ct.; boven 15 tot 200 gr. 10 ct.; boven 200 tot 500 gr. 15 ct. en voorts voor elk meerder gewicht van 500 gram of gedeelte daarvan 5 ct. daarboven.

Voor een brief binnen den kring van het post- of hulpkantoor, waar die ter post is bezorgd tot 15 gram 3 ct., boven 15—200 gram 5 cent.

Briefkaarten 3 ct.; met betaald antwoord 6 ct.

Postbladen (formulieren voor schriftelijke mededeelingen, ter sluiting van gegomde randen voorzien) 5½ ct.

Beschreven briefkaarten, postbladen en briefomslagen, welke om de een of andere reden niet verzonden worden, kunnen tegen betaling van resp. ½, ½ en ¼ ct. tegen nieuwe ingewisseld worden.

Monsters of stalen van koopwaren.

Voor elke 75 gr. of gedeelte daarvan 2½ ct. Maximum gewicht 350 gr. Maximum afmeting 30 centimeter in lengte, hoogte en breedte. Zij mogen geen andere mededeeling bevatten dan den naam en het adres des afzenders, handelsmerken, nommers en prijzen. Verpakking in omslagen die aan de uiteinden open zijn, ongesloten busjes of zakjes, of zakjes van doorschijnende stof.

Dagbladen en gedrukte stukken.

Dag- en weekbladen voor een gewicht niet meer dan 40 gr. (met of zonder bijvoegsels ½ ct. per nummer of exemplaar, boven 40 gr. tot 150 gr. 1 ct. en voorts van elk meerder gewicht van 50 gr. of gedeelte daarvan ½ cent.

Hetzelfde port in verhouding tot het gewicht is van toepassing op de bijvoegsels bij afzonderlijke verzending.

Boek-, steen-, of plaatdrukwerk, autographische, photographische, hectographische afdrukken: elke 25 gr. of gedeelte daarvan 1 ct., boven 25—50 gr. 2 ct., boven 50—75 gr. 3 ct., boven 75—100 gr. 4 ct., boven 100—150 gr. 5 ct. boven 150—250 gr. 7½ ct., boven 250—500 gr. 10 ct., boven 500—750 gr. 12½ ct., boven 750—1000 gr. 15 ct. en verder voor elke 1000 gr. of gedeelte daarvan 2½ ct. meer.

Postpakketten.

Tot 1 kilogr. 15 ct., boven 1 tot 3 kilogr. 20 ct., boven 3 tot 5 kilogr. 25 ct. Met aangegeven geldswaarde (tot hoogstens *f* 500.—) *boven* het gewone tarief 10 ct. voor elke *f* 100.— of gedeelte daarvan.

Schadevergoeding voor *niet* aangegeven pakketten hoogstens *f* 2,50 per kilo. Kaarten voor verzending van postpakketten ½ ct. de 2 st. Inhoudsmaat der pakketten hoogstens 25 kub. decim., langs de vlakken niet grooter dan 80 cM.

Verreken-pakketten (pakketten tegen rembours, niet hooger dan *f* 150.—) kunnen onder dezelfde bepalingen worden verzonden, tegen betaling der kosten van inkasseering, waarbij het tarief geldt voor de overmaking van gelden per postwissel.

Postpakketten naar **Nederl.-Indië** kunnen verzonden worden naar de aanlegplaatsen der mailbooten: *Batavia, Padang, Soerabaja, Samarang*, tegen de prijzen: tot 1 kilo *f* 0,85; 1—3 kilo's *f* 1,35; 3—5 kilo's *f* 1,85.

Voor andere dan bovengenoemde aanlegplaatsen komen de verdere kosten voor rekening van den geadresseerde.

Noodig zijn twee douaneverklaringen. De pakketten moeten met lak verzegeld en de adressen moeten op de *pakketten geschreven* worden.

Pakketten voor plaatsen waar stations of halten van den N. I. spoorweg gevestigd zijn, kunnen tot hunne bestemming gefrankeerd worden. Het port bedraagt dan tot 1 kg. *f* 1,15, boven 1 tot 3 kg. *f* 1,65 boven 3 tot 5 kg. *f* 2,25.

Stations of halten aan den N. I. spoorweg zijn: Bodjonggedeh, Branbanan, Bringin, Broembong, Buitenzorg, Delangoe, Depok, Djokja, Goendih, Gogodalem, Kalassan, Kali-Osso, Karang-Sono, Kedong-Djati, Klatten, Lawang, Meester-Cornelis, Padas, Passer, Mingo, Poerwodadi, Pondok-Tjina, Salem, Solo, Srowot, Tangoeng, Telawa, Tempoeran, Tjepper, Tjitajam, Toentaug (Salatiga), Weltevreden, Willem I.

Aangeteekende brieven enz.

Gewone aanteekening van brieven, gedrukte stukken, monsters van koopwaren en briefkaarten 10 cent *boven* het gewone port. Vergoeding event. *f* 25.—. Aanteekening *met aangegeven waarde: behalve* het gewone port $2^1/_2$ ct. voor elke *f* 100.— doch *minstens* $12^1/_2$ ct. Aanteekeningen boven *f* 6000.— niet toegelaten.

Gewone aangeteekende brieven, en brieven met aangegeven waarde tot hoogstens *f* 600.— kunnen ook door de hulppostkantoren verzonden worden, of door een ander dan de geadresseerde ontvangen worden tegen behoorlijke invulling en onderteekening van het *formulier van lastgeving*, dat op de kennisgeving is afgedrukt. Wordt een aangeteekende brief in *geschonden* toestand ontvangen, dan behoort aangifte daarvan *onmiddellijk* te geschieden; teneinde proces-verbaal te kunnen opmaken.

Postwissels.

Het recht bedraagt 5 ct. voor elke *f* 12.50 of gedeelte daarvan, met dien verstande echter dat voor bedragen tot en met *f* 5.— geen hooger recht kan worden geheven dan $2^1/_2$ ct. Verzending en uitbetaling door alle post- en hulpkantoren; kunnen ook op een bepaald persoon geëndosseerd worden. Zijn geldig gedurende de maand van afgifte en de geheele daarop volgende maand. Na dien tijd wordt tot uitbetaling machtiging van het hoofdbestuur vereischt. In het ongereede geraakt, worden duplicaten afgegeven. Formulieren voor postwissels à $^1/_2$ ct. verkrijgbaar.

Zie voor Telegraphische postwissels onder *Rijkstelegraaf*.

Postbewijzen, verkrijgbaar aan alle post-, bij- en hulpkantoren tot bedragen van *f* 1,—. *f* 1,50, *f* 2,—, *f* 2,50 enz. tot *f* 10.—. Recht $2^1/_2$ ct. formulier $^1/_2$ ct. Worden in brief of omslag in de bus geworpen nadat het *bewijs* van storting er van gescheiden is. Zijn zes maanden geldig, en worden bij verloren gaan door nieuwe vervangen tegen overlegging van het bewijs van storting.

Expresse bestelling 15 ct. *boven* het gewone port voor bestelling tot den gewonen kring van een postkantoor. Buiten den kring voor elken afstand van 2,5 K.M. een recht van 25 ct.

Invordering van gelden op kwitantiën. Maximum van het in te vorderen bedrag wordt nader bij K. Besl. vastge-

steld. Kosten voor elke quitantie afzonderlijk 5 ct. Boven ƒ 10. moeten de kwitantiën van plakzegel à 5 ct. voorzien zijn. Inlevering der kwitantiën op een „borderel" dat kosteloos verkrijgb. is.

Postspaarbank.

Inlagen en terugbetalingen aan alle postkantoren, bijkantoren en daartoe aangewezen hulpkantoren. Inlage minstens 25 ct. Voor kleinere bedragen kosteloos formulieren verkrijgbaar voor 20 frankeerzegels à 5 ct., voor schoolspaarbanken van 100 à 1 cent. Inlage in een spaarbankboekje (kosteloos verkrijgbaar). Bij de eerste inlage eene verklaring te teekenen. Terugbetalingen alleen aan den inzender of zijn gemachtigde. Rente 2.64 pCt. ieder jaar bij te schrijven. Vrijdom van port voor briefwisseling tusschen de inleggers en den directeur der Postspaarbank.

BUITENLANDSCH POSTVERKEER.

Brieven, Briefkaarten enz.

a. Voor Europa [1]) de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Canada en New-Foundland, Aziatisch Turkije, Egypte en Perzië (bij verzending over de Zwarte Zee) bedraagt het port:

voor gefrankeerde brieven $12^1/_2$ cent tot en met 15 gram,
» briefkaarten 5 cent,
» papieren, gedrukte stukken, monsters enz. $2^1/_2$ cent per 50 gram of minder; monsters minstens 5 cent; papieren en bescheiden minstens $12^1/_2$ cent.

b. Voor de meeste overige landen:

voor gefrankeerde brieven 25 cent,
» briefkaarten $7^1/_2$ cent,
» papieren, gedrukte stukken, monsters, enz. 5 cent per 50 gram of minder; monsters minstens $7^1/_2$ ct., papieren en bescheiden minstens 15 cent.

---

[1]) Het port der brieven naar *België* bedraagt 10 ct; dat van drukwerken, dagbladen en tijdschriften die minstens éénmaal per week verschijnen: tot 25 gram 1 ct., 25—100 gram $2^1/_2$ cent, 100—200 gram 5 cent, verder elke 100 gram of gedeelte daarvan $2^1/_2$ cent: en dat van andere drukwerken: tot 15 gram 1 ct., van 15—50 gram $2^1/_2$ cent, verder $2^1/_2$ cent meer voor elke 50 gram of gedeelte daarvan.

Voor plaatsen in *België* en *Duitschland* binnen het grensrayon bedraagt het port 5 cent.

c. Voor Oost- en West-Indië:

	Over Marseille, Genua, en Brindisi:	Per scheepsgelegenheid „Nederland" of „Rotterdamsche Lloyd":
voor gefrankeerde brieven	15 cent	10 cent
» briefkaarten	$7^1/_2$ cent	5 »
» papieren, gedr. stukk., per 50 gr.	3 ct (maar minstens 15 ct.)	2 » (maar minstens 10 ct.)
» monsters per 50 gram	2 cent (maar minstens 5 cent.)	2 cent (maar minstens 5 ct.)

NB. *Zie verder den hierachter volgenden staat (pag.* XLVI *v.v.)*

Maximum gewicht voor monsters 250 gram. Afmeting hoogstens 20×10×5 cM.

Maximum gewicht voor gedrukte stukken 2000 gr.; voor de Nederl. bezittingen in Oost- en West-Indië per Zeepost 5 kilogram hoogstens.

Invordering van gelden op kwitantiën kan geschieden naar Duitschland, België, Frankrijk, Algiers en Tunis.

Brieven met aangegeven geldswaarde (hoogstens fr. 10.000) kunnen verzonden worden naar de Argentijnsche Republiek, België, Bulgarije, Kameroen, Costa Rica, Denemarken (met *IJsland*, de *Faroër*) en koloniën, Duitschland (met Helgoland) Egypte, Frankrijk en koloniën, Italië, Luxemburg, Noorwegen, Oostenrijk-Hongarije, Portugal (met *Madera*, de *Azorische eilanden* en koloniën), Rusland en *Finland*, San Salvador, Servië, (Spanje met de *Balearische-* en *Canarische eilanden*,) Tonkin, Tunis, Turkije, Zweden, Zwitserland.

Het te betalen recht voor verzekering der waarde bedraagt voor elke 100 gulden of gedeelte daarvan, herleid naar den maatstaf van 2.0832 franken = 1 gulden: naar België $2^1/_2$ cent, Duitschland 5 cent, alle andere landen van Europa, behalve Turkije $12^1/_2$ ct., Turkije (Oostenrijksche kantoren) 15 cent, Portugeesche koloniën 20 cent, Shanghai $17^1/_2$ cent, alle overige landen 15 cent.

Geheele vergoeding voor brieven met aangegeven geldswaarde: vergoeding van 50 frs. voor *gewone* aangeteekende brieven (behalve voor de Vereenigde Staten en voor nog enkele andere overzeesche landen.)

Internationale Postwissels

kunnen verzonden worden naar:

Nederlandsch Oost-Indië en *West-Indië* tot een bedrag van *f* 250.— tegen 20 ct. per *f* 10.— of gedeelte daarvan:

Argentijnsche Republiek, België, Luxemburg, Bulgarije, Chili, Frankrijk en Algiers, alsmede de Fransche kantoren in Turkije, Italië, Rumenië, San Salvador, Tunis en Zwitserland — hoogste bedrag 500 frs., recht 12½ cent per *f* 12.50 of gedeelte daarvan:

Denemarken, Zweden en Noorwegen, — hoogste bedrag 360 kronen, recht als boven;

Duitschland en Helgoland, Kameroen en Togo-gebied, en het Duitsche kantoor te Constantinopel, — hoogste bedrag 400 Mark, recht als boven;

Oostenrijk-Hongarije, — tot 400 Mark, recht als boven;

Portugal, Madeira en Azorische eilanden, — tot 91.000 reis, recht als boven:

Egypte, 20 Egypt. ponden: Alexandrië tot 500 frs. — r. als b.;

Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Hawaï — hoogste bedrag 100 doll., recht 15 ct. voor elke *f* 10 of gedeelte daarvan:

Groot-Brittannië en Ierland, Britsche koloniën enz.— tot 10 pond sterling, recht 15 cent per *f* 10 of gedeelte daarvan.

Port van brieven, gedrukte stukken, monsters enz. bij gewone verzending en frankeering, brieven per 15 gr. en gedrukte stukken, monsters enz. 50 gr. — in centen uitgedrukt:

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Briefkaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. angeteek. brieven. Recht boven het gew. port.
Amerika (Vereenigde Staten) .	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
België (zie afz. tarief voor drukw.)	10	5			10
Brazilië	25	7⁵	5	5	10
Canada	12⁵	5	7⁵	2⁵	10
China (over Brind., Mars., New-York)	25	7⁵	5	5	10
China (over Rusland)	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Congo.	25	7⁵	5	5	10
Japan	25	7⁵	5	5	10

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. aange-teek. brieven. Recht boven het gew. port.
Curaçao	25	7⁵	5	5	10
Denemarken	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Duitschland.	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Egypte	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Engeland	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Frankrijk	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Griekenland	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Guyana (Fransch of Engelsch) .	25	7⁵	5	5	10
Helgoland	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Indië (Ned. Oost- en West-). .	15	7⁵	3	3	10
† Indië (per Zeepost)	10	5	2	2	10
Italië	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Kaap de Goede Hoop	15	—	5	5	15
Luxemburg.	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Malta.	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Mexico	25	7⁵	5	5	10
Montenegro	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Mozambique	25	7⁵	5	5	10
New-Foundland	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Nieuw-Caledonië	25	7⁵	5	5	10
Nieuw-Zeeland	35	—	7⁵	7⁵	15
Noorwegen	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Oostenrijk-Hongarije	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Oost-Indië (Britsch).	25	7⁵	5	5	10
Oranje-Vrijstaat (over Engeland)	35	—	12⁵	12⁵	15
» » (» Portugal)	40	—	7⁵	7⁵	15
» » (» Vlissingen)	25	—	5	5	10
Transvaalsche Republiek (over Engeland via de Kaap). . .	35	—	12⁵	12⁵	15
Transvaalsche Rep. (via Natal).	25	—	12⁵	12⁵	15

†) Brieven aan militairen beneden den rang van officier kunnen met 5 cent worden gefrankeerd, mits ze niet zwaarder zijn dan 15 gram en geen „ingesloten brieven" bevatten.

LANDEN VAN BESTEMMING.	Gew. brieven.	Brief-kaarten.	Gedr. stukken.	Monsters.	Gew. ange-teek. brieven Recht boven het gew. port.
Transv. Rep. (over Portugal) .	40	—	7⁵	7⁵	15
» » (» (Vlissingen) .	25	—	5	5	10
Penang	25	7⁵	5	5	10
Peru	25	7⁵	5	5	10
Persië	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Port-Natal	25	—	—	—	10
Portugal.	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Rumenië	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Rusland	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Spanje	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Singapore, Malakka, Wellesley .	25	7⁵	5	5	10
Tunis, Tripoli	12⁵	—	2⁵	2⁵	10
Turkije Europeesch en Aziatisch.	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Venezuela	25	7⁵	5	5	10
IJsland	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Zweden	12⁵	5	2⁵	2⁵	10
Zwitserland.	12⁵	5	2⁵	2⁵	10

PAKKETDIENST MET HET BUITENLAND.

Maximum zwaarte 3 of 5 kilogr. inhoud hoogstens 20 kub. decim., langs de resp. vlakken niet grooter dan 60 centim.

De pakketten mogen *niet* bevatten: levende dieren, ontplofbare of zelfontbrandende voorwerpen, brieven. Zorgvuldige inpakking en verzegeling met lak of lood voorgeschreven. *Op* elk pakket moet het adres en bovendien *bij* ieder een adreskaart en zooveel douaneverklaringen als voor ieder land vereischt. Formulieren voor adreskaarten en douaneverklaringen à $^1/_2$ ct. per 2 stuks. Vergoeding voor verloren gaan hoogstens *f* 7,50 of *f* 12,50.

Postpakketten kunnen verzonden worden naar *alle* plaatsen in België, Duitschland, Frankrijk (ook Algiers, Corsica en Tunis), Italië, Noorwegen, Oostenr.-Hongarije en Zwitserland, naar enkele plaatsen in Turkije, en voor andere hierna genoemde landen naar plaatsen waar de pakketdienst is ingesteld.

Bewijs van ter post bezorging 5 cent; bericht van ontvang 10 cts., voor *aangifte van waarde* boven het port één *recht van verrekening* bij vooruitbetaling als voor brieven met aangegeven geldswaarde; voor *verrekenpakketten* een recht van 2 pct. van het verrekenbedrag.

LANDEN VAN BESTEMMING.	PORT.
België	f 0,50
Bulgarije	» 1,37⁵
Chili	» 2,25
China, of vast	» 2,25
	» 2,50
	» 2,62⁵
	» 3,12⁵
of volgens gewicht	» 1,87⁵
	» 2,87⁵
	» 3,87⁵
Cochinchina	» 2,50
Congo	» 1,50
	» 2,—
Denemarken	» 0,75
Duitschland	» 0,50
Groot-Brittannië en Ierland	» 0,60
	» 1,—
	» 1,35
Alexandrië	» 1,62⁵
Overig Egypte	» 1,61⁵
Frankrijk	» 0,75
Corsica — havens	» 0,87⁵
Corsica — andere plaatsen	» 1,—
Algiers — havens	» 0,87⁵
Algiers — stations	» 1,—
Tunis — havens	» 1,—
Tunis — stations	» 1,12⁵
Tunis — kantoren La Coletta en Sousse	» 1,50
	» 1,25

LANDEN VAN BESTEMMING.	PORT.
Tonkin	*f* 2,75
Guadeloupe	» 2,—
Martinique	» 2,—
Fr. Guyana	» 2,—
Réunion	» 2,—
Pondichery	» 2,—
Griekenland	» 1,37⁵
	» 1,50
Helgoland (eiland)	» 0,70
Indië (Britsch Oost-)	» 3,10
	» 4,35
Italië met Sicilië en Sardinië	» 1,42⁵
Luxemburg	» 0,62⁵
Montenegro	» 1,42⁵
Noorwegen	» 0,87⁵
	» 1,42⁵
	» 1,25
Portugal	» 1,37⁵
Oostenrijk-Hongarije	» 0,75
Rumenië	» 1,42⁵
Servië	» 1,42⁵
Spanje	» 1,42⁵
Constantinopel	» 1,50
Beyrouth, Candia, Dardanellen, Gallipolie, Jaffa	» 1,50
Mitilene, Rhodus, Salonica, Smirna, Valona	» 1,75
en eenige andere plaatsen in Turkije	» 1,62⁵
Zweden	» 1,25
Zwitserland	» 1,—
	» 0,75
Nederlandsch Indië — zie pag. 57.	

Het verschil in vrachtprijs voor verzending naar hetzelfde land wordt, behalve door verschil in gewicht, veroorzaakt door den verzendingsweg.

RIJKSTELEGRAAF.

Directeur-Generaal J. P. Havelaar.

Administrateur M. G. de Bloeme.

Hoofdingenieur J. M. Collette, belast met het technisch beheer.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Duidelijk schrift, aanhalingen, verwijzingen, doorhalingen moeten gewaarmerkt zijn. Kunnen worden gesteld in iedere verstaanbare taal, *overeengekomen* taal of *geheimschrift*, bij voorkeur echter Nederlandsch, Duitsch, Fransch of Engelsch.

Geheimschrift kan slechts uit Arabische letters of cijfers bestaan.

Voor verschillende aanwijzingen kan men gebruik maken van de volgende verkortingen:

D. Dringend telegram = (2 maal gewoon teleg. binnenland. (3 » » » buitenland.

ST. Betaald Diensttelegram.

RP. Betaald antwoord. Geldt voor den prijs van 10 woorden. Bij meer woorden zet men RP. (aantal woorden.)

RPD. Dringend antwoord betaald.

TC. Collationeering betaald. (Ter meerdere zekerheid voor de juiste overseining. Kost $^1/_4$ gedeelte van een gewoon telegram.)

CR. Kennisgeving van ontvang betaald. Kost den prijs voor 10 woorden.

FS. Naseinen. Iedere naseining wordt den geadresseerde in rekening gebracht als gewoon telegram.

RO. Open bestellen.

PP. Post betaald.

XP. Bode betaald.

PR. Post aangeteekend. (10 cents voor aanteekening.)

XD. Bode borg gesteld.

DP. Bestelgoed betaald. (Bij enkele spoorwegkantoren, en dan 25 cents bij vooruitbetaling.)

EP. Estafette betaald.

ED. Estafette borg gesteld.

TB. Telephoon bestelling. Kost 5 cent.
MP. Eigenhandig.

Elk dezer verkortingen geldt voor één woord. Aanbevolen wordt de telegrammen duidelijk te schrijven en de adressen vooral voor groote plaatsen zoo volledig mogelijk op te geven.

Bij aanbieding van telegr. verleenen de postkantoren hunne tusschenkomst kosteloos. Gebruik van verkort of overeengekomen adres kost per jaar *f* 20.— bij vooruitbetaling. De onderteekening kan verkort of weggelaten worden.

Woordentelling.

Met het taalgebruik strijdige samenvoeging van woorden is verboden, behalve eenige uitzonderingen.

Voor *binnen* Europa kan een woord of cijfergroep uit hoogstens 15 of 5 teekens bestaan om als één woord te worden gesteld; voor *buiten* Europa resp. 10 of 3 teekens, terwijl het overschot steeds voor één woord telt.

Namen van plaatsen, pleinen, straten enz., eigennamen van schepen kunnen aanéén geschreven worden en gelden dan, mits niet meer dan 15 of 10 letters bevattende, voor één woord. De namen van landen of de plaats van bestemming in het adres worden echter *altijd*, onafhankelijk van het aantal letters, als één woord geteld.

In het Engelsch kunnen de woorden: *gate*, *hill*, *park*, *place*, *square*, *street*, en in het Fransch, *rue*, *place*, *quai* enz. *niet* in samenvoeging met andere woorden als één woord gebruikt worden.

Decimaalteekens of breukstrepen worden elk als één teeken geteld, terwijl onderstrepingen voor één geheel woord gelden.

ch, ä, ö, ü, gelden ieder voor één teeken. Dus is Egelantiersgr. = één woord, Egelantiersgracht (16 teekens) = 2 woorden, $24^1/_2$ = 1 woord; $250^1/_2$ = 2 woorden.

Voor telegrammen met meer dan één adres rekent men binnenlands 15 cts. voor elk afschrift; buitenlands 25 cts. voor elke 100 woorden en ook voor het overschot. Voor *bodekosten* door den afzender te betalen, wordt gerekend 70 cts. voor een afstand tot 11 kilometers (2 uur gaans). *f* 1.40 voor 11—22 kilometers.

Zijn de bodekosten voor den geadresseerde, dan worden de

werkelijke kosten in rekening gebracht. Bezorging per post over land is kosteloos.

Bij telegrammen naar het buitenland kan men den weg opgeven langs welken men het telegram verzonden wil hebben. De aanwijzing wordt kosteloos medegeseind. Wordt geen weg opgegeven, dan verzendt het kantoor langs den minst kostbaren.

Stadstelegrammen (d. z. telegr. tusschen een Rijkskantoor en een in dezelfde gemeente bestaand hulpkantoor) kosten 15 cts., voor 10 woorden, elk woord meer 1 cent.

Nieuwjaarskaarten tegen vast tarief van 10 cent.

Tarieven.

Binnenlands 10 of minder woorden *f* 0,25 en verder 3 cts. voor elke 2 woorden: overschot ook 3 cts. (Voor het overbrengen van een telegram van een kustseinpost naar een schip in zee en omgekeerd *f* 1,—. In het laatste geval komen de kosten geheel ten laste van den geadresseerde.)

Bij berekening der seinkosten in het intern. verkeer wordt de te heffen tariefprijs afgerond tot het naast volgende door 5 deelbare bedrag; terwijl sommige Rijken een *tarief per woord* heffen, andere een *vast* tarief *plus* een zeker bedrag per woord; sommige Rijken *dringende* telegr. toelaten, andere *niet*.

In de volgende opgaaf zijn de meest voorkomende tarieven opgegeven met aanduiding naar welke Rijken dringende telegr. kunnen verzonden worden. Voor een dringend telegr. berekent men 3 *maal* het tarief en rondt het bedrag dan af tot het naast hoogere door 5 deelbare bedrag. Waar die gelegenheid bestaat, wordt dit door (D) aangegeven:

Algiers per woord *f* 0,13 (D).
België vast tarief *f* 0,25 + *f* 0,02⁵ per woord (D).
Bosnië per woord *f* 0,14⁵ (D).
Bulgarije per woord *f* 0,16⁵.
Canarische eilanden per woord *f* 0,45.
Corfu per woord *f* 0,30⁵ (D).
Corsika per woord *f* 0,08 (D).
Denemarken per woord *f* 0,10⁵.
Duitschland (Baden, Beieren, Helgoland enz.) p. w. *f* 0,06⁵ (D).
Frankrijk per woord *f* 0,08 (D).
Gibraltar per woord *f* 0,16⁵ (D).

Griekenland (vasteland en eiland Paros) p. w. *f* 0,28⁵ (D.)
Overige eilanden per woord *f* 0,30⁵ (D).
Groot-Brittannië, Ierland (met alle bijbehoorende eilanden) vast tarief *f* 0,50 per 5 w. + *f* 0,10 per woord.
Herzegowina als Bosnië.
Hongarije per woord *f* 0,12⁵ (D).
Italië per woord *f* 0,14⁵ (D).
Luxemburg per woord *f* 0,06⁵ (D).
Malta per woord *f* 0,24⁵ (D).
Marocco per woord *f* 0,23.
Mecklenburg als Duitschland.
Montenegro per woord *f* 0,14⁵ (D).
Noorwegen per woord *f* 0,16⁵.
Oostenrijk per woord *f* 0,12⁵ (D).
Portugal per woord *f* 0,16⁵ (D).
Pruisen als Duitschland.
Roumanië (Moldavië, Walachije) per woord *f* 0,14⁵ (D).
Rusland (Europeesch) en kantoren in den Kaukasus per woord *f* 0,22⁵ (D).
Saksen als Duitschland.
Servië per woord *f* 0,14⁵.
Spanje per woord *f* 0,14⁵ (D).
Tunis als Algiers.
Turkije (Europeesch en Aziatisch) per woord *f* 0,28⁵ (D).
Wurtemberg als Duitschland.
Zweden per woord *f* 0,12⁵ (D).
Zwitserland per woord *f* 0,10⁵.

Afrika.

Zanzibar per woord *f* 4,72 (D).
Mozambique per woord *f* 5,37 (D).
Delagoa (Lorenzo Marques) per woord *f* 5,37 (D).
Durban per woord *f* 5,34.
Natal per woord *f* 5,34.
Transvaal per woord *f* 5,44.

Amerika.

	per 2 woorden.
Albany	*f* 1,80.

	per 2 woorden.
Baltimore	f 1,80
Boston	» 1,60
Brooklyn	» 1,60
Buffalo	» 1,80
Charleston	» 1,90
Chicago	» 1,90
Cincinnati	» 1,90
Cleveland	» 1,90
Denver	» 2,20
Detroit	» 1,90
Philadelphia	» 1,80
Galt	» 1,60
Galveston	» 2,20
Halifax	» 1,60
Hartfort	» 1,60
Indianapolis	» 1,90
Jersey-City	» 1,80
Louisville	» 1,90
Memphis	» 1,90
Milwaukee	» 1,90
Minneapolis	» 1,90
Mobile	» 1,90
Montgomery	» 1,90
Montreal	» 1,60
Nashville	» 1,90
Newhaven	» 1,60
New-Orleans	» 1,90
New-York	» 1,60
Norfolk	» 1,90
Ottowa	» 1,60
Pittsburg	» 1,80
Providence	» 1,60
Quebec	» 1,60
Richmond	» 1,90
Rochester	» 1,80
Savannah	» 1,90
St. Johns	» 1,60
St. Louis	» 1,90
St. Paul	» 1,90

	per 2 woorden.
Toronto	*f* 1,80
Vicksburg	» 1,90
Washington	» 1,80
	per woord.
Havanna	*f* 1,85
Santiago	» 3,15
Vera-Cruz	» 1,75
Colon (Aspinwal) . . .	» 3,30
Panama.	» 3,30
Buenos-Ayres	» 4,37
Pernambuco	» 3,77
Santos	» 4,77
Bahia	» 4,27
Rio Janeiro	» 4,27
Valparaiso	» 5,52
Lima.	» 5,28
Britsch Guynea	» 8,98

China.

Amoy, Foochow, Honkong, Shangai per woord *f* 4,13 of via P. Amur per woord *f* 4,25 (D).

Egypte.

Alexandrië per woord *f* 0.92.
Caïro en de kantoren ten noorden daarvan per woord *f* 0,93.
Kantoren ten zuiden van Caïro *f* 1,05 of *f* 1,10 per woord.

Indië-(Britsch).

	per woord.
Malakka	*f* 3,35
Ceylon	» 2,31
Penang	» 2,98
Singapore	» 3,48

Ned.-Indië.

Via Dulcigno. Grandisca of Pristina per woord *f* 3,61 voor Java, voor de overige eilanden *f* 3,93.
Langs andere wegen per woord *f* 3,73 en *f* 4,05.

Japan.

Via Dulcigno, Grandisca of Pristina per woord *f* 6,55.
Langs andere wegen per woord *f* 6,68.

Australië.

Via Grandisca, Dulcigno, of Pristina.

	per woord.
NZ. Wallis	*f* 2.48
Tasmania	» 2,78
N. Zeeland	» 6,10
Queensland	» 5,63
Victoria	» 2,43
West-Australië	» 2,38
Zuid-Australië	» 2,38

Aziatisch Rusland ten westen van Werknéoudinsk per woord *f* 0.90 (D).

» » ten oosten van Werknéoudinsk. per woord *f* 1,47 (D).

Bokhara per woord *f* 1,05.

Telegraphische Postwissels

kunnen in *Nederland* tot hoogstens *f* 500 worden verzonden naar plaatsen waar nevens een postkantoor ook een Rijkstelegraafkantoor bestaat. Behalve het recht van 5 cts voor elke *f* 12.50, komen hierbij de kosten van het telegram, dat desgevorderd als dringend kan behandeld worden en waarvoor ook *kennisgeving van ontvang* kan worden gevorderd (CR.) en bode-bezorging geschieden kan.

Ook kunnen telegr. postwissels verzonden worden naar *alle* kantoren in België, Denemarken (uitgezonderd IJsland en de Faroër), Duitschland, Frankrijk, Italië, Noorwegen en Zwitserland, alsmede naar *sommige* kantoren in Luxemburg en Oostenrijk-Hongarije, naar Lissabon en Oporto (Portugal) en naar Alexandrië, Caïro, Ismaïla, Port Saïd en Suez (Egypte).

De *internationale* postwissels tot hoogstens 500 francs of daarmede overeenstemmend bedrag.

TARIEF VAN HET ZEGEL.

Formaatzegel:

	Princ.	met 50 opc.
Groot Registerpapier	*f* 1.—	*f* 1.50
Registerpapier	» 0.75	» 1.12½
Gewoon papier	» 0.50	» 0.75
Half vel gewoon papier	» 0.25	» 0.37½

	Princ.	met 50 opc.
Requesten, declaratiën enz	*f* 0,15	*f* 0,22⁵
Klein papier	» 0,15	» 0,22⁵
Kwitantiën boven *f* 10.—.	» 0,05 zonder opc.	

Onderhandsche akte van:

Verhuring van onroer. goed.	Beleening of inpandgeving enz.			KOST	
	1 Maand.	1—3 M.	Meer dan 3 Maand.	Princ.	Met 50 opcenten
f 50	——	——	——	vrij.	
» 100	*f* 5000	*f* 2500	*f* 1250	*f* 0,25	*f* 0,37⁵
» 200	» 10000	» 5000	» 2500	» 0,50	» 0,75
» 300	» 15000	» 7500	» 3750	» 0,75	» 1,12⁵
» 400	» 20000	» 10000	» 5000	» 1,—	» 1,50
» 500				» 1,25	» 1,87⁵

Handelspapier.

Wissels binnen het Rijk betaalbaar, zijn onderworpen aan een zegelrecht van $^1/_2$ $^0/_{00}$ vrij van opcenten, als volgt:

Wissels tot	. . . .	*f* 100	. . .	*f* 0,05.
»	van *f* 100	tot	» 200	. . .	» 0,10.
»	» » 200	»	» 300	. . .	» 0,15.
»	» » 300	»	» 400	. . .	» 0,20.
»	» » 400	»	» 500	. . .	» 0,25.
»	» » 500	»	»1000	. . .	» 0,50.
»	» »1000	»	»1500	. . .	» 0,75.
»	» »1500	»	»2000	. . .	» 1,—.

Voor elke *f* 500 of minder boven *f* 2000, tot *f* 10000, 25 cts. meer.

» » » 1000 » » »10000, 50 cts meer.

Wissels buiten het Rijk betaalbaar, en het zoogenaamd kortpapier (handelspapier op hoogstens 3 dagen zicht of 8 dagen dato) binnenslands betaalbaar, zijn slechts onderworpen aan een vast zegelrecht van 5 cent.

MUNTTAFEL.

LANDEN.	BENAMING.	ONDERDEELEN.	Ongeveer waarde in Nederl. munten.
Amerika.	Dollar.	100 cent.	*f* 2,47
België.	Franc.	100 centimes.	» 0,47⁵
Brazilië.	Milreis.	1000 reis.	» 1,35
Denemarken.	Kroon.	100 Oere.	» 0,66
Duitsche Rijk.	Mark.	100 Pfenninge.	» 0,59⁵
Engeland.	PondSterling.	4 crown = 20 shill. = 240 pence.	» 11,85
Frankrijk.	Franc.	20 sous = 100 centim.	» 0,47⁵
Griekenland.	Drachme.	100 lepta.	» 0,47⁵
Italië.	Lira.	100 centesimi.	» 0,45
Noorwegen.	Kroon.	100 Oere.	» 0,66
Oostenrijk.	Flor. of Guld.	100 Kreuzer.	» 1,—
Portugal.	Mil Reis.	1000 reis (conto de reis is 100.000 reis.)	» 2,60
Rumenië.	Lei.	100 cents.	» 0,47⁵
Rusland.	Goud Roebel.		» 1,90
	Zil. Roeb. Pap.	100 kopeken.	» 1,25
Spanje.	Piaster of Peso		» 1,65
	Peseta.	100 centesimas.	» 0,47⁵
Turkije.	Piaster.	120 aspers.	» 0,10⁵
Zweden.	Kroon.	100 Oere.	» 0,66
Zwitserland.	Franc.	100 centimes.	» 0,47⁵

TARIEF der kosten van verpleging in het **Gemeenteziekenhuis** te 's-Gravenhage.

Geneesheer-Directeur: Dr. G. H. Roessingh.

Voor personen, die langer dan een jaar hunne woonplaats binnen de Gemeente hebben, voor hunne minderjarige kinderen en voor hunne inwonende dienstboden:

1e kl.	*f* 7.50	p. dag,	*f* 52.50	p. week,	*f* 225.—	over	30	dagen.
2e »	- 5.—	»	- 35.—	»	- 150.—	»	»	»
3e »	- 2.—	»	- 14.—	»	- 60.—	»	»	»
4e »	- 0.75	»	- 5.25	»	- 22.50	»	»	»

Voor personen, die korter dan een jaar hunne woonplaats binnen de Gemeente hebben of elders wonen:

1e kl.	*f* 10.—	p. dag,	*f* 70.—	p. week,	*f* 300.—	over	30	dagen.
2e »	- 7.50	»	- 52.50	»	- 225.—	»	»	»
3e »	- 3.50	»	- 24.50	»	- 105.—	»	»	»
4e »	- 1.50	»	- 10.50	»	- 45.—	»	»	»

Bodediensten naar omliggende gemeenten.

Monster. Bij T. Hoek, Koffiehuis de Vink, Loosduinsche weg, *Maandag* half vier, *Vrijdag* half drie; bij Van der Boor, Schoolstraat 4, bode Van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

's Gravenzande. Bij Varenkamp, Groenmarkt 33. Bode Solleveldt. Dagelijks behalve Donderdag.

Loosduinen. Id. Bode van Galen, dagelijks behalve Woensdag.

Leiden. Bij Catenius, Dennenweg 54*a*. Bode Chaudron, Dinsdag, Donderdag en Zaterdag, om 5 uur.

Naaldwijk. Bestelhuis achter de Groote Kerk no. 11, bode Van den Ende, dagelijks behalve Donderdag

Scheveningen. Bestelhuis: Halstraat 6.

Voorburg. » Corsmit. Gr.Markt, bode Koot, dagelijks.

Wassenaar. » Varkenmarkt 7, bode Zandvliet, Maandag, Woensdag en Vrijdag.

Zoetermeer en Zegwaard. Bestelhuis Groenendalstraat 14, bode Ruitenburg, Dinsdag en Vrijdag.

Rijswijk en Geestbrug. Bestelhuis Torenstraat 12 en Vlamingstraat 13, dagelijks.

PAKSCHUITEN.

Amsterdam. M. Boelhouwer en J. Kruijswijk, Amsterdamsche Veerkade 7. Dagelijks nam. 4 uur (beh. Zondag.)

M. H. van Leeuwen, Bierkade 5. Maandag, Woensdag, Vrijdag nam. 4 uur.

J. W. Flippo, Groenewegje 39. Woensdag nam. 4 uur.

Alphen. G. van Muijen, Spui. Woensdag 11 uur.

Bodegraven. Uitdenboogaard, Veerkade. Woensdag 10 uur.

Delft en **Schiedam.** W. Spruitenburg Amst. Veerkade 59. Dagelijks voorm. 9 uur (beh. Zondag).

A. H. Maatje, Amst. Veerkade 58. Maandag, Woensdag, Vrijdag, nam. 5 uur.

Gouda. T. Stigter, Spui bij de Veerkade. Dinsdag en Vrijdag voorm. 11 uur.

Haarlem, **Alkmaar**, **Deventer** en **Kampen.** A. C. Planye, Bierkade 17. Naar Haarlem en Alkmaar, Dinsdagmorgen 6 uur; naar Haarlem, Deventer en Kampen, Vrijdagmorgen 5 uur.

Leiden. P. J. en L. Verkoren, Dunne Bierkade 2. Dagelijks nam. half 2 (beh. Zondag.)

J. C. de Munck Jr. Spui 233. Dagelijks nam. half 3 (behalve Zondag.)

Leidschendam. W. van der Kam. Maandag 1 uur van het Zieke.

Loosduinen, **Monster**, **'s-Gravenzande**, **Hondsholredijk** en **Poeldijk**. Koffiehuis De Vink, Loosduinsche weg. Maandag en Vrijdag, nam. 2 uur.

Maaslandsluis. H. v. d. Marel, Spui, Maandagmiddag.

Rotterdam. D. Hoogeraad, Amst. Veerkade 28. Dagelijks nam. 3 uur (beh. Zondag.)

G. van der Kwast en A. van Weeghel, Dunne Bierkade. Dagelijks nam. 5 uur (beh. Zondag.)

Schiedam. J. Frijlink, Lage Nieuwstraat 11. Maandag en Donderdag nam. 1 uur van de Bierkade.

W. Spruitenburg, Amst. Veerkade 59. Vrijdagmorgen 5 uur.

Utrecht. G. Tetenburg, Amst. Veerkade 20. Dinsdag, Donderdag, Zaterdag nam. 3 uur.

Vlaardingen. De Willigen, Verschoor en Van Zevener (bij weekbeurt). Maandag 12 uur van het Zieke.

Voorburg. Maandag en Vrijdag 1 uur van het Zieke.

STOOMBOOTEN op:

(Expeditie D. VAN TOL, Bierstraat 33, hoek Bierkade).

Arnhem, **Wageningen**, **Rhenen**, **Culemborg**, **Schoonhoven**, enz. Maandagmiddag 12 uur en Donderdagavond 8 uur.

Breda en **Oudenbosch**, Vrijdag voorm. 9 uur.

Doesburg, **Zutphen**, **Deventer**, **Zwolle**, enz. Maandagmiddag 12 uur.

Dordrecht, **Nijmegen**, **Tiel**, **Zalt-Bommel**, Donderdagavond 8 uur.

'sHertogenbosch, **Gorinchem**, **Dordrecht**, **Schiedam** en **Delft**. Dinsdag en Donderdagavond 8 uur.

Maastricht, **Weert**, **Helmond** en **Veghel**, Woensdagavond 8 uur.

Zwolle, **Bergen-op-Zoom**, **Middelburg**, per beurtschepen om de 14 dagen.

Dordrecht, P. G. Sillevis, Dunne Bierkade 12. Woensdagmorgen 7 uur en Vrijdagmiddag 3 uur.

Delft, **Rijswijk**, 's Gravenhaagsche Stoombootdienst Rijswijksche plein, elk uur. (Zie adv.)

BEZIENSWAARDIGHEDEN.

Lange Voorhout.

Koninklijke Bibliotheek.

Voor iedereen dagelijks geopend, gedurende de maanden December en Januari van 10—3 uur, de overige maanden tot 4 ure, met uitzondering van Zon- en Feestdagen.

Aanvrage om boeken en handschriften ter lezing te bekomen, behooren te worden gedaan aan een der in de leeszaal aanwezige ambtenaren.

Kabinet van Penningen en Gegraveerde Steenen

is voor het publiek geopend Maandag, Woensdag en Vrijdag, des winters van 10—3 uur en des zomers van 10—4 uur.

Toegang kosteloos.

Particulier Kabinet van Schilderijen

van wijlen den Heer Baron Steengracht.

Lange Vijverberg 3.

Dagelijksch geopend: in de zomermaanden Mei—Novb. van 10—4 uur; Wintermaanden van 2—4 uur.

Kon. Kabinet van Schilderijen.

(Mauritshuis)

Korte Vijverberg 29.

Dagelijksch geopend: van 1 Maart tot 1 Mei, en in September en October van 10—4 uur; in Juni—Aug. van 10 tot 5 uur; en in Nov., Dec. en Jan. tot 3 uur.

Op Zon- en Feestdagen van 12½ tot sluitingsuur.

Toegang kosteloos.

Gemeente-Museum.

Korte Vijverberg.

Dagelijksch geopend: van 1 Maart tot 1 Mei, en in September en October van 10—4 uur; in Juni—Aug. van 10 tot 5 uur; en in Nov., Dec. en Jan. tot 3 uur.

Op Zon- en Feestdagen van 11 tot sluitingsuur.

Toegang kosteloos.

Museum van Straf- en Folterwerktuigen.

(Gevangenpoort).

Op Werkdagen geopend van 10—4 uur. Op Zon- en Feestdagen van half 1—4 uur. Toegang kosteloos.

Museum Meermanno Westreenianum.

Prinsessegracht 30.

(Boeken, Handschriften, Platen, Kaarten, Penningen, Munten, enz.)

Geopend den eersten en derden Donderdag van elke maand van 10—3 uur.

Toegangskaarten vooraf verkrijgbaar Lange Voorhout 34 of aan het Museum zelf.

Museum van Kunstnijverheid.

Prinsessegracht 3.

Geopend Woensdag van 12—4 uren à 25 cts. Zon- en Feestdagen van 12—4 uren, kosteloos.

Kon. instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde van Ned. Indië.

Heerengracht 21.

De bibliotheken zijn alleen geopend op werkdagen van 12—4 uur.

Kon. Zoöl. Bot. Genootschap.

Voorwaarden ter verkrijging van Toegang.

1o. **Lidmaatschap met toegang voor de leden van het Gezin,** omschreven in art. 15 van het Reglement.

(*Onder leden van het Gezin zijn* niet *begrepen jongelingen boven* 18 *jaren.*)

(Voor *Logées* moeten afzonderlijke kaarten schriftelijk aan het Bureau van het Genootschap worden aangevraagd.)

	Jaarlijksche Contributie.	Entrée-geld.
Aandeelhouders	*f* 21,55	*f* 3,—
Niet-Aandeelhouders	» 25,55	» 5,—
Officieren in werkelijken dienst of met verlof	» 15,55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers	» 9,50	
Personen buiten de Gemeente woonachtig	» 15,55	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	» 12,55	

De contributie gaat in met de maand dat men lid wordt.

2o. Geabonneerden, recht hebbende op uitsluitend persoonlijke toegang, zonder medegeleide van Dames of Kinderen.

	Jaarlijksche Contributie	
Aandeelhouders	*f* 11,55	Vrijgesteld van betaling van Entrégeld.
Niet-Aandeelhouders	» 15,55	
Dames	» 10,55	
Officieren in werkelijken dienst of met verlof	» 10,55	
Idem Regt. Grenadiers en Jagers . .	» 6,50	
Inwonende Zoons van leden van 18—23 jaar	» 8.—	

Nà den 1sten Augustus „Geabonneerde" wordende, betaalt men de helft van de jaarlijksche contributie.

Groote Koninklijke Bazar van D. Boer en Zonen.
Zeestraat 82.

MONUMENTEN.

Standbeeld van Willem den Zwijger . . Plein.
Ruiterstandbeeld van Willem den Zwijger Noordeinde.
Standbeeld van Koning Willem II . . Buitenhof.
» » Spinoza . . . . . Paveljoensgracht.
Gedenkteeken voor Karel Bernhard, Hertog van Saksen-Weimar Eisenach . . . L. Voorhout.
Gedenkteeken herstel Nederlandsch onafhankelijkheid . . . . . Plein 1813.
Bortstbeeld van Constantijn Huygens op de Hoogen Scheveningschen Weg, hoek Verheullweg.
Naald te Scheveningen.
Naald te Rijswijk.

Fonteinen.

op het Binnenhof ter herinnering aan Graaf Willem II, Stichter van 's-Gravenhage in 1250,
en op het Bankaplein.

Een drinkbron ter nagedachtenis van wijlen Mr. C. Vosmaer in de Scheveningsche boschjes bij de tweede Kinderspeelplaats, tegenover Zorgvliet.

Op het Binnenhof voorts de Trèveszaal, de Groote of Ridderzaal, *vulgairement* de Loterijzaal, de Vergaderzalen der Eerste en der Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Het Huis ten Bosch in het Haagsche Bosch.

INHOUD VOORWERK.

Bladz.

Algem. Rekenkamer . . 29.
» Secretarie . . . 46.
Archief en Biblioth (oud-) 49.
Bank van Leening. . . 51.
Belastingen (Kantoren Directe — enz.) . . . 54.
Betaalkantoor (Rijks-) . 55.
Bezienswaardigheden . . 78.
Bibliotheek Kon. . . . 78.
Bodediensten naar omliggende gemeenten . . 75.
Bouwpolitie . . . . . 50.
Brandweer . . . . . 51.
Burgemeesters der residentie . . . . . 45.
Burgelijken Stand . . . 48.
Controleur der Gemeente Financiën . . . . . 49.
Duinwaterleiding . . . 50.
Feestdagen { Protestant. . 23. / R. Cath. . . 23. / Israëlitische. 25 }
Fonteinen . . . . . 80.
Gasfabriek. . . . . 50.
Gemeente-Museum . . 78.
Gemeente-Apotheek . . 53.
Gemeente-Ontvanger . . 49.
Gemeenteraad . . . . 44.
Gemeente-Secretarie . . 46.
Gemeentewerf . . . . 52.

Bladz.

Gemeente-Ziekenhuis . 75.
Genootsch. Kon. Zoöl. Bot. 79.
Gezantschapp. (Vreemde) 34.
Havenmeester . . . . 53.
Jaargetijden . . . . . 25.
Jaartellingen . . . . 21.
Kabinet der Koningin . 29.
Kalender . . . . . 9.
Keurmeester . . . . . 53.
Koninklijke Familie . . 26.
Marktmeester . . . . 53.
Ministers . . . . . 27.
» van Staat . . 27.
Ministeriën sedert 1848. 27.
Ministerie v. Buit. Zaken. 34.
» » Justitie . . 35.
» » Binn. Zaken 36.
» » Marine . . 37.
» » Financiën . 38.
» » Oorlog . . 40.
» » Wat. H. N. 41.
» » Koloniën . 42.
Monumenten. . . . . 80.
Munttafel . . . . . 74.
Musea . . . . . 78.
Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage. 45.
Ontvangers van belastingen, Zegel en Registratie, enz. enz. } 54.

Bladz.
Pakschuiten . . . . . 76.
Politie . . . . . 49.
Posterijen Hoofdbestuur. 41.
Postpakket (Binnenl. en Ned. Indië) . . . . 57.
Postpakket (Buitenland). 63.
Postspaarbank . . . . 55.
Postwezen (Binnenland). 56.
» (Buitenland) . 59.
Postwissels (Binnenland.) 58.
Postwissels (Buitenland). 61.
» (Telegraph) . 72.
Provinciale Staten van Zuid-Holland . . . . 43.
Raad van Adel (Hooge) . 28.
Raad van State. . . . 28.

Bladz.
Reiniging (Openbare-) . 52.
Ridderorden . . . . . 28.
Rijksbetaalkantoor. . . 55.
Schutterij. (Naamlijst officieren.) . . . . . 53.
Staten-Generaal (1e Kamer 30. (2e » 31.
Stoombooten . . . . . 77.
Tarief Zegel . . . . . 72.
Telegraphie Hoofdbest. . 41.
Telegraaf (Rijks-) . . 66.
Tijdrekening . . . . 21.
Voogdij der Koningin . 29.
Waagmeester . . . . 53.
Waarborg Gouden- en Zilveren werken . , 54.
Zons- op- en ondergang . 21.

STATUTEN

DER

Vereeniging „DIE HAGHE."

Goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 15 December 1890, No. 36. Gewijzigd, wat de artikels 4 en 5 betreft, bij Koninklijk besluit van 20 October 1897, No. 36.

ART. 1. De vereeniging „die Haghe" heeft tot doel de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen en te doen kennen.

Dit laatste zal zij trachten te bereiken door het uitgeven van geschriften, en, zoo noodig, door het houden van lezingen en voordrachten.

De vereeniging is gevestigd te 's-Gravenhage.

ART. 2. Zij wordt, behoudens het bepaalde in Art. 12, opgericht voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag, waarop de Koninklijke goedkeuring op de statuten zal zijn verkregen.

ART. 3. De vereeniging bestaat uit werkende leden, waartoe ook de zes oprichters behooren, buitengewone leden, correspondeerende leden, eereleden, donateurs en donatrices, terwijl ook een beschermheer kan gekozen worden.

Zij worden, met uitzondering van de buitengewone leden, de donateurs en donatrices, benoemd door het bestuur.

Buitengewone leden nemen rechtstreeks geen deel aan de werkzaamheden der vereeniging, maar steunen de vereeniging door het betalen der contributie.

Correspondeerende leden zijn personen, die, buiten 's-Gravenhage woonachtig, zich voor de vereeniging verdienstelijk maken, of kunnen maken; zij betalen even als de eereleden, geen contributie en hebben een adviseerende stem.

Tot eereleden kunnen alleen zij benoemd worden, die zich, of in hun werkkring, of door hun wetenschappelijken arbeid, in verband met het doel der vereeniging, buitengewoon onderscheiden of onderscheiden hebben.

Donateurs en donatrices zijn zij, die jaarlijks eene som van meer dan vijf gulden, of het vijfvoud daarvan in eens, aan de vereeniging schenken.

De werkende en buitengewone leden betalen eene contributie van vijf gulden 's jaars, te betalen in het begin van het jaar.

Art. 4. Het bestuur bestaat uit negen leden, door en uit de werkende leden te kiezen, bij meerderheid van stemmen.

Het kiest uit zijn midden een voorzitter, een penningmeester en een secretaris, en zoo dit wenschelijk blijkt een onder-voorzitter, een 2en secretaris en een boekbewaarder.

Het bestuur bestaat voor de eerste maal na deze wijziging der statuten uit de thans fungeerende bestuurders, en drie door de werkende leden te kiezen bestuurders.

Art. 5. De leden van het bestuur worden gekozen voor zes jaren.

Om de twee jaren treedt een derde der bestuursleden af, volgens rooster.

Elk lid is terstond herkiesbaar.

De eerste aftreding van bestuursleden na deze wijziging in de statuten heeft plaats in 1899.

Art. 6. Het bestuur vergadert zoo dikwijls als zulks noodig zal zijn.

Behalve de noodzakelijke uitgaven, en die welke tot dekking der kosten voor het uitgeven der geschriften der vereeniging dienen, is het bestuur bevoegd, handschriften of documenten aan te koopen, die voor het doel der vereeniging nuttig kunnen zijn.

Art. 7. De geschriften der werkende leden, voor zoover zij daartoe geschikt zijn, — dit ter beoordeeling van het bestuur, — zullen voorloopig geplaatst worden in het Haagsch Jaarboekje, wanneer dit tot orgaan van de vereeniging is aangenomen.

Art. 8. Behalve het archief der vereeniging, en zaken die daartoe minder geschikt zijn, zullen voorwerpen door aankoop of geschenk verkregen, in bruikleen afgestaan worden aan het Gemeente-museum van 's-Gravenhage.

Art. 9. De in Art. 3 opgenoemde personen krijgen ieder een exemplaar van de door de vereeniging uitgegeven werken van het tijdstip af van hun lidmaatschap.

De vóór dien tijd uitgegeven werken zijn voor hen verkrijgbaar, voor zoover de voorraad strekt, tegen een door het bestuur te bepalen prijs.

Art. 10. Jaarlijks zullen minstens vier vergaderingen van de werkende leden gehouden worden, waartoe ook de eere- en correspondeerende leden worden uitgenoodigd. Op de leesvergaderingen hebben de in Art. 3 genoemde personen toegang.

Op de eerste of tweede vergadering, van het jaar, zal door den secretaris verslag uitgebracht worden over den toestand en de werkzaamheden der vereeniging, en tevens de penningmeester rekening en verantwoording doen van zijn beheer.

Op deze vergadering zullen de beschermheer, de andere leden, en de donateurs en de donatrices worden uitgenoodigd.

Art. 11. Voorstellen tot wijziging van deze statuten kunnen alleen door werkende leden worden gedaan. Zij moeten minstens eene maand vóór de vergadering bij het bestuur ingediend zijn en behoeven voor hunne aanneming een meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen, en treden niet eerder in werking dan nadat daarop de Koninklijke goedkeuring is verkregen.

Art. 12. Alleen de werkende leden kunnen voorstellen doen tot verlenging van den duur dezer vereeniging of tot ontbinding daarvan; zij kunnen alleen behandeld worden op eene daartoe belegde vergadering.

Tot de aanneming dezer voorstellen wordt eene meerderheid van twee derde der door de werkende leden uitgebrachte stemmen vereischt.

Ingeval tot ontbinding wordt besloten, worden de eigendommen der vereeniging aan het Gemeente-museum te 's-Gravenhage geschonken, met inachtneming der bepalingen van art. 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

Aldus vastgesteld op de vergadering van 30 September 1890.

HET BESTUUR.

Huishoudelijk Reglement

DER

Vereeniging „DIE HAGHE."

Vastgesteld in de Bestuurs-Vergadering van 13 April 1891, en gearresteerd in de eerste Vergadering der Werkende leden, op 18 April d. a. v.; gewijzigd in de Bestuurs-vergadering van 15 December 1894.

Art. 1. Geheel overeenkomstig de Statuten tracht het bestuur de algemeene vergaderingen dienstig te doen zijn aan het doel der vereeniging.

Art. 2. Tijd en plaats van alle vergaderingen of bijeenkomsten, zoowel voor het bestuur als voor de leden, moeten minstens vijf dagen te voren door den Secretaris, aan de daarbij betrokken leden worden medegedeeld.

Art. 3. De voorzitter belegt en leidt de algemeene en bijzondere vergaderingen.

Art. 4. Op schriftelijk verzoek van minstens vier werkende leden is hij verplicht eene algemeene vergadering te beleggen.

Art. 5. De vergaderingen worden *stipt* op den bepaalden tijd geopend.

Art. 6. Bij afwezigheid of ontstentenis van den voorzitter neemt de penningmeester de leiding der vergadering op zich, en, zoo deze daarin verhinderd is, de oudste in jaren der aanwezig zijnde bestuursleden.

Art. 7. Bij afwezigheid of ontstentenis van den secretaris, neemt de jongste in jaren, der aanwezig zijnde bestuursleden, het secretariaat waar.

Art. 8. De secretaris zorgt er voor, dat op de vergadering de notulen der vorige vergadering, en de overige noodige stukken, aanwezig zijn.

Art. 9. Op de bestuurs-vergaderingen kunnen geene besluiten genomen worden indien er minder dan vier leden tegenwoordig zijn, en op de algemeene vergaderingen evenmin, als er minder dan zeven werkende leden tegenwoordig zijn. In spoedvereischende gevallen kan in eene Bestuursvergadering een besluit genomen worden, wanneer drie der leden tegenwoordig zijn.

Art. 10. De werkende leden hebben het recht tot introductie van niet-stadgenooten op de algemeene vergaderingen. Wanneer eene uitgebreide voordracht is aangekondigd voor eene vergadering van werkende leden, kunnen de buitengewone leden worden uitgenoodigd tot bijwoning dier vergadering.

Art. 11. Het bestuur kan deze bepaling opheffen en uitbreiden en, tot de leesvergaderingen, ook stadgenooten met dames uitnoodigen.

Art. 12. Ook de werkende leden hebben het recht op de leesvergaderingen, ieder twee dames mede te brengen.

Art. 13. Het stemmen over personen geschiedt met gesloten briefjes, over zaken kan mondeling gestemd worden, tenzij een der leden het tegendeel verzoekt.

Art. 14. Bij staking van stemmen over personen beslist het lot, en over zaken de voorzitter of zijn plaatsvervanger.

Art. 15. Werkende of correspondeerende leden eenmaal benoemd, en voor het lidmaatschap terstond, of later bedankt hebbende, kunnen later niet meer voor dat lidmaatschap in aanmerking komen.

Art. 16. Slechts éénmaal 's jaars worden werkende, correspondeerende- of eereleden benoemd; dit geschiedt op de bestuursvergadering, voorafgaande de 1e algemeene vergadering van het jaar.

Art. 17. Het boekjaar loopt van 1 Januari tot 31 December.

Art. 18. Tot het nazien der rekening worden in de laatste te houden algemeene vergadering door het bestuur vier leden, geen lid van het bestuur zijnde, uitgenoodigd, uit de werkende en buitengewone leden te kiezen.

Art. 19. Dit huishoudelijk reglement, gegrondvest op de Statuten der vereeniging «*die Haghe*», treedt in werking, onmiddellijk na de mededeeling ervan op de 1e algemeene vergadering, op 18 April 1891.

HET BESTUUR.

VERSLAG *van den toestand en de werkzaamheden der vereeniging „die Haghe" van Juli 1896 tot 30 September 1897.*

Ter algemeene vergadering van 1 Maart 1897 had de Secretaris het volgend verslag omtrent den toestand en de werkzaamheden der Vereeniging gereed, hetwelk echter wegens gebrek aan tijd niet werd uitgebracht, maar waaromtrent werd bepaald, dat het in het Jaarboekje zoude worden opgenomen.

M. H.

Voldoende aan het voorschrift van art. 10 onzer statuten, dat den Secretaris voorschrijft in den aanvang van ieder jaar, een verslag omtrent den toestand en de werkzaamheden der Vereeniging uit te brengen, is het mij eene aangename taak, om even als het vorige jaar, reeds dadelijk te kunnen constateeren, dat onze Vereeniging steeds langzaam doch met vasten tred vooruit gaat, en in bloei en aanzien toeneemt.

Het bestuur bleef onveranderd, doch zal in dit jaar, volgens art. 5 der statuten de helft der bestuursleden aftreden, zoodat binnen kort de werkende leden tot het houden eener verkiezing zullen worden opgeroepen.

Het aantal leden nam sints het vorig verslag aanmerkelijk toe, zelfs is het ledental belangrijk hooger, dan het was in Juli 1896, toen het verslag in het Jaarboekje werd afgedrukt. De Vereeniging toch bestaat thans uit:

2 Donatrices, H.M. de Koningin-Regentes en H.K.H. Mevrouw de Groothertogin van Saxen.
1 Donateur.
7 Eereleden.
135 Werkende Leden.
125 Buitengewone Leden.
10 Correspondeerende Leden.

Onder dit getal Werkende Leden zijn begrepen de heeren, die in den aanvang van dit jaar als zoodanig door het Bestuur werden benoemd en die benoeming aannamen, zijnde de Heeren:

Aalberse, Dr. Dozy, van Dusseldorp, Mgr. Heyligers, de Jongh, van Meeteren Brouwer, van Rees, van Rijn, mr. Hartman, Jhr. mr. v. Eijsinga, tot dusverre Buitengewone Leden.

Benevens de Heeren:

Sommer, Dietz, Löhnis, Hijmans van Wadenoyen, IJkema, Tal, Baron van Zuijlen van Nijeveld, de Bas, mr. Borret, mr. Dyckmeester, dr. Bouvin, Evers, mr. Bik, Langlois van den Bergh, van Franck, Labouchère, Henny en ten Have.

Ten einde niet in onnoodige herhalingen te vervallen, meen ik wat de werkzaamheden der Vereeniging betreft, te mogen verwijzen naar het verslag opgenomen in het Jaarboekje voor 1897 en mij daarbij aansluitend, vooreerst melding te moeten maken van de door *die Haghe* georganiseerde Huygensfeesten.

Zoo het nog noodig is het aan de leden van *die Haghe* in herinnering te brengen, bestonden de Huygensfeesten in de onthulling van den gedenksteen in het huis in het Lange Voorhout, alwaar C. Huygens woonde, vóórdat hij zich eene woning aan het Plein bouwde, in de plechtigheid in de groote kerk, waarbij een krans aan het graf der Huygensen werd bevestigd en den Huygens-avond in het Kurhaus, vereerd door de tegenwoordigheid van Z.M. den Groothertog van Saxen en zijne dochter, H.H. de Hertogin van Mecklenburg.

De bijzonderheden [1]) dier feestviering zal ik niet behoeven te herinneren; het zij genoeg te vermelden, dat de algemeene indruk van ieder, die de feesten bijwoonde deze was, dat ze volkomen was geslaagd, en dat *die Haghe* op waardige wijze hulde had gebracht aan één der groote mannen waarop de Residentie, als haar inwoner trots mag zijn, en met hem had vereerd een geslacht dat uitblonk door groote gaven, trouw aan het Vaderland en liefde voor het dierbaar Stamhuis van Oranje.

Door de welwillende uitnoodiging van ons bestuurslid mr. Goekoop werden de leden met hunne dames in de gelegenheid gesteld om op 28 Januari 1897 de blootgelegde fundamenten in oogenschouw te nemen van het oude kasteel Westerbeek aan den Loosduinschen weg, dat in 1430 door Willem van Schagen gebouwd, sedert aan verschillende geslachten toebehoorde en in het begin dezer eeuw geheel werd afgebroken. Tevens werden den talrijken bezoekers, die zich door weêr en wind niet hadden laten weêrhouden, de voorwerpen getoond, die bij de bloot-

---

[1]) Voor deze bijzonderheden wordt verwezen naar de bijlagen A—D

legging der funderingen waren te voorschijn gebracht. (Zie bijlagen E—F.)

Er werden drie vergaderingen van werkende leden gehouden, waarbij ook de buitengewone leden werden uitgenoodigd; die vergaderingen hadden plaats op 28 October en 16 December 1896 en 27 Januari 1897.

Op de eerste dier vergaderingen werden voordrachten gehouden door de Heeren J. J. van Nieukerken, over de restauratie der tombe in de Assendelftkapel; Mr. P. H. P. van Marle over Henriette Sontag, later Mevr. Rossi en haar Salon in Den Haag; M. Henriquez Pimentel over het Ruiter-standbeeld in het Noordeinde, en een niet uitgevoerd model; R. H. Driessen over het onderhoud van het Haagsche Bosch.

De eerste en laatste dezer voordrachten hadden ten gevolge dat twee commissiën werden benoemd, om omtrent de daarin ontwikkelde denkbeelden advies uit te brengen.

De Assendelftcommissie bestaat uit de Heeren: mr. der Kinderen, dr. Overman, W. Bn. Snouckaert van Schauburg en van Nieukerken; de Boschcommissie uit de Heeren: Hattinga Raven, Mr. Dolk en Löhnis.

In de vergadering van 16 December sprak de Heer van Meeteren Brouwer over twee belangrijke dagen in de Haagsche geschiedenis, namelijk den 22 October 1751, de begrafenis van den Stadhouder Prins Willem IV en 5 Maart 1760, het huwelijk van Prinses Caroline van Oranje met den Prins van Nassau Weilburg.

Daarna behandelde de Heer de Jongh het onderwerp: „die Haghe" op de school, met het doel om aan te toonen, dat niet alleen de Nederlandsche, maar ook de plaatselijke geschiedenis op de school behoort te worden onderwezen. (Bijlage G.)

Op 27 Januari sprak de Heer C. F. Gijsberti Hodenpijl over eenige belangrijke dagen in 1807, daarbij het oog hebbende op het springen van het kruitschip te Leiden en de maatregelen tot leniging der ramp genomen, waaraan hij verschillende bijzonderheden omtrent het maatschappelijk leven van die dagen aanknoopte; de heer Morren sprak over Simon Stevin, en eindigde zijn rede met den wensch, dat in het door dien geleerde in de Raamstraat bewoonde huis een gedenksteen zal worden aangebracht.

Het zal wel overbodig zijn, meer in bijzonderheden die verschillende hoogstbelangrijke voordrachten te behandelen, daar mag worden verwacht, dat de sprekers geen bezwaar zullen maken, hunne opstellen voor de werken van *die Haghe* af te

staan, welker uitgave door zeer bijzondere redenen in den laatsten tijd niet konden worden voortgezet.

Ik meen hier aan het einde mijner taak te zijn genaderd. de Bibliothecaris zal u de belangrijke aanwinsten onzer boekerij mede deelen, terwijl uit de Rekening van den Penningmeester den finantieelen bloei der vereeniging zal blijken.

Op die Vergadering van 1 Maart 1897 werden de aftredende Bestuursleden, de heeren Hageraats, Zwart en Mr. Goekoop bij acclamatie herkozen, welke keuze allen zich lieten welgevallen.

De Voorzitter installeerde (Bijlage H) de nieuwe leden en de Commissie voor de Restauratie der Assendelftstombe, en voor het Haagsche Bosch, waarna de heer ten Raa eenige voordrachten hield over vlaggen, vaandels en standaarden in de jaren 1795—1810 en de heer Henriquez Pimentel merkwaardige bijzonderheden mede deelde over het juiste tijdstip van het overlijden van Christiaan Huygens.

Alvorens voort te gaan, met in chronologische volgorde de werkzaamheden onzer vereeniging mede te deelen, moet ik van twee feiten melding maken, gewigtig genoeg om er eene bijzondere plaats in dit verslag aan te wijden.

Het eerste dier feiten is het afsterven van H. K. H. mevrouw de Groothertogin van Saxen, geb. Prinses der Nederlanden in den avond van 23 Maart 1897. Dit heengaan is een onherstelbaar verlies voor de Hooge bloedverwanten der hooggeschatte vrouwe, voor haar aangenomen Vaderland, maar ook voor Nederland, dat zij nimmer vergat maar waaraan zij door de innigste en oprechtste belangstelling en deelneming bleef verknocht. Dit ondervond ook onze vereeniging, in wier doel en streven en werken de Hooge overledene steeds groote sympathie toonde, waarvan zij blijk gat, zoowel door reeds van den aanvang af als Donatrice toe te treden als door de onzen leden met dames zoo welwillend toegestane gelegenheid om H. D. landgoed en paleis alhier te bezichtigen.

Het Bestuur zond een brief van rouwbeklag aan Z. K. H. den Groothertog van Saxen, welke door een zeer waardeerend schrijven, van 31 Maart namens Z. K. H. werd beantwoord door den Heer Secretaris van wijlen H. K. H. de Groothertogin.

Het tweede alhier te vermelden feit is van hoogst verblijdenden aard. Na de installatie van den nieuw benoemden Burgemeester Jhr. Mr. B. Ph. de Beaufort, bood het Bestuur dien Heer het eerevoorzitterschap der Vereeniging aan. In heusche bewoordingen

werd dit door den Burgemeester van 's-Gravenhage aangenomen, waardoor Hij onze Vereeniging een steun en een blijk van instemming gaf, dat wij onder zijn ambtsvoorganger moesten missen.

Alsnu het verslag omtrent de faits et gestes der Vereeniging vervolgend, moet ik het eerste vermelden dat vele leden met hunne Dames op 14 Maart naar Delft togen, alwaar door de Hooge vergunning van H. M. de Koningin-weduwe Regentes de grafkelders van het Vorsterlijk Huis voor ons Bestuur en eene Commissie onzer Vereeniging was ontsloten. Na een hoogst beleefde ontvangst van de zijde van het gemeente-bestuur begaf het Bestuur zich naar de Nieuwe Kerk alwaar de leden met hunne dames reeds verzameld waren: de grafkelders werden bezocht en een zilveren krans gelegd op het graf van den grooten Oranje Vorst Prins Frederik Hendrik wiens 250en sterfdag op dien dag inviel. (Zie Bijlagen J—K).

Op 21 April werd leesvergadering gehouden, waarin de Heer J. W. de Jongh onze leden en hunne dames door een boeiende voordracht den toestand van 's Gravenhage omtrent 1400 een even aangenamen als leerrijken avond verschafte.[1])

Op 6 Juni werd door de welwillende toestemming van den heer kolonel commandant van het Regiment Grenadiers en Jagers de Oranje kazerne bezichtigd, bij welke gelegenheid de kapitein Le Bron de Vexela en de luitenant Schönstedt, de beleefdheid hadden, om onze leden met Dames tot gidsen te dienen,

Op 18 Augustus 's avonds, nadat H.H. M.M. per Hollandschen Spoorweg de Residentie verlaten hadden, en de Koninklijke Salons in het Station dier Maatschappij nog in feestdos pronkten, werd door de Directie aan onze leden met Dames vergunning gegeven om die prachtig ingerichte zalen te bezichtigen, alwaar de Heer Stationchef Arnoldy zich bevond om aan allen de gewenschte inlichtingen te verschaffen.

Eindelijk op 8 September waren de werkende leden bijeen geroepen, om te beslissen over een voorstel van het Bestuur, om de Statuten in zooverre te wijzigen dat het aantal bestuursleden zal worden uitgebreid. Dit voorstel, waartoe aanleiding bestond, door het steeds aangroeienden aantal leden, werd door de bijeengekomen werkende leden goedgekeurd, en werd tevens besloten de koninklijke goedkeuring op de aldus gewijzigde Statuten aan te vragen. Die goedkeuring wordt alsnog door het Bestuur ingewacht.[2])

---

[1]) Zie in dit Jaarb. blz. 187. de noot.
[2]) Thans verkregen; zie de Statuten.

Door de Vereeniging werd uitgegeven en aan de leden verzonden, als 3e deel harer werken: Aanteekeningen uit de Rentmeesters rekeningen der Groote- of St. Jacobskerk te 's Gravenhage (1557—1567) door M. G. Wildeman.

De Commissie voor het Historisch adresboek bracht het verslag uit, medegedeeld onder bijlage L; hare werkzaamheden verdienen allen lof.

Van de Commissie voor de Ridderzaal zal een rapport zeer gewenscht zijn.

Ten slotte zij vermeld, dat het getal leden sedert het verslag van 1 Maart niet onbelangrijk is gestegen, zoodat de Vereeniging *die Haghe* thans telt:

1 Donatrice, H. M. de Koningin Weduwe Regentes.
1 Donateur.
7 Eereleden.
1 Eere voorzitter.
133 Werkende leden.
197 Buitengewone leden.
10 Correspondeerende leden.

Ook dit vermeerderd ledental in aanmerking genomen, mogen wij met voldoening op het algeloopen jaar terugzien en onzen Vereeniging een voortdurende bloei voorspellen.

26 October 1897.

DE SECRETARIS.

BIJLAGE A.

PROGRAMMA [1]) van de hulde door de Vereeniging „die Haghe" te brengen aan de Huygensen, op 4 September 1896, den dag waarop 300 jaar geleden Constantijn Huygens te 's-Gravenhage werd geboren.

„Wat heeft de Mann verdient, wat dunckt U Vaderland?
Ten minsten eer en danck . . . . . ."
C. Huygens. (Gedicht op Soetenburgh.)

ONTHULLING VAN EEN GEDENKSTEEN
ter herinnering aan
CONSTANTIJN HUYGENS,
in het huis No. 44, aan het Lange Voorhout te 's Gravenhage.

Het besluit tot plaatsing van een Gedenksteen, waartoe de Heer Mr. C. J. E. Graaf van Bijlandt, eigenaar en bewoner van bovenvermeld huis, welwillend toestemming gaf, werd genomen in de vergadering van 14 December 1892.

Deze plechtigheid moet uit den aard der zaak beperkt blijven tot enkele genoodigden en de bestuursleden van „die Haghe."

BEZOEK AAN HET FAMILIEGRAF
der
HUYGENSEN
in het koor der Groote of St. Jacobskerk, en
FEESTCONCERT
te geven door den Heer A. N. Koopman, Organist der kerk,
des namiddags ten 3½ ure precies.

Programma.

1. Adagio . . . . . A. Corelli.
2. Redevoering door den Voorzitter van de Vereeniging „die Haghe" bij het hechten van een krans aan den grafsteen der Huygensen.
3. *a.* Psalm . . . . . Constantijn Huygens.
   b. Lofzang op C. Huygens . . . . . J. A. Ban.

Onsterfelike ziel in 's lichaems kauw beslooten,
Die 't sterfelike oogh niet kendt bij het Gezicht,
Noch Reuk, noch Smaek, noch Tast: maar 't wezen van uw licht,
Dat moetmen by 't Gehoor vernuftelik begrooten!
Wel ziet dan het Gehoor dat 't oogh niet kan bevatten?
Het oor dat hoort de kracht van 't geestelik bestier:
Waer door de ziel bespoort der zielen rijke schatten
En leert alzoo den geest recht kennen in zijn swier.

Merkt dit in d'ed'le ziel van Huygens uitgelezen:
Zijn ziele spreek het geen ons luyst'rend' oor verstaet:
't Scherpzinnig snel vernuft vertoont aen ons zijn wezen,
Met d'ingebooren aerd, en 't innerlik sieraet

[1]) Een wapen van 't geslacht Huygens in kleuren was bijgevoegd.

Eerst aller tongen Tael, dan alle wetenschappen
Die d'Hemel openbaert en 't menschelik verstant
In alle dingh begrijpt. Dus klimt hy hoogh by trappen
Tot aller deugden Top, ten dienst van 't Vaderlandt.
(Uit „Zangh-Bloemzel van JOAN ALBERT BAN,
Haerlemmer; dat is, enz." 't Amsterdam 1642.)

4. *a.* Fuga in f-moll . . . . . G. F. Händel.
b. Wilhelmus (oude toonzetting) . . . Marnix van St. Aldegonde.

Men wordt beleefd verzocht tijdig in de kerk aanwezig te zijn.

Ingang kleine deur tegenover het postkantoor, welke te 3 uur geopend zal worden.

De kerk werd door het college van H.H. Kerkvoogden welwillend ter beschikking gesteld.

Na afloop der plechtigheid zal er gelegenheid zijn de kerk te bezichtigen.

HUYGENS-AVOND

in de theaterzaal van het Kurhaus te Scheveningen, door den Heer Directeur-Generaal van de Maatschappij „Zeebad Scheveningen" welwillend ter beschikking gesteld, des avonds ten 7½ ure.

1. Tableau. Constantijn Huygens en zijne kinderen naar de schilderij van A. Hanneman (1640). (Constantijn Huygens 44 jaar oud, Susanna 3 jaar, Christiaan 11 jaar, Constantijn 12 jaar, Filips 7 jaar, Lodewijk 9 jaar.)
2. Constantijn Huygens in het Lange Voorhout, zijde van de Kneuterdijk (1621.) Reciet van den Heer J. C. van der Grijp.

„Die in zijn groene jeugd het Haegs Voorhout beschreef,
Dat koele wandelrack, die schoone lindendreef,
Verdiende door zijn pen een eerkrans van laurieren!"
JACOB WESTERBAEN.

3. Tableau Vivant. Christiaan Huygens, aan zijn huisgenooten de Slingerbeweging verklarende, 1658.
4. *a.* Constantijn Huygens. Een goed predikant (Zedeprent).
b. „ „ Een bedelaar (Zedeprent). Reciet van den Heer J. C. van der Grijp.
5. De pruik van den jongen Constantijn. Monoloog voor te dragen door den Heer J. C. van der Grijp.
6. Constantijn Huygens. Scheepspraet, 1625. Reciet van den Heer J. C. van der Grijp, met mise en scène.

„Welke Huygens eene plaats verzekert naast Marnix,
zeldzame hovelingen, welke den volkstoon wisten te treffen!"
POTGIETER.

Geen Pauze.

Het bespreken van plaatsen is verplichtend gesteld, tot goedmaking der vele kosten.

De twee voorste rijen stoelen blijven gereserveerd voor genoodigden en het bestuur.

Plaatsen kunnen besproken worden op Dinsdag 1 September, des voormiddags half tien tot 12 uur in den Schouwburg, vestiairestalles, Korte Voorhout 3, à 25 cents per persoon, op vertoon van de toegangsbewijzen.

Het plaatsbespreken zal als volgt geschieden; ieder binnenkomende ontvangt een volgnommer. Van 1 af worden de binnengekomenen afgeroepen, en bespreken 1 of meer plaatsen, tot hoogstens 4 toe. De besproken plaatsen loopen van 1 af, beginnende met de 3de rij, en zoo vervolgens.

Op het correspondeerende nommer, dat aan de stoelen wordt gehecht, wordt een B gezet, met blauw potlood.

Losse programma's zijn op den ochtend van het plaatsbespreken à 25 cents verkrijgbaar.

GROOT TOEPASSELIJK VUURWERK

voor het terras van het Kurhaus, vervaardigd door A. Gall, Pyrotechnicus te Rotterdam, ten 10¼ uur precies.

(Door den welwillenden steun van den Directeur Generaal van de Maatschappij „Zeebad Scheveningen", den Heer B. Goldbeck, werd het Bestuur van „die Haghe" in de gelegenheid gesteld dit vuurwerk aan te bieden.)

Programma.

1. Het portret van Christiaan Huygens, omgeven door een eerevuur van brillante vonken en sterrenpracht.

   „Want ieder beschaafd Europeër kent Christiaan Huygens ten minste bij naam" Potgieter.

2. Het wapen van het geslacht Huygens, in fonkelende kleurenglansen, op een fond van gouden en zilveren regens.
3. De slingerbeweging, van vuur aanschouwelijk voorgesteld, bewogen door zware fonteinen.
4. De planeet sarturnus in den ring door tintelende kleurenpracht, uitstralend omgeven door een gordel van vonken en sterrenregens.

   Zoolang het hemelrad zal wentlen; en der uren
   Bepaalde slingerzwaai, in evenmaat, zal duren,
   Zoolang vereeuwigt de eer des Cyclus uwen naam;
   Zoolang Saturnus star, door u gered van blaam,
   Als of zij ooren droeg, vrij in haar' ring zal zweven,
   Zal met dat hemellicht uw naam verheerlijkt leven."

5. Blinkende bengaalsche zon, om het feestterrein luisterrijk te bestralen.
6. Groote décoratie, eene voorstelling gevende van de Huygenspoort aan den Scheveningschen weg, in schitterende vuurschikkingen, verrassend te voorschijn tredend, geflankeerd door twee vuurvederige pyramiden met gekleurde vuurcirkels luisterrijk versierd, het geheel overgoten door bouquetten vuurbloemen, en eindigend in een zwaar bombardement.

De Heer Mr. C. A. van Sypesteyn zegt in de raadsvergadering van 23 October 1888: „Nu de raad besloten heeft op den Scheveningschen weg geen tol meer te heffen, blijft nog te onzer beschikking een monument, gesticht door Huygens, de tolpoort. Ik zou wel voor het behoud van dat gedenkteeken een goed woord willen doen, en heb de eer voor te stellen dat die poort niet zal worden afgebroken, maar door de Gemeente in den tegenwoordigen toestand bewaard en onderhouden zal worden, en dat daaraan, ter nagedachtenis van Huygens, die in zijn beroemde Zeestraat zich een monument heeft gesticht, tot den roem van 's Gravenhage den naam zal gegeven worden van Huygenspoort."

Tot afwisseling zullen serpenten, vuurbommen, knalsignalen, luchtzwervers en bouquetten ontstoken worden, terwijl vuurpijlen, waaronder met pyrotechnische muziek en kantwerk, de lucht zullen doorklieven.

Toegang tot het terras ten 10 uur des avonds door het zijbordes, grenzende aan de Theaterzaal.

Indien het vuurwerk door ongunstig weder niet kan doorgaan, blijft het toegangsbiljet tot het terras geldig voor een volgenden avond, welke later zal worden bekend gemaakt, zoo door de couranten als door de aanplakbiljetten enz. van het Kurhaus.

SOUPER *)

na afloop van het vuurwerk in een der zalen van het Kurhaus.

Menu. — Consommé en tasses. — Petites Bouchées aux Crevettes. — Truite Saumonée, Sauce hollandaise. — Filet de Boeuf à la Jardinière. — Homard frais, Sauce remoulade. — Salade. — Bombe panachée. — Patisserie. — Fruits.

Prijs per couvert *f* 2.50, met inbegrip van ½ flesch wijn.

Met het oog op de voorbereidende maatregelen daartoe worden de leden van „die Haghe" beleefd verzocht aan een der orde-Commissarissen hierna vermeld, uiterlijk vóór 28 Augustus, op te willen geven, of door hen daaraan zal worden deelgenomen, hetzij met of zonder dames.

Bij deelname van minder dan 80 personen zal dit souper niet doorgaan.

BEPALINGEN.

De leden van „die Haghe" hebben voor zich en voor ééne dame, toegang tot de Groote Kerk, tot den Huygens-avond in de theaterzaal van het Kurhaus, en tot het terras tot bijwoning van het vuurwerk.

Introductiekaarten voor dames kunnen worden aangevraagd uiterlijk tot Dinsdag 1 September aan het adres van den Voorzitter, Witte de Withstraat 50, voor de Kerk à *f* 1.—, voor den Huygens-avond, met inbegrip van het vuurwerk à *f* 2.—

Nieuwe buitengewone leden, die op 4 September toegang wenschen te hebben, kunnen zich nog aanmelden, of kunnen worden

*) Dit souper heeft niet plaats gehad.

opgegeven uiterlijk tot 3 September. Zij ontvangen het Haagsch Jaarboekje voor 1897, en hebben overigens dezelfde rechten en verplichtingen als de andere leden.

Daar voor de Kerk en de Theaterzaal rekening moet gehouden worden met de plaatsruimte, zal men goed doen zich met bovenstaande opgaven te haasten.

De Orde-Commissarissen, tevens Commissarissen van ontvangst,

W. Baron Snouckaert van Schauburg, Daendelsstr. 11.
G. H. J. Gijsberti Hodenpijl, Delft.
R. F. C. Baron Bentinck van Schoonheten, Dag. Groenmarkt 23.
Ch. L. Levoir, Riouwstraat 136.

Het Bestuur van de Vereeniging „Die Haghe"

A. J. Servaas van Rooijen, Voorzitter.
Mr. J. B. J. N. Ridder de van der Schueren, Secretaris.
Dr. R. Krul, Penningmeester.
L. J. J. Hageraats.
P. Zwart.
Mr. A. E. H. Goekoop.

BIJLAGE B.

Wij zijn hier onder het gastvrije dak van den Heer Graaf van Bijlandt bijeengekomen, om eene plechtigheid te verrichten, welke, — uitgegaan van onze Vereeniging, krachtens het besluit der Vergadering van 14 December 1892, — ten doel heeft eene alleszins verdiende hulde te brengen aan een beroemden Hagenaar, aan Constantijn Huygens, die in deze woning, met zijne veelgeliefde moeder en verderen familiekring, ongeveer een drietal gelukkige jaren zijns levens mocht doorbrengen. Ten minste indien we de enkele weken [1]) niet mede tellen, die de jongen staatsman *en herbe*, in het buitenland doorbracht.

De Vereeniging „die Haghe" acht zich vereerd op deze wijze een eenvoudig monument voor Constanter, zooals hij zich zoo gaarne noemde, te kunnen aanbrengen, en we moeten daarom in de eerste plaats, ons geacht werkend lid, den Heer van Bijlandt, onzen hartgrondigen dank betuigen voor de welwillende toestemming ons verleend tot het doen inmetselen in den gevel van dit huis, van een steen van graniet, welke in opschrift vermeldt, dat in deze woning de staatsman-dichter Constantijn Huygens in de jaren 1624 tot 1627 leefde en werkte.

---

[1]) Van Febr. tot Juli 1624 was H. in Engeland.

Hier ter plaatse betrok Constanter, na zijn terugkeer uit Engeland, „*de vriendelijke voorkamer van moeders nieuwe huis*" [1]); hij maakte er zijn „*Ledige Uren*" voor den druk gereed, en schreef daarvoor een opdracht aan zijn ouden leermeester en vriend Daniel Heinsius, en omringde zich in dat werk met allen, die hem lief en dierbaar waren, door deelen en onderdeelen er van te wijden en op te dragen, in de eerste plaats aan zijne „waerdste moeder", en verder aan zijne zusters Geertruida en Constance, zijne vriendin Dorothea van Dorp, zijn broeder Maurits, en zijne „vrienden in Zeeland".

„De banden van vriendschap en liefde verbonden de overigens veelal weinig verband houdende verzen, als een waarachtig symbool, dat de muze van dezen dichter aan de eenvoudigste en hartelijkste aandoeningen des levens haar hoogste bezieling dankte." [2])

Bij den dood van Prins Maurits schreef Huygens hier ook het juweel zijner gedichten, namelijk de pittige en zangerige *Scheepspraet*, waarin de dichter, bij den dood van Prince Mouringh, de verwachting in den mond des volks en van het leger legt, „dat 's Prinsen opvolger Moy Heintje (Frederik Hendrik) hem evenaren mocht in geluk en krijgsbeleid." [3])

Inmiddels was Huijgens tot de eervolle betrekking geroepen, die hij bij drie opvolgende Prinsen van Oranje vervullen zou, en hoe weinig tijds dit ambt hem overliet, wist hij niettemin, nog tal van andere gedichten in deze woning aan zijn lier te ontlokken, waarvan wel is waar niet één zijn *Scheepspraet* overtreft, maar die alle getuigenis afleggen voor het veelzijdige zijner dichtergave.

De bekende „Steden en Dorpen", waarin „'s-Gravenhage" de kroon spant, wijzen er op, dat Huygens heel zijn land lief had, al verbond hij zich ook met zijn geboortestad door een „steenen weg", die eenmaal zijn grootste roem zou zijn.

Lief en leed wisselden zich in deze woning voor Huygens af.

In de aanzienlijke betrekking van Secretaris van den Prins, werd de dertigjarige jonge man ten zeerste teleurgesteld toen hij in de maand Juli van 1626, geroepen om zijn vorstelijken meester naar het leger te volgen, door eene langdurige ziekte daarin werd verhinderd.

Voortdurende koortsen hielden hem aan zijn legerstede gekluisterd.

Niettemin bleef zijn geest vaardig, en hij schiep in dat jaar de treffende gedichten, op zijn ziekte en ziekbed toepasselijk, waarvan de „*koortsighe Bedde-bede*" zijn onwankelbaar vertrouwen op God, geweld uit een ootmoedig en blijmoedig Christenhart, ten volle uitdrukt.

Gelukkig mocht Huygens herstellen, en al spoedig slaat hij in zijne volgende dichtstukken, de weinige nog, welke hij bij moeder t'huis zou dichten, een geheel anderen toon aan.

Zijne lieve vrouw, Susanna van Baerle, mocht hij onder dit dak als verloofde begroeten, als bruid bekransen, en als jonggehuwde echtgenoote met zijn liefde omstralen.

---

[1]) Zie Vaderland van 19/20 Juli 1896.
[2]) Jorissen, bl. 191. [3]) Jorissen, bl. 193.

Kan het ons dus verwonderen, dat Huygens de enkele verzen, welke hij in deze periode dichtte, bijna alle klinken deed ter eere van zijn „*Sterre*", zooals hij zijne lieve vrouw zoo gaarne noemde en roemde?

De korte spanne tijds, die Huygens hier ter plaatse heeft doorgebracht, en waaruit hij overging met zijne gade naar de Lange Houtstraat, waar zijne kinderen geboren werden, en in welke woning hij ook weder zijn „*Sterre*" moest afstaan, is een merkwaardig tijdvak geweest uit zijn leven.

Hij was er beurtelings de liefhebbende en zorgzame zoon, de geestdriftvolle dichter, de vrome berustende Christen, de trouwe Oranjedienaar, de vurige minnaar, de liefdevolle echtgenoot.

Huldigen wij Constantijn Huygens dus, door het doek te doen verdwijnen, dat het opschrift te zijner gedachtenis bedekt. Dat opschrift zal blijven spreken tot in lengte van dagen van een der beste, edelste en roemruchtigste zonen van het Den Haag der 17e eeuw!

BIJLAGE C.

De wegstervende tonen van de Adagio van A. Corelli zijn mij eene welkome aanleiding om enkele woorden te spreken bij de plechtigheid waartoe wij te dezer plaatse zijn bijeengekomen.

Zeer zeker kan er geen grooter en meer gepaste hulde aan Constantijn Huygens worden gebracht, dan door het orgel te doen klinken, nu we opgegaan zijn naar het familiegraf der Huygensen; de rustplaats van hem, en zijne ouders, echtgenoote en zonen, om een eerekrans te hechten aan den gedenksteen, welke sedert 1857 de grafplaats aanwijst; een eerekrans die hem reeds was toegedacht door zijn tijdgenoot en letterbroeder Johan Westerbaen, waar deze zingt, in verband met een der keurigste en kernachtigste gedichten van Huygens:

„Die in zijn groene jeugd het Haegs Voorhout beschreef, —
Dat koele wandelrack, die schoone lindendreef, —
Verdiende door zijn pen een eerkrans van laurieren."

Immers het orgelspel is gewettigd, indien men weet, dat Constantijn Huygens de beroemde Hagenaar, van wien Potgieter eenmaal getuigde, dat hij was een degelijk, een geheel, een waar man, zich omstreeks het jaar 1641 beijverd heeft om het gebruik van het orgel bij de openbare godsdienstoefening weder in eere te brengen, daar het kerkgaan bij hem geen ijdele vorm was, maar diepe ernst, en wijl hij behoefte gevoelde om in 't „huys des Ghebets" op te gaan, en met hart en tong en keel zijn God te verheerlijken.

Het loflied, dat klonk uit den mond der geloovigen ter eere van den Allerhoogsten, wilde hij begeleid en gesteund zien door de muziek en hij won het pleit, trots veler tegenstand, en in deze zelfde kerk, mocht hij zich gestreeld gevoelen toen de liefste zijner wenschen was

bevredigd, en hij roemen mocht op zijne overwinning, door den invloed van het orgelspel, ter begeleiding van den kerkzang, te kenmerken als: „vruchten ten Hemel, vruchten ter aerde, Gods eere, der Menschen stichting."

Er ligt dus geen overdrijving in, indien wij op dezen feestelijken gedenkdag, in de eerste en voornaamste plaats het woord laten aan de toonkunst, welke in Constantijn Huygens, zulk een uitstekend beoefenaar vond, en waarin hij zelfs het geheim zag van zijn hoogen ouderdom.

In dien zin schreef hij namelijk aan d'Estrades in 1676, en aan Graaf Maurits in 1679.

Met eene herinnering aan zijn onlangs gevierden 80en verjaardag, heet het in den eersten brief: „je suis persuadé, que beaucoup d'Harmonie, joint à quelque regime de vie, ont fort contribué à me mener à tant d'aage, où je me trouve, graces à Dieu, en telle disposition que le monde semble me juger peu changé depuis une douzaine d'années ou deux . . . ", en in den anderen brief vult hij dit aan door te schrijven: „mon affection pour la musique ne me quittera qu'avec le dernier soupir: et je ne le dissimule point: au contraire je m'en veux quelque bien, dans la ferme croyance que jay que l'Harmonie ne sert pas de peu à l'entretien d'une longue santée."

Huygen's beteekenisvol leven verkreeg door de muziek eene bijzondere wijding; en zijne frischheid van geest, bij toenemende verzwakking van het gehoorszintuig, spreekt uit een 800-tal composities, alsmede uit eene uitgebreide briefwisseling met de meest bekende musici uit zijn tijd.

Zoo straks zal u eene proeve worden aangeboden van Huygens, muzikale gaven, en al zal veel ons verouderd klinken, nog moge de lof gelden welke de Haarlemsche toonkunstenaar Joan Albert Ban aan Huygens toezwaaide toen hij in woord en toon hem toezong:

Onsterfelike ziel, in 's lichaems kauw beslooten,
Die 't sterfelike oogh niet kendt bij het Gezicht,
Noch Reuk, noch Smaek, noch Tast; maar 't wezen van uw licht,
Dat moet men by 't Gehoor vernuftelik begrooten!
Wel ziet dan het Gehoor dat 't oogh niet kan bevatten?
Het oor dat hoort de kracht van 't geestelik bestier:
Waer door de ziel bespoort der zielen rijke schatten
En leert alzoo den geest recht kennen in zijn swier.

Merkt dit in d'ed'le ziel van Huygens uitgelezen:
Zijn ziele 'spreekt hetgeen ons luyst'rend' oor verstaet:
't Scherpzinnig snel vernuft vertoont aen ons zijn wezen,
Met d'ingebooren aerd, en 't innerlijk sieraet;
Eerst aller tongen Tael, dan alle wetenschappen
Die d'Hemel openbaert, en 't menschelik verstant
In alle dingh begrijpt. — Dus klimt hy hoog by trappen
Tot aller deugden Top, ten dienst van 't Vaderlandt."

***

De muziekbeoefenaar Constantijn Huygens was ook dichter.

Twee kloeke kwarto-deelen, bevatten het meerendeel van Huygens dichterschat, en indien ik, met zijn eigen bede tot u kom; de bede door hem uitgesproken op zijn 81e levensjaar:

„Wel dan, nakoomlingschap, vergeet mij niet geheel.
O Ja, wil nu en dan zelfs Huygens dichtwerk kiezen,
En doet het somtijds u een oogenblik verliezen,
En haat den dichter niet, die beurtlings tijd en vlijt
Heeft aan het Vaderland, en uw vermaak gewijd."

mag ik u zeker wel, door het bloem- en beeldrijke gedichtje van een zijner loftuiters, opwekken, om aan die bede gevolg te geven, en van nu af aan, tot op zekere hoogte, te gaan grasduinen in den greep *Korenbloemen*, die de dichter met kwistige hand heeft rondgestrooid.

„Men spreeck' my niet van Lely oft van Roos,
Van violet, of lieffelycker geuren;
Van purper, bruyn of andere Tulps-coleuren,
Die d'allersneêghste Puyck-Bloemist verkoos;
Men spreeck' mij niet van 't blanck en van 't gebloos
Van Hyacinth, Narciss' off and're keuren,
Die Proserpijn' op Henna mochten beuren,
Want all die bloemcieraedjen syn te broos.
Maer soo men my met bloemen will vermaecken,
Men geev' mijn ooge bloemen voll van saecken,
En saecken voll van Bloem als *Constantijn*,
Wiens onweêrgaedelycke *Kooren-bloemen*
Ick boven d'aller-edelste sall roemen
Omdat het duerbre Wysheyts Bloemen sijn".

En wilt ge eene proeve hebben van Constantijns poëtische gave, en tevens hem en zijn karakter zien afspiegelen, of wilt ge „het eerbiedigst, ootmoedigst, dankbaarst, godsdienstigts vers uit de geheele Nederlandsche letterkunde der 17e eeuw", zooals Busken Huet zegt, leeren kennen, luister dan naar het gedicht door Huygens, op zijn 65en geboortedag, aan zijn lier ontlokt.

„Noch eens September, en noch eens die vierde dagh,
Die mij verschijnen sagh.
Hoe veel Septembers, Heer, en hoe veel vierde dagen
Wilt ghy my noch verdragen?
Ick bidd' om geen verlengh; 't kan redelick bestaen,
Het geen' ick heb gegaen:
En van myn' wiegh tot hier zijn sooveel dusend schreden
Die'ck hebbe doorgetreden
(Met vallen, lieve God, en opstaen soo ghy weett',)
Dat, die all 't selve leed
En all' de selve vreughd naer mij hadd door te reisen,
Sich drymael zou bepeizen,

Wat besten oorber waer: gelaten of gedaen.
My, Heere, laet vry gaen;
Myn' rol! is afgespeelt, en all wat kan gebeuren
Van lacchen en van treuren
Is mij te beurt geweest, en all wat beuren sal
Sal 't selve niet met all,
En d'oude schaduw zijn van dingen die wat schijnen,
En komende verdwijnen
Wat wacht ik meer op aard, waerom en scheid' ick niet?
'k wacht Heer, dat ghy 't gebiedt.
Maer, magh ick noch een' gunst bij d'andere begeeren,
Laet mij soo scheiden leeren,
Dat yeder een die t siet, myn scheiden en het syn
Wensch' eener hand te zyn".

***

Dichter, maar ook staatsman, en als zoodanig Oranjedienaar, Oranjeraadsman en Oranjevriend.

Zoo willen we Constantyn Huygens ook leeren kennen.

En dan hebben we ons maar even te herinneren, dat Constantijn Huygens, Secretaris der Prinsen van Oranje, in drie hunner geslachten, ook als Raad- en Rekenmeester, Vorst en land diende; dat hij talrijke gezantschapsreizen deed; dat hij Prins Frederik Hendrik in het leger volgde, en de Prinses-Douairière, en de Prinses-moeder, met raad en daad bijstond, in de voogdijschap over den jeugdigen Willem den IIIen; dat hij gezien en gevierd was aan buitenlandsche Hoven, en eerbewijzen ontving van Engeland, Frankrijk en Venetie; en dat hij al zijn tijd, zijn nachtrust zelfs, zijn genoegens, zijn huiselijk leven, opofferde en prijs gaf; en heel zijn talent, zijn vernuft en scherpzinnigheid ten oorbaar zijner Vorstelijke gebieders, en ten nutte van de rust en vrede der Republiek der Vereenigde Nederlanden, aanwendde en besteedde.

Huygens heeft van zijn groot Staatsmansbeleid, en van zijne warme toegenegenheid en toewijding voor het Huis van Oranje-Naussau, voornamelijk blijk gegeven door het herwinnen, voor den zoon van Prins Willem II, voor het vorstelijk *kindskind*, zooals Huygens Willem III, den kleinzoon van Frederik Hendrik noemde, door het herwinnen van het Prinsdom Oranje, de parel van 's Prinsen erf.

„Vier jaren, — zoo getuigt hij — vier mijner laatste jaren,
Door Hoven vol gewoel, door bergen en door baren,
Door stormen en zoet weèr, zijn door mij doorgebragt
Om 't eigendom van Hem te brengen in zijn magt".

Het was namelijk op den 7en Mei, van het jaar 1665, dat Constantijn Huygens, in den naam van zijn Vorstelijken meester en gebieder, zijn Hoogheid den Heere Prince Willem Hendrik van Nassau, gezeten op een tooneel, dat opgericht was tegenover den overouden muur van de Romeinsche Schouwplaats te Orange, omringd door het gansche

parlement, den eed van getrouwheid van steden en ingezetenen van het Prinsdom afnam; en, ten zelven stonde kwam een lichtkroon in de lucht „die gansch helder was, schijnende de voorbode te wesen van een geluckig succes over deselve actie".

Als een donder klonk die eed van trouw; hij werd met zooveel eenstemmigheid door het toegestroomde volk, en zoo luidkeels aangeheven, dat de grondvesten van het oude schouwtooneel er van beefden en sidderden.

Wel is waar kwam het Prinsdom na den dood van het *kindskind*, opnieuw in de macht van Lodewijk, maar dit was niet de schuld van Huygens. Het waren de twisten en tweedrachten over het recht op de nalatenschap van den Prins, die de grootste daad van Huygens als het ware vernietigden, die daad, waarin hij, zooals we met Bilderdijk mogen getuigen „Zijn Vorst onvergetelijke diensten heeft be„wezen, en waarin zijn beleid, doorzicht, en kennis van menschen „en zaken, onvermoeidheid, trouw en moed gelijkelijk uitblonken."

Zeker, ook Huygens heeft evenals zoovele mannen van beteekenis, in zijn publiek optreden aan aanvallen blootgestaan.

De gunsten hem door zijn vorst toebedeeld verwekten dikwerf ergernis of „groote spartelingen van benijders", en zelfs een korten tijd werd hij weggedrongen (het was omstreeks den dood van Frederik Hendrik) uit de onmiddellijke omgeving van dien Prins, en getroffen door eene groote verkoeling in de vriendschappelijke gevoelens van Amalia van Solms; haast zou ik zeggen, zedelijk gefnuikt, door de ongenade, waarin hij bij de Prinses was gevallen, maar, het geschokte vertrouwen in de inzichten en de adviezen van Huygens werd hersteld.

Een tweede bedrijf van zijn Hofdienst moest worden volspeeld, en in dat bedrijf heeft Huygens zich op zijne tegenstanders schitterend gewroken, door het Prinsdom Orange te brengen tot de kroon.

***

Constantijn Huygens was Hagenaar.

Niet enkel en alleen door geboorte, door inwoning; neen, hij was Hagenaar, wijl hij

„Het dorp der dorpen; geen, daer yeder steeg een pad is.
Maer dorp der steden; een, daer yeder straet een stad is",

wijl hij den Haag lief had met geheel zijn hart en geheel zijn ziel.

„Hollander, Hagenaar, Hervormde", zegt Potgieter, maar Hagenaar bij uitnemendheid voegen wij er bij, en, al wilden wij zijn „veel lofs" dat hij den Haag heel zijn leven door, met tal van variaties op dat thema, heeft gegeven, en waarvan eene bloemlezing zou samen te stellen zijn, buiten rekening laten, omdat niet het woord, maar wel de daad gewicht in de schaal legt; en al zouden we er toe kunnen komen om niet te hoog aanteslaan de praalwoning welke hij zich deed bouwen aan het Plein, om op het voorbeeld van den Prins mede te werken tot versiering van den Haag, dan toch heeft Constantijn Huygens zijne liefde voor zijn geboortestad in de hoogste

mate doen blijken door het ontwerpen van een plan in 1643 tot het aanleggen van een „steenen weg", ter verbinding van den Haag met Scheveningen, waardoor de *zachte* weg door het mulle zand der duinen wel is waar *hard* zou worden, maar op den duur toch *zacht* zou blijken te zijn, in tegenstelling van den *zachten* zandweg, waarop het gaan toen zoo *hard* viel.

De Zeestraat, de oude Scheveningsche weg, zooals we haar thans noemen, is de grootste schepping van Constantijn Huygens, en al had hij niets meer gedaan dan dat, al was hij overigens een vergeten burger gebleven, dan zouden het 's-Gravenhage onzer dagen, en de vereeniging *die Haghe* nooit verantwoord zijn geweest, indien niet te eeniger tijd, zooals heden, de gelegenheid ware aangegrepen, om Constantijn Huygens te huldigen, en zijne nagedachtenis in eere en in herinnering te brengen.

Potgieter, die Huygens en zijne werken beter bestudeerd heeft dan een onzer, schreef in zijne Kritische Studiën o.m.: „geen onzer is ooit uit het Noordeinde in het koele lommer naar Scheveningen gewandeld zonder de nagedachtenis te zegenen van den man, die zijn weldadig ontwerp jaren lang zag dwarsboomen door saaye sammelaars, van alle nieuwe nuttigheden afkeerig, al bedoelde hij (Huygens) slechts alleen: „'s Lands eere, 's Lands proffyt en allemans gemack." "

1643 en 1663 geeft een verschil van 20 jaren.

Huygens bevond zich sedert 7 October 1661 in Frankrijk, en had zijn bestreden, en tot slot doodgezwegen plan rustig opgeborgen en weggesloten.

De Staten van Holland, in de goede richting gestuurd ten jare 1663, door den Penningmeester van Delfland Cornelis Michielsz. Soetens, maar misschien meer nog aangetrokken door de voordeelen eener tolheffing, begonnen het groote belang van den steenen straatweg in te zien en . . . het plan van Huygens verkreeg op eenmaal onschatbare waarde.

Aan zijne woning op het Plein deed men er naar vragen; er werd naar *Parijs* geschreven, en weldra kwam de toestemming niet alleen tot het doen opensteken van het kabinet, waarin de stukken waren weggesloten, maar ook tot het doen ter hand stellen er van aan de Kamer van de Rekening en aan Heeren Regeerders van 's-Gravenhage.

Twee en een kwart eeuw achtereen, tot 1888 toe, werden de niet geringe inkomsten van den Scheveningschen tol door de autoriteiten genoten, ten bate van 's lands- of gemeentekas.

Sedert langen tijd echter, was de tolquaestie aan de orde. Van het jaar 1870 af was tegen de tolheffing herhaaldelijk storm geloopen, en 23 October 1888 werd besloten, met ingang van 1 Januari 1889 haar af te schaffen.

Huygens was wel is waar met weinig dank tevreden maar in zijn tijd heeft men hem al een bitter beetje dankbaarheid betoond.

Zijn ontwerp,

„. . . . . 't sprekende papier, werd zoo beleefd onthaald,
als vriendelijk verschaft; daar was hij meê betaald." —

Zoo luidt het zijn „Zeestraat", het uitgebreide gedicht, dat hij in 1666 ontwierp, en waarin de 70-jarige grijsaard „voor zijn geest laat „voorbijgaan de herinneringen van vroeger streven, de gelukkige op- „lossingen, het onthaal, dat dit voltooide werk, dat hij zijn kind „noemt, heeft ondervonden, en het genot, dat er van gesmaakt kan „worden; een gedicht tintelend van geest en humor, waarbij gelief- „koosde woordspelingen, en ook goed gemeende leeringen niet ont- „breken." Meer geestdrift betoonde men in 1888.

De oude tolpoort werd onder de stedelijke monumenten gerangschikt, en waar haar instandhouding werd verzekerd, den naam gegeven van Huygenspoort.

De Zeestraat van Huygens zal dus ten eeuwigen dage tot lof en eer en roem van Constantijn Huygens, „in 's Graven schoonen Hage, waar ieder Hagenaer den trotsen naem afdrage", in stand blijven, en hem, Huygens, tot een onverwelkbare kroon dienen.

***

Vóór alles was Constantijn Huygens mensch; mensch in de edelste en hoogste beteekenis van dit woord.

Ik heb het eenmaal geschreven, en neem er op dit oogenblik nog geen woord van terug.

„Vondel was de eerste; Huygens de tweede in de rij der 17e eeuwsche dichters, en naarmate we Vondel hoog stellen, klimt ook Huygens' waarde, want buiten hun maatschappelijk en huiselijk leven, waarin zij weinige, en buiten hun dichterlijken arbeid, waarin zij slechts enkele punten van aanraking hadden, kwamen zij als mensch, als geloovige, als geadeld door deugd en inborst, geheel overeen, en spiegelt zich hun beider liefelijkheid, degelijkheid en ernstige vroomheid in hunne werken af."

En indien we een levensbeeld van Huygens moesten ontwerpen, dan zouden de hoofdlijnen reeds voldoende zijn aangegeven in de uitspraak van den Hoogleeraar Jonckbloet, waar hij zegt: „Fier sans arrogance; doué d'un esprit pénétrant; savant, lettré, artiste; homme du monde, aimant passionnément la justice; religieux sans ostentation; calviniste convaincu sans fanatisme; modeste dans ses habitudes et ses aspirations, malgré sa brillante position, quoique non sans une pointe de vanité; patriote dans toute la force du terme, malgré sa prédilection pour les langues étrangères; fidèle à ses maîtres, et plein de zèle pour leurs intérets) actif et laborieux, comme pas un et par dessus le marché plein d'esprit."

Als van zelf zouden zich dan verder aan ons opdringen zijne eerbiedige toegenegenheid voor zijne ouders; zijn eenige huwelijksliefde; zijn toewijding als vader; zijn beproefde vriendschap; zijn overgroote verdraagzaamheid; zijn Christendeugden en strenge zeden, waardoor de mensch Huygens evenzeer uitblonk, als dat hij door zijne eminente geestesgaven een der schitterendste figuren mag genoemd worden der 17e eeuw.

Volgens zijn dichtvriend Gerard Brandt, was dan ook bij Constantijns

verscheiden ieder gewoon sterveling onmachtig om den overledene naar waarde te schatten.

Het „rechte grafschrift" zou slechts kunnen zijn:

„Wie kragt en kunst heeft om in 't kort iets groots te seggen
Die digte een grafschrift op Neerduitslants Konstantijn:
Maar die, naar 's mans waardij, hier eer zocht in te leggen,
Moest zelf een Huygens, of een van zijn zonen zijn."

Ik gevoel dan ook, dat ik te kort ben geschoten, waar ik getracht heb, met enkele toetsen u Constantijn Huygens te doen kennen, maar ik houd mij overtuigd, dat uw aller instemming volkomen is, waar we Huygens huldigen als man van beschaving, orde en nauwkeurigheid in maatschappelijk en huiselijk leven, die door zijn vernuft en zeldzame heerschappij over onze taal een roemvollen naam verwierf, en tevens als zoon, echtgenoot en vader, en niet het minste als trouw dienaar van Oranje, als een der edelste burgers van 's-Gravenhage mag gehuldigd worden.

Aan uwe eervolle nagedachtenis, Constantijn Huygens, Heer van Zuylichem, Zeelhem ent Monnekenland, ridder in Engeland, en van St. Michiel in Frankrijk, President in den Raad, Geheimschrijver en rekenmeester van drie elkander opvolgende Prinselijke geslachten; gemachtigde tot het overnemen van het Prinsdom Orange, afgezant aan de Hoven van Oostenrijk, Frankrijk en Engeland, aan u, den roemvollen zoon van 's-Gravenhage, wijden wij deze eerekrans, waar we vergaderd zijn bij uwe grafplaats.

Wij treuren daarbij echter niet; in tegendeel, wij juichen; wij juichen met heeler hart, want gij zijt voor ons niet gestorven; voor ons leeft gij door uwe werken, door uw genie, dat tijd en eeuwigheid trotseert.

***

Nog eenmaal neem ik het woord.

Indien we ons oog vestigen op den gedenksteen, waarboven we zoo straks het levende groen hebben aangebracht, doorweven met levende korenbloemen, als zinrijk beeld, van den titel welke Constantijn Huygens aan zijn vereenigde dichtwerken gaf, dan lezen we daarop ook den naam van Christiaan Huygens.

Zoo één van Constantijn Huygens' naaste familieleden aanspraak mag maken op een deel der hulde aan den vader gebracht, dan voorzeker mag daarvoor wel in aanmerking komen zijn tweede zoon Christiaan, „een der heroën van het denken der 17e eeuw, wiens figuur al hooger en hooger rijst, naarmate we de beteekenis van zijn werk, de macht van zijn invloed beschouwen bij het licht der wetenschap van volgende tijden."

Twee eeuwen ruim, scheiden ons van zijn leven. Den 14n Juli 1695 werd in dezen grafkelder zijn stoffelijk overschot bijgezet, „maar geen andere gedachte mag en kan ons thans vervullen dan bewonde

ring voor de grootheid van zijn werk en dankbaarheid over de rijke gaven van licht en waarheid, die hij ons schonk."

En dan mag ik er zeker ook wel aan herinneren, dat te dezer plaatse, sedert Februari 1624, begraven ligt, de Secretaris van Prins Willem den In, Christiaan Huygens, later de vertrouwde staatsman van „Prince Mouringh", een man, die onversaagdheid en moed paarde aan doorzicht en beleid, en wien de eer toekomt Constantijn te hebben gevormd, en die, door deze vorming, ook grooten invloed heeft gehad op de opvoeding der zonen van Constantijn, zijn kleinkinderen, van wie naast den wis- en natuurkundige Christiaan, ook Constantijn, de latere Secretaris van Prins Willem III (21 Nov. 1697) hier rust.

Aandoenlijk klinkt het uit den mond van onzen dichter Constantijn, als hij eenige regelen aan zijn vader Christiaan wijdt en, van den sterfdag sprekende, getuigt:

„O Dag, steeds voor mijn hart een dag van rouw gerekend,
En met een zwarte kool, op 's levens rol geteekend!"

Naast die mannelijke leden van het Huygensgeslacht, werd de grafkelder ook voor hare vrouwelijke leden geopend.

De eerste maal voor moeder Huygens, Susanna Hoefnagel, die haar echtgenoot tot in Mei 1633 overleefde, en wier dood het „kinderlijk gemoed" haars zoons, „als met een zwaard doorsneden had."

Helaas hij mocht haar niet grafwaarts dragen; het was hem niet veroorloofd „in diepen rouw heur baar te volgen tot het graf", want

„'t Hardnekkig Rynberk, dat Oranjes legerstaf
Bestendig weêrstand bood, belette mij 't volvoeren,
Myns dierbren kinderpligts, daar 'k als met gulden snoeren
Van ambtsbediening, aan den Vorst en 't heir verknocht,
Zooverre van dien oord mij niet verwydren mogt."

Vier jaren later, het was wederom 16 Mei, stond Constantijn Huygens echter *wel* te dezer plaatse.

Zijne „Sterre", zijne veelgeliefde vrouw, Susanna van Baerle, met wie hij ongeveer tien jaar, in een gelukkigen echt was verbonden geweest, was van hem weggenomen, nadat zij hem „het eenig' dat nog feilde aan hun genoegen", had geschonken, een dochtertje, de kleine Susanna.

Zijn „Sterre" was opgeroepen tot beter en hooger leven. Zijn Sterre, van wie hij als bruigom zoo geestdriftvol had gezongen:

„'t Kan myn schip niet qualick gaen,
„'t Kan myn schip niet qualick gaen,
'k Sie myn' Sterr in 't Oosten staen,
Myn' Morgen-Sterre;
Stierman houd vry Oostwaert aen,
Het land en is niet verre."

Zijn „Sterre" was voor hem ondergegaan, en dat wierp een zware schaduw over de halve eeuw levensjaren, die hem nog werd geschonken.

Troost kreeg hij van alle kanten.

O.a. zond Vondel hem het keurige gedicht, dat met eene zinspeling op de heerlijkheid, waarvan Huygens heer was, aldus aanvangt:

„Is Zuylichem een stercke suyl,
Hy wanckel niet, noch wroet den kuyl
Van 't graf, waer in zijn Ega leyt
En slaept en wacht op de eeuwigheyd,
Niet open, noch versteur Gods acker
En roept syn lyckrou telkens wacker."

Maar de slag welke hem getroffen had, had hem eene ongeneeslijke wonde geslagen.

***

We zouden, indien we namen wilden blijven noemen, en namen wilden doen beitelen nog andere Huygensen lof en eer kunnen geven.

De Huygensfamilie toch der 17e eeuw, met Constanter tot middelpunt, vormt een eerbiedwaardig geslacht, dat aanspraak heeft op onze achting en waardeering, en naarmate we meer doordringen in hun geschiedenis en leven, en het huisarchief der Huygensen doorpluizen, wordt het ons van oogenblik tot oogenblik duidelijker, dat de Hollandsche degelijkheid, „deege degelykheid", zooals Huygens zelf heeft gezegd, in al den omvang en al de beteekenis van dat woord, de kern vormde van den familiekring der Huygensen en de hoofddeugd was in het karakter zijner leden. Die Hollandsche degelijkheid toch is het hoofdbeginsel, het geheim van alles wat edel en waar is, van alles wat liefelijk is, en wel luidt.

„We hebben de Huygensen niet verloren; zij blijven spreken en handelen. Hun stoffelijk verscheiden is voor ons het einde hunner levenstaak; het herdenken er van brengt de verheffende gedachte mede van de volheid van vele welbestede menschenlevens."

BIJLAGE D.

De gedenksteen, in den gevel van het woonhuis van den Heer Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt gesteld, draagt tot opschrift:

Hier leefde en werkte
CONSTANSTIJN HUYGENS
1624—1627.

Hij is van Escauzijnschen hardsteen, zoogenaamd *petit granit;* de letters en cijfers, en relief, in donkeren toon; de steen in zijn kleur. Tegenwoordig waren, behalve de gastheer, de Heeren Bestuurders A. J. Servaas van Rooyen, Dr. R. Krul, L. J. J. Hageraats, P. Zwart en Mr. A. E. H. Goekoop; verder de Heeren Th. Moeren, M. T. Philips als vervaardiger, en S. Vas Dias voor de pers.

De oorkonden op perkament geschreven, geteekend en vervaardigd door Mejonkvrouwe de van der Schueren, dochter van den Secretaris, die door ongesteldheid verhinderd was tegenwoordig te zijn. In de gefigureerde initialen waren opgenomen de wapens en de kleuren der geslachten Huygens en van Bylandt. De inhoud is als volgt:

„Het Bestuur der Vereeniging „die Haghe", handelende namens die Vereeniging, verklaart bij deze in eigendom af te staan en over te dragen aan den Hooggeboren Heer Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt, die, door mede onderteekening dezer, verklaart in eigendom te aanvaarden den gedenksteen voor Constantijn Huygens door die vereeniging, met welwillende medewerking van den mede onderteekenden dezer, in den gevel van het huis Lange Voorhout 44, den Heere Graaf van Bylandt in eigendom toebehoorende, op heden geplaatst en onthuld, blijvende de zorg voor het instandhouden van dezen gedenksteen van dit oogenblik af opgedragen aan voornoemden Heer Graaf van Bylandt, zijne erven en rechthebbenden.

„Aldus in duplo opgemaakt en geteekend te 's-Gravenhage, den 4den September 1896.

Het Bestuur der Vereeniging „die Haghe".

(w. g.) C. VAN BYLANDT.
„ A. J. SERVAAS VAN ROOYEN, *Voorzitter.*
„ A. E. H. GOEKOOP, *l. Secretaris.*

Door den Gastheer werd de eerewijn geschonken. Vestibule en vertrek waren met planten en bloemen versierd.

Op de redevoering van den Voorzitter antwoordde de Heer Graaf van Bylandt, met eene verklaring, dat hij het gedenkteeken aanvaardt en een dankbetuiging aan den voorzitter, ongeveer als volgt:

Hij moet al zeer te kort schieten in vaderlandsliefde, in eer voor historische herinneringen en traditiën, die ongevoelig en onverschillig blijft voor het feit, dat de plaats zijner inwoning, zijner naaste en dagelijksche omgeving, getuige is geweest van gebeurtenissen, in nauw verband staande met de roemrijkste tijdperken van de staat- en letterkundige geschiedenis zijns vaderlands.

Welnu, aan de Vereeniging „Die Haghe" en aan haar alléen dank ik de wetenschap, dat de woning, sedert 102 jaar eigendom mijner familie, gedurende een drietal jaren tot verblijf heeft gestrekt van een man, op wien Nederland, zoolang het een geschiedenis en een letterkunde zal bezitten, trots zal blijven en roem zal dragen.

Er toe te mogen medewerken, dat feit — menschelijkerwijze gesproken — te helpen vereeuwigen, acht ik voor mij een voorrecht, een aangenamen plicht.

Verder herinnerde spreker aan de omstandigheid, dat Constantijn in dit huis de bijna zes eerste maanden heeft doorgebracht van zijn huwelijk met de schoone, de lieftallige, de verstandige Susanna van

Baerle: m. a. w. zijn wittebroodsweken met haar, van wie hij in de dagen zijner verloving gezongen had:

't Kan mijn schip niet qualick gaen,
't Sie mijn sterr' in 't Oosten staen
Mijn morgen-sterre.

Vervolgens betuigde de voorzitter van „die Haghe" den heer Morren dank voor zijn opsporingen, die geleid hebben tot ontdekking der woning van Huygens. Aan den mede aanwezigen marbrier, den heer Philips, bracht hij hulde voor de goede zorgen aan den gedenksteen besteed. Ook bracht hij de pers hulde.

Aan den grafsteen voor Constantijn Huygens in de Groote of St. Jacobskerk werd door den voorzitter na het uitspreken zijner feestrede een reuzenkrans gehecht van cycustakken, bestoken met korenbloemen, en versierd met zijden linten en strikken in de Haagsche kleuren. Na afloop van het Orgelconcert werd aan den heer A. W. Koopman een lauwerkrans, eveneens versierd met de Haagsche kleuren als dank voor zijn belanglooze verdienstelijke medewerking aangeboden. Ook aan de colleges van Kerkvoogden en Kerkeraad betuigde de voorzitter na afloop zijn welgemeenden dank.

Het gedeelte van het Choor der kerk, waar zich de grafplaats der Huygensen bevindt, was gedecoreerd en met palmboomen versierd.

Tot den feestavond werkte in zonderheid mede de heeren J. G. Smits, aan wien met een bloemkrans het eerelidmaatschap werd uitgereikt; P. de Josselin de Jong, die het doek had geschilderd voor het „Tableau" naar de schilderij van Hanneman (Constantijn Huygens en zijne kinderen); A. C. Sommer, die o. a. geschilderd had het achterdoek het Voorhout in 1621; L. H. de Grijs en R. H. Driessen.

De heer B. Goldbeek, Directeur Generaal van de Maatschappij „Zeebad Scheveningen" had welwillend de Theaterzaal ter beschikking gesteld, en droeg ook bij in de kosten van het vuurwerk.

Behalve aan den heer J. C. van der Grijp, die zich uitstekend van zijn taak kweet en een bloemstuk werd aangeboden, werden aan Mej. . . . . die beurtelings Susanna Huygens, en het Schenkmeisje in de taveerne voorstelde, een bouquet en een corbeille bloemen vereerd.

Aan de kinderen van de heeren A. Stok, Mevr. van Steijn en R. H. Driessen, die de kinderen van C. Huygens hadden voorgesteld werden doozen met bonbons waarop bouquetjes met de Haagsche kleuren, als een souvenir geschonken. Deze kinderen werden op verzoek der Hooge Gasten aan dezen voorgesteld.

Onderofficieren van het Regiment Grenadiers en Jagers, werkten met toestemming van den Commandant van het Regiment, belangloos mede.

Door hen werd in het laatste nommer gezongen de eerste twee coupletten van het 16e-eeuwsche Drinklied no. 28 uit Oude en Nieuwe Liedjes door T. A. Snellaert (uitgaven van het Willemsfonds no. 46) Gent 1864, bl. 37 en 38. De Groot Hertog interesseerde zich in het

bijzonder voor deze melodie, en ontving den volgenden dag een afschrift.

Finantieele steun verleenden o. a. de heeren M. Mouton, die zich een groot deel der buitengewone kosten van het overgroot aantal afbeeldingen in het Haagsch Jaarboekje getroostte; Mr. A. E. H. Goekoop, Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt, H. W. Mesdag, T. H. der Kinderen, e.a., terwijl de contributies van vele nieuw toegetreden leden, de verkoop van introductiekaarten en feestprogramma's de kosten van den feestdag konden bestrijden. Ook de heeren W. C. Jeltes en A. J. H. van Rijn, hadden zich veel moeite getroost om het ledental der vereeniging te doen toenemen.

Mej. van Niekerken werkte eveneens mede met haar voorarbeid voor het plaatsbespreken.

Ter gelegenheid van dezen feestdag had het Gemeente Bestuur de vlag uit den stadhuistoren uitgestoken. Eenige particulieren hadden dit voorbeeld gevolgd. Op enkele scholen was vacantie.

Door de zorg van de vereeniging „die Haghe" was de Huygenspoort aan het begin van den Scheveningschen weg met groen en tropeeën versierd, en des avonds rijk verlicht.

Een insigne was verkrijgbaar gesteld in de kleuren van Huygens die algemeen gedragen werd.

De vereeniging „die Haghe" ontving op 4 September van het Genootschap Limburg te Roermond een telegram als hulde en instemming met het Huygensfeest. Ook de archivaris van Nijmegen bracht schriftelijk zijn gelukwenschen.

Op 30 September 1897 werd aan den voorzitter door zijne medebestuurders in Restaurant Royal een diner aangeboden, waarop hartelijke woorden werden gesproken, o. a. door den heer P. Zwart het volgende sonnet:

TOAST

Op den President van „Die Haghe".

Ook mij zij 't hier vergund, een woord van lof te spreken
Op hem, wiens fiere moed in onvermoeid beleid
Ons steunt en 't voorbeeld geeft, wiens vruchtbre werkzaamheid
Geen hinderpaal ontmoet, of weet er door te breken;

Die tegen elk bezwaar met gloed en reden pleit,
En aan zijn eigen vlam elks ijver weet te ontsteken;
Pas is 't, bij 't Huygensfeest, op nieuw en klaar gebleken,
Hoe strijd en weerstand hem slechts hoogere eer bereid.

'k Heb nog geen naam genoemd. Als iemand het nog vrage,
Dan vraag ik, wie de kracht, de ziel is van „Die Haghe",
En ieder roept terstond: Dat is de President!

'k Vat in een enkel woord geheel mijn lofspraak samen;
Zoo'n woord zegt dikwijls meer, dan honderd glorienamen.
Vergeeft den ruwen klank: — Mijnheeren, 't is een vent

P. ZWART.

BIJLAGE E.

HET KASTEEL WESTERBEEK.

's Gravenhage had weleer in haar omgeving drie oud adelijke huizen: het huis ter Noot aan den Bezuidenhout, thans geheel verdwenen; het huis de Binkhorst aan de trekvaart naar Delft, nog gedeeltelijk aanwezig, en het huis Westerbeek nabij den Loosduinschen weg.

Westerbeek, waarvan thans de fundamenten zijn blootgelegd werd in het jaar 1430 gebouwd door Willem van Schagen, baljuw van den Haag en Raad in den Hove van Holland. Het ontleende zijn naam aan eene beek, die ten Westen van den Haag loopt.

De oude gravures en eene nog aanwezige plattegrond van 1688 toonen voldoende aan dat het weleer een sterk kasteel was, voorzien van torens met schietgaten en eene gracht van twaalf Meter breedte met ophaalbrug.

Willem van Schagen verkocht het slot dd. 23 Maart 1457 aan Johan van Lanoy, Stadhouder-Generaal van Holland, Zeeland en Friesland. Na hem was eigenaar Willem Ruijgrok en vervolgens in de zestiende eeuw Adam Zegwaart die zijn naam in Westerbeek veranderde.

Tot op 1689 bleef het aan deze familie toen het voor ƒ 6000.— werd verkocht aan Mr. W. Slicher, wiens erven het in 1755 over

droegen aan Mr. G. Heeneman voor ƒ 12.180.—. Hoewel de koopacte van 2 December 1801 spreekt van de „gedemolieerde oude adellijke huisinge genaamd Westerbeek" zoo is het huis toch eerst later geheel afgebroken. In dat jaar werd eigenaar J. van Drunen. Thans behoort het aan de maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen „Laan van Meerdervoort."

Het terrein heeft nog zijne vroegere oppervlakte van circa negen Hectaren behouden, doch terwijl het land thans geheel vlak is en als tuinland wordt gebruikt en slechts voorzien van enkele kleine woningen wordt het in eene oude acte omschreven als „de oude „adellijke huizinge Westerbeek met zijn stallinge, Koetshuis, Tuinmans-„huis, Plantagien, Boomgaarden en Moestuinen misgaders eene aan-„hoorige Bouwwoninge en Landerijen genaamdt de hofstede Vittelervoorde."

Deze bouwwoning, die thans geheel is afgebroken heeft weleer aanleiding gegeven tot de onjuiste veronderstelling dat het zou zijn afgeleid van Vitellifort, nl. eene sterkte uit den tijd van den Romeinschen keizer Aulus Vitellius.

In een der huisjes zijn nog sporen aanwezig dat het weleer als inrijpoort voor het Kasteel heeft gediend.

Op Woensdag den 2 December 1896 werden onder leiding van den civiel-ingenieur J. F. R. van de Wall de werkzaamheden aangevangen tot opsporing van de fundamenten van het Kasteel.

De bovengemelde kaart van 1688 duidde ongeveer de ligging aan.

Op ongeveer 1.60 Meter diepte onder den beganen grond stootte men op de fundamenten, die onder de puin van de afbraak waren bedolven. Op enkele plaatsen, zooals, waar de hoektorens hadden gestaan, waren de fundamenten circa 80 centimeter breed. Blijkbaar was het gebouw van Rijswijkschen steen opgetrokken geweest, zijnde deze steenen onder de oudst bekende in deze streken.

Tal van voorwerpen kwamen tijdens het graven voor den dag, scherven van pannen, glazen, flesschen, pijpen, hengsel van de ophaalbrug, balken, huisraad, speelgoed, verschillende munten waaronder een gouden munt van Karel VIII van Frankrijk van 1490.

Het blijkt dat het gebouw met de torens weleer eene oppervlakte had van 690 M².

De geheele ontgraving met al de daarbij gevonden voorwerpen zullen op Donderdag 28 Januari voor de bezoekers te zien zijn.

BIJLAGE F.

HET KASTEEL WESTERBEEK.

's-Gravenhage had weleer in zijn omgeving drie oud-adellijke huizen: het Huis ter Noot aan den Bezuidenhout, de Binkhorst aan

de Trekvaart naar Delft, en het kasteel Westerbeek nabij den Loosduinschen Weg. Slechts de Binkhorst is nog gedeeltelijk aanwezig. Het Huis ter Noot verdween een dozijn jaren geleden bij den uitleg der stad. De nieuwe villa van dien naam bewaart alleen de herinnering er aan.

Het kasteel Westerbeek, het oudste van de drie, werd in het begin van deze eeuw gesloopt en met den grond gelijk gemaakt, en, waar eenmaal Edelen en Knapen onder toejuiching van schoone Jonkvrouwen zich oefenden in ridderlijke spelen, kweekte tot voor korten tijd de groenteboer zijn kool en andijvie, zijn sla en spinazie. Nog eenige jaren verder en de Haagsche burger zal gelegenheid hebben een huis te koopen of te huren in de Westerbeekstraat of aan het Westerbeekplein, want thans behoort het terrein ter grootte van circa negen hectaren aan de Maatschappij tot exploitatie van onroerende goederen „Laan van Meerdervoort".

Een der hh. bestuurders dier Maatschappij, mr. A. E. H. Goekoop, welke heer zich zeer interesseert voor de oude historie onzer stad, heeft de gelukkige gedachte gehad eens te onderzoeken, wat aardrijk's schoot bewaard gehouden had van het middeleeuwsche kasteel. Op zijn kosten vingen 2 Dec. 1896, onder leiding van den civiel-ingenieur, den heer Van de Wall, de werkzaamheden aan tot opsporing en blootlegging der fundamenten van het kasteel.

Gedurende den vorigen, en dezen winter, waren een veertien mannen aan het graven, wanneer het seizoen de gewone werkzaamheden belette. De bestrijding der werkloosheid in dienst der historiekennis!

Een kaart van 1688 duidde ongeveer de ligging van het Huis Westerbeek aan, terwijl een prent bij De Riemer, en een etsje op het Gemeente-Museum nadere aanwijzingen gaven.

Thans, na vier en halve eeuw — het kasteel dagteekent van 1430 — liggen de fundamenten weer bloot, als wachten ze slechts den bouwmeester, die er voor zijn Edelen Heer een hechten burcht op zal doen verrijzen.

Een veertigtal dames en heeren, weg en weer trotseerende, had hedenmiddag gevolg gegeven aan de vriendelijke uitnoodiging van het bestuur der Vereeniging „Die Haghe" om de historische overblijfselen in oogenschouw te komen nemen.

In een linnen ijstent, herschapen in theesalon, lagen op een lange tafel uitgespreid tal van voorwerpen bij het graven gevonden: scherven van pannen, glazen, flesschen, Spaansche pijpjes, hengsels van de ophaalbrug, huisraad, speelgoed en verschillende munten, waaronder een goudstuk van Karel VIII van Frankrijk van 1490. Een plattegrond van de ontbloote fundamenten, een calque van de kaart van 1688, en een reproductie van het straks genoemde etsje zeiden den bezoekers, dat Westerbeek weleer een sterk kasteel was, met torens en kanteelen, omringd door een breede gracht, waarover een ophaalbrug toegang tot den voorhof gaf.

Langs een loopplank daalden we in de bijna 2 meter diepe kom af, en gezellig keuvelende, zwierven we in groepjes over het ont

graven terrein. Over muren van acht decimeter ging ons pad, alleen dan niet veilig voor slik en modder als we uitweken voor bezoeksters, die zich waagden op de steenmassa's.

Van deskundigen, onder welke we noemen jhr. mr. De Stuers, de hoofd-ingenieurs, de heeren Van Diesen en Martini Buys, en den architect, den heer Van Nieukerken, mochten we menige leerrijke opmerking opvangen.

Torens, hoofdgebouw, toegangspoort, kelders, waterputten, bijgebouwen, van dat alles zijn nog rudimenten aanwezig. De zware grondslagen van Rijswijksche reuzenmoppen leggen nog getuigenis af van den hechten soliden bouw der woningen in 't verre voorgeslacht. Ware niet zelfs de stoutste fantasie bevangen geworden door de koude, hoe zouden we dan bij deze historische overblijfselen aan het droomen zijn geraakt over het leven en het lot der kasteelbewoners.

Teruggekeerd in de beschuttende tent, werd ons vanwege de vriendelijke gastvrouw, mevrouw Goekoop, een geurige kop thee gepresenteerd. Toen de voorzitter van „Die Haghe", de heer Servaas van Rooyen, ons met een geestig woord uitnoodigde een „warmen" dronk te wijden aan den heer en mevrouw Goekoop, voldeden we daaraan gaarne en stemden van harte in met de luide bravo's.

En wadende door de sneeuwpap, gaan we weer stadwaarts, waar de eenvormige kazerneachtige bouw der huizen ons nog meer hindert dan anders. Doch straks aan tafel keert de milde stemming terug en als we tehuis verslag doen van onze bevindingen, dan hangt ook het kinder-auditorium aan onze lippen en onze jongens rusten niet voor we verteld hebben van de riddertijden. En als het woelige volkje ter ruste is, slaan we onzen De Riemer nog eens op om prentjes te kijken en te lezen over de historie van het „dorpe van Die Haghe". De lectuur vlot beter dan anders; we hebben een brok historie moge aanschouwen.

Den Haag, 28 Jan. D. J.

BIJLAGE G.

M. H.

Een drietal jaren geleden schreef en sprak ik in onderwijzerskringen over een door mij wenschelijk geachte verandering in de methode van ons Geschiedenis Onderwijs

Die verandering kwam in 't kort hierop neer: We zullen voortaan niet maar zoo klakkeloos beginnen met het onderwijs in de Vaderl. Gesch., door aan te vangen bij de Batavieren, om vervolgens langs de Graven en Stadhouders te komen tot de regeering der Koningen, doch we zullen een inleidende en voorbereidende cursus doen voorafgaan, welke de Leerlingen geschikt moet maken de lessen in de V. G. te kunnen

volgen. Daartoe zullen we uitgaan van de onmiddellijke omgeving van het kind. We beginnen met de geschiedenis van de klasse. Vervolgens komt de Gesch. van de School aan de beurt, om als de omstandigheden zich daartoe leenen tot de G. van de Straat en de omgeving der school over te gaan. Dan wordt uitvoerig besproken de G. van de woonplaats.

Indien het pad op deze wijze geëffend is, dan kan in de hoogere klasse het eigenlijke onderwijs in de V. G. volgen.

Met het bepleiten van het goed recht dezer methode had ik meer succes dan ik had durven verwachten.

Uit verschillende plaatsen kreeg ik brieven om inlichtingen. Een enkele maal om voorlichting bij de uitwerking der door mij aangegeven beginselen, doch meestal om aanwijzing van bronnen voor de plaatselijke historie.

Ik werd aangezocht om in een onderwijzers gezelschap te dezer stede mijn methode te bespreken speciaal met het oog op Haagsche toestanden. Ik wees daarbij mijne collega's er op, hoe voor de toepassing der aanbevolen methode de scholen in onze stad in allergunstigste omstandigheden verkeeren.

Wat de uitvoerbaarheid der eerste deelen van den leergang betreft, n. l. de geschiedenis van de klasse en van de school, daarin staan de Haagsche Scholen gelijk met alle andere. Iets anders is het met de historie der woonplaats.

Hebben vele steden en dorpen het leven geleid van een vergeten burger, 's-Gravenhage heeft zich schier van zijne stichting af in het drukke leven van land en volk bewogen. Het heeft een eigen bestaan geleid. Het heeft strijd gevoerd om dat bestaan. Het heeft zijn tijd van opkomst en bloei gekend, maar het heeft ook zwaar geleden en is diep vernederd geworden; ja het is den ondergang nabij geweest.

's Gravenhage heeft een leerrijk verleden. De beoefening van zijne geschiedenis is eene uitstekende inleiding voor het bestudeeren der V. G. Hier waar de stad in zulk een nauwe betrekking staat tot de geschiedenis van ons geheele volk, hier wordt men schier bij elken voetstap teruggevoerd tot een vroeger tijdperk van 's lands historie. Die historie is hier in hare groote mannen, in hare voornaamste tijdperken, door de stoffelijk voorwerpen, die ons omringen als afgeschaduwd.

Er is nog meer, waarom ik onze Haagsche scholen gelukkig prees. Naast rijkdom van stof, bezitten we overvloed van literatuur over onze plaatselijke geschiedenis. Als zoodanig wees ik op de u bekende werken van De Riemer, Cretser, Kroon en Van Stockum, op de Mededeelingen, het Jaarboekje van „die Haghe" en niet te vergeten op de historische kaart met tekst van den heer Kuyper.

Het resultaat van dat alles is geweest, dat men op verscheidene scholen Kroon en Van Stockum, benevens de zoo even genoemde kaart heeft aangeschaft. Mij zijn een aantal Haagsche scholen bekend, waar het eerste G. O. ongeveer in mijn geest gegeven wordt. Dat aantal zou belangrijk grooter zijn, indien de stof niet zoo verspreid lag, waardoor het hoogst moeilijk en zeer tijdroovend is een geregeld

leerplan te ontwerpen. In het debat dat op mijn lezing volgde, werd dan ook gezegd, dat ik was als een gids, die tot zijn reisgezelschap zegt: „Ziet ginds ligt de stad, waarvan ik u zooveel heerlijks verteld heb. Ge moet dit veld over en vervolgens dat bosch door. In die hut daar vindt ge een plank om over de talrijke beken te komen, en een bijl om u een weg te banen door het dichte bosch; ik kan mij echter verder niet met u inlaten, goede reis dus!"

De bedoeling van die beeldspraak was, dat men van mij de toezegging wilde, dat ik een handleiding zou samenstellen, die min of meer een geregelde geschiedenis van den Haag bevatte, met aanwijzing hoe die stof in de school behandeld moet worden.

Ik heb er aanvankelijk ernstig aan gedacht zulk een boek samen te stellen, doch ik stuitte daarbij op allerlei bezwaren. In de eerste plaats lieten mijne bezigheden mij niet veel vrijen tijd en vervolgens bleek mij, dat het debiet van zulk een locaal werk uit den aard der zaak te beperkt zou zijn, zoodat geen uitgever het zou durven aanvaarden.

Dat er echter groote behoefte bestaat aan een betrouwbare handleiding bleek mij uit verschillende vragen die tot mij kwamen. Vele daarvan deden mij duidelijk zien, dat men geen voorstelling heeft van de vele moeilijkheden, welke men heeft te overwinnen bij het verzamelen der stof.

Zoo ontving ik de vorige week het volgende briefje: Amice, wees zoo goed mij een boek te leenen, waarin ik voor mijn school de geschiedenis der Verlichting, de Brandweer, het Politiewezen, de Middelen van vervoer en het Drinkwater kan vinden. Ik antwoordde, dat zulk een boek voorals nog niet bestond, doch ik sloot daarbij in, al wat ik omtrent de historie van genoemde zaken verzameld had.

Intusschen we doen het allen in de school zoo goed en kwaad als het gaat zonder handleiding. Op mijn eigen school ben ik van den zomer begonnen met het voorbereidend onderwijs in de Vaderlandsche geschiedenis. Ik geef die lessen zelf. Vooraf bepaal ik telkens welke stof ik behandelen zal, en na de les schrijf ik al wat met de kinderen besproken is, in een cahier, dat voor elke volgende cursus als legger dienst moet doen voor de Onderwijzers, aan wie ik dit onderwijs zal opdragen.

Om u eenig denkbeeld te geven van de wijze van behandeling heb ik een kort overzicht van de leerstof opgeschreven, voor zoover ik tot heden gekomen ben met de lessen in het eerste G. O.

Een gedeelte van het *Leerplan van het Voorbereidend Geschiedenis onderwijs* op de Gemeenteschool aan de Rembrandstraat.

1. *Geschiedenis van de Klasse.*
2. „ *van de School.*
3. „ *van de onmiddellijke omgeving.*
4. „ *van het gedeelte ten zuiden van den Zuidwal.*
5. *Oude stad en Nieuwe stad.* — Beteekenis dier woorden. — Vergelijking tusschen Hooftskade en Zuidwal, Beestenmarkt en Jacob Catsstraat. — Grenzen der Oude Stad. — Waar is het oudste gedeelte der Stad? — 's Gravenhage heeft een geschiedenis.

6. *Den Haag bestond eenmaal niet.* Schets van de landstreek tusschen Leiden en 's Gravenzande. — Hoog en laag. — Poelen en plassen. — Bosch- en geestgronden. — Bewoners. — Steden en dorpen. — Verspreide hutten. — Wild. — Jachtvermaak. — 't Jachtslot. — Handvest van Floris den Vetten. — Naamsoorsprong.
7. *Het Binnenhof en zijn Stichters.* — Willem II wordt Roomsch Koning. Hij bouwt een Paleis. Zijn zoon Floris V wijzigt het plan en voltooit den bouw. — Beschrijving van het Binnenhof. — Het inwendige van 't kasteel. — De bewoners. — De levenswijze der Graven en hunne Edelen. — De instelling van de St. Jacobsorde. — Willem II en Flores V en de Lijfeigenen. — Ten slotte: bezoek met de klasse aan het Binnenhof.
Hertog Aelbrecht, de Beschermer van den Haag. — Het aantal bewoners neemt toe. — Oorzaken daarvan. — Bedrijven. — De handvesten van 1370—1377 en 1383. — Hoeken en Kabeljauwen. — Vernedering van Delft. — Rechtstoestand der Bevolking.
9. *Het „dorpe van den Hage", ten jare* 1400. — Het dorp heeft zich uitgebreid. — Buurten of Wijken. — Straten. — Grenzen der Stad. — Huizen. — Toestand der straten bij dag en bij nacht. — Bevolking. — Bronnen van bestaan. — Kloosters. Kerken en Kapellen. — Godshuizen. — De Leprozen. — Rechtspleging. — Schutterijen. — Volksvermaken.
10. *Het Voldersoproer in* 1454. Een vertelling.

Vergunt mij, dat ik dit Leerplan eenigzins nader toelicht. [1])

***

Indien, zoo voortgaande uit de historie van onze stad, datgene behandeld is, dat door den jongen leerling kan begrepen worden, ga ik over, tot de Geschiedenis van het Vaderland.

De L. hebben zich nu leeren orienteeren in den tijd en hebben een historisch inzicht gekregen; bovendien zijn hun een aantal voorstellingen en begrippen eigen geworden, welke hun het opnemen van de meer abstracte leesstof vergemakkelijkt. In dien tijd zijn ze ook voldoende thuis geraakt op de kaart van Nederland, zoodat ze niet licht zullen verdwalen op het terrein onzer Vaderlandsche historie.

De geschiedenis van 's Gravenhage moet echter opnieuw dienst doen om een des te helderder beeld van gebeurtenissen en toestanden te doen ontstaan. In de eerste plaats wordt telkens, wanneer daar aanleiding toe is, verwezen naar het geleerde in den voorbereidenden cursus; vervolgens wordt een gebeurtenis of een toestand, die voor het geheele land geldt, toegelicht door bijzonderheden uit de plaatselijke historie. Van historische personen wordt zoo mogelijk het woonhuis aangegeven. In deze verwacht ik veel van het Historisch Adresboek. Voor zoover 's Gravenhage het tooneel was van 's lands historie, levert de plaatselijke geschiedenis het decoratief van dat tooneel, waardoor de Leerlingen een levendig helder beeld der feiten erlangen.

---

[1]) Die toelichting wekte groote belangstelling. *(Redactie.)*

Bij dit alles stuit men echter weer op een groote moeielijkheid. De stof welke we tot illustratie van de Geschiedenis des Lands behoeven, ligt zoo zeer verspreid, dat het veel tijd en moeite kost ze bij elkaar te lezen. Ik heb voor mijn school de gewone Handleiding voor de V. G. met wit papier laten doorschieten. Al wat mij bij de beoefening der geschiedenis van den Haag dienstbaar voorkomt, teeken ik daarin aan en verwijs daar naar in den desbetreffenden tekst. Zoo ontstond langzamerhand voor mijn personeel een geschikte wegwijzer. Doch niet ieder heeft lust dit tijdroovende werk te doen en zoodoende blijft het veld van *die Haghe*, dat voor onze scholen zulk een rijken oogst kan opleveren, braak liggen.

Het zou een dankbaar werk zijn een handleiding in het licht te geven, welke men slechts bij zijn onderwijs had behoeven op te slaan. Doch ik heb het daar straks reeds gezegd, zoo'n woonplaatskundig werk zou een te zeer beperkt debiet hebben. Elke school toch zou met een of twee ex. kunnen volstaan. Toch zou ik gaarne wenschen dat op de een of andere wijze in deze behoefte werd voorzien. En nu meen ik er iets op gevonden te hebben, waarbij de school gebaat zal zijn. Ik heb mij nl. in contact gesteld met een collega te dezer stede, die op het gebied van school-uitgaven reeds zijn sporen heeft verdiend, en wat meer zegt, die zich in den laatsten tijd mede zeer interesseert voor de geschiedenis van 's Gravenhage. We hebben het voornemen een Leesboek te schrijven over onze plaatselijke historie, dat b.v. tot titel zou kunnen dragen: De Geschiedenis van 's Gravenhage in Schetsen en Beelden. In chronologische volgorde zou dit boekje moeten bevatten fragmenten van een verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling der stad, de maatschappelijke en huiselijke toestanden in den loop der tijden, de historische gebeurtenissen van welke onze stad het tooneel was. Het zou geschreven moeten zijn in een niet te kinderlijken stijl, zoodat het behalve voor een flinke hoogste klasse ook genietbaar was voor volwassen menschen, die wel wat meer zouden willen weten van hun geboortestad of de plaats hunner inwoning, doch lust noch gelegenheid hebben te gaan snuffelen in de talrijke werken over onze locale geschiedenis. Het zal wel niet behoeven gezegd te worden, dat het bedoelde boekje strikt neutraal zal moeten zijn; al wat andersdenkenden zou kunnen kwetsen, moet angstvallig vermeden worden, zoodat het zoowel voor de bijzondere als voor de openbare school bruikbaar zou zijn.

Zal echter de uitgave van zoo'n werkje slagen, dan behoeven we daartoe de voorlichting en den steun van de vereeniging *die Haghe*. Een flinke uitgever in onze stad wil zich met de uitgave van ons boekje belasten. Ook kreeg ik van den Heer Mouton de voorloopige toezegging, dat ZEd. onder zekere voorwaarden de cliché's uit het „Haagsch Jaarboekje" ter beschikking wil stellen, indien het Bestuur van *die Haghe* zich daarmee vereenigen kan.

De uitgave is dus zoo goed als verzekerd. Zullen wij of onze uitgever geen finantieele schade lijden, dan moeten we eenigermate op een vrij ruim debiet rekenen. We twijfelen er niet aan, of het boekje zal

ingang vinden op de Haagsche scholen. Of het ook buiten het onderwijs zal gelezen worden, daarover zullen de leden van *die Haghe* beter kunnen oordeelen, dan wij.

En hiermede Geachte Hoorders meen ik aan het eind van mijn taak te zijn gekomen, waarbij het mijn doel was u te doen zien, welke rol *die Haghe*, dat is de historie van 's Gravenhage, reeds nu vervult op de school en welke plaats ik haar gaarne in de toekomst zag innemen, terwijl ik meen tevens aan de vereeniging *die Haghe* een nieuw arbeidsveld te hebben aangewezen.

BIJLAGE H.

In een allerliefst geschreven verhaal van de Noorsche schrijfster Elise Aubert, getiteld „Golfslag", dat door Mejuffrouw A. M. Gerth van Wijk in vloeiend Nederlandsch is overgezet, bevindt zich de landsedelman Carl Gran van Carlsro, met zijn jonge vrouw te Montreux.

Zij maken een uitstapje naar Blonay, om het oude slot te zien.

Elise Aubert, in de vertaling van Mej. Gerth van Wijk, vertelt daarvan het volgende.

„De tocht voerde hen voorbij het *Château des Crêtes*, waar Rousseau gewoond heeft, en waar men nog zijn *bosquets de Julie* aanwijst. Maar de naam Rousseau was voor Fanny een ledige klank; zij knoopte er geen enkele voorstelling aan vast, en toen Gran trachtte haar diens groote beteekenis voor tijdgenooten en nageslacht te verklaren gaf zij spoedig te kennen, dat het onderwerp haar verveelde. Niet beter ging het, toen hij begon te spreken over de gebeurtenissen uit de geschiedenis van het *Canton de Vaud*, die op het slot Blonay betrekking hadden.

— Stel je geen belang in het verleden van de plaatsen, die je bezoekt, vroeg hij.

— Neen, het valt mij zoo moeielijk mij te verplaatsen in iets, dat zoo lang geleden gebeurd is, was haar antwoord. Ik geef alleen om het tegenwoordige, om de menschen, die mijn tijdgenooten zijn.

Toch wekte het bekoorlijke uitzicht, van de hoogte gezien, haar bewondering, en met genot liet zij haar blikken weiden over de bergen, het meer, en de schilderachtige plaatsjes, tot bij Genève zichtbaar. Maar het kasteel wilde zij niet zien, — dat oude sombere gebouw met zijn vervallen muren! En de akelige kelders met de muffe lucht!"

Ik heb gemeend deze passage als uitgangspunt te mogen gebruiken voor mijn woord ter installatie van de werkende en buitengewone leden, welke zich aan onzen kring hebben willen verbinden.

Ik stel mij zoo voor, dat oude en nieuwe leden zich in dezelfde conditie bevinden als het jonge paar op hun reis in zuidelijk Europa.

Wij ook zullen te zamen een langen weg bereizen, voor den een meer, voor den ander minder bekend.

Wij ook zullen op onze reis door *die Haghe* en omstreken menig plekje ontmoeten of ontdekken, dat het bezien en bewonderen, het beschouwen en bestudeeren alleszins waardig is, maar waarvoor de belangstelling bij velen uwer nog moet opgewekt en levendig worden gemaakt.

Wij kunnen het een doen en behoeven het andere niet natelaten.

Waar we willen genieten van het natuurschoon van bosch en boschjes, van duin en zee, kunnen we tezelfder tijd toch wel eens speuren in het grijs verleden, en het *hoe* der dingen doorvorschen.

Waarom zouden wij, bij alle bewondering voor de heerlijke natuurtafereelen, die zij ons te zien geven, niet eens een enkel oogenblik mogen nadenken over dat bosch in zijn vroegeren toestand; over de gevaren van totale vernietiging, die het hebben bedreigd, over de cultuur en het bestuur er van, welke zoo dikwerf in disharmonie waren; — nadenken over het blonde duin, dat sedert eeuwen vormwisselingen heeft ondergaan, een natuurlijke borstwering wilde wezen om het vlek van *die Haghe* te beschermen en te verdedigen, en thans voor een gedeelte is herschapen in de liefelijkste dreven, bebouwd met kostelijke gebouwen, die trotsch van aanzien ons schijnen te spreken van een eeuwigen duur, al weten wij, dat zij niet op een rots, maar op het zand zijn gebouwd; beplant met kruiden en grassen, boomen en heesters, welks opbrengst aantoont, dat 's menschen noeste vlijt een vruchtbaar makende kracht is. Zouden we niet mogen nadenken bij het zien der verrukkelijke Noordzee over wat zij in den loop der tijden heeft gevormd en hervormt, over wat zij heeft gewrocht en vernietigd. Hoe Scheveningen door haar is ontstaan, hoe zijn bewoners met en door haar groot en beroemd zijn geworden; hoe zij, zeelieden geboren, vlootvoogden hebben geleverd, en 's lands welvaart door de visscherij hebben gediend; hoe de stalende en prikkelende kracht van golven en strand duizenden en nog eens duizenden hebben heengelokt naar deze kuststreek om levensmatheid en levensmoeheid, geknakte gezondheid of overspannen geest te heelen en te genezen, te sterken en tegen te gaan, en de rust en de kalmte te hergeven, welke de ijl- en vlieggeest onzer eeuw den mensch in den strijd om het bestaan, in zijn willen en weten aller dingen dreigt te ontnemen en te ontzeggen.

Zouden we ook niet bij het bewonderen der fraaie architectonische lijnen van het Binnenhof mogen denken, neen, verplicht zijn zelfs ons er aan te herinneren wie de bouwmeesters zijn geweest van dit grootsche complex van gebouwen, en in gedachten ons verplaatsen naar den bloeitijd der middeneeuwen, toen de ooievaar nog alleen slechts het dak van de Grafelijke zaal beheerschte, om eerst later als beschermer op te treden van gansch 's-Gravenhage; toen de Graven Willem II en Floris V, de eerste als stichter, zijn zoon voortzettende het groote werk zijns vaders, aan het kleine dorp, niettemin reeds in de 17e eeuw, het dorp der dorpen genoemd, stadsprivilegien schonk,

en het waarborgen gaf voor toekomstig geluk en grootheid. Kan het gewraakt worden indien we de lotswisselingen van het Coninckclyk Pallays willen leeren kennen tot in de kleinste bizonderheden, tot in de voegen en in de binten; indien we mede willen leven de festijnen en de plechtigheden welke in „die scone hoge sale ende die capelle, mit scone welgeschyerde cameren, als men noch sien mach" zijn gehouden en gecelebreerd; zouden we niet mogen afdalen in de donkere gewelven, thans met het meest prozaische aller dingen geplaveid, met den oudhollandschen turfmolm, doch die eenmaal bevolkt waren door het dienende personeel van den Graaf, en van waar uit de vorstelijke disch voorzien werd door de heerlijkste spijzen, en het belegen bier, en de vonkelende wijn zijn weg vond in den zilveren drinkbeker, die door de kunstenaarshand van den meester een waar sieraad op dezen disch was.

Maar terzelfder tijd slaan we ook het boek op van 's lands historie, en we lezen en herlezen daarin het verhaal der gebeurtenissen, welke in die gebouwen hebben plaats gehad, en die inwerkten op staat en volk, getuigen van lief en leed; van eendracht, en ten verderve voerende tweedracht, van groote geestdrift en laffe verslagenheid, van grootheid en roem, maar ook van kleinzieligen naijver, maar waarin voor ons, in dat alles, een les ligt opgesloten, waarin het verleden aantoont, voor welke fouten we ons nu, en in de toekomst hebben te wachten.

En indien we wandelen door die Haghe's straten en daar het leven en de beweging gadeslaan, en markten en pleinen bezoeken, en langs grachten en kanalen flaneeren, en ons verheugen in de drukte en het gewoel, in het koopmansbedrijf en in de uitingen van nijverheid, en wij ons oog richten op kerken en paleizen, op gestichten van liefdadigheid en tempelen der wetenschap en kunst, zouden we dan niet een blik achter ons mogen slaan en onderzoeken hoe 's-Gravenhage zich ontkiemd en ontwikkeld heeft, hoe 's-Gravenhage groot is geworden, en in bloei en groei is toegenomen, hoe tal van huizen kunnen spreken van oude zeden, van vroegere gebruiken; hoe velen hunner bewoners voor ons ten voorbeeld kunnen strekken, waar zij in adel van hoofd en hart uitmunteden en schitterden. Hoe die pleinen en markten eenmaal hartaders waren voor het verkeer en het maatschappelijk leven onzer vaderen; hoe godsdienst en zieleheil den vorm der bosschen zich uitkoos, en in steen overbracht om den mensch op te bouwen en voortebereiden tot een hooger leven; hoe onze Vorsten en Vorstinnen, en de edelen van den lande zich wisten te omgeven van pracht en praal, en niettemin toonden te weten, door het stichten van kapellen en kerken, dat de mensch naar Gods beeld is geschapen en aan dien God de eer toekomt; hoe die hofjes en gasthuizen hun stichters tot eer verstrekken, waar menschenmin het uitgangspunt was; hoe de wetenschap en de kunst zich hebben ontwikkeld en zijn vooruitgegaan, en dat, waar voor korten tijd stilstand was op te merken, die stilstand een voorbereiding tot het hoogere, tot het meer volmaakte schijnt geweest te zijn.

En, waar het tot de richting onzer dagen behoort om een open oog

te hebben voor de sociaal-oeconomische toestanden, die zich meer dan ooit naar voren dringen; voor volksopvoeding, en zelfs volksvoeding; voor lotsverbetering, en betere kapitaalsverdeeling! voor een begrensden werkdag, en onbeperkte zondagsrust, voor overbevolking en landaanwinst, voor misstanden en welstand, zouden we dan niet eens terug mogen gaan tot den goeden ouden tijd, en zien te doorgronden waarin zijn hooggeroemde goedheid heeft bestaan, uitvorschen welke lessen er uit te putten zijn, en ter harte nemen wat ons door keuren en gildebrieven geleeraard wordt, en te onzer kennis gebracht, omtrent de verhouding van werkgever en loonknecht; hoe zij tegenover elkander stonden, hoe hun samenwerken was geregeld, en waardoor die samenwerking werd verkregen.

Zoo zou ik tot in het oneindige kunnen doorgaan, met vragen te stellen en vergelijkingen op te werpen, want het heden, zelfs het meest moderne in onzen tijd, voert ons, dikwerf geheel onwillekeurig terug naar het verleden, en dat verleden aan 's aardrijks donkeren schoot te onttrekken, op te delven en bloot te leggen en als in een fata morgana voor ons oog te laten voorbijtrekken is, wat 's-Gravenhage betreft het doel onzer Vereeniging.

Dat is echter niet het werk van één man. Enkelen zijn ons als pioniers vooruitgegaan. De *levée en masse* is echter voor de laatste tientallen der 19e eeuw weggelegd.

Niet de belangstelling van een onzer kan het gewenschte resultaat leveren; alleen de volhardende ijver van tien- en honderdtallen kan artikel 1 onzer statuten tot een vruchtbaar woord maken.

Het verblijdt mij daarom, dat ik de namen mag noemen van negen-en-twintig werkende leden, die met ons willen samenwerken door woord en door daad, door onderzoek en mededeeling, wat 's Gravenhage ons in zijn vroegere geschiedenis te leeren geeft; die willen doordringen in de geheimnissen der eeuwen; die willen doen opdoemen uit de dichte en dikke nevelen, welke de jaren er over spreidden, een beeld van onze goede stad; die haar geschiedenis willen schrijven, bijeengegaard uit de beschreven stukken onzer vaderen, welke in de archieven zijn opgetast.

Door het Bestuur van *die Haghe* zijn tot werkende leden benoemd, en hebben deze benoeming aangenomen de heeren: W. J. M. de Bas, W. M. C. Langlois van den Bergh, mr. A. J. E. A. Bik, mr. Th. L. M. H. Borret, Dr. M. J. Bouvin, J. D. Dietz, Mr. H. J. Dijckmeester, P. C. Evers, J. H. L. F. van Franck, J. J. ten Have, C. Henny, M. Hijmans van Wadenoyen, A. Labouchère, F. B. Lohnis, jhr. L. M. A. von Schmid, A. C. Sommer, T. Tal, Y. Ykema, mr. R. baron van Zuylen van Nyevelt, en verder de heeren: B. P. Aalberse, dr. G. J. Dozy, W. C. v. Dusseldorp, jhr. mr. T. E. J. van Eijsinga, mr. C. M. A. Hartman, mgr. J. T. A. Heyligers, J. W. de Jongh, W. D. J. van Meeteren Brouwen, Rich. P. A. van Rees en A. J. H. van Rijn, tot dusverre buitengewone leden.

En de middelen om dit alles wat ik vooraf liet gaan te bereiken zijn vele.

Onze vereeniging heeft een eigenaardig karakter.

Zij heeft iets intiems, iets particuliers, ook omdat alle richtingen in onzen kring zijn vertegenwoordigd, en niettemin de homogeniteit den scepter zwaait.

Ik stel mij onze vereeniging voor als één groot huisgezin, waarvan de leden op verschillende tijden aan een uitgebreiden disch deelnemen, maar waarbij door den *pater familias* ook gelet wordt op de verschillende smaken en gestellen dier leden.

Er wordt getracht elk wat wils te geven, en hoewel het vaderlijk gezag en de vaderlijke zorg bij het familiehoofd berust, wordt gaarne op die maaltijden iets voorgezet en toegediend, wat voor den een een bijzonder lekker schoteltje mag heeten, maar misschien minder gewenscht is voor den ander.

Zoo komt het dat de hoofdschotel, welke steeds voedzame kost is, van tijd tot tijd wordt geflankeerd door een bijschoteltje, een duurder gerecht, dat de appetijt opwekt en gaande houdt.

Doch waartoe dit banale beeld verder uit te werken?

De bijval, waarover onze Vereeniging zich in klimmende mate mag verheugen; haar kolossale, haast zou ik zeggen pyramidale groei en bloei, gedurende den korten tijd van haar bestaan, levert het bewijs dat onze vergaderingen, leesavonden, geschriften, excursies en feestdagen, het huldigen van groote en beroemde Hagenaars, het afdalen in 's aardrijks ingewand, indien slechts een stipje Haagsche historie te ontdekken valt, het plaatsen van gedenksteenen, het instellen van tentoonstellingen, het worstelen om, wat historie en kunst betreft, te behouden en te doen voortleven niet alleen doeltreffend werkten, maar ook uw aller goedkeuring mochten verwerven.

***

Ik heet u van harte welkom in onzen kring.

Velen uwer waren reeds opgenomen in onze gelederen, waarin nog voor zoovelen plaats is, en waar die velen zich reeds als buitengewoon lid onzer vereeniging hebben onderscheiden, maakten zij ook aanspraak op deze bevordering.

Het buitengewoon lidmaatschap toch, en hierbij roep ik een niet minder hartelijk welkom toe aan het groot aantal buitengewone leden, dat sedert de vorige algemeene jaarvergadering is toegetreden, het buitengewoon lidmaatschap eischt buitengewone werkzaamheden, en daarom is dat lidmaatschap, schijnbaar eenvoudig, niet minder hartverheffend dan het werkend lidmaatschap.

Ook aan ons geacht eerelid, den heer J. G. Smits, behoef ik zeker niet te herinneren, dat wij ons overtuigd houden van zijn blijvenden steun, waarvan hij reeds met den Huygensfeestdag zulke ondubbelzinnige blijken heeft gegeven. De frissche nog jeugdige kracht die van hem uitgaat beziele ons allen!

Indien gij dan, mijne heeren uwe schouders wilt zetten onder de taak, die we gemeenschappelijk hebben aanvaard, zal van „die Haghe" een reuzenkracht uitgaan, die zelfs die van een Hercules kan evenaren of overtreffen.

„Die Haghe" ook heeft zijne taakwerken even als Hercules.

Zullen we niet de gouden appelen plukken, die ons tegen schitteren in de Archiefhoven, al worden zij door de meesters dier schatten, met alle zorg bewaakt?

Moeten we niet den Augiasstal reinigen, waar er sprake is van dwaze veronderstellingen, onjuiste naamsverklaringen, en legendarische voorstellingen?

Mogen we niet de hydra, het zevenhoofdig monster verslaan, waar het ons tegengrijnst in het 's-Gravenhage onteerend 's-Hage?

En wie zou den strijd niet aanbinden, zoo noodig op leven en dood, als Hercules deed met den leeuw van Nemea, met het everzwijn, met den stier van het eiland Creta, met den wreepen koning van Thracie, om het oude te behouden, want waarlijk waar er sprake is van geschiedkundige monumenten en oudheidkundige kunstschatten, zal niemand het in ons misprijzen dat we conservatief zijn, en medestrijden onder de leus: behoudt wat ge hebt.

Waarom zouden we niet in de onderwereld afdalen, en aan het rijk der dooden en aan de nacht der eeuwen betwisten, wat de tijd voor ons overliet?

En op hetzelfde oogenblik, dat ik dit zwakke woord, om u tot geestdrift te wekken, ter neder schreef, kwam mij het bericht tegemoet, dat wederom twee dames het buitengewoon lidmaatschap hadden aangevraagd.

Mocht ik op dit oogenblik niet denken aan een der door Hercules volbrachte taakwerken: de overwinning der Amazonen.

In vredelievenden zin hopen wè dat ook de Haagsche vrouw zich onder onze vanen zal willen voegen.

Ook Hercules taakwerken zijn de onze. Trachtten we overwinnaars te zijn.

Aan u mijne heeren den strijd, maar ook de zegepraal.

„Die Haghe" is nog lang niet aan het einde van haar taak.

Veel hebben we reeds gedaan; veel meer zullen we nog moeten doen; met uwe medewerking, met uwen steun, met het beschikbaar stellen uwer onmiskenbare gaven hebben we kans van slagen.

Er is mij wel eens toegevoegd: „die Haghe" loopt wat hard van stal". Dat lijkt echter meer, dan dat het werkelijk zoo is. Ik zat onlangs in de stoomtram naar Delft. Het verwijt kwam mij in de gedachte. Wat aan voetgangers mij tegen kwam liep in mijn oog met zevenmijls laarzen. Zoo is het ook met onze Vereeniging. Zij die er buiten staan, zien ons draven en voortsnellen, zij die met ons medegaan, vinden onzen gang een zeer gewonen.

Men kan immers nooit te veel doen om de geschiedenis te doen herleven van een stad die ons lief is geworden, en we hebben haar lief, omdat we hare geschiedenis beoefenen.

Leve 's-Gravenhage!

***

En nu, mijne heeren, rest mij nog een dankbaar werk.

Twee commissies zullen hedenavond vorm en gestalte krijgen.

Het zijn de commissies van advies in zake het restaureeren van

het grafmonument der van Assendelften in de vroegere kapel van dien naam, en die in zake het onderhoud en het in stand blijven van het Haagsche Bosch.

De eerste commissie bestaat uit de Heeren Mr. Th. der Kinderen, W. Baron Snouckaert van Schauburg, Dr. L. Overman en J. J. van Nieukerken; de andere uit de Heeren W. A. Hattinga Raven, F. B. Löhnis en Mr. W. Dolk.

Ik dank u zeer mijne heeren, dat u ons zult willen voorlichten in twee zulke gewichtige en belangrijke zaken.

De kunst en de geschiedenis worden door een herstel van het oude Assendelftmonument ten zeerste gediend; met het blijven bestaan van het Haagsche Bosch, zou ik zoo zeggen valt of staat 's-Gravenhage.

Aan uw wijs oordeel zal het gegeven zijn, om beide zaken in een goeden stroom te brengen, aan u om door het volvoeren dier taakwerken aan onzen kring een Herculesgestalte te geven! Ik heb gezegd.

BIJLAGE I.

VEREENIGING „DIE HAGHE."

—o—

Programma van het Orgelspel ter gelegenheid der plechtige hulde aan

PRINS FREDERIK HENDRIK

op 14 Maart 1897, in de Nieuwe Kerk te Delft, en welwillend aangeboden door den Heer Joh. Kethel, Organist.

1. Psalm 65. . . . . J. P. Sweelinck.
   Rede van den Voorzitter.
2. Wilhelmus, (oude toonzetting). Kranshechting. Woord van den Voorzitter.
3. Bergen-op-Zoom uit de verzameling van Valerius.
4. Wilhelmus.

Men wordt beleefd verzocht onder de beide eerste nommers om de grafplaats geschaard te blijven.

BIJLAGE J.

We zijn hier bijeen gekomen om eene plechtige en eerbiedige hulde te brengen aan de nagedachtenis van Prince Frederik Hendrik.

De Vereeniging „die Haghe", welke zich ten doel stelt de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen en te doen kennen, meent dat doel ook te mogen bevorderen door de herinnering aan de groote mannen van het verleden, die in 's Gravenhage geboren

werden, of er leefden en werkten, levendig te houden, en van tijd tot tijd met hare leden op te gaan naar de graven dier onsterfelijken, en den grooten geest, en den adel van hooft en hart te gedenken, die hen, bij hun leven deden hoogschatten en liefhebben, en hen na hun dood doen voortleven bij een dankbaar en erkentelijk nageslacht.

Een volk toch, dat zijn groote mannen eert, toont uit het verleden iets te willen leeren voor de toekomst.

***

Indien we ons verplaatsen naar den 10en Mei van het jaar 1647, dan zien we in deze zelfde kerk, en op deze zelfde plek de droevige en aangrijpende ceremonie geschieden der bijzetting in den Princelijken grafkelder van het stoffelijk overschot van den veelgeliefden en hoogvereerden Prins, die in *vele* opzichten de *groote*, in *alle* opzichten de *goede* mag genoemd worden.

Des Prinsen overlijden had weinige weken te voren plaats gehad. De kroniekschrijver uit dien tijd bericht daaromtrent het volgende: „Op den veertiende der lentemaand, 's morgens ten half vijven ontsliep de Doorluchtige Vorst, in 't vier-en-sestigste jaar der ouderdom, en 't twee-en-twintigste der Stadhouderschap."

***

Ge verwacht van mij voorzeker niet, op dezen plechtigen stond, eene uitvoerige levensbeschrijving van dezen roemrijken zoon van Prins Willem I, van den broeder van Prince Mouringh, van wien zijn vijand en tegenstander, de veldheer Spinola, bij de belegering van Bergen op Zoom, in 1622, mocht getuigen „dat de Vader in hem „was herleefd, en dat de schranderheid van zijn broeder bij hem werd „gevonden."

Ge vergt van mij geen uitgewerkte lofrede.

De enkele daad toch van uw tegenwoordig zijn sluit in zich de grootste loftuiting van dezen roemruchtigen telg der Oranjes; eene loftuiting grootscher en verhevener, dan ik zou vermogen die in woorden uit te drukken.

Van Prince Frederik Hendrik, te Delft geboren op 29 Januari 1584 en heden, voor 250 jaar te 's Gravenhage ontslapen, mag en moet erkend worden, dat Hij den roem van Nederland ten hoogsten top heeft gevoerd, en zoo ontzachlijk veel bijgedragen heeft tot den luister van zijn geslacht.

Zijne verdraagzaamheid, zijne verheven beginselen, zijn doordringend oordeel, zijne behoedzaamheid in het beramen, maar zijne kracht in het doorzetten schonken den Staat, door zijn vaders beleid gesticht, en door zijn broeders heldenaard bevestigd, waarborgen van geluk en grootheid, die vriend en vijand verbaasden en Neerland's naam in alle werelddeelen deed ontzien.

Bemind bijkans als geen ander Vorst, was Frederik Hendrik bemind om de groote diensten den lande bewezen; bemind ook om zijne persoonlijke hoedanigheden.

Zijn tijdsgewricht was een der schoonste, roemrijkste voor ons Vaderland; hij maakte zijn naam en Neerland's naam onsterfelijk.

Hij had het benijdenswaardig voorrecht van tegelijk den bloei en de geestkracht te zien van handel en nijverheid, van oorlogsmacht te lande en ter zee, en tevens ook van wetenschappen en kunsten. Immers welk een reeks van beroemde namen verlevendigt zich bij het uitspreken van zijn naam, die door Vondel zoo stout en nimmermeer volgbaar is verheerlijkt.

En niet alleen Vondel, maar ook vele anderen hebben den edelsten loot uit den Oranje-hof toegejuicht en eer gegeven.

Is er niet van Hem getuigd, dat Prince Frederik Hendrik met volle recht den titel van Hoogheid gemeriteerd heeft, „als van Hoogen Huize gesproten en tot hooge dingen geboren, ook hooge daden verricht, en zijn naam met hooge feiten onsterfelijk gemaakt heeft?"

En stemt daarmede niet samen wat een ander levensbeschrijver van dezen Vorst schrijft: „Zijn lieftalligheid was machtig om alle harten te overwinnen; zijn dapperheid alle steden; zijn spits beleid, om den vijand te misleiden; zijn manhaftigheid, om gezach te maken; zijn arbeidzaamheid tot een voorbeeld voor de krijgsknechten; zijn onverschrokkenheid tot een prikkel van moed; zijne zorgen voor den Staat tot verwakkering der Overheeden. In 't gevecht gedroeg hij zich als een ervaaren soldaat. In de legers was hij een volmaakt veldheer, en wonderlijk konstenaar om zijn diepe inzichten te verbergen. In de vergadering der Staten de wijze raadgever. In den omgang een minzaam burger en Godzalig Christen. Niet talmend of aarzelend in 't uitvoeren; verreziend en voorzichtig. Een rechte zoon van den IJzeren Mars, welks heldenlof, door zeeghaftige trommen, uitgeklonken is over de gansche wereld."

Doch niet enkel den onversaagden krijgsman den eminenten veldoverste willen we in Prince Frederik Hendrik eeren.

Er is nog een andere eeretitel voor Hem weggelegd, — dien van Vredevorst.

Toen de Prins den 14en Maart 1647 bezweek, was het met den vrede in het verschiet, dien zoowel zijne heldhaftigheid, als staatkunde zoo grootelijks hadden bevorderd.

In zijn dichterlijk proza, in de opdracht van het Landspel „de Leeuwendalers" heeft Vondel het zoo juist en zoo beeldrijk gezegd: „Prins Vrederyck Hendrick heeft zijnen naem met de daet, en alle zijn oorlooghstriomfen en laurieren met eenen eenigen Vredetriomf, en den gezegenden olijftack gekroont, en ons den vrede, zijnen lesten adem tot een geluckigh testement nagelaten."

Was Prince Frederik Hendrik een leermeester voor zijne veldoversten, een voorganger voor zijne soldaten; kon men hem noemen den stededwinger, hij was ook voor zijn volk een vader, en voor de regeerders van dat volk een raadsman.

En 's Prinsen krijgsmanstalent en burgerdeugd, zijn vaderlijk bestuur en innige huwelijkstrouw werden gekroond door zijn Godsdienstzin, zijn geloofsvertrouwen, zijn christelijken handel en wandel.

Terecht mocht van Hem geschreven worden: „Gelijk Hij levende aan alle krijgskundigen een voorbeeld vertoonde van een volmaakt veldheer, alsoo stervende gaf hij het voorbeeld van een volmaakt Christen", en verder:

„De Doorluchte Frederik afgeslooft ten dienst van 't vereenigde Nederland, vermoeid door geduurige sorgen, afgemat in de wapenen heeft eindelyk de laatste schuld betaald aan de natuur; Is met een andere zege-wagen na de plaatse der heerlijkheid opgevaren, als die hem tusschen het gejuich der borgers en soldaten met lauwren van verslagen vyanden en overwonnen steden, soo meenigmael ter Poorte invoerden."

***

Op 14 Maart 1647 „verloor Oranje een alderwyste Prins, Nassauw een nooit-volroemde Graaf, 't Vaderland de dapperste Veldheer, en Gij — zoo wordt 's Prinsen Gemalin, Amalia van Solms, toegesproken, — U alderwaarste gemaal."

Welk een diepe vereering deze Vorstin haren Prinselijken echtgenoot toedroeg, blijkt uit de heerlijke Oranjezaal van het Huis ten Bosch, welke de liefhebbende levensgezellin van Prince Frederik Hendrik stichtte ter vereeuwiging van 's Prinsen roem en van Hare smart.

Daarvan geeft ook getuigenis het latijnsche opschrift, door Constantijn Huygens aangegeven, waardoor het feit den bezoeker wordt herinnerd in de woorden: „Amalia van Solms, de ontroostbare Weduwe, deed ter eere van haar onvergetelijken gemaal Frederik Hendrik, Prins van Oranje, dit gedenkteeken harer smart en harer eeuwigdurende liefde, Hem ter eere oprichten."

***

Een mausoleum daar ginds in het Haagsche Bosch, gesticht door de liefde en eerbiedige vereering der vrouw; het Mausoleum der Oranjes, hier voor ons, waarin het stoffelijk overschot van den Prins rust, met en naast Zijn vader, zijn moeder, Louise de Coligny, Zijn broeder, en diep vereerde echtgenoote, die ons en ons voorgeslacht voorging in het huldigen van den zaligen doode.

Stemt dit praalgraf ons tot een weemoedig herdenken, en gevoelen we ons klein en nietig bij het aanzien des doods, er rijst in dezen oogenblik een jubeltoon op in ons hart, indien we ons herinneren wat Prince Frederik Hendrik voor zijn land en volk was en deed; indien we kunnen erkennen, dat de aureool van roem en glorie, die zijn scherpdenkend hoofd bij zijn leven omkransde, ook dat land en dat volk sedert als met gouden glans heeft omstraald.

De enkele herinnering aan dien grooten Vorst, op den dag dat hij voor 250 jaar in 's-Gravenhage ontsliep, na bijkans het vierde eener eeuw als Stadhouder te hebben gewaakt en gestreden voor de republiek der Vereenigde Nederlanden, — deze herinnering moet de hulde aan Hem te brengen, als een daad van de hoogste pietteit doen toejuichen en roemen.

Een Shakesperiaansche uitdrukking, — het is kort geleden nog gezegd, — doet bij den dood van Koning Hamlet hooren:

„Hier breekt een nobel hart; Goënacht mijn eedle Prins,
Dat Engelenkoren U ter ruste zingen."

Aan Prince Frederik Hendrik brengen wij dit „goeden nacht."

Onderwijl we de krans boven de grafplaats hechten, als eene hulde van de vereeniging „die Haghe", als eene hulde van u allen, stemmen de orgeltonen met het Engelenkoor in, waarmede de nagedachtenis wordt vereerd van den nobelen Prins.

„Voor mijn Vaderland en mijn Vader", dit was 's Prinsen leus; „Voor Oranje en Nederland", dit zij en blijve de onze.

Prince Frederik Hendrik, wij treuren niet, nu we bij Uwe grafplaats staan; integendeel, wij juichen van ganscher harte.

Gij zijt niet voor ons gestorven.

Voor ons leeft gij voort door uwe daden, door uw genie, door uw voorbeeld die opgeschreven zijn in het boek der historie, en tijd en eeuwigheid trotseeren.

(Kranshechting.)

De plechtigheid der kranshechting als hulde aan Prince Frederik Hendrik is volbracht.

Ik veroorloof mij de vrijheid nog enkele woorden te zeggen, om in de eerste plaats onzen eerbiedigen dank te brengen aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes, waar Hare Majesteit bereid werd gevonden om aan de Vereeniging „die Haghe" toestemming te geven tot deze huldiging van den Oranje-Vorst, Haar grooten voorzaat.

Indien we ons herinneren, en wie onzer zou dat niet met erkentelijkheid en waardeering willen doen, — indien we ons herinneren wat de Oranjes voor ons zijn geweest, en wat zij voor ons hebben gedaan, dan dringt de overtuiging zich tevens naar voren, dat wij, van onzen kant, nooit genoeg voor de Oranjes kunnen doen; dan huwt zich aan dien innigen danktoon voor Hare Majesteits belangstelling een anderen, die uiting verkrijgt, — want wat op 's harten grond ligt, dat welt ons naar de keel, — door den geestdriftigen uitroep: leve Koningin Wilhelmina, leve de Koningin-Regentes, Oranje boven!

Inzonderheid is de Vereeniging „die Haghe" ook u dank schuldig, hooggeachte Heer Burgemeester van Delft, die in uwe qualiteit als Commissaris van den Koninklijken Grafkelder wel uw vollen steun wildet verleenen om deze plechtigheid het kenmerk te geven van een bedevaart naar het rustoord der Oranjes.

Ik vind dan ook zeker wel instemming bij al de aanwezigen, indien ik u, de erkentelijkheid van de Vereeniging, — waarin ook mijn persoonlijken dank ligt opgesloten, — betuigende, de beste wenschen uitspreek voor u en uwe gemeente.

De Gravenstad groet gaarne de Prinsenstad, vooral op dit oogenblik, waar de sympathie voor het huis van Oranje, beide steden tot elkander brengt. *Delft* door uw persoon als Burgemeester dier stad, en mijne-heeren de Wethouders; *'s Gravenhage* door eene Vereeniging, wier kiem ligt in de geschiedenis dier stad, en die deze plechtigheid in hare annalen zal opschrijven als een der schoonste oogenblikken in het tijdsbestek harer verrichtingen.

Indien deze hulde het aanvangspunt moge zijn van het in de toekomst doen verrijzen van een standbeeld voor Prince Frederik Hendrik, vlei ik mij, dat beide steden ook hand aan hand zullen gaan, en de geboortestad van den Prins met dezelfde geestdrift zal zijn bezield voor dit denkbeeld, als 's Gravenhage, dat dien Prins in zijn grootsten bloeitijd tot woonsteê verstrekte.

Ook het College van Kerkvoogden, met zijn waardigen Praeses; de Voorzitter en Secretaris van den Kerkeraad, dit College vertegenwoordigende, en de Heer organist dezer kerk zullen zeker ook wel onzen dank willen aanvaarden, voor de betoonde bereidwilligheid, en voor de zorgen door hen genomen om 't bezoek aan de grafplaats der Oranjes in alle opzichten te doen slagen, of mogelijk te maken.

De Heer Kethel vooral, die door zijn kunstvol spel, zoo'n ruim aandeel in deze plechtigheid op zijn schouderen nam.

Waar Prins Frederik Hendrik een zestal jaren voor zijn dood een nieuw orgel aan de Hofkapel te 's Gravenhage schonk, kon deze hulde niet schooner en beter verhoogd worden dan door het doen ruischen der orgeltonen.

Het „Bergen-op-Zoom", dat een der schitterendste daden van den Prins in herinnering houdt, zal ons zoo straks tegenklinken als een zegelied. Huldigen wij dan ook door enkele lauwerbladen de zege door den Heer Kethel in de toonkunst behaald.

Indien „die Haghe" weder teruggevoerd is naar haar wieg en bakermat, dan zal zij zich gaarne deze ure herinneren, en uw aller hartelijke gastvrijheid, heuschheid en hoffelijkheid prijzen, waarvoor we u nogmaals onzen oprechten dank betuigen.

En hiermede geloof ik te kunnen eindigen.

Moge de hulde, die we hebben gebracht aan de nagedachtenis van Prince Frederik Hendrik *hoger ende onsterffelicker memorie* weerklank gevonden hebben bij u allen, weerklank vinden in heel Nederland, en eerlang Delft of 's Gravenhage getuigenis afleggen tegenover landgenoot en vreemdeling, dat de liefde voor Oranje diep gegriefd is in het hart van het Nederlandsche volk.

Ik noodig u thans uit om de kunstmonumenten in deze kerk te bezichtigen, die voor een groot deel de geschiedenis van Nederland omvatten.

BIJLAGE K.

De grafkelder der Oranjes in de Nieuwe Kerk te Delft, welke nog slechts weinige weken geleden geopend werden om gelegenheid te geven aan den vertegenwoordiger van het Pruisische regiment dat den naam draagt van wijlen Prins Frederik der Nederlanden, tot het verrichten van een daad van vrome vereering, waren gisteren in het middaguur wederom ontsloten voor een pieuse verrichting ten aanzien van een Oranje voorzaat.

De vereeniging „die Haghe" zag haar voornemen om op den 250n gedenkdag van den dood van Prins Frederik Hendrik, broeder van Prins Maurits, aan de nagedachtenis van dezen roemzuchtigen veldheer een hulde te brengen, bekroond door de aanwezigheid van een honderdtal dames en heeren, die zich vereenigden in het oude koor der kerk en zich onder de tonen van het orgel dat psalm 65 door het kerkruim deed ruischen, schaarden om den voorzitter van „die Haghe", den gemeente archivaris den heer A. J. Servaas van Rooyen, die zich plaatste voor het schoone praalgraf van den Vader des Vaderlands, voor hetwelk ook het stoffelijk overschot van den Prins rust

In dien breeden kring van leden merkte men op den burgemeester van Delft, den heer de Vries van Heyst, commissaris van den Kon. grafkelder, de wethouders van Delft, het college van kerkvoogden, den voorzitter en secretaris van den kerkeraad van Delft, den kamerheer van H. M. de Koningin, baron Taets van Amerongen en het lid der Tweede Kamer Mr. W. H. De Beaufort.

Het bestuur van „die Haghe", voltallig aanwezig, werd bijgestaan door eene commissie van regeling, gevormd uit de heeren G. en C. Gijsberti Hodenpijl en W. baron Snouckaert van Schauburg.

Nadat de laatste tonen van het orgelspel dat welwillend was aangeboden door den organist, den heer Joh. Kethel, waren weggestorven, nam de heer Servaas van Rooyen het woord om allereerst in herinnering te brengen dat de vereeniging „die Haghe", welke zich ten doel stelt de geschiedenis van 's-Gravenhage uit de bronnen te leeren kennen, dat doel ook meende te bevorderen door de herinnering aan de groote mannen van het verleden, die 's-Gravenhage geboren werden of er leefden en werkten levendig te houden. Een volk toch, meende spr., dat zijn groote mannen eert, toont uit het verleden iets te willen leeren voor de toekomst.

Plechtig klonk na deze woorden van den voorzitter het „oude Wilhelmus" door het ruim, terwijl het geheele bestuur afdaalde in den grafkelder en de voorzitter aan den wand van het oude keldergedeelte, ter plaatse ongeveer waar het stoffelijk overschot rust, een zilveren lauwerkrans bevestigde, welke op een banderolle de woorden: „Hulde aan Prins Frederik Hendrik" en de jaartallen 1647 — 14 Maart — 1897 draagt.

Toen de commissie haar pieuse taak verricht had, nam de voorzitter nogmaals het woord. Hij bracht allereerst eerbiedigen dank aan Hare Majesteit de Koningin-Regentes, waar H. M. bereid werd gevonden

om aan de vereeniging „Die Haghe" toestemming te geven tot deze huldiging van den Oranje vorst. Spreker knoopte aan die woorden vast eene herinnering aan hetgeen de Oranje's van Nederland steeds zijn geweest en een opwekking om dit steeds te vergelden.

Hierna bracht spr. dank aan den Burgemeester van Delft voor den verleenden steun als commissaris van den grafkelder der Oranje's. De Gravenstad — zeide spreker — groet gaarne de Prinsenstad, vooral op dit oogenblik, waar de sympathie voor het Huis van Oranje beide steden tot elkander brengt. Spreker vleide zich dat, indien de hulde, heden gebracht, het aanvangspunt mocht zijn van het in de toekomst doen verrijzen van een standbeeld voor Prins Frederik Hendrik, dat beide steden dan ook hand aan hand zullen gaan en de geboortestad van den Prins met dezelfde geestdrift zal bezield zijn voor dit denkbeeld als 's Gravenhage, dat den Prins tot woonstede verstrekte.

Het orgel-programma werd daarop voortgezet met het nommer „Bergen-op-Zoom," dat, gelijk ook nog door voorzitter werd opgemerkt, een der schitterendste daden van den Prins in herrinnering bracht.

Voorts bracht hij dank aan kerkvoogden en kerkeraad en vooral ook aan den heer Kethel, den organist, wien namens het bestuur een lauwerkrans werd aangeboden.

Buiten de grafkelders werden nog de verschillende praalgraven der Oranje's, even als het monument van Canova belangstellend in oogenschouw genomen onder de tonen van het „Wilhelmus", waarmede deze plechtigheid, die veel indruk maakte, en voor 't initiatief waarvan het bestuur van „Die Haghe" werkelijk hulde verdient, eindigde.

Tijdens de plechtigheid ontving de voorzitter het volgende telegram van den Staatsraad Mr. C. J. A. Heydenrijck.

„Mijnheer Servaas van Rooyen
Voorzitter van „die Haghe"
Nieuwe Kerk, Delft,

Lid van „die Haghe" vereenig ik mij ten volle met uw huldebetoon. Uit de graven der Oranje's verrijst een nieuw hunner waardig geslacht.

Mr. Heydenrijck."

Voorts dient nog vermeld, dat Burg. en Weth. van Delft, aan het bestuur van „die Haghe" vóór den aanvang der hulde ten Raadhuize een lunch hadden aangeboden, waarna het bestuur in de gelegenheid werd gesteld in het stadhuis merkwaardige prenten en portretten te bezichtigen. De burgemeester schonk aan ieder der aanwezigen bestuursleden van „die Haghe" 1 Ex. van het werkje: „Beschrijving der Vorstelijke Graftomben enz."

BIJLAGE L.

VERSLAG van de Commissie voor het Historisch Adresboek van 's-Gravenhage.

Namens de in Uwe vergadering van benoemde Commissie voor het Historisch Adresboek, heb ik de eer verslag uit te brengen over hare werkzaamheden van Maart 1896—Maart 1897.

Na hare installatie op de leden-Vergadering van 4 Maart 1896 werd door de Commissie tot haren Voorzitter benoemd de heer Mr. A. E. H. Goekoop, terwijl mij het secretariaat werd opgedragen.

De eerste vergadering had plaats in het Groot Keizershof op 12 Mei.

Het voornaamste punt van bespreking was de verdeeling der werkzaamheden.

Van de aanwezige leden verklaarde de heer Jeltes zich bereid enkele uren in de week op het gemeente-archief te komen werken, terwijl door den heer Servaas van Rooyen — die door het Bestuur uitgenoodigd was de vergadering bij te wonen — medegedeeld werd, dat de heer Hoogwerf reeds onder zijne leiding aldaar werkzaam was. De heer Royer nam op zich de eigendomsbewijzen van de gebouwen, die in den loop der tijden door het Rijk in eigendom zijn verkregen, te beschrijven, terwijl door den heer De Baan pogingen in het werk zouden worden gesteld, om de titels van de voornaamste gebouwen te Scheveningen te verzamelen. De heeren mr. Goekoop en Morren zouden trachten zooveel mogelijk koopbrieven van huizen uit de oude stad ter inzage te verkrijgen en te beschrijven.

Wegens de omvangrijke taak, welke de Commissie op zich genomen had, werd besloten het aantal leden met zes te vermeerderen. Als zoodanig worden benoemd de heeren Fred. Caland, R. H. Driessen, W. B. van Liefland, W. D. J. van Meeteren Brouwer, J. J. van Nieukerken en F. A. Willenborg.

De voornaamste werkzaamheden voor de leden der Commissie bestaan hierin dat zij den eigenaars van huizen in de oude stad inzage van koopbrieven verzoeken, en daaruit de successieve eigenaren van ieder perceel met de omschrijving, bijzonderheden en belendingen van dien, op een door den heer Servaas van Rooyen ontworpen staat aanteekenen, waardoor een duidelijk overzicht van de geschiedenis van iedere woning verkregen wordt. Daar van de meeste huizen evenwel 1°. geen oude koopbrieven meer aanwezig zijn of waar zij bestaan vele overgangen ontbreken, zoodat daaruit geen volledige geschiedenis van ieder huis kan worden samengesteld en 2°. vele eigenaars onwillig zijn inzage van hun titels te geven, besloot de heer Goekoop uit eigen fondsen een jongmensch aan te stellen om de acten van verkoop uit de Registers van overdrachten van huizen en landen te extraheeren op dezelfde wijze als dit indertijd over de jaren 1651—1660 door den heer Wasch was verricht.[1])

Deze registers toch bevatten de voornaamste zoo niet de eenige volledige gegevens voor ons onderzoek, zoodat de arbeid welke op

[1]) Zie H. Jaarb. v. 1897; off. ged. bl. 21.

deze wijze verkregen wordt den grondslag moet vormen, waarop het Adresboek moet worden opgetrokken.

Daar de bewerking dier ± 100 deelen door de leden der Commissie niet kon worden ter hand genomen en het daarenboven voor eene systematische bewerking raadzaam is, dat dit door een of meer personen geschiedt, die zich geheel aan dit werk kunnen wijden, werd door de benoeming van iemand, die zich daarmede bezig houdt, in een directe behoefte voorzien.

Het jongemensch, hetwelk met ijver gedurende een half jaar op het Rijksarchief heeft gewerkt, legde evenwel, aan het einde van het vorige jaar de pen neer.

Dank het door U genomen besluit om der Commissie eene subsidie van *f* 250.— toe te staan, konden door ons in het begin van dit jaar twee personen worden aangesteld, die zijn arbeid opvatten.

Hetzij mij vergund den dank der Commissie te betuigen voor dat besluit, waardoor wij in staat gesteld werden het groote werk een flinke schrede voorwaarts te brengen.

Voor de vacante betrekking werd door ons de voorkeur gegeven aan vrouwelijke hulp. Op eene aanvraag in de bladen meldden zich 73 sollicitanten aan; uit deze werd door het Bestuur eene keuze gedaan. De beide Dames, die zich het ontcijferen van het oude schrift spoedig eigen hebben gemaakt en die met buitengewonen ijver en lust zich aan hare taak wijden, voldoen in alle opzichten aan de gestelde verwachtingen.

De Secretaris der Commissie had zich voorgesteld dagelijks persoonlijk toezicht op dezen arbeid te houden en te dien einde gewenscht de vergunning te erlangen de transportregisters te zijnen huize te doen bewerken. Dat verzoek werd echter van Regeeringswege niet ingewilligd. Daarentegen werd door den heer algemeen Rijksarchivaris een werkkamer in het Rijks-archieflocaal op Bleijenburg welwillend ter beschikking van onze vrouwelijke ambtenaren gesteld. De Secretaris is zoodoende toch eenigszins in de gelegenheid zich dagelijks van den gang van den arbeid op de hoogte te houden, voor den aanvang en na afloop van zijn eigen ambtelijken dienst.

In aansluiting met het werk van Wasch worden nu de jaren 1640—1650 en 1660—1670 bewerkt.

Mij voorstellende om, als er 10 jaren zullen bewerkt zijn U een uitvoerig verslag daarvan aan te bieden, kan ik nu reeds mededeelen dat het resultaat niet onbelangrijk zal zijn, daar de Transportregisters rijke gegevens bevatten voor de geschiedenis van den Haag en zijne bewoners en tevens belangrijke bijzonderheden behelzen voor de topographische kennis van de stad.

Van de laatstelijk nieuw benoemde leden dezer Commissie hebben er drie bedankt, zoodat alleen de heeren Caland, van Meeteren Brouwer en van Nieukerken waren toegetreden.

Bij de verdere verdeeling van werkzaamheden in de vergadering van 4 Juli verklaarde de heer van der Burgh zich bereid de Molen-, Nobel- en Juffrouw Idastraat tot het terrein van zijne werkzaamheden

te kiezen, terwijl de heer van Rijn de Prinsegracht voor zijne rekening nam. De heer van Nieukerken deed de toezegging pogingen in het werk te zullen stellen om koopbrieven te verzamelen van enkele huizen in het Voorhout, terwijl de heer van Dusseldorp aanbood om als 10 jaren uit de Transportregisters bewerkt zijn, daarop een register te zullen maken.

Van de heeren van Meeteren Brouwer en Senator, die niet ter vergadering aanwezig waren, verklaarde de eerste zich later bereid den Fluweelen Burgwal en de laatste den Gedempte Burgwal tot terrein van hun onderzoek te nemen.

Ter vervulling der vacatures in de Commissie werden vervolgens tot hare leden benoemd de heeren de Grijs, van Marle en Menso.

Een voorstel reeds in de eerste vergadering door den heer Servaas van Rooyen der Commissie in overweging gegeven om eene subsidie aan den Gemeenteraad te verzoeken, ten einde meerdere personen voor de bewerking der Transportregisters te kunnen aanstellen, werd opnieuw ter tafel gebracht. De Commissie achtte het echter raadzaam aan dat denkbeeld nog geen gevolg te geven, maar daarmede te wachten totdat een tiental jaren bewerkt zouden zijn en de leden zelf iets gepraesteerd zouden hebben, waardoor men den Raad gemakkelijker eenig denkbeeld zal kunnen geven van het groote belang hetwelk de Gemeente bij dit werk heeft.

Inmiddels werd besloten in de dagbladen nog eens te herinneren aan het doel van den arbeid der Commissie en de eigenaars van huizen tot medewerking aan te sporen, hetgeen met eenig gevolg geschied is.

Op voorstel van het Bestuur werd besloten den heer Servaas van Rooijen het eere-Voorzitterschap aan te bieden, daar de Commissie het op hoogen prijs zou stellen den ijverigen en bekwamen Voorzitter van „die Haghe" in hare vergaderingen een zetel in te ruimen en van zijne hooggewaardeerde adviezen partij te trekken.

Deze benoeming werd door den heer Servaas van Rooijen welwillend aanvaard.

Voor de derde vergadering, welke op 16 Februari ll. plaats vond, waren de leden uitgenoodigd verslag uit te brengen over de door hen verrichte werkzaamheden voor ons doel.

Het scheen dat deze bepaling noodlottig op de opkomst der leden had gewerkt, daar behalve de Eere-Voorzitter en het Bestuur, slechts één lid, de heer Van Rijn, aanwezig was.

Deze kon dan ook met opgeheven hoofd ter vergadering verschijnen, daar door hem het grootste gedeelte van zijn taak reeds was volbracht.

Van acht perceelen op de Prinsegracht (de nos. 5, 23, 28, 39, 41, 49, 63 en 69) waren de koopbrieven reeds beschreven, terwijl hij met verschillende eigenaars van huizen in onderhandeling was om inzage van koopbrieven te verkrijgen. Eveneens was door den heer Van Rijn beschreven een perceel in de Boterstraat en Laan, welke aan den eigenaar van het huis no. 5 hadden toebehoord en eene woning in de Vlamingstraat, welke insgelijks aan een bewoner der Prinsegracht in eigendom toekwam.

Mr. Goekoop had van negen perceelen de koopbrieven bewerkt, nl. het paleis van den Prins von Wied, hoek Voorhout en Prinsessegracht (gebouwd door den griffier Busero), de buitenplaats Hoogwerf onder Loosduinen en het adellijk huis Westerbeek, benevens de huizen Kneuterdijk 4*a*, Riviervischmarkt 4, Groenmarkt 27, St. Jacobsstraat 6, Amsterdamsche Veerkade 27 en Kerkplein no. 2 en 3, terwijl de secretaris van zes woonhuizen de oude titels had beschreven, nl. het perceel Voorhout 44 (Huygenshuis), Raamstraat 47 (woning van Simon Stevin), West-Einde hoek Breestraat (woning van Hieronimus van Alphen, nu Gymnasium, waarin na 1840 de Maatschappij van Schoone Kunsten eenige jaren is gevestigd geweest), Noordeinde 29 (woning van Pieter Stalpaert van der Wiel, burgemeester van den Haag, wiens zoon Johan Stalpaert van der Wiel de eerste professor anatomico-chirurgicus alhier was), Hooge Nieuwstraat 20 en Plaats 7.

Enkele Heeren hadden schriftelijk eenige mededeelingen gedaan. Zoo werd door den Heer Van Meeteren Brouwer in eene missive verklaard „steeds in het belang der zaak werkzaam te zijn en met ernst in deze richting werkzaam te zullen blijven."

Van den heer De Baan ontvingen wij de mededeeling dat hij naar enkele gebouwen te Scheveningen z. o. de oude Protestantsche kerk, de vroegere Katholieke kerk, het oude weeshuis, benevens eene particuliere woning in de Keizerstraat, onderzoek had gedaan, maar er niet in geslaagd was inzage van koopbrieven te krijgen. Hoewel de heer De Baan zich van zijne bemoeiingen te dier zake niet veel resultaat voorstelt, zoo zal hij toch trachten waar de gelegenheid voorkomt tot ons doel mede te werken.

De heer Van der Burgh deelde nog mede „dat hij steeds in het belang van de zaak werkzaam blijft."

De heer Jeltes berichtte dat hij om gezondheidsredenen voor zijn lidmaatschap bedankte.

Besloten werd in deze vergadering, waarin wegens de onvoltalligheid der leden geen besprekingen van eenig belang plaats vonden, binnen korten tijd opnieuw de leden uit te noodigen, hetzij mondeling of schriftelijk, verslag van hunne werkzaamheden uit te brengen, en tevens nogmaals het aantal leden uit te breiden. Benoemd werden de heeren M. M. Couvée en H. J. P. J. Versteeg Meulemans, candt. notaris te Scheveningen, terwijl de heer Servaas van Rooijen uitgenoodigd werd twee heeren buiten de Vereeniging tot medewerking uit te noodigen, die in dit geval tot correspondeerende leden van „die Haghe" zouden kunnen worden benoemd.

Daar de heer Couvée het lidmaatschap heeft aanvaard, bestaat de Commissie op het oogenblik uit de heeren: A. J. Servaas van Rooijen, Eere-Voorzitter, Mr. A. E. H. Goekoop, Voorzitter, H. E. de Baan, P. J. van der Burgh, Fred. Caland, M. M. Couvée, W. C. van Dusseldorp, L. H. de Grijs, W. D. J. van Meeteren Brouwer, J. J. van Nieukerken, J. A. Royer, A. J. H. van Rijn, D. H. Senator en Th. Morren, Secretaris.

Van den heer Versteeg Meulemans is tot nu toe geen bericht ingekomen.

Hiermede mijne heeren meen ik mijn verslag te kunnen eindigen, terwijl ik tevens de eer heb U de rekening en verantwoording aan te bieden van gedane uitgaven ten behoeve der Commissie, ten bedrage van *f* 89.23.

De Secretaris,
TH. MORREN.

'S-GRAVENHAGE, 1 Maart 1897.

BIJLAGE M.

Restauratie en ontmanteling van de GROOTE ZAAL op het Binnenhof. [1])

Door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is eene commissie benoemd, ten einde Z. Exc. van advies te dienen ter zake van het onderhoud en de eventueele herstelling van het Gerechtshof en de Groote Zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage.

De commissie bestaat uit de volgende leden C. Muysken, ingenieur architect te Amsterdam, tevens voorzitter; F. J. Nieuwenhuis, architect-directeur der gemeente-werken te Utrecht; C. H. Peters, Rijksbouwmeester in het 1e district der landsgebouwen; en D. E. C. Knuttel, Rijksbouwmeester in het 2e district der landsgebouwen, tevens secretaris (Ned. Staatscourant no. 216 van 13, 14 September 1896). [2])

In het Dagblad v. Z. H. en 's-Grav. van 10 Dec. 1896, 1e blad, werd daarop de volgende toelichting gegeven.

Groote Zaal op het Binnenhof.

„In verband met den bij de beraadslaging over de Staatsbegrooting voor 1896 uitgesproken wensch, is door den Minister van Waterstaat een Commissie ingesteld, met de opdracht om hem van advies te dienen in zake het onderhoud en de eventueele herstelling van het Gerechtshof en de Groote zaal op het Binnenhof.

De aan de commissie aanvankelijk gestelde vragen zijn de volgende:

1o. Welke werken worden op dit oogenblik vereischt om de gebouwen in stand te houden en voor verval te behoeden, zonder in eenig opzicht te kort te doen aan hun historische- of kunstwaarde, of vooruit te loopen op hun definitief herstel.

---

[1]) Zie H. Jaarb. v. 1896, bl. 7, met de bijlagen, en H. Jaarb. v. 1897, bl. 8, met de bijlagen.

[2]) Sedert neemt daarin zitting, van wege „Binnenl. Zaken", de Heer Dr. P. J. H. Cuypers.

2o. Welke onderdeelen der gebouwen kunnen geacht worden uit het oogpunt van kunst, geschiedenis of oudheidkunde een zoodanige waarde te bezitten, dat zij bij eventueele herstelling, verbouwing of uitbreiding in elk geval zouden moeten worden behouden of hersteld?

3o. Welke onderzoekingen behooren te worden ingesteld en welke uitbraak of ontgraving wordt vereischt, ter beantwoording van de vraag sub 2o.?

Ten einde te voldoen aan de toezegging door hem gedaan in de zitting der Tweede Kamer van 20 December 1895, dat te dier zake andere deskundigen zouden worden gehoord, op de wijze zooals dit toen door den heer Maas was aangegeven, heeft de Minister zijn ambtgenoot van Binnenl. Zaken uitgenoodigd ook een deskundige voor het lidmaatschap dier commissie aan te wijzen. Doch die Minister heeft gemeend redenen te hebben daaraan geen gevolg te moeten geven.[1])

In dien stand van zaken is de Minister overgegaan tot het benoemen van een Commissie van vier leden, terwijl hij zich bereid heeft verklaard een door den Minister van Binnenlandsche Zaken aan te wijzen lid aan de Commissie toe te voegen.

Omtrent een te zijner tijd aan de Groote zaal, thans nog door de archieven van Binnenlandsche Zaken bezet, te geven bestemming, is nog geen beslissing genomen.

Indien de Commissie het haar gevraagd voorstel betreffende de werkzaamheden, die op dit oogenblik tot onderhoud en herstel van de gebouwen volstrekt vereischt worden, zal hebben ingezonden, zullen deze, zoodra het seizoen dit veroorlooft, worden uitgevoerd.

Daarna kan de steiger voor den Noordelijken muur van het Gerechtshof worden weggenomen."

Bij de behandeling in de 2e Kamer der Staatsbegrooting voor 1897, hoofdstuk IX, waterstaat, werd de volgende beraadslaging gehouden over onderart. 18, luidende „onderhoud, lasten, herstel en verbetering van de lands gebouwen en terreinen te 's-Gravenhage, *f* 66.000." (Zitting 17 Dec. 1896.)

De Heer DE BEAUFORT (Wijk bij Duurstede). Mijnheer de voorzitter! Tot mijn leedwezen is uit het antwoord van den Minister op eene vraag in het Voorloopig Verslag naar aanleiding van dit artikel gebleken, dat er verschil bestaat van inzichten tusschen hem en zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken.

Deze Minister heeft niet aangenomen eene uitnoodiging van den Minister van Waterstaat, om een lid aan te wijzen om zitting te nemen in de Staatscommissie voor de landsgebouwen op het Binnenhof.

Ik zal daarover niets zeggen. Ik kan niet beoordeelen of de oorzaak hiervan is te zoeken in de wijze waarop de uitnoodiging is geschied of welke andere redenen den Minister van Binnenlandsche Zaken hiertoe hebben bewogen, het gaat mij ook niet aan, maar wat mij wel aangaat en waarvoor ik mij zeer interesseer is de zaak van de herstelling onzer historische monumenten.

---

[1]) Zie de noot op bladz. 57.

En nu zal het wel geen tegenspraak ondervinden wanneer ik deze gebouwen de belangrijkste noem onder de historische monumenten van ons vaderland.

Nu bestaat er over deze zaak, als ik het zoo noemen mag, een modus vivendi, namelijk dat het beheer zou blijven bij Waterstaat, maar dat er niets zou gebeuren dan na gehoord advies van Binnenlandsche Zaken.

Ik wensch niet verder te gaan als toen, maar verlang handhaving van den modus vivendi, verleden jaar tot stand gekomen.

Wanneer ik nu meen uit de Memorie van Antwoord te moeten lezen, dat de Minister van plan is, ook zonder advies van Binnenlandsche Zaken, bij betere weersgesteldheid, dus omtreeks 1 April, met de herstelling aan te vangen, dan wensch ik uit te spreken, dat naar mijne meening de Minister zich behoort te houden aan den aangenomen modus vivendi, dat wil zeggen, dat over dit plan het advies moet worden ingewonnen van Binnenlandsche Zaken.

De heer VAN DER SLEYDEN, Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid: Ik behoef niet nader mede te deelen dat de commissie niet is samengesteld zooals ik had gewenscht. Ik had mij met de hoop gevleid dat nog een lid aan die commissie zou zijn toegevoegd, waardoor ook de medewerking van het Departement van Binnenlandsche Zaken, die gewenscht werd, zou zijn verzekerd. Nu dit evenwel niet is geschied, wensch ik er de aandacht op te vestigen, dat de gebouwen toch staan onder het beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid en als zoodanig rust op mij de plicht om voor den goeden staat dier gebouwen te waken. Ik erken, dat alles wat aan deze gebouwen geschiedt, van het hoogste belang is, omdat men ze ongeschonden wenscht te houden. Om die reden gaf ik er mijne volle instemming aan dat ook voor de gewone onderhoudswerken, voor de minste werkzaamheden aan deze gebouwen, eene commissie zou gehoord worden, opdat men zooveel mogelijk waarborgen zoude hebben dat geene werkzaamheden worden uitgevoerd, die later betreurd zouden moeten worden.

Ligt het nu in de bedoeling van den geachten afgevaardigde, die dit punt ter sprake bracht, dat het noodig zou zijn voor elke werkzaamheid voor de meest gewone onderhoudswerken aan de gebouwen het advies van het Departement van Binnenlandsche Zaken te vragen, dan moet ik daartegen bedenkingen aanvoeren.

Op die wijze is het beheer van die gebouwen niet te voeren. Het gaat niet aan, wanneer de commissie een advies heeft gegeven, weder het advies te vragen van een ander Departement, dat omtrent dat punt andere inzichten kan hebben, welke inzichten weder zouden moeten worden gebracht bij de commissie, die als adviseur voor het Departement van Waterstaat Handel en Nijverheid optreedt. Op die wijze zouden de voorstellen en adviezen steeds heen en weder gestuurd worden zonder einde, ten gevolge waarvan de gebouwen inmiddels schade zouden lijden.

Wat de gewone onderhoudswerken betreft, moet er ongetwijfeld gehandeld worden en ik behoud mij voor dat te doen waar het noodig is.

Heeft de geachte afgevaardigde echter het oog gehad op meer omvangrijke herstellingen, in den regel „restauratien" genoemd, dan wensch ik mij te bepalen tot de opmerking, dat voor het oogenblik de uitvoering van dergelijke werken nog niet aan de orde is; deze behoeven, eer zij tot uitvoering kunnen komen, eene lange en zorgvuldige voorbereiding. De commissie heeft eene uitnoodiging ontvangen, zooals uit de mededeeling in de Memorie van Antwoord blijkt, om ook het vereischte onderzoek in te stellen dat vooraf moet gaan aan het opmaken van een plan van restauratie. Een dergelijk meer omvangrijk werk zal ook niet tot uitvoering kunnen komen zonder bij deze Kamer te zijn aanhangig gemaakt. Ik meen mij daarom voor het oogenblik dienaangaande van elke verdere mededeeling te kunnen onthouden.

De heer DE BEAUFORT (Wijk bij Duurstede): Mijnheer de Voorzitter Het is buiten quaestie dat het beheer der bedoelde gebouwen moet blijven bij het Departement van Waterstaat; dit werd verleden jaar uitgemaakt. Er bestaat echter een verschil tusschen den Minister en mij over de quaestie of de thans voorgenomen werken behooren tot gewone of tot buitengewone werken; over die quaestie kan men lang twisten, evenals bij eene begrooting over de vraag wat gewone, wat buitengewone uitgaven zijn.

Wanneer wij, ik zou haast zeggen jaren achtereen aan een van de belangrijkste gedeelten dezer gebouwen hooge steigers, tot het dak reikende, hebben opgemerkt, dan kan men bezwaarlijk die herstelling tot het gewone onderhoud reekenen, en zulks te minder wanneer het een zeer ouden muur geldt, dateerende uit den graaflijken tijd en waarbij dus elk breken ernstige gevolgen kan hebben, en dan gaat het toch niet aan in deze van gewone onderhoudswerken te spreken.

In aanmerking genomen de groote historische waarde van deze monumenten acht ik het gevaarlijk dat deze Minister het advies eener commissie schuift in de plaats van dat van het Departement van Binnenlandsche Zaken.

Ik meen, en ik herhaal dit met nadruk, dat de Minister zich moet houden aan den *modus vivendi*, die verleden jaar door het votum dezer Kamer is tot stand gekomen, dat wil zeggen, dat aan de belangrijke historische gebouwen, op het Binnenhof niet gewerkt mag worden dan na ingewonnen advies van het Departement van Binnenlandsche Zaken.

De heer VAN DER SLEYDEN, Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb getracht duidelijk te spreken, maar ik schijn niet duidelijk te zijn verstaan. Ik heb onderscheid gemaakt tusschen hetgeen moet geschieden tot instandhouding van de gebouwen en de werkzaamheden die eene restauratie dier gebouwen in zich sluiten.

Er is geen sprake van om door gedeeltelijke restauratie iets anders

te scheppen dan er thans is; ik zou dit zeer ondoelmatig achten en er nimmer mijne goedkeuring aan hechten. Ik voorzie dat het wenschelijk is eene flinke algemeene restauratie van die gebouwen onder handen te nemen, in verband met de bestemming die men aan die gebouwen wil geven of laten behouden; maar in afwachting dat de ontwerpen daarvoor gereed zullen zijn en tot uitvoering zullen kunnen komen, is er niet anders te doen dan wat strekt om den ondergang te voorkomen. Daar ik bijgestaan werd door eene commissie van deskundigen, die mij zeker bij deze zaak van grondig advies kunnen dienen, meen ik dat het wenschelijk is aan de werkzaamheden die noodig zijn, uitvoering te geven. Geschiedde dit niet, dan zou men, al correspondeerende, de zaak laten zooals zij is, tot groot nadeel van de gebouwen die het geldt.

De beraadslaging wordt gesloten en *onderart.* 118 zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

AANWINST DER BIBLIOTHEEK.

De lang gewenschte verandering is eindelijk gekomen en de Bibliotheek gaat een betere toekomst te gemoet. De Bibliothecaris acht zich gelukkig, nu hij zijne taak aan andere handen over mag geven; niet omdat die taak zelve hem te zwaar viel of onaangenaam was, maar omdat hij bij gebrek aan genoegzame localiteit niet in staat was die naar behooren te vervullen. Jaar op jaar heeft hij zijn verslag met denzelfden noodkreet aangevangen, jaar in jaar uit op hetzelfde aanbeeld gehamerd, menigeen, wellicht iedereen met die oude, lang bekende klaagtoonen verveeld; maar niet vruchteloos. Het blijkt alweder: de aanhouder wint, en wie iets verkrijgen wil, moet volharden. Met de hier volgende reeks van ingekomen werken neemt hij qualitate qua zijn afscheid, onder dankbetuiging voor het geschonken vertrouwen, waaraan hij echter zoo gebrekkig heeft kunnen beantwoorden. De lezer zal wel zoo goed wezen zijne verbeelding ter hulp te roepen en deze lange lijst te beschouwen als een langen juichtoon, niet slechts over een zoo rijke aanwinst, maar ook over een zoo gelukkige verandering.

1. *Limburg's Jaarboekje*, II, 2 en 3 afl. III, 1, 2, 3, 4 en 5 afl. IV, 1, 2, 3 en 4 afl.

2. Vijf afleveringen van het maandschrift *Zonneschijn*, bevattende Christiaan Huygens † 8 Juli 1695.

3. Feestnummers van de *Residentiebode*, uitgegeven bij gelegenheid van het gouden jubelfeest der Vereeniging van de H. Vincentius van Paulo in Nederland, den 23n Juli 1896.

4. *Jaarverslag der Vereeniging Oud-Dordrecht 1895—1896.* Geschenk der genoemde Vereeniging.

5. *Catalogus* der Boeken en stukken, voor een deel afkomstig van de voormalige commissie voor de statistieke beschrijving der provincie Groningen, die zich bevinden in de boekerij, verbonden aan het Bureau voor statistiek ter Provinciale Griffie van Groningen. Bij E. Verwer & Co., Winschoten.

6. *Constantijn Huygens*, door C. Gijsberti Hodenpijl. (Met Portret). Overgedrukt uit *Het Leeskabinet* van Aug. 1896. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

7. Twee afleveringen van *Eigen Haard* (18 en 25 Juli 1896), bevattende een artikel: *Jacob Swart.* Door H. Dyserinck. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

8. *A la Recherche des Papiers de Descartes.* (Pour le 3e centenaire de sa naissance). Cenference par Charles Adam, Doyen de la Faculté des Lettres de Dijon (31 Mars 1896), Dijon, J. Berthoud, Rue Bossuet 15. 1896.

9. *Mededeelingen en Discussiën over den vloed van 1 Nov. 1570.* Overgedrukt uit de Notulen der Vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs van 11 Februari 1896.

10. *Luigi de Cornaro, de Honderdjarige.* Een vijfde Singulier. door Dr. R. Krul. Geschenk van den schrijver, bestuurslid der Vereeniging.

11. *Levensbericht van Antonius Marinus van Lommel, S. J.* door J. H. Hofman. Overgedrukt uit de levensberichten van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden. Van den schrijver.

12. *Elisabeth Musch*, door M. G. Wildeman, Amersfoort, Firma A. H. Van Kleef. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

13. *Verslag* over den toestand der Koninklijke Bibliotheek in het jaar 1895.

14. *Wegwijzer door 's Gravenhage's straten* en vermelding van oorsprong van stratennaam, van personen naar wie sommige dier straten zijn genoemd enz. Met Plattengrond van 's Gravenhage. Tweede vermeerderde en verbeterde druk. Bewerkt en uitgegeven door J. van der Schouw [1]) 's Gravenhage 1896. Geschenk van den uitgever.

15. *Haagsch Jaarboekje 1897.*

16. *Catalogus* der Bibliotheek van het Stedelijk Museum te Alkmaar. Eerste gedeelte. 1896.

17. *De Heerlijkheid Zeelhem en de Huygensen*, door H, J. Allard. Overgedrukt uit de studiën op Godsd. Wetensch. en Letterk. Gebied. XXIX jaarg. dl. XLVII. Geschenk van den schrijver, Corresp. lid der Vereeniging.

18. *De Bouwmeester van Hofwijck*, en een photographie van het huisje van Spinoza te Rijnsburg. Geschenk van den schrijver, den Heer Th. Morren, werkend lid der Vereeniging.

19. *Geschiedenis van de Doopsgezinde Gemeente te 's Gravenhage* door G. ten Cate. Overgedrukt uit de «Doopsgezinde Bijdrage,» Jaargang 1896. Van den Schrijver.

20. *Arenlezing*, door Dr. A. S. Kok. Overgedrukt uit «Noord en Zuid.» Geschenk van den schrijver.

21. *Voyage en Hollande et dans le Midi de l'Allemagne sur les deux rives du Rhin, dans l'été d'1806.* Par Sir John Carr enz. Traduit de l'anglais par Madame Keralio-Robert. A Paris, chez Léopold Collin 1809.

---

[1]) In het Verslag der Bibliotheek van het voorgaande *Jaarboekje* (1897) bladz. 62 no. 19 staat als uitgever van de *Geïllustreerde Gids* vermeld: J. v. d. Scherm. Dit moet wezen: J. van der Schouw.

22. *Memoires pour servir a L'Histoire de Hollande et des autres Provinces Unies etc.* Par Messire Louis Aubert, Chavelier, Seigneur de Maurier. A Paris, chez Jean Villette MDCLXXX.

23. *Lijckredenen en Gedichten*: Begrijpende de Afkomst, 't Leven, voornaamste Daden en 't afsterven van zijn Hoogheijdt Frederyck Henrijck enz. 't Amsterdam. Bij Nicolaas van Ravesteyn op St. Anthonis Marckt 1648.

24. *Wilhem de Derde*, door Godts genade koning van Engelandt, Schotlandt, Vrankrijk en Ierlandt. Beschermer des Geloofs enz. enz. enz. In Heldendicht beschreven door L. Rotgans. Tweede Druk te Amsterdam, bij Francis Halma 1710.

25. *Aan Neerlands Koningin*, door W. J. Hofdijk. (Gedicht). Utrecht C. v. d. Post jr. 1879.

26. *Constantinopel--Scheveningen*. Uitgegeven ten voordeele der slachtoffers van de aardbeving te Constantinopel en den storm te Scheveningen, door H. J. W. Becht te Amsterdam 1895.

Al de laatstgenoemde nummers zijn geschenken van den Heer M. G. Wildeman, werkend lid der Vereeniging.

27. *Iets over de Valkenvangst in de 17e eeuw*, door A. J. Servaas van Rooyen. Overgedrukt uit «Album der Natuur.» Geschenk van den schrijver, President der Vereeniging.

28. *Menno David, Graaf van Limburg Stirum*, Oud-Minister van Oorlog, oprichter van den anti-dienstvervangingsbond. Herdacht door F. de Ras, Luitenant-Kolonel der Huzaren. (Niet in den handel)'s Gravenhage, Gebroeders J. en H van Langenhuyzen 1891.

29. *Korte Handleiding* ter bezichtiging der verzameling van zeldzaamheden in het Koninklijk Kabinet op het Mauritshuis te 's-Gravenhage door A. A. van de Kasteele, Directeur. Te 's-Gravenhage, bij A. H. Bakhuyzen, Boekverkooper van Z. M.

Beide laatste nummers zijn geschenken van den Heer H. Schultink, buitengew. lid der Vereeniging.

30. Verslag van de werkzaamheden der vereen. *Fléhité* gedurende het jaar 1896. Amersfoort 1897. Geschenk der genoemde Vereen.

31. Vier nummers van het *Bouwkundig Weekblad* (46, 47, 48 en 50 — 1896). Bevattende: Overzicht van de Geschiedenis van Delft en van zijne belangrijke gebouwen. Door M. A. C. Hartman, Gemeente architect van Delft. Geschenk van den schrijver.

32. Vier nummers van *De Nederlandsche Tourist*. Toegegezonden door Lissone en Zoon.

33. Een nummer van *Wereldkroniek* (2 Mei 1896) met een artikel: Elchanon Verveer door M. H. Pimentel. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

34. Twee nummers van *Eigen Haard* (29 Febr. en 7 Maart 1896) bevattende: *Het huwelijk van Constantijn Huygens, den zoon van Constanter.*

35. Nog twee nummers van hetzelfde tijdschrift, (18 en 25 Juli 1896) bevattende: *Jacob Swart*, door H. Dyserinck. Van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

36. Een nummer van *Wereldkroniek*, met een artikel: *De aanneming en bevestiging van Hare Majesteit, de Koningin Wilhelmina.*

37. *Duinoord te 's-Gravenhage.* Plaatwerk en platte gronden. Zeer fraai uitgevoerd. Een geschenk van de bouwcommissie.

38. *Voorheen en thans.* De brand van het Ministerie van Marine, door B. G. van der Hegge Zijnen. Overgenomen uit het Dagblad van Zondag 31 Jan. en Maandag 1 Febr. 1897. Geschenk van den schrijver.

39. *Jaarboekje* voor Onroerende Goederen te 's-Gravenhage, voor het jaar 1897. Onder redactie van Lodewijk Simons, Architect en A. Limburg, Ambtenaar b/d. Centrale Commissie voor de statistiek. 's-Gravenhage, Haagsche boekhandel- en Uitgevers-Maatschappij. 1897.

40. *Verslag* van de commissie van bestuur van het Provinciaal Museum van Oudheden en Geschiedkundige Voorwerpen te Drenthe aan de Gedeputeerde Staten over 1896. Geschenk van genoemde commissie.

41. Twee afleveringen (Jan. en Febr. 1897) van het maandschrift *Zonneschijn*, bevattende een artikel: Johan de Witt, de grondlegger der Levensverzekerings-wetenschap in Nederland (met portret); door A. J. Servaas van Rooyen. Geschenk van den schrijver, president der Vereeniging.

42. *Pleiziertogtje van Dirk Verpoozen met zijne vrouw en dochter* van Rotterdam naar de feesten te 's-Gravenhage, ter gelegenheid van den 18n verjaardag van Z. K. H. den Prins van Oranje enz. 's-Gravenhage, M. M. Couvée, 1858. (Een gedicht.)

43. *De Natie 15 November 1830.* Door Gijsbert Karel Grave van Hogendorp. 's-Gravenhage bij A. Kloots, Pooten no. 165.

44. *Toewijding aan de vereeniging: Het Metalen Kruis.* (Een gedicht.)

De drie laatste nummers zijn geschonken door den Heer M. G. Wildeman, werkend lid der Vereeniging.

45. *Margaretha van Oostenrijk*, een woord over de goevernante en haar geslacht. Overgedrukt uit *De Tijdspiegel*, 1897. Geschenk van den schrijver, den heer Dr. R. Krul, bestuurslid der Vereen.

46. *Verslag* van de Commissie van Beheer over de verzameling van Geschied- en Oudheidkundige Voorwerpen te 's-Gravenhage over het jaar 1896. Geschenk van genoemde commissie.

47. *Aanvullingen en Verbeteringen voor de Geschriften van James de Fremery.* 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff. Geschenk van den schrijver.

48. *Jaarverslag der vereeniging Oud Dordrecht, 1895—1896.* Geschonken door den heer H. de Voogd van Straaten, werkend lid der Vereeniging.

49. *Physiologie van den Haag door een Hagenaar.* Geillustr. door H. F. C. ten Kate. 's-Gravenhage bij K. Fuhri, 1843. Geschenk van den heer M. G. Wildeman, werkend lid der Vereeniging.

50. *'s-Gravenhage omstreeks 1400*, door J. W. de Jongh. Overgedrukt uit *Het Vaderland* van 27 en 28 Mei en 3 en 5 Juni, nos. 124, 129, 131. Geschenk van den schrijver, werkend lid der Vereeniging.

51. *Jan Evertsen, de Rotterdamsche vaster en waker.* Een vijfde singulier. Door Dr. R. Krul. Overgedrukt uit de *Tijdspiegel*, 1897. Geschenk van den schrijver, bestuurslid der Vereeniging.

52. *Jean-Frederick Helvetius et sa famille* par le Dr. R. Krul à La Haye (Hollande). Geschenk als boven.

53. *Verslag* over den toestand der Koninklijke Bibliotheek over het jaar 1896.

54. *Catalogus* der tentoonstelling ter herinnering van den 300-jarigen geboortedag van Constantijn Huygens.

55. *Catalogus* der Bibliotheek van het Departement van Justitie: eerste en tweede deel en eerste vervolg.

56. Drie nummers van *Eigen Haard*, 6, 13 en 20 Nov. 1897, bevattende *Vreugde bedrijven in 's Gravenhage bij de electie van Prins Willem IV tot stadhouder, nu 150 jaar geleden*, door A. J. Servaas van Rooijen en *De Leprozen in Den Haag*, door denzelfden schrijver. Geschenk van den schrijver, president der Vereeniging.

Verder eenig plaatwerk, o. a. de plechtige begrafenis van Z. M. Willem III, Koning der Nederlanden enz., geschonken door den heer K. A. M. ridder de van der Schueren, nummers van verschillende dagbladen, tijdschriften enz. enz.

Dankbaar voor de geschonken gaven blijft de Bibliotheek zich voortdurend in ieders gunst en welwillendheid aanbevelen.

P. ZWART.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN DE

Vereeniging „DIE HAGHE"

voor 1898.

DONATRICE.

Hare Majesteit de KONINGIN-REGENTES.

DONATEUR.

Mr. C. P. D. PAPE, lid van den Gemeenteraad.

EERELEDEN.

Mr. S. VAN HOUTEN, Oud-Minister.
A. L. H. ISING, Letterkundige.
J. ISRAËLS, Kunstschilder.
J. KUYPER, Oud-Rijksontvanger.
Jhr. Mr. Th. H. F. VAN RIEMSDIJK, Algemeen rijks-archivaris.
J. G. SMITS, Kunstschilder.
Jhr. Mr. V. E. L. DE STUERS, Referendaris bij het Departement van Binnenlandsche Zaken.

BESTUUR.

Jhr. Mr. B. Ph. DE BEAUFORT, Burgemeester van 's-Gravenhage, Eere-Voorzitter.
A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, Voorzitter.
Th. MORREN, Secretaris.
Mr. A. E. H. GOEKOOP, Penningmeester.
C. F. GIJSBERTI HODENPIJL, Bibliothecaris.
L. J. J. HAGERAATS.
Dr. R. KRUL.
Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER SCHUEREN.
W. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG.
P. ZWART.

WERKENDE LEDEN.

B. P. AALBERSE, Professor aan het Seminarie Hageveld.
Mr. C. BAKE, Referendaris bij den Raad van State.
F. DE BAS, Gepensioneerd Kolonel.
W. J. M. DE BAS, Notaris.
Mr. W. H. DE BEAUFORT, Minister van Buitenlandsche Zaken.
Jhr. Mr. C. H. BEELAERTS VAN BLOKLAND, Gemeente-Ontvanger.
J. W. H. BERDEN, Architect.
Mr. A. J. E. A. BIK, Advocaat en procureur.
M. G. DE BLOEME, Administrateur bij het hoofdbestuur der posterijen en telegraphie.
Dr. T. H. BLOM COSTER.
W. J. BOLDERMAN, Secretaris van het algemeen armbestuur.
Mr. Th. L. M. H. BORRET, Notaris en lid van den Raad van State.
Dr. M J. BOUVIN.
Mr. L. A. M. A. DE BRUIJN.
P. A. DE BRUIJN, Pastoor te Loosduinen.
Mr. A. H. H. VAN DER BURGH.
P. J. VAN DER BURGH, Lid van den Gemeenteraad.
Mr. C. J. E. Graaf VAN BIJLANDT, Lid van de 2e Kamer der Staten Generaal.
F. CALAND, Adjunct-Commies bij het Rijks-Archief.
J. F. M. CONRAD, Lid van de 2e Kamer der Staten Generaal.
J. H. CORONEL, Penningkundige.
J. T. CREMER, Minister van Koloniën.
A. J. VAN DELDEN, Directeur der Teeken-academie.
G. VAN DIESEN, Oud-Hoofdinspecteur van den Waterstaat.
J. D. DIETZ, Notaris.
Mr. W. DOLK, Lid van den Gemeenteraad.
Dr. H. J. DE DOMPIÉRRE DE CHAUFEPIÉ, Directeur van het Kon. Penningkabinet.
Dr. G. J. DOZY, Leeraar bij het middelbaar onderwijs.
R. H. DRIESSEN, Gepensioneerd Officier.
W. C. VAN DUSSELDORP, te Hilversum.
Mr. H. J. DIJCKMEESTER, Secretaris-Generaal aan het Departement van Binnenlandsche Zaken.
P. C. EVERS, Lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland.
Jhr. Mr. T. E. J. VAN EIJSINGA.
J. DE FREMERIJ, te 's-Gravenzande.
J. F. L. FROWEIN, Architect.
J. H. L. F. VAN FRANCK, Secretaris der kanselij der Nederl. orden.

Dr. F. van Gheel Gildemeester, Predikant.
Jhr. P. O. H. Gevaerts van Simonshaven, Hofmaarschalk van wijlen H. M. de Koningin en Wethouder.
A. P. Godon, Oud-Wethouder.
Mr. A. E. H. Goekoop.
B. Goldbeck, Directeur Generl. der Mij. Zeebad Scheveningen.
J. J. Graaf, Deken en pastoor te Ouderkerk a/d Amstel.
J. de Graaf, Professor aan het Seminarie Hageveld.
L. H. de Grijs, Gepensioneerd kapitein O. I. L.
C. F. Gijsberti Hodenpijl, Bestuurslid van het Gen. Heraldisch Genootschap »de Nederl. Leeuw."
R. L. de Haes Jr., Ambtenaar op het Departement van Marine.
L. J. J. Hageraats, Rector van het R. K. Weeshuis.
L. Hardenberg.
Mr. C. M. A. Hartman, Oud-Commies a. h. Dep. van Justitie.
W. A. Hattinga Raven, Emeritus Predikant.
J. J. ten Have, Hoofd eener gemeenteschool.
Mr. J. E. Heeres, Hoogleeraar aan de Ind. Instelling te Delft.
C. Henny, Dir. Ass. M. «de Nederlanden».
Mgr. J. Th. A. Heijligers, Kanunnik, deken en pastoor der St. Jacobskerk, geheim Kamerheer van Z. H. den Paus.
D. F. van Heijst, Letterkundige.
Jhr. J. P. E. Hoefft van Velsen, Intend. der Koninklijke paleizen.
J. Hoogwerf, Directeur der Openbare Reiniging.
J. Huygens, Gepensioneerd kapitein en Kunstschilder.
W. J. Huijgens, Comm. in effecten.
M. Hijmans van Wadenoijen, Lid der Prov. Staten van Z.-H.
W. P. H. Jansen, Professor aan het Seminarie Hageveld.
W. C. Jeltes, oud-districts-commissaris N. W. I.
J. W. de Jongh, Hoofd eener gemeenteschool.
P. de Josselin de Jong, Kunstschilder.
Mr. Th. H. der Kinderen, Oud-lid van den Raad van N.-I.
J. C. Klinkenberg, Kunstschilder.
Mr. J. D. H. Kraeutler, onder-bibliothecaris der Kon. bibliotheek.
Dr. R. Krul.
A. Labouchere, Directeur der plateelbakkerij te Delft.
W. M. C. Langlois van den Bergh, 1e Luit. bij het Regiment Grenadiers en Jagers.
W. B. van Liefland, Lid van den Gemeenteraad en architect.
J. H. Lintz, Adm. der goederen v. Z.K.H. Prins Albrecht van Pruisen.
F. B. Löhnis, Inspecteur van het landbouwonderwijs.
P. Louwerse, Letterkundige.

J. MARGADANT, Hoofdcommies aan het Depart. van Waterstaat.
Mr. P. H. P. VAN MARLE, Advocaat en Procureur.
W. D. J. VAN MEETEREN BROUWER, Administrateur.
Dr. J. MENDELS, Leeraar te Sappemeer.
H. W. MESDAG, Kunstschilder.
Mr. P. A. N. S. VAN MEURS, Adjunct-Archivaris v. h. Rijks-Archief.
J. H. A. MIALARET, Directeur v/h Museum van Kunstnijverheid.
N. MOLENAAR, Architect.
Th. MORREN, Ambtenaar aan het Rijks-Archief.
M. MOUTON, Boekdrukker en Uitgever.
J. C. VAN DER MUELEN, Voorzitter van het Gen. Her. Genootschap „de Nederl. Leeuw."
J. MUTTERS, Architect.
J. J. VAN NIEUKERKEN, Architect.
Dr. L. OVERMAN, Secretaris der Synode der Ned. Herv. Kerk.
Mr. J. G. PATIJN, Adv. Generaal bij den Hoogen Raad.
C. H. PETERS, Rijksbouwmeester.
F. J. G. TEN RAA, Kapitein bij den Staf der Infanterie.
R. P. A. VAN REES, oud-officier der Marine.
P. DU RIEU Fz., Ingenieur.
Mr. L. M. ROLLIN COUQUERQUE, Adjunct-Commies bij het Depart. van Oorlog.
A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN, Gemeente-Archivaris, en Directeur van het Gemeente-Museum.
J. A. ROYER, Commies bij het Dep. van Binnenlandsche Zaken.
Jhr. D. RUTGERS VAN ROZENBURG, Secretaris van den Hoogen Raad van Adel.
E. H. RIJKENBERG, Professor aan het Seminarie Hageveld.
A. J. H. VAN RIJN, Lid der Kamer van Koophandel.
D. F. SCHEURLEER, Bankier.
F. SCHIPHORST, Jnr. student te Schiedam.
W. C. SCHÖNSTEDT, 1e Luitenant Reg. Grenadiers en Jagers.
Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER SCHUEREN, Raadsheer in het Gerechtshof.
Jhr. Mr. J. H. HORA SICCAMA, Oud-Referendaris bij het Depart. van Buitenlandsche Zaken.
R. A. W. SLUITER, Lid der Prov. Staten van Zuid-Holland.
Jhr. L. M. A. VON SCHMID, 1e luit. b/h. Reg. Grenadiers en Jagers.
A. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, Directeur van het Huis-Archief en de Bibliotheek van H. M. de Koningin.
W. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG, Volontair aan het Gemeente-archief.

Mr. J. van Someren Brandt, Directeur van het Gem.-Museum te Amsterdam.
A. C. Sommer, Decoratieschilder.
Mr. O. W. Star Numan, Griffier van de 1e Kamer der Staten Gen.
H. T. van Steeden.
W. P. van Stockum Jr., Boekhandelaar.
Jhr. C. H. C. A. van Sypesteijn, Oud-Rentm. van het Kroondomein.
T. Tal, Opperrabbijn.
R. Tissot, Oud-Burgemeester, te Arnhem.
Mr. W. N. C. Baron van Tuyll van Serooskerken, Burgemeester van Voorburg.
Mr. H. A. van de Velde, Burgemeester van Loosduinen,
Ph. Verhagen Metman, Burgemeester van Rijswijk.
H. de Voogd van der Straaten, Boekhandelaar.
Mr. F. H. A. von Weckherlin.
L. Wichers, Schoolopziener in het arrondissement Delft.
M. G. Wildeman, Adjunct-Archivaris te Haarlem.
W. E. A. Wüppermann, Kolonel der Huzaren.
Y. Ykema, Hoofd eener gemeenteschool.
Dr. P. Zeeman, Hoogleeraar te Delft.
Ph. Zilcken, Kunstschilder.
Mr. R. Baron van Zuylen van Nyeveld, Burgem. van Wassenaar.
G. E. V. L. van Zuylen, Gepensioneerd Kolonel O. I. L.
P. Zwart, Rector van het R. K. Ziekenhuis.

BUITENGEWONE LEDEN.

H. C. F. L. Aalbertsberg, Arts.
Mr. J. Addink, Advocaat-Procureur en plaatsv. Kantonrechter.
V. G. E. Ahn, Hoofdcommies aan het hoofdbestuur der posterijen en telegraphie.
J. F. J. Andreoli.
J. A. C. Apol, Kapitein bij het Regiment Grenadiers en Jagers.
J. C. Arnoldy, Stationchef der H. IJ. Sp. Mij. te 's Gravenhage.
S. Arriëns te Delft.
F. L. G. d'Aumerie, Candidaat-notaris.
H. E. de Baan, Architect te Scheveningen.
J. Banga.
Mr. P. M. Beelaerts van Emmichoven.
T. T. H. E. van Benthem van den Bergh.
R. F. C. Baron Bentinck van Schoonheten, Commies der posterijen.
Jhr. J. B. D. van den Berch van Heemstede, Lid van de 2e Kamer der Staten Generaal.

Jhr. Mr. Laurens van den Berch van Heemstede, Oud-lid der Provinciale Staten van Utrecht.
Mr. J. B. van Berckel, Lid van den Gemeenteraad.
Dr. P. Berends.
G. G. W. van den Bergh, Regent van het R. C. Ziekenhuis.
W. H. Bierman, Luit. kolonel, plaatselijk commandant.
Jhr. A. J. H. L. Binckhorst tot den Binckhorst.
J. Binnendijk, dirigeerend officier van gezondheid.
C. Blanckenhagen.
S. Bleeker, Professor aan het Seminarie Hageveld, te Voorhout.
V. Bogaers.
J. C. A. Bos Sulpke, 1e luitenant der infanterie.
M. J. van Bosse, Gep. directeur der openbare werken in N. O. I.
J. C. Bouman, Administrateur der registratie en domeinen.
Jhr. L. C. van den Brandeler, Kapitein bij den generalen staf.
H. A. le Bron de Vexela, Kapitein bij het Reg. Gren. en Jagers.
J. L. le Bron de Vexela, Lid der Algemeene Rekenkamer.
Jhr. J. E. von Bülow, Commies der Posterijen.
J. F. M. Busch, Kapelaan der St. Jacobskerk.
E. M. A. Bijleveld, Gepensioneerd majoor.
D. J. van Bijsterveld Jr.
J. J. van Bijsterveld.
P. L. C. de Charro.
Jhr. J. A. W. L. Cornets de Groot van Kraaijenburg.
M. M. Couvée Jr., Directeur van de Koninklijke Bazar.
F. H. Crans, Ambtenaar ter Gemeente-secretarie.
S. B. Criellaert.
J. M. J. Cuypers, Pianofabrikant.
Jhr. Mr. A. von Daehne van Varick.
Mr. P. Deketh, Oud-assistent-resident.
Mej. P. Delprat.
G. Dirkzwager, Consul van Engeland te Maassluis.
J. J. Doffegnies.
G. C. Drabre.
A. van der Drift.
Mr. Th. G. van Eck, Directeur der Mij. Geldbelegging.
J. W. Enschedé, Bibliothecaris te Haarlem.
H. L. Enthoven HLz.,
J. van Erven Dorens, Pastoor der Kerk v. h. H. Hart van Jezus.
G. Eschauzier.
G. A. Franses.
Jhr. Mr. C. H. C. Flugi van Aspermont.

Jhr. P. von Fisenne, Wethouder te Rijswijk.
D. Francken te Le Vésinet bij Parijs.
J. P. Gallenkamp, Pastoor te Poeldijk.
F. L. Geldmaker Jr.
H. P. Gerritsen, Directeur der Batjan-Maatschappij.
Jhr. D. R. Gevers Deynoot, Gepensioneerd Kapitein.
Jhr. D. de Graeff, Oud-Minister residt.
Mevr. de Wed. Greve, geb. Snellen.
C. de Gruyter, R. C. priester te Vogelenzang.
G. H. J. Gijsberti Hodenpijl, 2e Luitenant der Infanterie.
J. C. Gijsberti Hodenpijl van Hodenpijl, Gep. Majoor der Genie.
Jonkvr. S. C. de Gijselaar.
C. A. Hammer, Pastoor te Hillegersberg.
Mr. E. Hanlo, Advocaat en Procureur.
M. A. C. Hartman, Gemeente-architect te Delft,
J. C. van Hattum van Ellewoutsdijk, Lid van de Provinciale Staten en van den Gemeenteraad.
Jhr. J. van Heemskerck van Beest, 1e luitenant.
M. Henriquez Pimentel, Adviseur bij het Departement van Binnenlandsche Zaken.
Mej. S. C. Heppener.
Mr. C. J. A. Heijdenrijck, Lid van den Raad van State.
D. A. van Heijst, Student a/d. Polytechnische school te Delft.
H. G. Hoefhamer.
Jkvr. C. van Hogendorp,
Jhr. Mr. Hooft Graafland, Wethouder te Rijswijk.
M. J. ten Houte de Lange.
P. J. van Houten.
W. H. M. Huart, Hoofd-commies bij het Depart. van Marine.
Mr. U. H. Huber, Lid van den Raad van State.
J. K. Huijsinga te Amsterdam.
Mr. J. M. Hijmans, Advocaat en Procureur.
H. W. Iserief, Lid der Kamer van Koophandel.
L. Iserief.
G. A. N. Th. Jansen van Afferden, Hoofdcommies bij het Dep. van Justitie.
J. R. Jedeloo.
C. J. de Jong, Gepensioneerd Kapitein-Luit. ter zee.
W. de Jong, Architect.
C. J. Juffermans, Secretaris van Z. D. H. den Bisschop van Haarlem.
H. A. Just de la Paisières, Candidaat-Notaris.
I. H. Kann, Bankier.

C. P. J. KEISER, Adjunct-commies hoofdbest. der post. en telegr.
A. J. A. VON KELLNER, Oud-Zeeofficier.
G. L. KEPPER, Schoolopziener.
A. O. VAN KERKWIJK, Ambtenaar aan het Kon. Penning-Kabinet.
F. M. K. KERSBERGEN, Kapelaan der Cathedrale Kerk te Haarlem.
Mr. C. H. P. KLAVERWIJDEN, Notaris te Leiden.
Jhr. Mr. R. A. KLERCK.
Mr. A. L. C. KLEIJN.
W. C. P. VAN KLEEF.
Mevr. de Wed. KNOOTE.
A. A. KNUIJVER, Voorzitter der Kamer van Koophandel.
C. P. KOENE, 1e luitenant bij het Reg. Grenadiers en Jagers.
Mr. H. J. KOENEN, Advocaat, Secretaris van het Gen. Her. Gen. „de Nederlandsche Leeuw".
Mevr. de Wed. DE KONING KNIJFF, geb. VAN BROEKHUIZEN.
J. E. M. KROS, Adviseerend Directeur der Gemeente-Gasfabriek.
C. KRULDER.
H. A. Th. H. DE KRUIJFF, Pastoor te Rijswijk.
E. A. M. VAN DER KUN, Lid van de 2e Kamer der Staten Generaal.
J. W. M. VAN DER KUN, Jur. student.
Mr. A. F. A. LEESBERG, Notaris en lid van den Gemeenteraad.
V. J. J. M. LEESBERG, Pastoor te Limmen.
P. J. M. VAN LEEUWEN.
P. LENSVELT.
C. L. LEVOIR.
Mej. B. LEVYSSOHN NORMAN.
Th. VAN LILAAR, Ritmeester bij het 3e Reg. Huzaren.
H. W. VAN LOON JR.
Mr. C. S. J. VAN MAANEN, Advocaat-generaal bij den Hoogen Raad.
C. MAAT, Pastoor der St. Willebrordus kerk.
K. G. VAN DER MANDELE, Kapitein Reg. Grenadiers en Jagers.
Dr. C. G. MANSVELT, Oud-Officier van Gezondheid.
Jhr. P. H. A. MARTINI BUYS, Ingenieur.
J. W. MENSO, Ambtenaar ter Secretarie te Voorburg.
W. MEIJER.
J. A. J. M. MEIJLINK, Lid van het R. K. Parochiaal armbestuur.
W. J. C. MOENS te Lymington.
M. P. J. MÖLLMANN, Secret. van Z. D. H. den Bisschop van Haarlem.
E. L. J. MONCHEN.
H. J. MONDT, Architect.
Mr. J. P. R. N. DE NERÉE VAN BABBERICH, Lid v. d. Raad van State.
Mevr. de Wed. L. NICOLSON, geb. MARGADANT.

Mr. C. F. J. van Niekerken.
C. Noordendorp, Notaris.
H. C. M. Oldenkott Gueding, Ambtenaar b/h. Dep. van Finantiën.
G. H. L. van Oordt.
J. W. Opstelten, Oud-Officier der Artillerie.
J. J. Oudewater, Kapelaan der St. Jacobskerk.
H. G. van Oven, Directeur der Deli-Batavia Mij.
W. G. Pauwels, Candidaat-Notaris.
E. Penn, Bankier.
M. T. Philips, Beeldhouwer.
Mr. A. A. de Pinto, Lid van den Hoogen Raad der Nederlanden.
A. J. Prager, Oud-Officier.
F. P. J. Quant.
L. U. Rengers van Naarssen.
H. van Reijerdam, Ambtenaar bij het Depart. van Finantiën.
Jhr. Mr. W. Roëll, Hoofdcommies ter Gemeente-secretarie.
L. C. A. Rombach, Gepensioneerd Kolonel.
J. M. Roozenburg.
M. C. D. van Rijen, Gepensioneerd Kolonel.
H. Rurup.
E. M. S. van Santen, Lid der Kamer van Koophandel.
Th. P. C. Sarter, Pastoor te Haarlemmermeer.
J. B. Schiphorst, Kassier te Schiedam.
Mevr. de Wed. Schluiter, geb. van Spengler.
A. W. Scholte, Pastoor der St. Josephskerk.
P. J. Schretlen.
A. Schreul R. K. Priester en Rector te Tubbergen.
H. Schultink. Oud-officier en hoofdcommies bij den Geneeskundigen dienst der landmacht.
W. H. Schuurman, Gemeente-ontvanger te Rijswijk.
D. H. Senator, Notaris.
J. A. Senator.
Th. A. A. Simonis.
L. Simons, Architect.
J. J. Sluiter, 1e luitenant bij het Reg. Grenadiers en Jagers.
P. A. J. Baron de Smeth van Alphen.
N. J. Smeulders, Deken en Pastoor te Warmond.
Mej. A. Smit.
W. A. Smit.
C. Smulders, Lithograaf.
Jhr. W. C. Snoeck, Kapitein der Artillerie.
E. G. A. Baron Snouckaert van Schauburg.

P. J. DE SONNAVILLE.
Mevr. de Douairᵉ. VAN SPENGLER, geb. AVERHORN VAN NAUTA.
TH. STANG, Directeur der Waterleiding.
Mr. C. H. STAR BUSMANN, Raadsheer in het Gerechtshof.
Mr. P. A. J. STOOP VAN STRIJEN, Notaris.
J. VAN STRALEN.
C. W. C. M. STROO, Adjunct-Commies 1e klasse ter Prov. Griffie van Zuid-Holland.
N. W. STRIJKHOUT, Pastoor te Scheveningen.
A. W. M. STUMPF JR., Commies bij de Algemeene Rekenkamer.
H. W. J. C. Baron TAETS VAN AMERONGEN, Kamerheer van H. M. de Koningin.
Dr. A. O. N. TELLEGEN, Geneesheer-Directeur van het krankzinnigengesticht.
J. N. THEYS, Kapelaan der St. Jacobskerk.
Dr. G. P. VAN TIENHOVEN, Lijfarts van H. M. de Koningin, lid van den Gemeenteraad.
A. TUIJN, Hoofdcommies bij het Departement van Marine.
Mej. J. V. J. UMLAND.
Mej. H. VAN VEEN VAN VELDHUYSEN.
Mr. J. D. VERBROEK, Secretaris der Kamer van Koophandel.
L. C. G. VERHULST, Commies ter Prov. Griffie van Zuid-Holland.
N. J. P. J. VERSTEEGH MEULEMANS, Candidaat-Notaris.
A. W. DE VINK.
A. VINKHUIJZEN, Intendant van het domein Zorgvliet.
Dr. H. J. VINKHUIJZEN.
J. L. VÖLCKER, 1e luitenant der Huzaren te Leiden.
W. C. VÖLCKER, 1e Luit. 3e Reg. Huzaren, te 's Gravenhage.
J. J. VAN VOORST VADER, Ingenieur.
Dr. W. C. A. Baron VAN VREDENBURCH, Oud Directeur-hoofdredacteur van het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage.
J. F. R. VAN DE WALL, Civiel-Ingenieur.
W. L. C. WEIMAR.
Mej. E. WESTEROUËN VAN MEETEREN.
W. A. WEIJTLANDT, Notaris.
C. W. A. WILDEMAN, Gepensioneerd Majoor.
Mej. L. A. E. WILKENS.
F. A. WILLENBORG, Rector van het Gesticht Groenesteijn.
Jhr. W. M. G. WITTERT VAN HOOGLAND, Pastoor der nieuwe kerk a/d Bezuidenhout.
Jhr. A. L. F. Th. VAN DER WIJCK, Gepensioneerd Kapitein.
G. DE WIJS, Commandant der Brandweer.

CORRESPONDEERENDE LEDEN.

Pater M. J. ALLARD, S. J. te Maastricht.
A. F. VAN BEURDEN, Archivaris te Roermond.
Mr. A. C. BONDAM, Rijks-archivaris in Noord-Brabant te 's Hertogenbosch.
Frater J. J. VAN DEN ELZEN, Kanunnik Regulier der Abdij van Berne, te Heeswijk.
A. J. FLAMENT, Rijks-archivaris in Limburg, te Maastricht.
P. J. FREDERIKS, te Amersfoort.
C. J. GONNET, Rijks-archivaris in Noord-Holland, te Haarlem.
Mr. S. GRATAMA, Rechter in de Arr. Rechtbank te Rotterdam.
Pater B. METS, Minderbroeder conventueel te Hall, bij Brussel.
A. Baron DE POSSON, Gepensioneerd generaal-majoor, adjudant en kamerheer i. b. d. van wijlen Z. M. den Koning Willem III.

BODE DER VEREENIGING:

H. LEEPEL, Bazarlaan n°. 9*l*.

COMMISSIES UIT DE LEDEN.

Commissie voor de Ridderzaal.

Mr. C. J. E. Graaf VAN BIJLANDT, *Voorzitter*.
Mr. J. E. HEERES, *Secretaris*.
F. DE BAS.
J. T. CREMER.
A. P. GODON.
J. J. GRAAF, te Ouderkerk a/d Amstel.
Mr. C. J. A. HEIJDENRIJCK.
Mr. T. H. DER KINDEREN.
J. MARGADANT.
C. H. PETERS.
A. C. Baron SNOUCKAERT VAN SCHAUBURG.
Jhr. W. M. C. WITTERT VAN HOOGLAND.

Commissie voor het Historisch Adresboek.

A. J. Servaas van Rooijen, *Eere-Voorzitter.*
Mr. A. E. H. Goekoop, *Voorzitter.*
Th. Morren, *Secretaris.*
H. E. de Baan.
P. J. van der Burgh.
Fred. Caland.
M. M. Couvée Jr.
W. C. van Dusseldorp.
L. H. de Grijs.
J. J. van Nieukerken.
A. J. H. van Rijn.
J. A. Royer.
D. H. Senator.

Commissie voor de restauratie v./d. Assendelftstombe.

Mr. T. H. der Kinderen, *Voorzitter.*
W. Baron Snouckaert van Schauburg, *Secretaris.*
Dr. L. Overman.
J. J. van Nieukerken.

Commissie ter zake het onderhoud van het Haagsche Bosch.

W. A. Hattinga Raven.
Mr. W. Dolk.
F. B. Löhnis.

Aan hen, die de Vereeniging «*Die Haghe*» bij testamentaire beschikking zouden wenschen te bedenken, wordt daartoe de volgende formule aanbevolen:

Ik verklaar te legateeren aan de Vereeniging «Die Haghe» te 's-Gravenhage, ter beschikking van Heeren Bestuurders, de som van .....

.....

Des verkiezende voege men hierbij:

Is vrij van alle rechten en kosten, ook van het recht van successie.

(Om hierlangs af te snijden.)

Ondergeteekende, wonende te .....

wenscht toe te treden als ..... der Vereeniging «*Die Haghe.*»

's-Gravenhage, ...1897.

.....

Te zenden aan één der bestuursleden; zie bladzijde 1 van de naamlijst van dit boekje.

EENE VORSTIN VAN BETEEKENIS.

(*Met portret*).

De redacteur van het Haagsch Jaarboekje rekent het zich tot een weemoedige plicht niet alleen de afbeelding te geven van de op 23 Maart 1897 te Weimar overleden Groothertogin van Saksen, Prinses Sophie der Nederlanden, maar ook bij dat portret, uit haar laatste levensjaar, een woord van hulde en dankbaarheid te spreken, uit naam der Vereeniging *die Haghe*, wier Donatrice de Vorstin, van de stichting der Vereeniging af, is geweest, en op wier steun de Vereeniging steeds mocht rekenen.

Waar hij reeds als voorzitter der Vereeniging der diep betreurde doode, in de vergadering van 21 April l.l., een woord mocht wijden, en in korte trekken haar levensbeeld ontwierp, voelde hij zich thans meer aangetrokken om een stem te doen hooren, die uit Duitschland klonk, en een eigenaardig karakter heeft.

Immers de Groothertogelijke „Oberbibliothekar Geh. Hofrath P. von Bojanowski", heeft, in de *National*

Zeitung, later overgenomen in de *Weimarische Zeitung* van 4 April l.l., een hoogst belangrijk ZUM GEDÄCHTNISZ geschreven, dat meer dan eenig ander herinneringswoord over de Groothertogin beteekenis heeft.

Die geleerde, — wien wij onzen hartelijken dank betuigen, voor de bereidwilligheid, waarmede hij ons toestond eene vertaling van zijn opstel te maken, — die geleerde had het voorrecht bijna dertig jaren het werken en streven van de Groothertogin van nabij gade te slaan, en met haar te arbeiden aan zoo menige instelling, welke zij in het leven riep.

Zijn getuigenis heeft dus groote waarde, vooral daar hij de grondlijnen van het karakter dier voortreffelijke vrouw schetst, en hare uitstekende hoedanigheden doet uitkomen, door voorbeelden en aanhalingen, welke tot dusverre onbekend bleven, en waaruit blijkt dat de Groothertogin eene eereplaats niet alleen inneemt in de rij der Europeesche Vorstinnen, maar ook een vrouw van groote beteekenis was, wier geheele denken en handelen bestuurd werd door de ernstige opvatting van hare plichten als mensch en Vorstin beide.

Dankbaar erkennende den betrekkelijk hoogen leeftijd die de Vorstin mocht bereiken, zal het groote verlies dieper gevoeld worden, naarmate we ons haar beeld, door den Heer von Bojanowski zien geteekend, voor den geest roepen, en wij den indruk krijgen, dat door haar overlijden niet alleen haar tweede vaderland, maar ook haar geboortegrond zoo ontzaglijk veel heeft verloren.

De Groothertogin, Prinses Sophie der Nederlanden, zal steeds bij ons in gezegend aandenken blijven, als een der edelste vrouwen uit het Huis van Oranje.

Den Heer A. W. Vinkhuijzen danken we tevens hartgrondig voor de bezorging van een uitstekend

H. K. H. de Groothertogin van Saksen-Weimar-Eisenach
geboren Prinses Sophia der Nederlanden.

photographisch portret, voor de aanwijzing van het opstel van den Heer v. Bojanowski, en voor zijn retouches in de bewerking.

* *
*

Bijna vijf en vijftig jaren mocht Weimar zich verheugen in het bezit der Groothertogin.

Op negentienjarigen leeftijd werd zij aan de hand van haar gemaal haar nieuwe vaderland binnengeleid.

Moeielijk was haar het afscheid gevallen van hare ouders die zij zoo innig lief had.

Toch was Weimar haar niet vreemd. Niet alleen had zij als kind reeds daar vertoefd, doch ook werd zij er in liefderijke armen ontvangen door de zuster harer eigene moeder, door de Groothertogin Maria Paulowna, de edele Vorstin, aan wie Schiller het welkom in Weimar toegezongen had. Bij haar vond zij het vroegere familieleven en de ideale levensopvatting, de schoone vorming van hart terug, waarin ook hare moeder uitmuntte; bij den Groothertog Karel Frederik den eenvoudigen vromen zin haars vaders.

Maar ook de „genius loci" van Weimar was aan de Erfgroothertogin niet vreemd.

Door ervaren leeraars had zij eene grondige wetenschappelijke opleiding gekregen, aan hare begaafdheid passend.

Als veertienjarig meisje las zij in de schaduw van het schoone geboomte van Soestdijk, Pascal en Bacon; Shakespeare, de Duitsche en Italiaansche klassieken waren haar goed bekend.

Zoo gevoelde zij zich spoedig thuis in Weimar en zijne traditiën, onder het bezielende voorbeeld van haar gemaal den Erfgroothertog en van de Groothertogin Maria Paulowna.

De omstandigheden en neigingen volgend, schiep zich het jonge echtpaar weldra een kunst- en letterlievenden kring, waarin de uitnemendste personen van dien tijd veel en gaarne verkeerden.

In zekeren zin kan als uiterlijk kenmerkend teeken van dien tijd beschouwd worden de Wartburg, waarvan de herstelling in groote mate de studie en de werkzaamheid des Erfgroothertogs vorderde, en waarin hij door zijne gemalin met geestdrift werd ondersteund.

Deze tijd van opgewekt leven teekende zich voor de Erfgroothertogin nog meer, door de taak, die de opvoeding der kinderen aan de moeder oplegde, eene taak die zij met teedere liefde en toewijding vervulde.

Met groote zorg bestuurde zij de keuze van onderwijzers en onderwijzeressen en de vaststelling en uitvoering van het leerplan in wetenschappelijke en huishoudelijke vakken; want ook de waarde van laatstbedoelde had zij in haar eigen opvoeding leeren schatten, en in den toen haar toegewezen kleinen huiselijken werkkring de bijzondere kennis verkregen om later groote bezittingen te besturen.

Door den dood van den Groothertog Karel Frederik in 1853, en het aanvaarden der regeering door haar gemaal, trad zij nu als Groothertogin in zeer verschillenden werkkring op, die grootendeels nieuwe eischen aan haar stelde. Nog meer werd zulks het geval na het overlijden der Groothertogin Maria in 1859. Deze had de taak van „Landesmutter" in de hoogste en schoonste mate opgevat en vervuld.

Als telg uit het Huis van Oranje, waaruit zoo vele groote staatslieden voortgekomen zijn, en opgegroeid in het vrije Nederlandsche staatswezen, gevoelde de Groothertogin Sophie eene levendige belangstelling in

staatkundige aangelegenheden; de staatmansgeest harer voorvaderen, welke in haar voortleefde, was bovendien geschoold door een innig verkeer met haar vader, met wien zij tot aan diens dood eene gestadige briefwisseling onderhield, waarin zij blijk gaf van veel doorzicht en groote kennis in staatkundige verhoudingen en verwikkelingen.

Door eene vriendschappelijke betrekking tot den Staatsminister von Watzdorf, den veeljarigen leider der Weimarsche regeering, werd hare staatkundige vorming nog verder ontwikkeld.

Zij genoot bij allen, die in de gelegenheid kwamen in vraagstukken van deze soort met haar in aanraking te komen, eene bijzondere waardeering; niet alleen bij hen, die door hunne betrekking in den Weimarschen Staat veel daartoe in de gelegenheid waren, zooals de Ministers v. Watzdorf, Thon, Stichling, v. Gross, maar ook in den Vorstenkring gold haar oordeel zeer, vooral ook bij Keizer Wilhelm I en bij Keizerin Augusta.

Van eigenlijke regeeringszaken hield zij zich intusschen terug, en nam daarin alleen in die gevallen deel, indien het algemeen belang des lands of van het Groothertogelijk huis er in betrokken was.

Wat minister v. Watzdorf van de Groothertogin Maria sprak, vindt voorzeker volle toepassing op Groothertogin Sophie: wanneer de Vorstin, zoo zeide hij, een woord medesprak, dan was haar oordeel altijd van bijzonder gewicht, omdat het steunde op langdurige ondervinding, op groote kennis, en bovenal, op een haar eigendommelijk tactvol beleid. Ja, die hoedanigheden, die de minister hier bij hare voorgangster roemt, zouden bij Groothertogin Sophie als nog sterker sprekend kunnen aangemerkt worden.

Zij was, wat de Franschen noemen: „une tête politique" in den besten zin van het woord.

In 't bijzonder bleek dit, toen zij, bij afwezigheid des Groothertogs tijdens den veldtocht van 1870—71, het regentschap voerde; in 't algemeen echter door haar vèrreikende, onbevooroordeelde opvatting van de staatkundige taak eens volks.

Vervuld van een diep patriotsch gevoel, volgde zij de gebeurtenissen op het staatstooneel, in den Rijksdag, en overal elders, met de levendigste belangstelling, en toen Duitschland zich er op toelegde om ook in overzeesche gewesten een arbeidsveld te verkrijgen, sloeg zij dit streven met ernstige opmerkzaamheid en met voortdurende instemming gade, zoodat in de jaarboeken der Duitsche koloniën haar naam onvergankelijk gegrift is.

Zij, eene Nederlandsche, wist van hoeveel waarde het bezit van overzeesche landen en van eene sterke zeemacht is, voor handel en nijverheid, en voor de huishoudelijke beteekenis van een volk, dat op eigene voeten wil staan.

Voornamelijk echter teekende zich haar aangeboren en goedgeschoolde aanleg voor den, aan eene Vorstin toebedeelden werkkring, in hare buitengewone bekwaamheid voor organisatie en bestuur. Aan Vorstinnen van den tegenwoordigen tijd is een wijd gebied ontsloten, waarop zij hunne roeping kunnen volgen.

Was deze vroeger beperkt tot de gezellige en huishoudelijke leiding, en tot de gewone werken van liefdadigheid, en de zorgen voor de opvoeding van meisjes, heden zijn gewichtiger takken van het volkswelzijn aan hare zorgen toegewezen; de armenzorg en de ziekenverpleging, het streven der vrouwenvereeni-

gingen, zijn groote factoren geworden voor de organisatie van onze inrichtingen tot welvaart.

Ook is de zorg voor de opvoeding van meisjes uit alle standen een schoon gebied, hetwelk evenzeer als dat van de georganiseerde liefdadigheid, de daad en de kennis van Vorstelijke vrouwen in volle mate vraagt. Daarbij komt nog, speciaal voor Weimar, dat de spaarbanken des lands, tot stand gekomen door het initiatief der Groothertogin Maria, voor het grootste deel onder het protectoraat der regeerende Vorstin staan.

Op het tijdstip dat de Groothertogin Sophie de plichten van „Landesmutter" op zich nam, waren de organisatiën dezer sociale belangen in hoofdlijnen aangegeven. Maar hoezeer zijn die in de laatste veertig jaren uitgebreid, en hoeveel nieuwe scheppingen zijn bij de bestaande gevoegd!

De Groothertogin was in den schoonsten en besten zin van het woord behoudend; aan piëteit voor het doorleefde, verbond zij de bewustheid dat het beter is beproefde inrichtingen, ook wanneer ze niet zonder gebreken zijn, te behouden, dan ze door nog niet beproefde nieuwigheden te vervangen.

Wel legde zij er dus gewicht op, het bestaande te behouden, maar zij was niet afkeerig van hervormingen, als deze na zorgvuldig onderzoek gebleken waren noodig en doelmatig te zijn.

Op deze wijze zijn alle instellingen tot leniging van armoede en noodlijdendheid der maatschappij onder hare leiding tot eene ontwikkeling gekomen, waardoor zij eene veel hoogere beteekenis verkregen.

Zij zijn vermeerderd met omvangrijke inrichtingen voor vorming van ziekenverpleegsters, voor ziekenverpleging zelve, voor herstelling en verkwikking van

behoeftige kinderen, alle inrichtingen die het algemeen aanzien genieten, en der bevolking tot zegen strekken, vooral in verband met de welingerichte „Gemeindepflege", eene geheel persoonlijke schepping der Groothertogin, welke door het stationeeren van pleegzusters in de grootere gemeenten, ook aan het platte land de zegening eener zieken- en armenverpleging ten deel doet vallen, en daardoor er mede naar streeft eene groote oorzaak van landelijke misstanden weg te nemen.

In hare laatste levensdagen was nog de stichting eener „Volksheilstätte" een onderwerp harer ernstige overweging.

Op gelijke wijze als voor dit deel van het volkswelzijn, was zij werkzaam voor de beschaving en de opvoeding in hoogeren zin. Naast de kinderbewaarscholen en de industriescholen voor meisjes, hield zij de aandacht zeer gevestigd op huishoud- en kookscholen. Ook aan de ambachtsscholen voor jongens, aan de nijverheidsvereenigingen en andere dergelijke genootschappen van algemeen nut, schonk zij hare volle belangstelling, en trachtte hunne werking te ontwikkelen.

Hierover, alsook over de door haar gestichte „höhere Töchterschule" *Sophienstift,* meer uit te wijden, zoude te ver voeren.

Doch het zij nog vermeld, dat de werkzaamheid der Groothertogin op het gebied der volkswelvaart ook eene opvoedende kracht had, omdat zij, berustend op gezonde volkshuishoudkundige beginselen, de eigenhulp als uitgangspunt nam voor hare handelingen, en als vast aannam, dat zorg voor welvaart niet sprongsgewijze of willekeurig, maar steeds naar vaste grondregelen en systematisch moet geschieden.

„Methode, Systeem" waren altijd de fundamenten

van hare handelingen; wat zij schiep, was naar een vast plan overwogen en werd consequent uitgevoerd.

Dat niet Methode in vorm, Systeem in een „laten gaan" ontaardde, daarvoor bleven de eminente geest der Vorstin en de nauwgezetheid waarmede zij alles naging, borg.

Alle rapporten werden door haar nauwkeurig nagegaan en zonder tijdverlies afgedaan door een beslist en duidelijk te kennen geven harer inzichten, na, zoo noodig, zaakkundige lieden te hebben geraadpleegd.

Een zware arbeidslast rustte op de schouderen der Groothertogin, daar zij naast de aangelegenheden van publiek belang, ook hare eigene zaken, hare bezittingen enz. zelf bestuurde.

Dat die arbeid hare krachten aangreep, is begrijpelijk, maar zij vond in dien arbeid niet de gewone menschelijke voldoening, maar die hoogere zedelijke bevrediging, welke alleen een groote geest, die het leven in zijn vollen ernst vermag op te vatten en te beoordeelen, kan gevoelen.

Onder de grondregelen, die zij voor de ziekenverpleegsters van haar „Sophienhaus" neêrschreef, komt de volgende voor, waarin zich het wezen der Groothertogin zeer karaktervol uitspreekt:

„Het bewustzijn, het geschonken leven nuttig te be-
„steden, de christelijke plichten naar beste weten en
„krachten te vervullen, schenkt eene welgemoedheid
„die door zware beproevingen niet verdreven kan worden."

Een ander dezer aphorismen luidt:

„Zich zelf te beheerschen is een eerste vereischte
„voor degelijkheid en nauwgezette plichtsvervulling."

Beide regelen geven een diepen blik in het karakter der Groothertogin; men voelt hoe beide uit haar

binnenste genomen zijn, tot richtsnoer van haar eigen leven dienden, en tot het einde toe bleven dienen.

Het zijn strenge, schier mannelijk strenge trekken, welke uit de beeltenis der Groothertogin, zooals die hier gegeven wordt, spreken, maar om het beeld volledig te doen zijn, mogen de zachte lijnen niet ontbreken.

Zij was eene vrouw met een warm en diep gevoel, dat de gestrengheid der plichtsvervulling, die zij zich als eisch had gesteld, verzachtte en aan haar wezen den schoonen trek van ware humaniteit gaf; vol welwillendheid voor elk eerlijk streven, schonk zij allen die zich zulks hadden waardig gemaakt, haar volle vertrouwen.

Haar zielenadel sprak niet alleen uit hare onbegrensde weldadigheid, doch meer nog uit het vriendelijk, bemoedigend en troostend woord, dat zij met zoo uitnemenden tact, tot lijdenden en treurenden wist te spreken.

Afkeerig van uiterlijken schijn, droogde zij in stilte tallooze tranen, steunde zij opkomende talenten, of verzachtte den strijd om het bestaan voor anderen, door bestelling op hun arbeid.

De Duitsche kunst en de Duitsche letterkunde vonden in haar eene intelligente vriendin en beschermster, ook reeds in de dagen, toen zij in ruimere kringen buiten Weimar meer als Vorstin dan als Maecenate bekend was. Reeds toen gaf zij blijk, door Fr. Hebbels, tot haar bibliothecaris te benoemen, hoe zij het groote en het ware wist te huldigen.

Sedert 1864 beschermvrouw der Duitsche Shakespearevereeniging, kwam zij in drukke en directe aanraking met vele bekende personen uit de wetenschappelijke en letterkundige wereld, welk verkeer zich nog aanmerkelijk

uitbreidde, toen de laatste Göthe bij testamentaire beschikking aan haar de letterkundige nalatenschap zijns grootvaders vermaakte, en haar daarmede voor eene taak stelde, die voorzeker geen betere en meer waardige volvoering kon vinden, dan daaraan door de Groothertogin is ten deel gevallen.

Hare leuze om niet voor zich zelve maar voor anderen te bezitten is juist hier ook voor wijdere kringen in het oog gesprongen.

Zij beschouwde zich niet meer dan als de bewaakster van een aan het Duitsche volk toebehoorende schat, maar hoe grootsch zij de daaruit voortvloeiende taak opvatte, spreekt niet alleen uit de organisatie, die zij in overleg met de eerste mannen der wetenschap in het leven riep, de stichting van het Göthe-Archief, en de groote Weimarsche Göthe-uitgave, maar ook uit het reeds dadelijk opgevatte plan, door gelijdelijke uitbreiding der verzameling, dit archief te maken tot een stapelplaats der Duitsche letterkunde van den nieuweren tijd.

Hoe dit plan door de grootmoedige schenking van Schiller's nakomelingen tot uitvoering kwam, hoe de Groothertogin zelve op onbekrompene wijze de middelen verschafte, hoe ten laatste het schoone gebouw van het „Göthe-Schiller-Archief" in Weimar verrees, — het feest der inwijding in het vorige jaar, is nog te levendig in ieders herrinnering dan dat het noodig zij, nog nader daarop te wijzen.

Nog ééne bijzonderheid moet vermeld worden, wijl die op geheel eigenaardige wijze het karakter der Vorstin doet uitkomen, en toont hoe ongaarne zij elke prijzende toespeling op haarzelve zag: „in het gansche gebouw van het Ghöte-Schiller-Archief vindt men niets wat maar eenigszins op de vorstelijke stichtster zelve duidt."

Twee schoone marmeren platen met inschrift brengen dank aan de genoemde nakomelingen van Göthe en van Schiller, maar toen eenige vrienden der Duitsche letterkunde in hunne vreugde over de oprichting van dit monument voor den Duitschen Geest, een gedenksteen tot dank aan *de schepster* ervan schenken wilden, werd dit op evenzeer bescheiden en minzame, als besliste wijze afgewezen.

Ook hieruit blijkt de afkeer van alle uiterlijkheid bij de Groothertogin, die niet méér wenschte te schijnen dan zij zelve meende te zijn, een uitvloeisel harer onkreukbare waarheidsliefde, den grondtoon van haar geheele wezen, ook in betrekking tot den godsdienst. Getrouwe belijderes van het Protestantisme, stond zij vast op het evangelisch geloof, de erfenis der Oranjes en van het Ernestinisch Vorstenhuis.

Dat eene persoonlijkheid, als hier getracht is te schetsen, een buitengewonen invloed op allen die met haar in aanraking kwamen, moest uitoefenen; dat de bevolking van het land, waaraan zij haar leven gewijd had, haar de grootste liefde en vereering moest toedragen, is een natuurlijk gevolg.

Diep treurende bracht dat volk de Vorstin ten grave; maar ook over de groeve heen zal het dankbaar haar beeld in zich doen voortleven, naast dat van Anna Amalia, Louise en Maria Paulowna.

Hoe verschillend de profielen dezer vier Vorstelijke vrouwen zich ook tegen den geschiedkundigen achtergrond afteekenen, ieder harer schittert door persoonlijke beteekenis, door de schoonste eigenschappen van vrouw en Vorstin, en karakteriseert het tijdperk.

Op 's-GRAVENHAGE, in 1730.

O, Eeuwig groene Haeg, omringt met lustwaranden,
Die Vorsten doet ontbranden
Naer uw belommert dak, waer op 't gevogelt springt,
En uwen luister zingt!
O, Tempe ryk van pracht! prieel der nachtegalen!
O, koor van vreemde talen!
O, Weeldrig Paradys, waer 't goude boomooft gloeit,
En 't zilver beekje vloeit!
Wie zag te Sidon ooit, hoe hoog ten top getrokken,
Zoo'n krans met groene lokken?
En zulk een weidsche pruik van groen fluwele blaên
Op Romes schedel staen?
Wie ziet nu d' afgunst niet aengroeien van de Steden
Nu zy dit vlek zien treden
Gelyk een Koningin, dat voor geen steden wykt,
Met torenkronen prykt,
En ryklyk is omstuwt met blinkende paleizen!

* *
*

O, Fiere kroonvoogdes der dorpen ryk van glory,
Befaemt in 's Lants history!
O, Vrygesproken Vlek, alwaer de Vryheit woont,
Haer speer en hoet vertoont!
Gy zyt de parel en 't sieraet der Heerlykheden;
De diamant der Steden;
Die outtyts, tot een blyk van uw grootmoedigheit,
De wallen hebt ontzeit.
O, Wieg der Prinsen, en eerzetel van de Graven!
O, Lustvertrek der Braven!
'k Zie in uw enkel Hof, het welk myne oogen streelt,
Gansch Nederlant verbeelt.

(Lofdicht van Hendrik Schim, uit het 1e deel 1e stuk van „de Riemer").

JAMMERKLACHT UIT DEN BATAAFSCHEN TIJD.

Toen Willem regeerde, die booze guit,
kochten we 't brood voor drie en een duit;
en onder de schelmsche municipalen,
moesten we zes en een oortje betalen.
Doch, nu we vrije Bataven heeten,
Moeten we *soupe à la maigre* eten!

(Van een plakalmanak).

NAAR AANLEIDING VAN HET AANSTAANDE 25-JARIG BESTAAN DER AMBACHTSSCHOOL, TE 's-GRAVENHAGE.

In den loop van 1898 zal het 25 jaren geleden zijn, sinds de Ambachtsschool hier gevestigd werd.

Aangezocht door de Redactie van dit Jaarboek, om naar aanleiding van dat feit, een overzicht van dat tijdperk te geven, heb ik getracht hieraan door het navolgende te voldoen.

Voor zoover ik kan nagaan, is het stichten van een Ambachtsschool, hier ter stede, 't eerst in 't openbaar besproken in een vergadering der afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst.

Het initiatief tot die stichting ging evenwel uit van de afdeeling 's-Gravenhage der Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid in Nederland.

Daarop vormde zich een afzonderlijke vereeniging van „leden-deelhebbers", onder den naam van „De Ambachtsschool te 's-Gravenhage". Deze vereeniging

werd aangegaan voor den tijd van 29 jaren en goedgekeurd bij koninklijk besluit van 14 Juni 1872. (Zie verder hare statuten).

Door de oprichters werd een voorloopig Bestuur gekozen, bestaande uit de navolgende 21 heeren:

Mr. J. Heemskerk Azn., Mr. J. Kappeyne van de Coppello, P. F. W. Mouton, A. P. Godon, Dr. A. Vrolik, Jhr. Mr. H. J. van der Heim, Mr. W. Wintgens, J. J. C. de Wijs, H. P. Mutters Jr., Dr. J. Th. Mouton, Mr. J. H. Geertsema Czn., G. H. Bauer, J. F. Cuypers, Mr. Th. van Stolk, Mr. D. Baron Mackay, W. Blüm, F. W. van der Putten, W. C. F. Bresler, J. B. Maxwils, G. Grevinck, J. J. van Coeverden, — die een subcommissie van 7 leden belastte met de uitvoering der voorbereidende maatregelen.

Onder dezen herinner ik aan:

1°. den aankoop van het gebouw aan den Zuidoostbinnensingel en de Nieuwe haven, gesticht door de vereeniging „Licht, liefde, leven", welk gebouw in Januari 1873 werd aangekocht en in den zomer van dat jaar voor zijn nieuwe bestemming ingericht;

2°. de benoeming van een Directeur-leeraar der school, gedaan in Mei, welke betrekking ik de eer had te aanvaarden op 1 Augustus van dat jaar;

3°. het opstellen van een programma van onderwijs; waarbij ook de toenmalige Inspecteur van het middelbaar onderwijs (Dr. D. J. Steyn Parvé) zijn gewaardeerde medewerking verleende.

De kosten van aankoop van het gebouw (tevens directeurswoning) à *f* 25000.— werden gedekt eensdeels door de som van ruim *f* 13500.— die voor oprichtingskosten, aan giften in eens, werd ingezameld; andersdeels door de op hypotheek opgenomen gelden; terwijl uit

Ambachtsschool te 's-Gravenhage.

de jaarlijksche particuliere bijdragen, de provinciale en gemeentelijke subsidiën, schoolgelden, enz. de aankoopen van losse goederen, de leermiddelen, tractementen, enz. werden bestreden. (Zie nader deze en later volgende kosten van inrichting, uitbreiding en instandhouding, in de jaarverslagen van het Bestuur).

Op het programma van onderwijs, dat later herhaaldelijk en aanmerkelijk gewijzigd werd, kom ik in den loop van dit overzicht als van zelf terug.

Aanvankelijk bestond dit uit herhalings- en voortgezet lager onderwijs, hand-, lijn- en vakteekenen, practisch onderricht in timmeren, smeden, meubelmaken en huisschilderen. Voor dit onderwijs werden 9 leeraren aangesteld (5 voor theorie en teekenen, 4 voor de practische vakken).

Op 10 September 1873 belegde het voorloopige Bestuur een vergadering van leden-deelhebbers der Vereeniging, waarin door den heer Mr. J. Heemskerk Azn. als voorzitter, verslag van de oprichting der school werd uitgebracht; en een definitief Bestuur werd gekozen van 9 leden. (Hoedanig dit Bestuur werd samengesteld en zich in den loop der 25 jaren wijzigde, toont Bijlage III).

Op 11 September 1873 werd de school geopend, met 41 van de 68 leerlingen, die zich daarvoor hadden aangemeld. Wat een bescheiden en onzeker begin!

Bescheiden, in omvang niet alleen maar ook in optreden, zich bepalende tot een toespraak van den voorzitter aan directeur, leeraren en leerlingen en een toespraak van den directeur aan laatstgenoemden.

Terecht merkte de voorzitter op, dat hier nog geen aanleiding voor feestviering was, maar dat hij die wel

na verloop van jaren verwachtte. (Die verwachting is niet beschaamd, getuige de hierna te vermelden feestelijke herdenkingen bij het 10- en 20-jarig bestaan der school).

Ik sprak daar ook van een *onzeker* begin. Dit geldt niet het doel der stichting. In art. 1 van de statuten der Vereeniging werd „de opleiding van knapen en jongelingen tot bekwame ambachtslieden" alszoodanig aangewezen; en uit art. 10 blijkt, dat men dit wilde beproeven door practisch zoowel als theoretisch onderricht in de desbetreffende ambachten. Maar hoe? dat was toen nog de groote, open vraag, waarop slechts met meeningen zonder ervaringen kon worden geantwoord. Want al was aan de stichting van deze school die eener soortgelijke te Amsterdam en te Rotterdam voorafgegaan, — daargelaten dat dezen daarvoor nog tekort in werking waren, bleek alras dat plaatselijke toestanden en behoeften aan elk in menig opzicht een eigen weg voorschreven.

Een paar voorbeelden ter kenschetsing daarvan. Mij, die uit het noorden des lands kwam, trof het, hoe hier een gegallonneerde bediende, van den minsten rang, met een zekere voornaamheid den ambachtsman in zijn werkpak bejegende, en hoe een deel van het beschaafde publiek in denzelfden geest zijn denkbeeld van een Ambachtsschool toonde, zoolang het zich niet van het averechtsche dezer voorstelling had overtuigd door een persoonlijk bezoek. Ik trachtte propaganda voor die school te maken in werkliedenkringen, maar moest ervaren dat mijn optreden daarvoor in een der bezadigste hunner vereenigingen, destijds meer af- dan goedgekeurd werd. De houding van de meeste beoefenaars der ambachten, welker bevordering de school ter sprake bracht,

was zeer onverschillig; die van sommigen bepaald vijandig. De raadgevingen en oordeelvellingen van goedgezinden liepen vaak zoodanig uiteen, dat er geen peil op te trekken was.

Wat wonder, dat de eerste jaren van onze werkzaamheid zich kenmerkten door veel moeilijkheden, misvatting en misverstand, ook in onzen eigen kring! Hoeveel hiervan echter ten goede is gekeerd, moge uit de volgende bladzijden blijken.

Het jaar 1877 kwam en tegen April van dat jaar gingen onze *eerste leerlingen* de praktijk hunner vakken in. Wijselijk had het Bestuur besloten, den tijd van aanneming en van ontslag der leerlingen niet op September te houden, maar te verplaatsen naar eerstgen. maand; als wanneer de meeste ambachten meer werkkrachten vragen. Nochtans ging het niet gemakkelijk, hen allen een werkplaats te verschaffen, met de noodige waarborgen om met hen een ernstige, welwillende proef te nemen. Loffelijke uitzonderingen daargelaten, vernam ik later van menig oudleerling der eerste jaren, hoe zij door hunne medewerklieden werden genegeerd of werden op proef gesteld bij werk dat van geen enkelen ambachtsman na slechts 3-jarigen leertijd kan worden gevergd. Wat zij theoretisch van hun vak meer toonden te weten dan een volwassen werkman van dien tijd, werd als waardelooze munt beschouwd; hun meerdere kennis van en vaardigheid in het teekenen werd niet geacht, wanneer zij tevens geen blijk gaven van vaardig daarstellen. Routine was hier blijkbaar de eenige maatstaf, waarnaar zij werden gemeten. En, wee! indien deze halfwasleerlingen zich onwillig toonden om voor de anderen tersluiks de welbekende boodschappen in flesch of kruik te doen, of zich afkeerig toonden van onge-

manierde handelingen; dan waren zij als een vreemde eend in de bijt en heetten zij „jongeheertjes".

Twee oorzaken kunnen hierbij, ter verontschuldiging van beide partijen, aangevoerd worden.

Alle meerweterij leidt licht tot overschatting van eigen beteekenis, vooral bij de jeugd. Daartegen dient dus, in 't bijzonder in bovengen. gevallen, steeds gewaarschuwd; maar het oude spreekwoord „onbekend maakt onbemind" kenne men hier evenzeer een waarschuwende beteekenis toe.

Met het doel om de resultaten van het onderwijs der school zooveel mogelijk bekend te maken, werd aan de jaarlijksche bevordering der leerlingen een openbare *tentoonstelling* verbonden van door hen vervaardigde teekeningen en werkstukken. Laatstgenoemde konden aanvankelijk slechts uit oefeningswerkstukken bestaan, zonder verdere bestemming dan de school er voor eigen gebruik aan vermocht te geven. Voor de verstgevorderde leerlingen bestonden die uit onderhoudswerken en uit modellen voor het onderwijs, van welke laatstgen. verscheidene uit den aard der zaak op verkleinde schaal. En dewijl dezen op die tentoonstellingen het grootste deel innamen, kreeg de kritiek hierop vat met de bewering, dat dit practisch onderwijs maar „knutselwerk" was. Verzoeken aan patroons, om in plaats daarvan eens wat aan de school te laten maken, met rechtstreeksche bestemming voor de practijk daarbuiten, werden zoo weinig beantwoord dat naar iets anders moest worden omgezien. Eenvoudige meubelen en modellen voor andere inrichtingen van onderwijs werden daarvoor 't eerst aangenomen; soms ook kleine bestellingen van particuliere zijde. Een en ander echter met strikte inachtneming van art. 10 der statuten,

voorschrijvende „dat hierbij geen bestaande nering of nijverheid worde benadeeld".

Doch hoe angstvallig ook deze bepaling werd in 't oog gehouden; of al met bewijzen kon worden gestaafd, dat in geen geval onder marktprijs werd afgeleverd, — dat uit den aard der zaak zulke bestellingen beperkt blijven tot hetgeen de verstgevorderde leerlingen kunnen maken en voor hen instructief is, — dat van de daarop behaalde winst (een luttel bedrag in vergelijking van de uitgaven ten hunnen behoeve) aan die leerlingen nog een deel wordt uitgekeerd, in zoodanigen vorm dat dit ter beschikking van de ouders is, — dat ieder moet beseffen hoe zulk werk onder zulke bepalingen voor die leerlingen de beste prikkel tot leeren werken is, — dit alles kon niet verhinderen, dat hiervan der school een grief werd gemaakt, die door haar tegenstanders met opgeld aan de markt werd gebracht.

Anderen voerden als redenen hunner tegenstand of onverschilligheid aan: dat dit onderwijs zich moest beperken tot enkele ambachten en uit zijn aard te duur is.

Aan het eerste is in den loop dezer 25 jaren tegemoet gekomen:

1°. door geleidelijke uitbreiding van het practisch onderwijs met houtsnijden, houtdraaien; machinebankwerk; koper- en blikslagerij, lood- en zinkbewerking, instrumentmaken; steenhouwen, boetseeren en ornamentschilderen.

2°. door het openstellen van gelegenheden tot het aanleeren van verscheidene andere ambachten, buiten de school.

3°. door het onderwijs der aan de Ambachtsschool verbonden afdeelingen: Burgeravondschool en Cursus voor volwassen handwerkslieden, waarover straks meer.

Wat de kwestie der „duurte" betreft, deze heeft eensdeels van haar beteekenis verloren, naarmate de school zich uitbreidde en daardoor gaandeweg goedkooper kon werken (zie nader bladz. 58); andersdeels hangt dit begrip teveel samen met de waarde, welke men aan het daarmee verkregen onderwijs hecht, om hier zuiver gesteld te kunnen worden.

Liever verwijl ik nog even bij een door voorstanders onzer school geopperde bedenkingen tegen de aanvankelijke regeling van haar *theoretiseh onderwijs.* Van de circa 50 lesuren per week nam dit in den eersten tijd $^1/_3$ deel in; evenzoo het teekenonderwijs, zoodat voor het practisch onderwijs ook niet meer dan $^1/_3$ overbleef. Al wie in het laatstgenoemde het zwaartepunt van het ambachtsschoolonderwijs zocht, moest in deze regeling verandering wenschen ten voordeele van het practisch onderwijs. Deze werd dan ook weldra door het Bestuur der school aangebracht, in dier voege dat, ondanks behoud van nederlandsche taal, rekenen en meetkunde, van de beginselen der natuur-, schei- en werktuigkunde, materialen- en gereedschapkunde en de toevoeging van eenig onderricht in technologie, geschiedenis der ambachten en staatsinrichting (voor de hoogste klassen), aan dit onderwijs, met dat in het gehandhaafde hand-, lijn- en vakteekenen (inclusief constructie- en projectieleer), hoogstens de helft dier uren werd toegewezen. (Zie nader de desbetreffende programma's van onderwijs onder Bijlage I en in de jaarverslagen van het Bestuur der school).

Keeren we nu tot de eerste jaren terug. Ondanks de geschetste moeilijkheden ging de school vooruit, zij het eerst langzaam, met name in het getal der leerlingen.

Onder dezen waren van stonde aan die voor het

Ambachtsschool te 's-Gravenhage

Begane grond

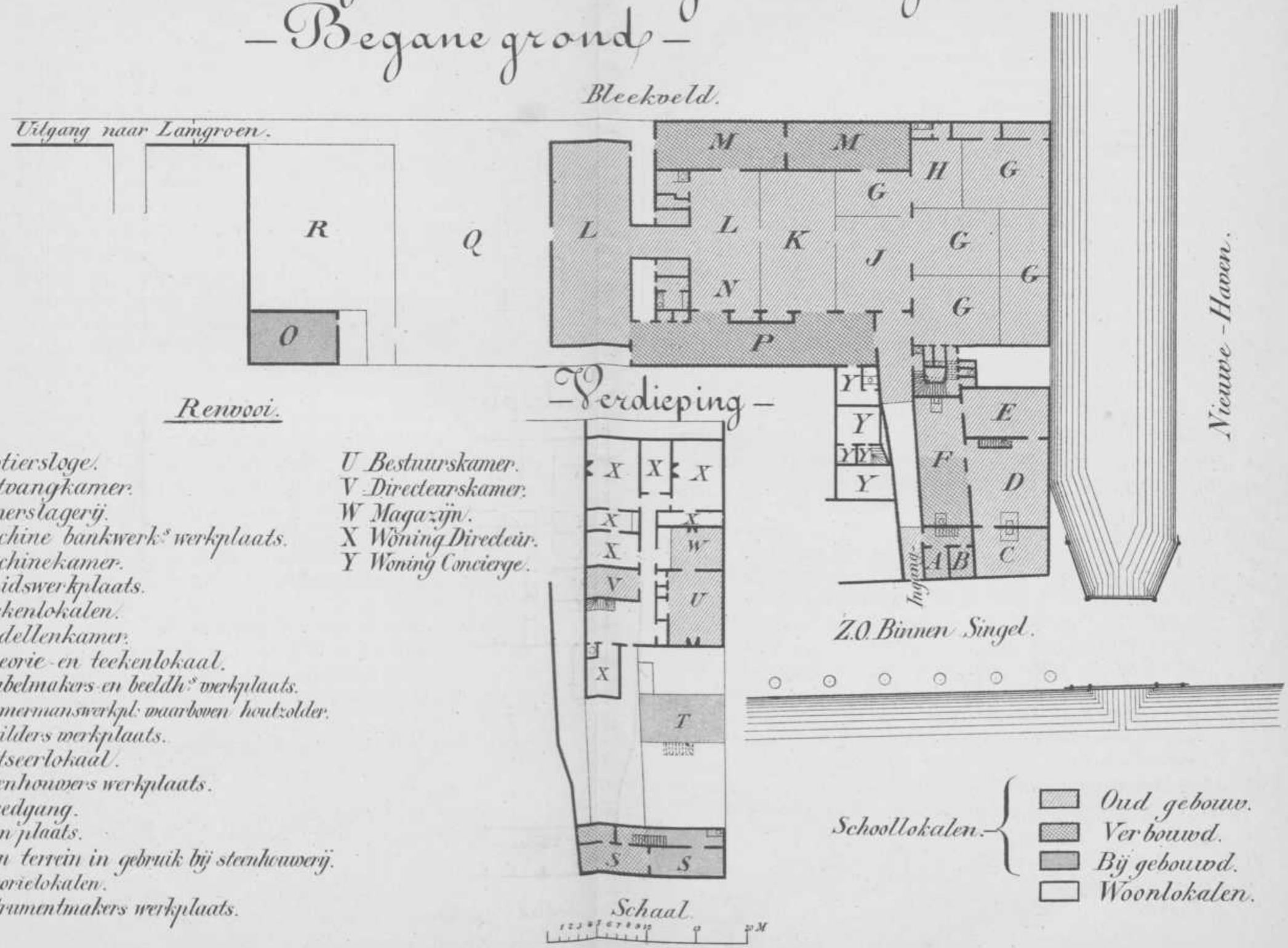

A Portiersloge.
B Ontvangkamer.
C Koperslagerij.
D Machine bankwerk.s werkplaats.
E Machinekamer.
F Smidswerkplaats.
G Teekenlokalen.
H Modellenkamer.
J Theorie- en teekenlokaal.
K Meubelmakers- en beeldh.s werkplaats.
L Timmermanswerkpl. waarboven houtzolder.
M Schilders werkplaats.
N Boetseerlokaal.
O Steenhouwers werkplaats.
P Kleedgang.
Q Open plaats.
R Open terrein in gebruik bij steenhouwerij.
S Theorielokalen.
T Instrumentmakers werkplaats.

U Bestuurskamer.
V Directeurskamer.
W Magazijn.
X Woning Directeur.
Y Woning Concierge.

timmeren de talrijkste, zoodat de eerste uitbreiding van lokaliteit en onderwijzend personeel dit vak gold.

Daarop volgde uitbreiding van het onderwijs en de lokalen voor smeden en werktuigkundig teekenen, in verband met maatregelen, beraamd in overleg met de Besturen van andere ambachtsscholen, om de opleiding tot machinist voor de kleine vaart en de kleine industrie aan haar onderwijs toe te voegen. Tot den hiervoor noodigen bijbouw in staat gesteld door een gemeentelijke bijdrage van *f* 10.000.—, werd daarmee tevens een beteren ingang naar de school verkregen, die vroeger veel te wenschen overliet. (Zie fig. 1 en den plattegrond der school op pl. 2, met de aanwijzing van de gedeelten, die verbouwd en bijgebouwd zijn).

De eerste uitbreiding dagteekent van 1882. In hetzelfde jaar vroeg het Gemeentebestuur aan de Regeering opheffing van de bij de wet van middelbaar onderwijs verplichte Burgerdag- en avondschool, onder aanbod van oprichting eener Hoogere burgerschool met 3-jarigen, naast die met 5-jarigen cursus. Van de Avondschool scheen geen sprake; deze had tot dusver slechts op papier bestaan; het heette, dat zij overbodig was door de avondlessen der Academie van beeldende kunsten alhier. Nochtans bedong de Regeering de instandhouding daarvan; en toen nu bleek dat het hierop betrekkelijke programma van onderwijs moeilijk met dat der voormelde Academie was te verbinden, werd een van wege de Ambachtsschool aangeboden plan van inrichting aangenomen, om, afgescheiden van die school maar in hare lokalen, met behulp van haar onderwijzend personeel en onder toezicht van haar Bestuur, de *Burgeravondschool* te doen herleven. (Zie „Handelingen v/d Gemeenteraad; zitting van 25 Juli 1882).

Inmiddels nam de Ambachtsschool zelve toe in omvang en sterkte, hoewel niet in die mate als gewenscht werd. Dit lag niet alleen aan de boven geschetste moeilijkheden; — onkunde omtrent haar doel en zelfs van haar bestaan, bij hen, voor wier belangen zij in de eerste plaats was gesticht, niet 't minst, bleek dien groei ook tegen te houden. Ondanks een bijna 10-jarig bestaan, bleek mij telkens weer dat de school aan velen nog totaal onbekend was gebleven, of dat daaromtrent de zonderlingste denkbeelden heerschten. Daarom zocht en verkreeg ik nu de gelegenheid, om door eenige voordrachten, bij voorkeur in bijeenkomsten van werklieden, doel en werking van deze school en hare afdeelingen meer en beter te doen kennen.

Dit was van onmiskenbaren invloed; want bleef het gemiddeld jaarlijksche leerlingental nog in 1882 beneden 100, in 1883 klom het tot 131.

In September van laatstgen. jaar werd het *10-jarig bestaan* van de school herdacht, tegelijk met de inwijding van den tweeden, bovenaangewezen bijbouw. Het was ons eerste groote feest, in daarvoor sierlijk getooide lokalen der school aangelegd, dat, o. a. bijgewoond werd door de toenmalige ministers Mr. Heemskerk en Van den Berg, door de oudministers Mr. Kappeijne, Mr. Wintgens en Jhr. Six; door Burgemeester en Wethouders, eenige leden van den Gemeenteraad; schoolautoriteiten en vertegenwoordigers van schier alle Haagsche vereenigingen op het gebied van kunst en nijverheid. De heer Godon, reeds sinds 1881 voorzitter van het Bestuur der school, bracht in zijn openingsrede hulde aan zijne voorgangers, de heeren Heemskerk en Wintgens voornoemd, en dank aan alle belangstellenden; waarop de Burgemeester, de

heer PATIJN, antwoordde met aller beste wenschen en verwachtingen omtrent de school en hare leerlingen uit te spreken.

Deze plechtigheid, vereenigd met de jaarlijksche tentoonstelling, bevordering en prijsuitdeeling, natuurlijk ook bijgewoond door de leerlingen en hunne ouders, en nog opgeluisterd door voordrachten van de Koninkl. Nation. Zangschool van handwerkslieden, eindigde met een gezellig samenzijn van directeur, leeraren en oudleerlingen; dat niet naliet, de onderlinge vriendschap en den gemeenschappelijken band met de school, te versterken.

Op dezen zonneschijn volgde weldra weder een betrokken lucht. De oppositie tegen de school mocht een tijdlang weinig of niet van zich hebben doen hooren, in 1885 vertoonde zij zich op nieuw, en wel bij monde van personen van beteekenis, met argumenten, die de kwestie eener verbeterde vakopleiding voor den aankomenden werkman met de aangevoerde bezwaren tegen het Ambachtschoolonderwijs releveerden en in een gewijzigd licht plaatsten. De Haagsche afdeeling der Vereeniging tot bevord. van fabrieks en handwerksnijverheid, daartoe wegens haar aandeel in de oprichting onzer school bevoegd, opende de gelegenheid tot openbare gedachtenwisseling over de zaak in kwestie, mij uitnoodigende haar in te leiden.

Inmiddels had een commissie, benoemd door de Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid, de Nederl. Maatschappij tot bevordering van nijverheid, de Maatschappij tot nut van 't algemeen en het Algem. Nederlandsch werkliedenverbond, in 1884 een belangrijk verslag het licht doen zien over het

haar opgedragen onderzoek „naar de verbetering der opleiding van leerlingen in handwerk, ambacht en fabriek".

Deze commissie had de noodzakelijkheid eener wet op het leerlingwezen en der invoering van wettelijken leerplicht op den voorgrond gesteld, en, zich zeer gereserveerd toonende in haar houding jegens de bestaande ambachtsscholen, aan ruime vermeerdering van teeken- en burgeravondscholen de voorkeur gegeven. Voorstanders van dit advies, „plus royalistes que le roi" (?), gingen nu in voormelde vergadering voor laatstgenoemde inrichtingen propageeren ten koste der ambachtsschool, waarop vertegenwoordigers van dit onderwijs het antwoord niet schuldig bleven. (Zie nader het verslag dezer vergadering in „Het Dagblad" en „Het Vaderland" van 22 23 Febr. 1885).

Toen kwam deze kwestie in behandeling bij de Haagsche afdeeling der Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, wier Hoofdbestuur in 1885 aan een commissie opdroeg, de vraag te beantwoorden: „Welke eischen dient men te stellen aan een goede regeling van vakonderwijs voor de handwerkslieden in de bouwambachten?" (Aan het rapport dezer commissie, uitgebracht in 1886, heb ik in het Februari-nummer van „De Tijdspiegel" (1887) een afzonderlijk opstel gewijd; waarom ik het hier verder onbesproken laat).

Een commissie uit voormelde afdeeling vroeg mij een lijst van vertrokken leerlingen, met opgaaf van hun werkkring na het verlaten der school. Het waren er tot en met 1884, 93, met getuigschrift van welvolbrachten 3-jarigen leertijd ontslagen. Daar er tot en met 1881, 467 leerlingen waren ingeschreven, hadden dus buitendien 374 de school bezocht, maar deze

binnentijds of zonder dat getuigschrift verlaten. Van de 93 eerstgenoemden waren 42 als gewoon werkman in hun vak begonnen (waarvan later 2 als baas, 8 als opzichter-teekenaar en 5 in militairen dienst hun carrière zochten), terwijl 16 terstond voor werkman en teekenaar tegelijk in aanmerking kwamen; te zamen 68. (Van de overige 27, ook als werkman begonnen, had ik geen latere berichten; meer dan waarschijnlijk waren zij, voor het overgroote deel, werkman gebleven.

Wat werd nu door sommigen uit deze gegevens gedistilleerd? Dat niet minder dan 50 à 80 procent van de leerlingen tegen het doel van de school in, door haar onderwijs (?) *geen* werkman was geworden. Naar mijne gegevens kon die percentage voor alle (467) leerlingen niet hooger dan circa 10%, voor de 93 eerstgenoemden niet meer dan op ruim 30% berekend worden. [1]) Maar buitendien mocht worden betwijfeld, of aan een school, welke ook, zulk een criterium kan worden gesteld. Wat haar leerlingen later willen en kunnen worden, zal toch wel in de eerste plaats van hunne eigene personen en omstandigheden afhangen.

Het Bestuur, mede in deze kwestie gewikkeld geworden, heeft in zijn jaarverslag van 1884 daarover zijn meening gezegd in de navolgende merkwaardige bewoordingen:

„Uit den aard der zaak zullen die leerlingen, welke het verder brengen dan tot een flink maar gewoon

[1]) Laatstgenoemde Commissie kwam tot een berekening van 43 à 70 procent; maar erkende, bij schrifte van haren rapporteur, de gegrondheid mijner aanmerking, dat men hierbij had moeten doen opmerken dat deze berekening alleen gegrond was op de opgaven betreffende de 93 eerstgenoemde leerlingen; dus ongeacht de overige 374. Dit herinnert sterk aan „l'art de grouper les chiffres" en aan de spreuk: „die teveel bewijst, bewijst niets."

werkman 't meest de algemeene aandacht trekken. Vergelijkt men intusschen hun aantal met dat dergenen, die lager bij den grond blijven, doch niettemin als gewone werklieden hunner opleiding eer aandoen, dan zal men spoedig tot het inzicht komen dat de eerstgenoemden nog maar uitzonderingen zijn. [1])

„Onder deze leerlingen zijn ook eenigen opgemerkt, van wie op grond der maatschappelijke positie hunner ouders of verzorgers al spoedig kon verwacht worden dat zij de Ambachtsschool niet bezochten met het doel, gewoon werkman te worden. Hadden wij deze niet moeten toelaten of wel verwijderen, zooals sommigen verlangen?

„Voor zulke leerlingen zijn zeker de Ambachtsscholen niet opgericht; doch wij stellen hiertegenover de vraag: of in een maatschappij, waarin voor alle standen naar een minimum schoolgeld wordt gestreefd, waarin voor de opleiding van den handwerksman wèl, voor die van den opzichter en werkbaas nog geen inrichtingen bestaan, leerlingen mogen geweerd worden, die de aangeboden eerste opleiding tot werkman voor zich tevens dienstbaar maken als eerste opleiding tot opzichter en werkbaas? Ons dunkt van neen, zoolang hunne toelating zonder bezwaar van de anderen kan geschieden. Buitendien, hoe hier een billijke scheiding te maken?

„Ook tegen *het uitkeeren van loon* en het daarmee samenhangend *werken op bestelling*, zijn bedenkingen gemaakt; want, is er gezegd: „zoo doende treedt een „gesubsidieerde inrichting op het gebied der particuliere „nijverheid en doet deze een ongelijke concurrentie aan."

„Zoo ergens dan geldt hier het spreekwoord: „wie

[1]) Zie over deze kwestie verder het jaarverslag van 1897.

„een hond wil slaan kan gemakkelijk een stok vinden." Dat werken op bestelling blijft uit den aard der zaak tot weinig beperkt, zoodat dan ook die werkstukken tot dusver nog geen *f* 1000.— per jaar konden opbrengen, reden waarom ook aan het uitkeeren van loon geen meerdere uitbreiding kon worden gegeven. Want, ofschoon die uitkeering in de eerste plaats door ons is ingesteld, om den jongen werkman te leeren „dat zijn tijd zijn geld is", zouden wij gaarne zien dat daarmee tevens de ouders konden worden gebaat, voor wie het anders allicht bezwaarlijk is, hunne jongens tot op 15 à 16-jarigen leeftijd te laten leeren, zonder dat zij iets mede inbrengen tot onderhoud van het vaak talrijk gezin.

„Intusschen komt het ons voor, dat deze en meer aanmerkingen de Ambachtsscholen minder zwaar zouden zijn aangerekend, als deze maar niet de stoutheid hadden gehad, ook het *onderwijs in de praktijk* der ambachten in haar programma's op te nemen, ja, daarvan meer en meer hoofdzaak te maken. Hier schijnt een herinnering aan de voornaamste oorzaak tot het stichten van Ambachtsscholen noodig, nl. *het gebrek aan werkplaatsen geschikt voor de eerste vakopleiding van den ambachtsman*; — een gebrek, dat niet alleen moet worden toegeschreven aan de misbruiken, welke daar heerschen, maar ook aan het stelsel van werken, dat daar in toenemende mate ingang heeft gevonden en waardoor de patroon zich eensdeels niet meer bij machte, andersdeels niet meer geroepen gevoelt om voor de *opleiding* van den jongen ambachtsman te zorgen.

„In een bijeenkomst, dezer dagen door een dertigtal in hun stand en vak zeer geachte werklieden alhier gehouden, is gebleken dat 26 daarvan zich onvoor-

waardelijke voorstanders hebben verklaard van de Ambachtsschool boven de tegenwoordige werkplaats, als gelegenheid tot eerste opleiding van den ambachtsman. Twee beklaagden zich over de treurige positie van den werkman in de fabrieks-werkplaats en begrepen daarom niet waartoe men den aankomenden werkman meer ontwikkeling verschaffen wilde dan hij in zulk een positie te pas kan brengen. Enkelen beklaagden zich dat ouders, met zware huishouding belast, zich niet konden veroorloven hunne zonen van het bestaande ambachtsonderwijs te doen genieten, zooals velen wenschen; — en eindelijk verklaarde nog één dat hij en zijne voorvaders, beoefenaars van hetzelfde ambacht, allen er met eere gekomen waren zonder een Ambachtsschool en hij daarom nog geloofde in het goed recht der werkplaats als middel tot opleiding van den ambachtsman. Konden minder uitzonderingen den regel bevestigen „dat de Ambachtsschool zich in toenemende mate mag verheugen in de sympathie van den ambachtsman zelf?"

„Aldus versterkt in het vertrouwen, dat wij, in ons streven naar verbetering der belangen van den ambachtsman door onderwijs, op een goeden weg zijn, wenschen wij, onder betuiging van oprechte waardeering voor het streven van hen, die zulke verbetering trachten aan te brengen door bevordering eener wettelijke regeling van de verhouding tusschen patroon en werkman, deze beschouwing te besluiten met de verklaring, dat wij niet het gevoelen van hen kunnen deelen, die hierin de *eenige* oplossing van de kwestie der opleiding van den handwerksman zien, maar meenen wij dat hun streven het onze niet buitensluit, om die opleiding ook en allereerst door praktisch onderwijs op de Ambachtsschool

te bevorderen; — en het is dáárom dat wij wenschen voort te gaan, met het onderwijs onzer school steeds meer en meer dienstbaar te maken aan voorzegd doel; onder aanbeveling bij allen, die ons daarin met raad en daad kunnen bijstaan. Hoe meer steun en medewerking daarvoor wordt verleend, hoe meer uitbreiding aan dat onderwijs kan worden gegeven, des te meer vakken en vakbeoefenaars daardoor zullen worden gebaat en hoe minder het bezwaar wordt dat het ambachtsonderwijs, zooals de Ambachtsscholen dit geven, niet in de behoeften van *alle* vakopleiding kan voorzien. En wat nog dit bezwaar betreft, vergete men niet, hoe ook daarin reeds tot op zekere hoogte door ons werd voorzien door de toevoeging aan de Ambachtsschool van de Burgeravondschool".

Daarbij beraamde het Bestuur later nog een maatregel, om aan dat bezwaar tegemoet te komen. In zijn jaarverslag van 1890 is daarvan het navolgende opgeteekend:

„Bij den aanvang van dezen cursus werd een begin van uitvoering gegeven aan een sedert geruimen tijd gekoesterd denkbeeld om met het Ambachtsonderwijs ook andere leerlingen van dienst te zijn, in vakken die de school niet practisch onderwijst.

Daartoe verzocht het Bestuur den Directeur, zich in betrekking te stellen met eenige erkend bekwame patroons, de volgende vakken vertegenwoordigende:

kunstdraaien, loodgieten en zinkwerk, koper- en blikslagerswerk, boekbinden en kartonwerk, boekdrukken, schoenmaken, kleermaken, kuipen, wagenmaken, pianomaken, steenhouwen, instrumentmaken, hoefsmeden, goud- en zilversmeden en andere fijne metaalbewerkingen en mandenmaken; — met dit voorloopig gevolg dat overeenkomsten werden gesloten

met de meesten van hen, en zich leerlingen opdeden voor *pianomaken*, *boekdrukken*, *instrumentmaken* en *hoefsmeden*.

„Sommige van deze leerlingen kunnen eerst één of twee jaren ook het onderwijs in een practisch vak aan de Ambachtsschool volgen, zooals met het instrumentmaken, pianomaken en hoefsmeden het geval is. Anderen daarentegen zullen voor hunne practische opleiding terstond bij den patroon moeten geplaatst worden; zooals reeds met een leerling-boekdrukker is geschied. Eenmaal dàar geplaatst, ontvangen zij van de Ambachtsschool alleen theoretisch en teekenonderwijs, zooveel mogelijk in verband met hun vak; des zomers één dag per week, des winters vijf avonden per week, als leerling van de afd. Burgeravondschool".

Keeren we terug tot 1885, om aan een feit te herinneren dat, beter dan verdere repliek, aantoont dat onze school in de door ons voorgestane richting toch niet zonder aanmoedigende resultaten werkzaam was.

In dit jaar had hier ter stede een welgeslaagde *nationale tentoonstelling met wedstrijden en prijskamp voor handwerkslieden*, plaats. Daaraan nam ook onze school deel, in de afdeeling „wedstrijd voor leerlingen", en verwierf er de navolgende onderscheidingen:

een 1e prijs (verguld zilveren medalje) voor het boetseer- en houtsnijwerk in 't algemeen;

een dito (dito) voor een ijzeren lezenaar, uitmuntende door gesmeed-, gedraaid- en à jour uitgehakt en -gevijld plaatwerk;

een dito (dito) voor het schilderwerk, in 't bijzonder voor geïmiteerd inlegwerk van onderscheidene hout- en marmersoorten;

een 2e prijs (zilveren medalje) voor het gezamenlijk timmerwerk, waaronder een katheder, kap- en trapconstructies; en

een 3e prijs (bronzen medalje) voor een fornuis en kolenbak.

Deze medaljes werden aan de school vereerd, met een diploma; terwijl de leerlingen, die aan de bekroonde werkstukken hadden deelgenomen, elk een diploma ontvingen.

Met niet minder voldoening herdenk ik voorts, hoe onze school zich in de toenemende belangstelling en waardeering mag verheugen van verschillende plaatselijke werklieden-vereenigingen, die, sinds de Algemeene 's-Gravenhaagsche in 1880 daartoe het voorbeeld gaf, in toenemend getal, kinderen harer leden voor rekening dier vereenigingen onze school doen bezoeken. (Zie onderstaande staat).

	1873—83	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Alg. 's Gravenh. Werklieden-Vereeniging .	8	6	10	11	17	12	13	12	17	17	22	27	28	15	10
Ned. Nationale Vereen. van Werklieden . .				2	2	3	4	2	2	3	3	5	4	3	1
Isr. Ambachts-Vereen. .				2	4	6	8	4	5	5	7	8	10	14	15
Christel. Volksbond . .											5	5	3	5	2
Vrijmets. loge „l'Union Royale"	1						1	1	1						
Vereen. „Armenzorg" .										2	10	10	15	17	19
Gemeentebestuur van 's Gravenhage . . .	3	7	10	8	5	3	4	6	6	7	8	14	10	7	4
Particulieren en leden der Vereen. „de Ambachtsschool" . . .	2	4	4	3	2	2	3	3	2	1	3	2	2	2	3

Ook namen de bezoeken aan onze jaarlijksche tentoonstellingen steeds toe. Maakte het Bestuur der school zijnerzijds die bezoeken den werkmansstand gemakkelijk, door die tentoonstellingen van een der werkdagen in de Paasch-week te verplaatsen naar Paasch-Maandag, — anderzijds ging ook hier bovengenoemde vereeniging voor in het bevorderen van dat bezoek door verspreiding van toegangskaarten onder hare leden.

Van lieverlede was ook de belangstelling en deelneming van andere werkmanskringen in ons ambachtsonderwijs en zijne resultaten toegenomen, getuige niet alleen het gestadig toenemend getal leerlingen, maar ook de toenemende bereidwilligheid om hen na volbrachten leertijd in dienst te nemen; zoodat zelfs tijdens de malaise in de ambachtsnijverheid van 1885/6 het niet moeilijk viel, eervol ontslagenen aan geschikt werk te helpen.

Meer en meer trok de school ook de aandacht van ouders en verzorgers van leerlingen, in aangrenzende gemeenten woonachtig. Zoo komen sinds jaren onder de leerlingen voor, die haar van uit Delft, Voorburg, Voorschoten, Leidschendam, Haastrecht, Zoetermeer, Zegwaard, Rijswijk, Loosduinen, Naaldwijk, Monster, 's Gravensande, Wassenaar en Scheveningen [1]) bezochten of nog bezoeken; van de eerste en de laatstgenoemde plaats 't meest. (Aan die gemeenten wordt dan ook jaarlijks een kennisgeving gezonden van den tijd en de voorwaarden der toelating van nieuwe leerlingen).

Nog een aangename, telkens zich herhalende ervaring is, dat vele oudleerlingen de jaarlijksche tentoonstellingen

---

[1]) Scheveningen is hier, om den verren afstand van de school, onder de buitengemeenten gerekend.

bezoeken; alsmede dat velen hunne teekenstudiën aan de Teekenacademie alhier voortzetten en bij de jaarlijksche prijsuitdeeling dier inrichting uitblinken.

Voorts zij hier met erkentelijkheid herinnerd aan velerlei blijken van belangstelling, medewerking en waardeering, in een reeks van jaren ondervonden van corporatiën, autoriteiten en particulieren. (Men zie daarvoor de afzonderlijke opgaven betreffende bijzondere *bezoeken* en *schenkingen* (bladz. 48—50 en Bijlage II).

Ook onderstaande opgaaf van de voornaamste *excursiën*, met de verstgevorderde leerlingen naar onderscheidene werkplaatsen, fabrieken, museums en tijdelijke tentoonstellingen ondernomen, getuigt daarvan.

EXCURSIËN

Gehouden in	Door bemiddeling van	Naar
1874	Mutters & Zn.	Stoom-meubelfabriek.
»	Vierling.	Stoomzagerij.
»	Min. van Oorlog.	Rijks constr. werkplaats te Delft.
1875	Van Coevorden.	Fabriek „Prins van Oranje".
»	Gebr. Schroot.	Huizen in aanbouw a/h Bezuidenh.
1876	Gebr. van Malsen.	Stoomtimmerfabriek.
1877	Molenaar.	R. K. kerk en pastorie (in aanbouw) Parkstraat.
»		Museum v. Ned. Oudh. Prinsegr.
1878	Bestuur.	Tentoonstelling te Rotterdam.
»	Krook.	Nieuwe gebouwen, Lange Poten.
1879	Jhr. de Stuers.	Nieuw gebouw v/h Min. v. Justitie.
»	Idem.	Idem.
1881	Gebr. van Malsen.	Stoomtimmerfabriek.
»	Wisse.	Electro tech. fabriek van Wisse & Piccaluga.
1882	Commissielid.	Tentoonst. v/d 's Grav. tuinbouwvereeniging.
1883	Idem.	Idem.

EXCURSIËN

Gehouden in	Door bemiddeling van	Naar
1884	Bestuur.	Feestelijke bijeenkomst der Israël. ambachts-vereeniging.
1885	Rieck.	Nieuw gebouwde „Passage".
»	Comité.	Tentoonstelling met wedstrijden van handwerkslieden.
1886	Dir. d. Gem. werken.	Gemeentelijke stoomgemalen.
1887	V. d. Kemp.	Tentoonstelling van gastoestellen.
»	Klerkx.	Smeewerk zijner firma.
1888	Godon.	Uitvoering Nationale Zangschool voor handwerkslieden.
»	Comité.	Tentoonstelling v. kunstnijverheid in de Koekamp.
1889	Van Nieukerken.	Villa's i/h Prinse Vinkenpark.
»	Dr. Mouton.	Margarine boterfabriek.
»	Dir. d. Gem. werken.	Brandweer-gebouw.
»		Stoomgemaal a/d Delftsche vaart.
1890	Van Nieukerken.	Meisjes Industrieschool.
»	Mutters & Zn.	Stoom-meubelfabriek.
»	Simons.	Werkmanswoningen a/d Parallelw.
»	Joh. Mutters.	Verbouwd Zuid Holl. Koffiehuis.
»	Idem.	Nieuwe woonhuizen.
»	Kuipers.	Nieuwe werkmanswoningen.
1891	Gebr. van Malsen.	Stoom-timmerfabriek.
»	Tromp.	Platteelbakkerij „Rozenburg".
»	Dr. Mouton.	Margarine boterfabriek Rijswijk.
»	Hoogwerf.	Machines aschstaal.
»	Kros.	Machines gasfabriek.
1892	Dr. Wijnmalen.	Museum Meerm. Westhr.
»		Stoomgemaal Haagsche bosch.
1893		Openb. tentoonstelling Kunstnijv. der Teekenacademie.
»	Kol. v. Pesch.	Rijks constr. werkplaats te Delft.
»	Luijendijk.	Windmolen a/d Delftsche vaart.
»	Molenaar.	R. K. gesticht a/d Loosd. weg.
1894		Stoomgemaal a/d Delftsche vaart.
»	Van Nieukerken.	Vleeschhouwerij v. „Eigen Hulp".

EXCURSIËN

Gehouden in	Door bemiddeling van	Naar
1894	Van Liefland.	R. K. kerk Hobbemastraat.
»	Van Nieukerken.	Nieuwe Remonstrantsche kerk.
»	Joh. Mutters.	Woonhuis a/h Bezuidenhout.
»	Mialaret.	Kunstindustrieel museum.
1895	Dekker.	Stoomhoutzagerij.
»	Steenbeek.	Huizen op Duinoord.
1896	Braat & Zn.	Zink- en ijzerfabriek, Delft.
»	Directie.	Zuid-Hollandsche bierbrouwerij.
»	Kuipers.	Nieuwe Protestansche kerk a/d Z. O. Buitensingel.
1897	Steenbeek.	Villa Scheveningsche weg.
»	Nooijen.	Zwem- en badinrichting.
»		Landbouw-tentoonstelling.

Naar aanleiding van deze „excursiën" werden door de leerlingen opstellen met schetsteekeningen gemaakt, waarvan de besten in het archief der school worden bewaard.

Door het onderwijzend personeel werd in Augustus 1891 een collectief bezoek aan de tentoonstelling van Ambachtsscholen, te Haarlem, gebracht.

Inmiddels ging het Bestuur onverdroten voort met maatregelen ter bevordering van het onderwijs; waarvan ik hier nog wil noemen:

a. De geleidelijke uitbreiding en verbetering van het practisch en theoretisch onderwijs der Ambachtsschool met de vakken reeds op bladz. 22 hiervóór genoemd; (Vergelijk Bijlage I*a* en I*b*).

b. De daarmee in verband staande uitbreiding van het onderwijzend personeel en verhoogingen van de tractementen der meeste leeraren en onderwijzers. Ter

toelichting hiervan zij het voldoende te herinneren, dat het totaal der salarissen in 1873/4 bedroeg *f* 6231.76, in 1883 bedroeg *f* 9948.78, in 1893 bedroeg *f* 14861.28 (zie nader de jaarverslagen der school).

c. Het treffen van een regeling met het Bestuur der Teekenacademie alhier, waardoor aan leerlingen der Ambachts (dag) school en der afd. Burgeravondschool, die van deze inrichtingen met getuigschrift van welvolbrachten leertijd zijn ontslagen, de toegang tot de daarbij aansluitende klassen van eerstgen. inrichting wordt verzekerd.

d. Het treffen van een regeling met het Bestuur van den Christel. Volksbond, alhier; waardoor leerlingen, die tever afwonen, om tusschen 12 en 2 naar huis te gaan, of die per spoor of tram komen en gaan, op tijden die niet overeenkomen met het begin en einde hunner lesuren, buiten de school niet zonder toezicht en dak in de stad behoeven te toeven; terwijl hun tegen geringe prijzen koffie, melk enz. wordt verstrekt, indien zij ter plaatse hun meegebrachte boterham willen nuttigen. (De lokaliteit der school laat niet toe, dat zij daarin zelf voorziet).

e. Het bevorderen van deelneming aan *volksbaden*, door daarvoor dienende kaarten den leerlingen elken Zaterdag namiddag voor halven prijs beschikbaar te stellen.

f. De instelling van een kleine *leesbibliotheek*, om leeslustige leerlingen leiding te geven in hun lectuur buiten de school.

g. Het twee malen per jaar (tegen April en October) opnemen van nieuwe leerlingen, om de herhaaldelijk voorkomende aanvragen voor binnentijdsche toelating te voorkomen, als zijnde te storend voor den geregelden gang van het onderwijs.

h. Afzonderlijke bevordering der leerlingen naar hoogere klassen voor de theoretische en teekenvakken én voor de practische vakken, om te beter rekening te kunnen houden met den uiteenloopende aanleg en dito ontwikkeling der leerlingen.

i. Nadere bepalingen voor de toelating van leerlingen tot de afd. Burgeravondschool; zoodat deze uitsluitend hare zorgen kan wijden aan het theoretisch en teekenonderwijs van die knapen, welke overdag op een ambacht zijn.

j. De uitbreiding van het winteravondonderwijs met een *Cursus voor volwassen handwerkslieden.*

Deze cursus, waarmee in 1881 op mijn verzoek een voorloopige proef werd genomen, werd sinds 1885 geregeld gegeven, en sinds 1893 ook dienstbaar gemaakt aan de theoretische en teekenstudiën van die handwerkslieden, welke in hun ambacht den graad van „meester" of „gezel" wenschen te verwerven. (Zie deswege nader het programma der lessen; voorts de jaarverslagen der Ambachtsschool en de verslagen der commissiën tot „Veredeling van het ambacht door proeven van bekwaamheid").

k. Nieuwe uitbreiding van lokaliteit.

In het jaarverslag van 1891 lezen we daaromtrent: „Meer en meer blijkt het, dat de lokaliteit der Ambachtsschool niet meer beantwoordt aan de behoefte, nóch wat ruimte nóch wat wijze van indeeling betreft. Een ontwerp voor dringend noodige wijziging is daartoe in bewerking. Uit de gewone inkomsten is zoodanige wijziging echter niet te bestrijden, en zal het Bestuur zich daarom wenden tot de Regeering om te trachten door eene Rijkssubsidie het noodige te bekomen tot uitvoering daarvan".

En uit het jaarverslag van 1892 blijkt: „dat voormeld ontwerp gereed is; dat daarvoor twee aangrenzende perceelen zijn aangekocht; dat het Bestuur, ter bestrijding der financieele gevolgen daarvan mag rekenen op een Rijkssubsidie ten bedrage van *f* 8000.—; „dat het voor dien aankoop en bouw een geldleening van *f* 25000.— heeft aangegaan".

En verder:

„Weldra zal het *twintig* jaren geleden zijn, dat eenige Haagsche personen het initiatief namen om hier een Ambachtsschool op te richten. Dit feit zal plechtig worden herdacht, en nu hoopt en vertrouwt het Bestuur, dat met deze gelegenheid het nieuwe gebouw [1]) zal kunnen worden ingewijd."

Aldus is mogen geschieden, en wel op een wijze, die bij allen, welke daarin betrokken waren, de aangenaamste herinneringen moet hebben achtergelaten.

Niet zoodra werd het aan oudleerlingen der school bekend, dat haar 20-jarig bestaan met de inwijding van den nieuwen bouw zou worden herdacht, of een 100 tal van hen vereenigde zich, om te overleggen wat hen in dezen te doen stond.

Om hen te verzamelen en deze hunne eerste bijeenkomst te leiden, hadden eenigen zich tot mij gewend; en zoo bevond ik mij op den avond van 7 Juli '93 te midden van hen, in een stampvolle zaal. Welk een schoone avond, voor hen en voor mij! Verrassende herkenningen van ouderen, die elkander uit 't oog

[1]) Zie de plattegrond-teekening op pl. I, waarop de kruiselings gearceerde muurdikten den laatsten bijbouw aangeven, — en pl. II, voorstellende de schoolgebouwen, zooals zij van den Z.-O. Buitensingel worden gezien.

hadden verloren; hernieuwde kennismakingen, warme handdrukken, blijde uitroepen en kwinkslagen, vormden het preludium.

De trap des ouderdoms was er vertegenwoordigd van c. 18 tot in de 30 jaren; mijn „spes patriae". Ik herkende hen nagenoeg allen, ondanks de gebaarde gezichten, de mannelijke gestalten.

En zij? Hoe sprak uit hunne begroeting de vervulling van mijn wensch, bij hun verlaten van de school: laat ons voortaan vrienden zijn!

Het resultaat van deze bijeenkomst was de benoeming eener „Commissie van Oudsten" met opdracht om, gehoord de ten beste gegeven denkbeelden, in een tweede bijeenkomst, geformuleerde voorstellen ter tafel te brengen.

Met algemeene stemmen werd besloten „als blijk van deelneming aan voormelde herdenking, tevens als blijk van hulde aan het Bestuur der school in 't algemeen en aan den bejaarden Voorzitter den heer Godon, die daarin van af de oprichting zitting had, in 't bijzonder, — een geldelijke bijdrage aan te bieden tot stichting van een *fonds* ten bate der school, om

1°. daarmee te verzekeren dat de jaarlijksche extra prijs, aan een of meer der beste leerlingen van de school (een prijs door den Voorzitter sinds jaren voor eigen rekening beschikbaar gesteld) bestaan blijve, als „Godon-prijs" ook wanneer de oorspronkelijke gever niet meer zal zijn. En, mocht de draagkracht van dit fonds mettertijd meer gedoogen,

2°. daaruit te ondersteunen oud of invalied geworden onderwijzers der school, die zulk een steun mochten wenschen en noodig hebben; en

3°. veel belovende, onvermogende leerlingen, na hun

eervol ontslag van de school, behulpzaam te zijn in hun verdere vakopleiding.

(Zie het Reglement van dit „Godonfonds" in het jaarverslag der school van 1894. — In 1895 werd het verrijkt met een gift van *f* 500.— door een belangstellende, die vooreerst ongenoemd wenscht te blijven).

Intusschen werd door het Bestuur, tegen 11 September '93 een feestelijk samenzijn voorbereid; waartoe werden uitgenoodigd:

vertegenwoordigers van de Rijks, Provincie- en Gemeentebesturen;

de Inspecteurs en plaatselijke Commissiën van toezicht op het Lager- en Middelb. onderwijs;

Besturen en Directeuren van andere Ambachtsscholen en der Academie van beeldende kunsten, alhier;

Besturen van Vereenigingen, die aan de oprichting en instandhouding der school hebben medegewerkt;

Oud-Bestuurders en oud-Onderwijzers der school;

Leden-deelhebbers, Begunstigers; Patroons, met wien contracten gesloten waren;

Juryleden voor het beoordeelen van de resultaten van het onderwijs, in het werk der leerlingen;

de Uitvoerders van den nieuwen bijbouw;

Vertegenwoordigers der pers;

Oudleerlingen; en de leerlingen met hunne ouders of verzorgers.

In de nieuwe gebouwde, ruim ingerichte werkplaatsen voor de metaalbewerking werden de genoodigden ontvangen, om daarna te worden geleid naar de teekenlokalen, die, hoewel in één groote feestzaal herschapen, nauwelijks ruimte genoeg aanboden, om allen te bevatten.

Het was een indrukwekkende plechtigheid, zooals daar *de herdenking van het 20-jarig bestaan der school* plaats had, te midden eener schare van oud en jong, mannen en vrouwen uit den aanzienlijken zoowel als uit den werkmansstand; allen blijkbaar vervuld van het heugelijk feit, 't welk achtereenvolgens in toespraken van den voorzitter, een der oudleerlingen, een vertegenwoordiger van werklieden en den directeur werd herdacht. Bleek de heer GODON diep getroffen door het bovengemelde blijk van erkentelijkheid jegens de school en van waardeering zijner verdiensten, hem door een Commissie uit de Oudleerlingen aangeboden, — ook ik mocht dien dag ruim mijn deel ontvangen van de erkentelijkheid der leerlingen, der oudleerlingen en . . . . in een kostbaar aandenken, ook persoonlijk van het Bestuur. Natuurlijk werd een en ander niet aanvaard zonder openlijke erkenning der verdiensten van andere Bestuursleden, Leeraren en Onderwijzers; zonder wier ijverige medewerking de verkregen resultaten niet denkbaar zouden zijn. En welk een rij van verdienstelijke mannen deze vormen, om zich daarvan te overtuigen, heeft men slechts de namenrijen op Bijlage III en IV in te zien. Maar het is nu eenmaal traditionneel, bij gelegenheden als deze in het hoofd eener corporatie tevens de leden te eeren; en, met welk een algemeene instemming dit hier geschiedde, bleek uit het herhaald daverend applaus, waarmee voormelde onderscheidingen gepaard gingen; niet 't minst toen daarbij herinnerd werd aan de wijze, waarop 's Lands regeering hierin was voorgegaan, door de benoeming van den Voorzitter tot ridder in de orde van den Nederlandschen leeuw.

Toen de plechtigheid was afgeloopen, werd de eerewijn geschonken, waarbij het niet ontbrak aan geestdriftige

uitingen aangaande het feit van den dag, en die daaraan een recht vriendschappelijk en gezellig karakter gaven; evenals het diner, door het Bestuur het onderwijzend personeel aangeboden, waarmee deze dag besloten werd.

De volgende was speciaal voor de Leerlingen een feestdag. Daartoe door de goede zorgen van het Bestuur in staat gesteld, werd, onder geleide van directeur en leeraren, door hen een uitstap gemaakt naar Rotterdam en Hoek van Holland; bij welke gelegenheid zij, door de welwillendheid der Directie van de Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij, in staat werden gesteld twee van de grootste booten èn het hôtel voor landverhuizers in hun geheel te bezien. Van hier ging het per boot naar „den Hoek" en terug, daarop naar de Rotterdamsche „Diergaarde", en toen per spoor weer naar huis; — alles in de beste orde, dank zij de medewerking daarbij ondervonden van meer personen dan ik hier noemen kan.

Hoezeer ook het publiek, bij monde van de Pers, aan dit tweedaagsche feest deelnam, blijkt o. a. uit de verslagen, daarvan opgenomen in „Het Dagblad" en „Het Vaderland" van 12 September '93.

De tentoonstelling, welke bij deze gelegenheid werd gehouden, bestond, behalve uit teekeningen en werkstukken van het jongste leerjaar, uit een retrospectief overzicht van het teekenonderwijs van nagenoeg den geheelen bestaanstijd der school; waartoe ik in staat was door mijn gewoonte, om van elken verdienstelijken leerling een paar teekeningen, ter hunner aandenken, te bewaren. Deze verzameling, misschien eenig in haar soort, trok bijzonder de aandacht en bevatte veel leerzaams, niet 't minst voor het onderwijzend personeel

der school. Getuigde zij van velerlei opvatting, van mislukking naast welslagen, de totaalindruk bij publiek en vakmannen was een aanmoediging, om zoo voort te gaan.

Inmiddels had het Bestuur zich nog op een andere wijze een oordeel over de werking van ons Ambachtsonderwijs in zijn geheel verschaft, door eenige deskundigen uit te noodigen, daarover na nauwgezet onderzoek, hunne meening te zeggen. Hieraan werd schriftelijk voldaan, door de heeren RUTGERS en VAN SOEST (voor het timmeren), MUTTERS (voor het meubelmaken), SCHLÜZEN en LICHTENBELT (voor het smeden, machinebankwerk en werktuigk. teekenen), KRAMERS en AMIABEL (voor het huisschilderen), KERLING en BEKKER (voor het hand- en ornamentteekenen), BERDEN en VAN WADENOIJEN (voor het rechtl. en bouwk. teekenen).

Ook het oordeel, in die verslagen onomwonden uitgesproken, was over 't algemeen gunstig, en de opmerkingen daarbij gemaakt, droegen het hare bij om ons ambachtsonderwijs te verbeteren.

Het zij hier de plaats op nog een belangrijke getuigenis dienaangaande te wijzen. Toen in het voorjaar van 1893 de Nederl. Maatschij. tot bevord. der nijverheid bij hare afdeelingen een onderzoek had uitgelokt „naar den toestand der vakopleiding in Nederland" (zie het weekblad „De Nijverheid" van dien tijd), — werd dit door de Haagsche afdeeling beantwoord met een belangrijk, in 1894 in druk algemeen verkrijgbaar gesteld, rapport; opgemaakt door een commissie, met de heeren Kol. G. E. V. L. VAN ZUIJLEN (voorzitter) en Mr. H. J. A. MULDER (secretaris) als rapporteurs. Op onderscheidene bladzijden van dit rapport wordt met opgaaf van redenen gunstig over de Ambachtsschool gesproken

en van haar verdere werkzaamheid veel goeds voor de vakopleiding van den ambachtsman verwacht.

Aan zulke verwachting werd nieuw voedsel gegeven door hetgeen Oudleerlingen verder deden. Hunne tijdelijke vereeniging bij het herdenkingsfeest van het 20-jarig bestaan der school had nog ten gevolge de stichting eener blijvende *Vereeniging van Oudleerlingen der Ambachtsschool te 's-Gravenhage*, welke zich ten doel stelt „de bevordering van het ambacht in 't algemeen en van de belangen der leden-beoefenaars in 't bijzonder". (Zie nader hare bij Koninkl. besluit van 4 Januari 1895 goedgekeurde statuten, en hare sinds dien tijd verschenen jaarverslagen).

Begon alzoo het derde decennium onder gunstige voorteekens (het cijfer der leerlingen was inmiddels tot 200 gestegen, de nieuwe werkplaatsen waren weldra gevuld, de uitbreiding van het onderwijs in metaalbewerking toegepast op verschillende bedrijven, bleek doeltreffend) — evenals bij het begin van het tweede tienjarig tijdvak maakten deze voorteekens weldra plaats voor die van nieuwen strijd, ernstiger en algemeener dan ooit te voren.

Aanleiding daartoe gaf het „Nationaal Congres omtrent het vakonderwijs en de vakopleiding voor toekomstige werklieden, in Nederland", gehouden te Amsterdam op 17 April en 4 Juni 1895, — met de vraag: „Verdient in 't algemeen de opleiding in de werkplaats of die in de ambachtsschool de voorkeur? Voor welke ambachten in 't bijzonder is het eene of het andere stelsel 't meest aanbevelenswaardig? Is combinatie van beide stelsels mogelijk en wenschelijk?"

Van de 13 vragen, dit Congres ter beantwoording

gesteld, trok bovengenoemde de meeste aandacht. Daarbij is door voor- en tegenstanders van „school" en van „werkplaats", wel alles gezegd wat voor en tegen beide stelsels aan te voeren was. Scheen op de eerste van bovengenoemde bijeenkomsten, blijkens de daar voorloopig gestelde conclusiën, de strijd, hoe dapper ook van weerszijden gevoerd, onbeslist te zullen blijven, — op de slotvergadering verklaarde zich een groote meerderheid voor „de eerste opleiding van ambachtslieden in de school boven hunne eerste opleiding, deels in de school, deels in de werkplaats", o. a. met bijvoeging dat „voor die plaatsen en vakken, waarin blijkbaar de Ambachtsschool niet kan voorzien, eene op het leerlingwezen gebaseerde opleiding in de plaats trede." (Zie nader de gepubliceerde verslagen van voormeld Congres).

Hoezeer onze school in dezen strijd betrokken was, bleek behalve op dat congres, op een daarmee in verband staande vergadering, hier ter stede gehouden op initiatief van de vereeniging „Arti et Industriae". Gold de strijd omtrent „school of werkplaats", te Amsterdam de ambachtsscholen in 't algemeen, hier werd die nogmaals gevoerd meer bijzonder met 't oog op de Haagsche school. Doch ook dit stortbad bleek haar niet te deeren; integendeel werkte het opfrisschend, want al die strijd noopte ons tot voortdurende waak- en werkzaamheid; van gegronde aanmerkingen werd door ons steeds goede nota genomen, en de ophef en beweging, waarmee die strijd gepaard ging, deed de school in steeds ruimer kringen bekend worden en waardeering vinden.

Meermalen is mij gevraagd, waarom, als middel ter bevordering van dit laatste, de school niet meer deel neemt aan openbare tentoonstellingen en wedstrijden,

niettegenstaande zij op die van 1885 zulke mooie onderscheidingen verwierf. De reden hiervan ligt in de onmogelijkheid om een ambachtsschool met practisch onderwijs, in de resultaten hiervan op een tentoonstelling daarbuiten naar behooren te doen uitkomen. Reeds de jaarlijksche tentoonstellingen in de school zelve zijn op dat punt onvolledig, doordat de meest sprekende werkstukken gewoonlijk een bestemming erlangen, welke belet ze lang te bewaren. Daarom is onze school elken dag van 10—12 en van 2—4, uitgezonderd 's Zaterdags, voor het publiek toegankelijk gesteld.

Hoeveel gebruik daarvan al is gemaakt, blijkt uit ons *Bezoekersboek*, getuige het navolgende uittreksel daarvan:

a. Op verschillende tijdstippen bezoeken van:

Leden der Commissie van oprichting en leden-deelhebbers der school;

Autoriteiten op het gebied van het lager- en het middelbaar onderwijs;

enkele leden van de 1e en 2e Kamer der Staten-Generaal;

dito van den Gemeenteraad;

Bestuursleden, directeuren, leeraren en onderwijzers van andere ambachtsscholen, waaronder collectieve bezoeken; evenals die van de

Commissie der Maatsch. tot bevordering der bouwkunst, in zake het ambachtsonderwijs (1885);

Leden der Nederlandsche Vereeniging van teekenonderwijzers (1888);

Leden der Commissie van het onderzoek naar de vakopleiding alhier (1893);

Leden der examen-commissies van den Waterstaat (1889 91). — Voorts bezoeken van:

Directeuren, leeraren en onderwijzers, werkzaam aan andere hoogere en lagere inrichtingen voor teeken- en vakonderwijs;

Ingenieurs, architecten, fabrikanten, werkbazen en werklieden;

Bestuurders van werklieden- en vakvereenigingen.

b. Officieele bezoeken van:

de hh. Inspecteurs van het middelbaar onderwijs;

Leden der plaatselijke Commissie van toezicht dienaangaande;

Vertegenwoordigers van het Rijk, de Provincie en de Gemeente, bij de jaarlijksche tentoonstelling, bevordering en prijsuitdeeling;

den heer Burgemeester (1876);

Z.E. den Commissaris der Koningin, met leden van Gedeputeerde Staten (1895);

F. DA MOTTA d'Azevedoborrêa „commissaire de l'empereur de Brésil" (1877);

F. J. MOUAT F. R. C. S. „Local Gouvern. Inspector, London" (1878);

M. A. DE PONT, Secretaire de la Légation de France (1880);

JB. HAEDICKE, leeraar aan de „Fachschule" te Remscheid (1881);

J. SCHÖNHOF „Consul of the Unit. States of America in England" (1887);

M. MAR. VACHON „Délegué du Gouvernement français, Paris" (1888);

Dr. MANSFELT, Superintendent van het onderwijs der Zuid-Afrik. Republiek (1892); — en „last not least":

het bezoek van de Beschermvrouw onzer school H. M. de KONINGIN-REGENTES (op 10 Maart 1893), en dat van HH. MM. de KONINGIN en de KONINGIN-REGENTES

(op 22 Maart 1897). De belangstelling en minzaamheid, waarmee de Vorstinnen van al het onderwijs kennis namen, stempelen hare bezoeken tot de meest vereerende. Zij wenschten de school in volle bedrijvigheid en zonder eenigen tooi te zien, en alzoo is geschied.

Behalve bovengenoemde werden nog tal van andere bezoeken ontvangen, ongerekend die bij gelegenheid der jaarlijksche tentoonstellingen, welke, behalve door de ouders en verzorgers der leerlingen en verdere genoodigden, in de laatste jaren telken male door een vijf à zes honderd personen worden bezocht. Om dien toevloed binnen de noodige perken te houden, wordt dan een gering entréegeld geheven. Met genoegen constateer ik hierbij dat het schoone geslacht er steeds flink vertegenwoordigd is en ons evenzeer verplicht met den aankoop van gereed staande, door de leerlingen vervaardigde voorwerpen, als liefhebbers en beoefenaars van verschillende nijverheidsbedrijven dit doen; zoodat wij tot dusver slechts éénmaal onze toevlucht hebben moeten nemen tot een afzet van zulke voorwerpen, door middel eener verloting (1885).

Een mij onbekende bezoeker van onze tentoonstelling in 1896 gaf zijn indruk daarvan in *Het Dagblad* van 10 April weer door het navolgend ingezonden stuk.

Mijnheer de Hoofdredacteur!

2e Paaschdag bracht ik een bezoek aan de tentoonstelling van werkstukken der leerlingen van de Ambachtsschool.

Van allerlei ging er toen om in mijn hoofd. Denk niet, M. d. H., dat ik u een verslag wil geven van al de keurige werkstukken, die daar tentoongesteld waren; stel u gerust, de halve stad, geloof ik, heeft ze gezien.

Maar ik dacht o. a. zóo: Er wordt zooveel gezegd over malaise,

over werkloosheid, over slechten materieelen toestand van den werkman. En ik kon niet helpen verder te denken: of daar, waar 't meest wordt geklaagd, misschien juist de minste kunde wordt gevonden? In trouwe, ik kàn niet gelooven, dat al de kunde, die hier aan den dag komt, om niet zou zijn verworven. Mannen, jongens, die zóo hun vak verstaan — op dezulken kan, dacht mij, malaise geen vat hebben, voor dezulken *moet* er werk zijn.

En dan dacht ik nog aan een ander woord, dat ik eens in een oud boek las. Onze voorouders beschouwden den arbeid niet als een straf; zij kenden de „poëzie van den arbeid", getuigen het hunne werkstukken, uit vroegere eeuwen voor ons bewaard.

In deze Ambachtsschool, M. de H., vond ik dat woord bewaarheid. Al wat hier was: hetzij in snijdig hout, hetzij in stroef metaal bewerkt, of in natte klei gedaan, of geteekend, gepast, gestoken, gesneden: het getuigt alles van een liefde tot den arbeid, van een dringende begeerte om zoo na mogelijk het volmaakte te bereiken, — al was 't maar in een onnoozel verstek, of in een eenvoudigen schroefdraad, waarvoor een toekomst, en misschien méér dan een bescheidene, *moet* zijn weggelegd.

Elk mooi stuk werk — ik kan 't niet helpen — maakt op mij den indruk van een groote daad. En wie groot en mooi doet, dien groot ontmoet. De wakkere jongens van de Ambachtsschool zullen nooit in de toekomst behoeven te klagen! Ze zullen er wel komen. Mijn heilwensch aan die kranige jongelui, mijn warme hulde aan de knappe leermeesters. Leve het ambacht en de wezenlijk bekwame ambachtslieden! W. C. T.

Terwijl ik dezen schrijver dank zeg voor zijn sympathieke uiting, kan ik niet nalaten daaraan een bijzonder woord van dank toe te voegen aan de Redacties der hier ter stede verschijnende dagbladen, die zich steeds bereid toonden, om het doel van ons ambachtsonderwijs en zijne jaarlijksche resultaten de gewenschte openbaarheid te geven, — en die meermalen ook tot een persoonlijk bezoek aan de school opwekten.

„Aanzien doet gedenken", en alzoo schrijf ik aan de persoonlijke kennismakingen voor een goed deel ook

de verschillende *schenkingen* toe, welke ik in Bijlage II heb bijeengebracht.

Hierbij dient ook vermeld, dat sinds tal van jaren de heer A. VAN VLIJMEN de school gratis van de gips voorziet, noodig voor het afgieten van in klei geboetseerde ornamenten, en dat hij der school bovendien herhaaldelijk gipsen ornamentmodellen schonk.

Hetzelfde deden de heeren VAN BRAKEL en STROEBEL & KLERKX met partijen oud smeed- en plaatijzer, geschikt voor oefeningswerkstukken.

De firma RAVELLI & ZN. blijft steeds bereid de schoorsteenen roetvrij te houden, zonder daarvoor ooit iets in rekening te brengen.

Menige leverancier geeft voor de school een korting van 10 à 20 %; ook werden wel eens voor gevraagde diensten slechts de kostende prijzen in rekening gebracht.

Van de Directies der gemeente-werken genoot de school steeds medewerking, en van het garnizoenshospitaal geneeskundige hulp, waar die werden ingeroepen.

De jaarlijksche verslagen van het Bestuur der school vermelden geregeld de namen dergenen, die door geldelijke bijdragen de uitgaven ten behoeve van het onderwijs hielpen bestrijden. [1])

Hoe dankbaar het Bestuur zich daarvoor meermalen toonde, „voldaan" kan het niet zijn; want, terwijl wegens de geschetste toenemende uitbreiding van het onderwijs, de uitgaven daarvoor immer stijgen, moet ieder jaar worden geconstateerd dat het totaal der

[1]) Drie malen vindt men daarbij aangeteekend een legaat, tw.
in 1882 van Mej. H. F. DE DOMPIERRE DE CHAUFEPIÉ (f 100.—)
„ 1888 van? door tusschenkomst van Mr. VREEDE, alhier (f 500.—)
„ 1890 van Mr. H. VOLLENHOVEN alhier (f 1000.—)
(Zie nader de „Rekening en Verantwoording" van den Penningmeester in de Jaarverslagen der school).

contributiën van de Leden der Vereeniging afneemt; zoodat, ondanks de aanzienlijke subsidiën van de gemeente 's-Gravenhage, de provincie Zuid-Holland en het Rijk (welke thans jaarlijks resp. *f* 10.000.— *f* 2000.— en *f* 8000.— bedragen) nog menige nuttige en zelfs noodige maatregel moet worden uitgesteld, bekrompen uitgevoerd of wel geheel nagelaten. [1])

Als zulk een maatregel zij het mij vergund hier nog de bijzondere aandacht te vestigen op de vorming van een *Pensioenfonds voor het Onderwijzend personeel der school.*

Jaren lang is deze zaak een onderwerp van zorg en overweging geweest bij het Bestuur zoowel als bij genoemd personeel.

Het Verslag der school van 1895 laat zich hieromtrent o. a. als volgt uit:

„Nu de school reeds meer dan twintig jaren bestaat, dringt zich als van zelve de gedachte op, wat er zal moeten gebeuren als er eerlang leeraren zullen zijn, die na jarenlangen trouwen dienst tot den leeftijd komen, waarop hunne geschiktheid om onderwijs te geven afneemt en het belang der school vordert, dat jonge krachten hen vervangen. Dan zullen zij ook niet meer geschikt zijn hun vorig vak of handwerk weer op te vatten, en 't zou van de Ambachtschool al heel ondankbaar, ja inhumaan zijn, als zij de mannen, die haar jarenlang trouw gediend hadden, eenvoudig ontsloeg. Het Bestuur heeft overwogen wat in dezen te doen

[1]) Zie hierover nader BIJLAGE IV*a*. Welk een pover figuur maakt daar de steeds dalende lijn *g* met al de anderen, die klimmen! Mochten de welgestelden onder hen, die dit verslag met hunne aandacht vereeren, die het wél meenen met het ambacht en zijne beoefenaars, en nogtans tot dusver in gebreke bleven, het Ambachtsonderwijs geldelijk te steunen, bedenken, dat zij met hunne onthouding, die zaak financieel én moreel schade aandoen.

stond, het heeft onderzocht naar de beste wijze om den leeraren een pensioen te verzekeren; de uitslag van dit onderzoek en van deze overwegingen was alleszins gunstig en verblijdend; getuige verder het Reglement voor dit Pensioenfonds, dat in zijn geheel aan het Verslag van 1896 is toegevoegd, en waaruit o. m. blijkt, dat het noodige kapitaal wordt gevormd en vermeerderd door:

1°. kortingen van de salarissen van voormeld personeel;

2°. schenkingen, legaten en verdere giften;

3°. bijdragen uit het „Godonfonds", door Oudleerlingen der school gesticht;

4°. gekweekte renten;

Mocht dat kapitaal vooral door de sub. 2°. genoemde bijdragen, weldra vermeerdering erlangen! Zonder dat toch blijft de vrees dat de beoogde uitkeering nog niet zal kunnen geschieden aan hen, die daaraan 't eerst behoefte zullen hebben.

Edoch, laat ons bij dezen zorgvollen blik in de toekomst niet voorbijzien de lichtpunten, welke deze tevens biedt; lichtpunten, wier helderheid in 't oog moet vallen, wanneer wij het tegenwoordige met het verledene vergelijken.

Ter vergemakkelijking hiervan zie de lezer thans *Bijlage* V *B* eens in, bevattende een graphisch overzicht van 1873—1897 omtrent het totaal der leerlingen, in December van elk jaar, met hunne verdeeling in: timmerlieden, smeden, meubelmakers, huisschilders, beeldhouwers (in hout en steen), machine-bankwerkers, koper- en blikslagers, instrumentmakers en diverse vakken met practisch onderwijs buiten de school.

De lijn *a* toont in één oogopslag het in de laatste

jaren sterk klimmend getal der gezamenlijke leerlingen. Dat juist omstreeks 1883 en '93 de snelste klimmingen plaats grepen, wettigt het vermoeden dat niet 't minst de toen tot stand gekomene uitbreidingen van onderwijs en lokaliteit daartoe het hare hebben bijgebracht.

De opmerkelijke dalingen van de lijn *b* in de jaren '83—'86, '90 en '91 schrijf ik toe aan de malaise, welke zich in die jaren bijzonder in de bouwvakken openbaarde; waarmee gepaard ging een toenemende vraag naar opleiding voor machinebankwerk, getuige de klimming van de lijn *g*. Dat deze lijn in '93 weer daalt, is te verklaren uit de splitsing, die toen in het onderwijs voor metaalbewerking werd gemaakt (zie de lijnen *h* en *i*). Neemt men deze bij de vorige op, dan blijft de lijn *g* rijzende (zie *g'*).

De uitbreiding van het smeden en machinebankwerk, met afzonderlijk onderwijs in koper-, zink- en loodbewerking, met toepassing op gas-, water- en electrische geleidingen, en met aanvulling van eenig onderwijs in instrumentmaken, is gedaan, eensdeels met 't oog op het geringe arbeidsveld dat onze stad (met weinig fabrieken) aan machinisten en machinebankwerkers biedt, andersdeels met 't oog op de toenemende vraag naar werklieden in de electro-techniek, de rijwielreparatie en dergelijke bedrijven.

De vakken *d* en *e* toonen een kalm verloop; alleen bij *f* is in de laatste jaren daling tot beneden het beginpunt te bespeuren; een verschijnsel dat ik niet verklaren kan, omdat onze oudleerlingen-beeldhouwers bijna zonder uitzondering met succes in hun vak werkzaam zijn.

De lijn *j* heeft betrekking op de vakken op bladz. 32 genoemd. Blijkbaar heeft tot dusver de poging, om de

Ambachtsschool ook dienstbaar te maken aan de opleiding in ambachten, die wegens het te gering aantal leerlingen niet practisch in de school te onderwijzen zijn, weinig effect gehad. Vergelijkt men deze lijn met de lijn *a* van af 1891, dan springt duidelijk in 't oog dat de ouders en verzorgers hunne kinderen en pupillen den eersten leertijd liever geheel aan de school dan ten deele aan de werkplaats toevertrouwen.

Onderaan Bijlage V *B* heb ik nog een strook *C* gevoegd, waarvan de lijn *k* de getallen der leerlingen aangeeft, die telken jare onze school verlieten zonder den geheelen driejarigen cursus te hebben doorloopen; terwijl de lijn *l* laat zien, hoeveel leerlingen telken jare de school met getuigschrift van welvolbrachten leertijd verlieten.

Het totaal van dezen is thans 365. Aan het eerstkomende jaarverslag der school zal een lijst van dezen worden toegevoegd, inhoudende een opgaaf van:

de leerlingen, die van 1877—97 de school met getuigschrift hebben verlaten;

voor welke leervakken zij dit getuigschrift verwierven;

in welke hoedanigheid zij na het verlaten der school de beoefening van hun vak voortzett'en;

wat zij tot dusver geworden zijn.

Deze opgaven raadplegende, zal men zien, dat de bewering van sommigen, als zou de Ambachtsschool niet op de vorming van werklieden, maar meer op die van opzichters en teekenaars aanleggen, onjuist is. Iets anders is dat uit de beste leerlingen der school *later* opzichters en bazen, ja zelfs architecten en kunstindustrieelen groeien. Neemt men nu hierbij in aanmerking wat reeds op bladz. 26—28 over deze kwestie is gezegd; voorts dat uit den aard der zaak onder de hier opgesomde

365 leerlingen in de eerste plaats die „besten" moeten schuilen, — dat onze Ambachtsschool tot heden bovendien door ruim 1000 [1]) leerlingen werd bezocht, — dat onder laatstgenoemden, weder uit den aard der zaak, de percentage van hen, *die werkman werden en bleven*, 't grootst is, — dan moet de onjuistheid van voormelde bewering nog duidelijker in 't oog springen.

Wie uit de betrekkelijk geringe klimming van lijn *l*, vergeleken met lijn *a*, zou willen opmaken, dat het *algemeene* resultaat van het gegeven onderwijs te wenschen overlaat, dien moet ik nog doen opmerken, dat dit resultaat beter zou uitgedrukt worden door een lijn, welke het midden houdt tusschen *a* en *l*, 1°. omdat mag worden aangenomen dat elke leerling, die minstens één jaar het onderwijs der school heeft gevolgd, daarvan reeds vruchten wegdraagt, al waren 't alleen maar die eener eerste ontbolstering [2]); 2°. omdat het herhaaldelijk is voorgekomen dat leerlingen reeds na 2-jarigen leertijd kans zagen op grond van het geleerde aan den werkbank of de teekentafel te komen; 3°. omdat er ook leerlingen zijn, die ofschoon zij niet voor het getuigschrift van de school in aanmerking konden komen, toch den vollen driejarigen cursus doormaakten.

Een en ander gelieve men tevens te bedenken bij het vergelijken van de lijnen *a* en *b* op Bijlage IV *A*, met die van *a* en *l* voornoemd. Deelt men de totalen

---

[1]) In het „Stamboek" der school staan thans 1633 leerlingen ingeschreven, waarvan nog 216 de school bezoeken; alzoo 1419 — 365 = 1054.

[2]) Zoo dacht zeker ook de steller dezer advertentie er over:

„*Bij een Timmerman wordt plaatsing gevraagd voor een 12-jarigen Jongen, (een jaar op de Ambachtsschool geweest)*"

maar hij had een jongen van minstens 13-jarigen leeftijd moeten vragen, omdat de Ambachtsschool geen leerlingen jonger dan 12 jaar toelaat.

der jaarlijksche uitgaven door de overeenkomstige totalen der leerlingen, dan verkrijgt men in ronde cijfers voor:

het 1e tiental jaren circa	*f* 180.—	per jaar.
„ 2e „ „ „	- 140.—	„ leerling.
de laatste vier „ „	- 114.—	

Hieruit blijkt, dat hoe omvangrijker men het ambachtsonderwijs inricht, hoe beterkoop men het heeft.

In 't bijzonder wensch ik ook de aandacht te vestigen op lijn *b* (Bijl. IV *A*) vergeleken met lijn *a* (Bijl. IV *B*). Dat laatstgenoemde niet zoo sterk is gerezen dan de eerstgenoemde, is voor mij een bewijs dat van de school hoe langer hoe meer gebruik gemaakt wordt door leerlingen, wier ouders weinig of geen schoolgeld kunnen betalen en voor wie hetgeen knapen van 12 tot 16-jarigen leeftijd aan wekelijksche verdienste zouden kunnen inbrengen, een voelbare winstderving is. [1])

Dit ter geruststelling van hen, die meenen dat het Ambachtsonderwijs te duur zal blijken, of die vreezen dat het niet in de eerste plaats ten goede zal komen aan den eigenlijken onbemiddelden handwerksstand. Maar aan hen, wier ideaal ééne, zooveel mogelijk omvattende Ambachtsschool is, nog de waarschuwing, om in dezen tak van onderwijs niet hun kracht in centralisatie te zoeken. Verdere uitbreiding van dat onderwijs hier ter stede leide niet tot meer uitbreiding van de bestaande school maar tot de stichting van een tweede, in een

[1]) Hierbij nog de opmerking, dat het schoolgeld per jaar en per leerling *f* 5.— tot *f* 15.— bedraagt (naar de draagkracht der ouders) en dat leerlingen, wier ouders *blijken* niets te kunnen betalen, daarvan geheel worden vrijgesteld; terwijl aan hen, voor wien een schoolgeld, hooger dan *f* 15.— ook niet zou deeren, te verstaan wordt gegeven, dit zelf te verhoogen met de contributie van het lidmaatschap der Vereeniging, die de Ambachtsschool stichtte en in stand houdt. (Dit lidmaatschap kost *f* 10.— per jaar).

tegenovergesteld gedeelte van de stad; ook nog met dit onderscheid dat bij de eene het zwaartepunt van het practisch onderwijs in de houtbewerking, bij de andere in de metaalbewerking worde gezocht. Deze regeling, reeds te Amsterdam in toepassing gebracht, heeft o. m. het voordeel, dat het Hoofd der inrichting zijn aandacht niet over te veel vakken heeft te verdeelen; dat hij, nevens het houden van contrôle en administratie, zelf mee onderwijzen kan, zoodoende persoonlijke voeling met alle leerlingen kan hebben en beter dan op eenige andere wijze kan voorkomen dat onderwijzers, wel doorkneed in de praktijk maar niet gevormd voor het onderwijs in hun vak, met name in het paedagagisch gedeelte daarvan, tekort schieten. Mij althans is dit steeds als een hoofddeel mijner taak voorgekomen, en ik meen dat de roeping eener Ambachtsschool niet alleen is, bekwame vakbeoefenaars maar ook flinke burgers en goede menschen te kweeken.

Wanneer ik nu zeg, overtuigd te zijn dat onze Ambachtsschool volgens het doel harer oprichting met succes werkt en sinds lang haar reden van bestaan heeft bewezen, dan kan dit nogtans menigeen een glimlach op de lippen brengen, omdat haar directeur dat zegt. Maar dit kan mij niet weerhouden, met dankbaren trots er nog bij te voegen: dat die school thans met achting van zich doet spreken; dat de antipathie of onverschilligheid van vroeger bij velen in sympathie en waardeering is veranderd; dat zij de gunst geniet van een breeden kring van vakbeoefenaars en vele erkentelijke leerlingen en ouders van leerlingen telt.

Dit laatste is mij persoonlijk een bijzonder genoegen; mijn verhouding tot menig oudleerling bleef zoo vriendschappelijk, dat ik, toen onlangs de eerste van hen

verscheen, om zijn kind als leerling te doen opnemen ter plaatse waar ik hem zelf als zoo'n knaap had gekend, ik een gevoel kreeg, alsof ik „grootvader" geworden was.

Ziedaar reeds het begin van een tweede generatie. Welk een heerlijke belooning zal het zijn, aan dat nieuwe geslacht te mogen ervaren, dat het zich kan ontwikkelen op een deugdelijken grond, — ook door ons toedoen verbeterd!

H. L. BOERSMA.

NASCHRIFT.

Een der vrienden, wien ik even voor het ter perse brengen van dit opstel, daarvan inzage verleende, heeft mij gevraagd: waarom ik daarin slechts ter loops heb melding gemaakt van de afdeelingen *Burgeravondschool* en *Avondteekenschool voor volwassen handwerkslieden* onzer Ambachtsschool.

De mogelijkheid bestaat dat die vraag bij meer lezers opkomt. Daarom diene nog het navolgende.

Eerstens kan van deze inrichtingen nog geen nagenoeg 25-jarig overzicht worden gegeven, omdat zij in latere jaren aan de Ambachtsschool zijn toegevoegd. Maar ook zou ik vreezen, van den belangstellenden lezer, die dit geschrift tot het einde heeft gevolgd, te veel te vergen. Die aanvulling blijve dus tot gelegener tijd bewaard. Inmiddels zij — ook aan hen, die geen gelegenheid hebben, om van dit geschrift in zijn geheel kennis te nemen — de inzage van het los daarbij gevoegde *Prospectus* der school, aanbevolen.

BIJLAGE I*a*.

Rooster der werkzaamheden voor het eerste winter-halfjaar 1873—74.

LEERVAKKEN.		Maandag.	Dinsdag.	Woensdag.	Donderdag.	Vrijdag.	Zaterdag.	Aantal uren 's weeks.
HERHALINGS LAGER ONDERWIJS.	Lezen, Schrijven, Nederlandsche taal.	8—9		8—9	8—9		8—9	6
	Geschiedenis en Aardrijkskunde.		8—9			8—9		
VOORTGEZET LAGER ONDERWIJS.	Reken- en Stelkunde	9—10	9—10		9—10	9—10		6
	Meetkunde.			9—10			9—10	
Natuur-, Schei- en Werktuigkunde.		11—12		11—12		11—12		3
TEEKENONDERWIJS.	Rechtlijnig en Bouwkundig teekenen.	10—11	10—12	10—11	10—12	10—11	10—12	11
	Handteekenen.	6—8	6—8	6—8	6—8	6—8		8
PRACTISCH ONDERWIJS.	Timmeren. Smeden. 's winters.	2—5	2—5	2—5	2—5	2—5		15
	Meubelmaken. Huisschilderen. 's zomers.	1½-5½	1½-5½	1½-5½	1½-5½	1½-5½	1½-4	22½

Bijlage I*b*.

Programma der lessen van den Wintercursus 1897—98.

(Gedurende den Zomercursus vangen de lessen 's morgens 7 uur aan).

	LEERVAKKEN.	Maandag				Dinsdag				Woensdag				Donderdag				Vrijdag				Zaterdag		
		8—10	10—12	2—4	4—6	8—10	10—12	2—4	4—6	8—10	10—12	2—4	4—6	8—10	10—12	2—4	4—6	8—10	10—12	2—4	4—6	8—10	10—12	2—4
Theoretische leervakken.	Nederlandsche taal					2*c*		2*a*			2*b*			1*d*	1*c*				1*a*					1*b*
	Rekenen										1*b*				1*a*			1*d*	1*c*					
	Practische Meetkunde	2*c*		2*a*								2*b*				2*b*				3		3*b*		
	Natuur- en Werktuigk.															3				2*bc*				2*a*
	Stoomwerktuigkunde			2*b*						3*b*														
	Electriciteit																							3*b*
	Scheik. en Technologie		3*a*																					
	Staatsinrichting																						3	
	Gesch. der ambachten																						3	
	Projectie									2												3		
	Handteekenen	1*a* 3*b*	2*b*		1*d* 3*a*	1*a* 3*b*	2*b*		1*d* 3*a*	1*a*			1*d*	1*c* 2*a*			1*b* 2*c*	1*c* 2*a*			1*b* 2*c*	1*c*	1*b*	
	Lijnteekenen	1*c*		2*b*	1*b*	1*a*			1*b*	1*a* 2*a*			1*b* 2*c*											
	Bouwkundig teekenen	2*a*				2*a*											3*a*				3*a*			
	Werktuigkundig teek.				3*b*			2*b*	3*b*				3*b*				2*b*				2*b*			
	Divers Vakteekenen				2*c*				2*c*	2*c* 3*b*			2*c* 3*b*									2*a* 3*a*	2*b*	2*a* 3*a*
*)	Materiaal- en Gereedschapkunde																							1 2
	Boetseeren														2 3				2 3					2 3
Practische leervakken.	Timmeren	1*b* 3	1 2	1 2 3	1*a* 2	1*b* 3	1 2	1 2 3	1*a* 2	1*b* 3	1*a* 2 3	1 3	1*a* 2	1*b* 3	1*b* 2 3	1 2	1*a* 2	1*b* 3	1*b* 2 3	1 2	1*a* 2	1*b*	1*a* 2	1*a*
	Houtdraaien	3				3																		
	Modelmaken	1				1					2 3													2 3
	Meubelmaken	1	1 3	1 2 3		1	1 3	1 2 3		1 2 3	2 3	1 2 3		1 2 3	1 2 3	1 2		1 2 3	1 2 3	1 2		1 2	2	2 3
	Houtsnijden	1	1 2 3	1 2 3		1	1 2 3	1 2 3			1 2 3	1 2 3		1 2 3		1 2 3		1 2 3		1 2 3		1 2 3	2 3	2 3
	Steenhouwen																							
	Smids-bankwerk	2	1 3	1 3	1 2	2	1 3	1 3	2	2	1 3	1 3	1 2	2 3	2 3	1	1 3	2 3	2 3	1 2	1 3	2	1 2	1 3
	Machinebankwerk	2	3	3	2	2	3	3	2	2	3	3		2 3	2 3		3	2	2 3	2	3	2	2	3
	Koper-, zink- en loodbewerking	1	1 2 3	1 2 3		1	1 2 3	1 2 3		1	1 2 3	1 2 3		2 3	1	1 2		2 3	1	1 2		1 2	2	1 3
	Instrumentmaken	2 3				2 3				2 3		2 3			2 3				2 3					
	Huisschilderen	1	1 2 3	1 2 3		1	1 2 3	1 2 3		1	2 3	1 2 3		1 2 3	1 2	1 2 3		1 2 3	1 2	1 2 3		1 2	2	2 3

TOELICHTINGEN.

*) Deze lessen worden in de werkplaatsen gegeven.

Er bestaat een afzonderlijke klasse-indeeling voor de theoretische- en teekenvakken èn voor de practische vakken. Die klassen, welke in parallel-afdeelingen zijn gesplitst, zijn met cijfers en letters aangegeven.

Bijlage II.

LIJST van geschonken voorwerpen.

JAAR.	Omschrijving der schenkingen.	Naam en Woonplaats der Schenkers.	
1873	Een stel houten modellen van ijzeren draagbalken.	L. Janse Bz.	Amsterdam
1874	Een bankschroef	P. Schroot.	den Haag.
1875	Tijdschrift «De Olijftak» 1 jaargang.	J. de Gou.	»
»	Tijdschrift «Familieblad» 1 jaargang.	»	»
»	v. Grieken, «Bouwk. album»	W. C. Mallée.	»
»	Karmarsch & Heeren, Technol. Woordenboek .	W. Blüm.	»
»	Diverse stukken marmer, (voor schild. imitatiën) .	J. Vierling.	»
»	Gedrukte lettermodellen. .	G. P. Grandia.	»
»	Een dommekracht en een heiblokje	J. v. d. Leeuw.	»
1867	Een oud Hollandsch slot .	W. C. F. Bresler.	»
»	Een model gedeelte havenwerk	N. v. Vliet.	»
»	Een model kapspant . . .	D. v. d. Tas.	»
»	Boersma «Leerboek van het Ornament».	H. L. Boersma.	»
1874—'77	Boersma, diverse bijdragen over Kunstindustr. Bouwk. en Amb. onderwijs. . .	»	»
	Modelhoeken van de fabriek «Prins van Oranje» . .	Directie.	»
1877	Een collectie gipsen ornam. modellen	Jhr. Mr. V. d. Stuers	»
»	Een collectie diverse houtsoorten	Braams.	»
1878	Een reeks leesboeken v/d jeugd, van Andriessen. «Nederl. Magazijn» «Bato» «St. Editie», Rob. Crusoë.	Th. Schill.	»
»	Alle werken van Dickens, in 't Nederl. vertaald . .	Th. Schill.	»
»	Tijdschriften: «de Oude Tijd» «Kennis en Kunst». . .	»	»
»	Durand «Architecture» . .	P. F. W. Mouton.	»
»	«Zeitschr. f. bild. Kunst» .	A. P. Godon.	»

JAAR.	Omschrijving der schenkingen.	Naam en woonplaats der Schenkers.	
1878	v. Trigt. «Scheik. Woordenb».	J. J. C. de Wijs.	den Haag.
»	Scholl, «Gids v. machinisten»	J. Kuyper Hz.	»
»	Weisbach-Kuyper, «De Ingenieur»	»	»
1879	12 wandplaten v/d Vaderl. geschiedenis.	Jhr. Mr. V. d. Stuers	»
»	Eenige diverse Indische houtsoorten	A. P. Godon.	»
1881	14 plaatmodellen v. trappen teekenen	»	»
1882	Vosmaer, «De Kunst v. Ieder» (plaatwerk).	Mr. J. E. Banck.	»
»	Een stoomketel	H. v. Zwet.	Deventer.
»	Uitgaven der Maatschappij v. bouwkunst.	Dr. A. Vrolik.	Arnhem.
1883	Eenige pleisterafgietsels (in ruil voor eenige ijzeren modellen)	Kunstind. museum.	Haarlem.
»	Eenige diverse boeken over Bouwk. en aanverwante vakken	J. H. Muller.	den Haag.
1884	Enkele leesboeken	Mevr. Wed. v. Zanten	»
»	Een verzameling gebakken profilsteenen (door tusschenkomst v/d oudleerl. Vrijman.	D. v. Schouwenburg	»
»	Een plaatw. voor Werktk. teekenen	J. Christiaanse.	Amsterdam
1885	Eenige monsters geperste Waalsteen	Mr. J. E. Banck.	den Haag.
»	Groote collectie diverse baksteenen	A. N. de Lint.	Delft.
1886	Een collectie hout- en marmerstalen (door bemidd. v. G. H. Bauer)	W. A. Schroot.	den Haag.
»	9 teekeningen van georn. smeed- en plaatijzer . .	Tentoonstelling v. handwerkslieden.	»
1887	Verdam «Leerb. d. Werktk.»	J. J. C. de Wijs.	»
»	Een collectie ijzer- en staalsoorten (door bemidd. v. Dr. Bleekrode)	v. Everdingen.	Voorburg.
1888	Boersma «Kunstind. literat.»	H. S. W. Huygens.	den Haag.
»	Een hulpmiddel v. bereken. v. inhoudsm.	H. L. Boersma.	»
		W. Hoven.	»

JAAR.	Omschrijving der schenkingen.	Naam en Woonplaats der Schenkers.	
1888	2 monsters v. Amboin. wortelhout (door bemidd. v. W. Graaf v. Limburg Strirum).	Hooft v. Vreeland.	Amsterdam.
»	Een Gasmotor (syst. Otto m. Weener patent)	Jhr. Mr. F. v. Schuylenburg.	den Haag.
»	Een ex. «Rapports s/l Musées e/l Ecoles d'art industr. en Belgique et Hollande». .	Mar. Vachon.	Parijs.
1890	Eenige monsters van nageperste steen	v. d. Loo.	Dieren.
»	Een collectie gedrukte letter- en ornam. modellen . .	M. Mouton.	den Haag.
»	«Neerl. leger» (inlichtingen betreffende vrijwill. dienst)	Min. v. Oorlog.	»
1891	Een draaibankje en eenig gereedschap	B. E. La Chapelle.	»
»	Eenige monsters asbestverpakking	Joh. Schmidt.	»
»	Eenige bouwk. boekwerken.	J. Hoogwerf.	»
»	Eenige jg. v. «De Economist»	De Bruijn Kops.	»
1891	v. d. Meulen «Het boek in onze dagen»	M. Mouton.	»
1892	Uitgaven d. Ned. Mij. t. bev. v. Nijverheid	A. P. Godon.	»
»	Woordenb. v. Kunsten en Wetenschappen	»	»
1893	Een stel gas- en waterleiding montures	Slotboom & Zn.	»
»	Modellen v. Werktuigkundig teekenen (door bemidd. v. W. Schlüsen).	Stork & Co. Dikkers.	Hengelo. Almelo.
1894	Een werkbank en een trapmachientje	H. J. Praeger.	den Haag.
»	Een model steigerijzer . .	Jos. Cuypers.	Amsterdam.
1895	Een model dakraam (houten)	Comm. v/d proev. v. bekwaamheid.	den Haag.
»	Een collectie apparaten voor electr. geleidingen en dito toestellen	Vogels-Dolhain.	»
»	2 modell. dakraambedekking	W. van Berkel.	
1897	2 Amerik. schaven. . . .	Rouppe v. d. Voort.	»
»	Een reeks leer- en leesboeken voor de bibliotheek der School	H. M. de Koningin-Regentes.	

LIJST van Bestuursleden der Ambachtsschool, van af de oprichting tot heden.

1873—1874, Mr. J. Heemskerk Az., *Voorzitter*, (overl. 1897).
1873—1874, Jhr. Mr. H. J. v. d. Heim, *Onder-Voorz.* (overl. 1890).
1873— , A. P. Godon, *Penningm. Onder-Voorz.*, sedert '74, *Voorzitter* sedert 1881.
1873—1891, P. F. W. Mouton, *Secretaris.*
1873—1881, J. F. Cuypers, (overl. 1881).
1873—1887, W. Blüm, *Voorz. der Comm. van Onderw., Onder-Voorz.* sedert 1881 (overl. 1892).
1873—1891, J. J. C. de Wijs.
1873—1877, W. C. F. Bresler.
1873— , Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers, *Voorz. der Comm. van Onderw., Onder-Voorz.* sedert 1887.
1874—1881, Mr. W. Wintgens (overl. 1895).
1874—1876, Mr. C. J. E. Graaf van Bylandt.
1876—1890, G. H. Bauer, (overl. 1893).
1877—1882, Mr. E. H. 's Jacob, *Bibliothecaris.*
1881—1886, P. van der Burg.
1881—1889, Mr. J. E. Banck, *Bibliothecaris.*
1882—1885, Mr. J. J. A. Schill, *Penningmeester.*
1885—1894, H. J. Praeger, *Penningmeester.*
1886—1891, Jhr. F. C. van der Does de Bije.
1887— , IJ. Ykema, *Biblioth.* sedert '89, *Secretaris* sedert '93.
1889—1891, G. C. Klerk de Reus.
1891—1894, J. L. von Leschen, *Secretaris*, (overl. 1895).
1891—1894, H. H. Holle, (overl. 1897).
1891— , M. Nooijen.
1891—1893, Th. Stang.
1891— , A. Stigter.
1893— , W. Schlüzen.
1894— , C. J. Hudig, *Penningmeester.*
1894— , C. H. Peters.
1894— J. van Lokhorst.

Bijlage IV.

LIJST van Leeraren en Onderwijzers der Ambachtsschool, van af de oprichting tot heden.

NAMEN.	Data van indienstt.	Data van uitdienstt.	Vakken van Onderwijs.	*Aanteekeningen.*
H. L. Boersma, *Directeur.*	p⁰. Aug. '73		Lijn- en Bouwk. teekenen, (incl. projectie, constructie, ornament) Gesch. der ambachten.	
L. Bouman Jz.	Sept. '73	ult. Dec. '76	Rekenen, Pract. meetkunde.	
J. de Gou	» »	» Mrt. '79	Ned. taal, Zang, Gesch., Aardr.	
Dr. L. Bleekrode. . . .	» »	» Juli '91	Natuur-, Schei- en Werktuigk.	
J. Ph. Kaemmerer . . .	» »	» Juni '74	Smeden.	Overleden 1895.
J. L. van der Leeuw . .	» »	15 Sept. '75	Timmeren.	
H. J. van der Weele . .	» »	ult. Dec. '83	Hand- en Ornamentteekenen.	
A. S. Schroevers . . .	» »	» Juli '75	Meubelmaken.	
W. H. J. Wunderlich . .	» »	» Mei '80	Huisschilderen.	Overleden 1880.
M. Vlamings	Jan. '74	15 Oct. '76	Lijn- en Bouwk. teekenen.	
W. C. Mallée	April »	15 Nov. '75	Lijn- en Bouwk. teekenen.	Overleden 1895.
J. G. Stuijfzand	Juli »	ult. Juli '75	Smeden.	
H. Moll	Oct. »	» Juni '76	Handteekenen.	
B. E. J. Groosjohan . .	Sept. '75	» » '77	Meubelmaken.	
G. W. Wigleven . . .	» »	» April '79	Smeden.	
D. M. G. Hordijk . . .	Oct. »	15 Juli '77	Timmeren, Lijn- en Bouwk. teek.	
L. van der Tas Dz. . . .	Jan. '76	ult. Mrt. '79	Rekenen, Pract. meetkunde.	
J. C. Pabst	Aug. »	» Oct. '77	Handteekenen.	
O. Eerelman	Oct. »	» Dec. '76	Hand- en Ornamentteekenen.	
C. J. W. Nuijs	Jan. '77	» » '77	Hand- en Lijnteekenen.	
P. J. den Hertog . . .	April »	ult. Aug. '97	Hand-, Ornam. teek., Boetseeren, Meubelmaken, Houtsnijden.	
P. Kreber	Aug. »	Maart '78	Timmeren, Lijn- en Bouwk. teek.	
T. B. Middelraad . . .	Oct. »	» '79	Meubelmaken.	
J. G. Steenbeek	Jan. '78	15 Nov. '80	Hand- en Lijnteekenen.	
H. Fles	April »		Timmeren, Lijn- en Bouwk. teek.	
H. Diehl	Oct. »		Timmeren.	
E. M. van Soest	Mei '79	ult. Dec. '80	Ned. taal, Rekenen, Pract. meetk.	
M. van Eldik	» »		Smeden.	
J. Bitter	Juni '80		Huisschilderen.	
J. Steenbeek	Jan. '81		Hand- en Lijnteekenen.	
P. C. Moinat	» »		Ned. taal, Rekenen, Pract. meetk.	
J. Jager	April '83	» Aug. '83	Timmeren.	
A. Gravesteijn	Sept. »		Timmeren en Lijnteekenen.	
H. J. Weening	Oct. '84	» Sept. '91	Mach. bankw. en Werktk. teek.	
J. H. van de Roer . . .	April »	» Dec. '91	Meubel- en Modelmaken.	Overleden 1892.
P. Neeleman	» '91	» Oct. '93	Mach. bankw. en Lijnteekenen.	
Dr. A. Borgman	Juli »	» Nov. '91	Natuur-, Schei- en Werktuigk.	
J. J. de Jong	Aug. »	» Juni '97	Stoomwerktuigk. en Werktuigk. teekenen.	
H. C. Los	Nov. »	7 Sept. '93	Natuur-, Schei- en Werktuigk.	
C. L. Eckhardt	Mrt. '92		Meubel-, Modelm., Houtdraaien.	
J. E. van Leeuwen . . .	Aug. »		Huisschild., Hand- en Orn. teek.	
W. L. Bruckman . . .	Sept. '93	ult. Mei '96	Hand-, Lijn- en Ornamentteek.	
P. Kisjes	» »		Wis-, Natuur-, Schei-, Werktuigk., Technologie.	
F. C. Grondel	» »		Koper-, zink-, loodbewerk., enz.	
F. C. van der Togt. . .	Nov. »		Mach. bankw., Lijnteekenen.	
J. I. van Wuijckhuise. .	April '94	Oct. '94	Lijn- en Bouwk. teekenen.	
W. Bach	Mei »		Steenhouwen.	
H. J. A. van der Kooij .	Oct. »	ult. Mrt. '96	Lijn- en Bouwk. teekenen.	
J. C. Brandt	April '96		Instrumentmaken.	
H. J. N. Kleinbentink. .	Juni »	» Dec. '96	Lijn- en Bouwk. teekenen.	
M. J. Drechsler	» »		Hand- en Ornamentteekenen.	
C. van der Linden . . .	Jan. '97		Lijn- en Bouwk. teekenen.	
H. L. J. Kooper	Juli »		Stoomwerkt. en Werkt. teek.	
F. E. Else	Sept. »		Hand- en Ornam. teek. Boetseeren en Houtsnijden.	

Bijlage IV^A

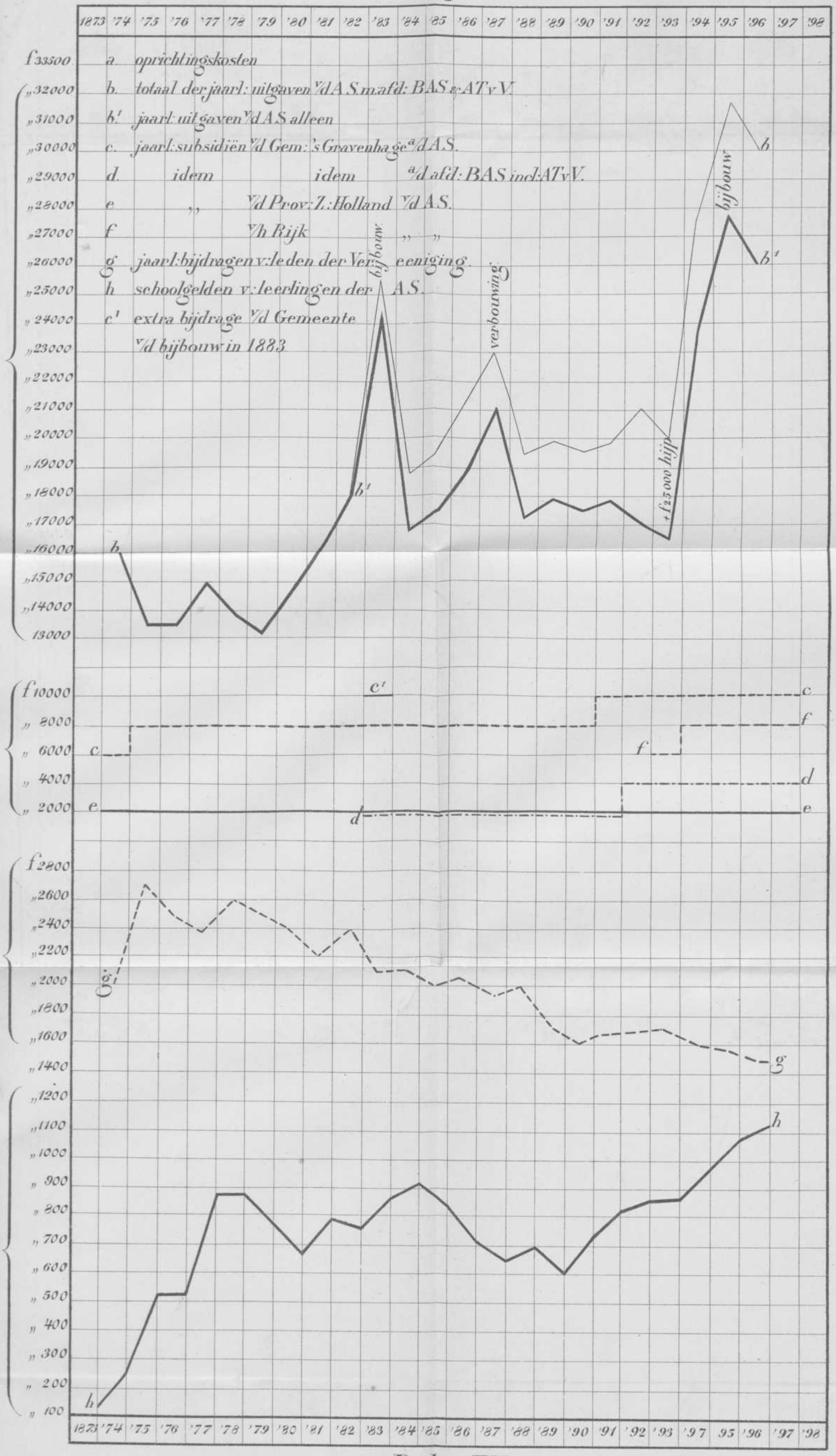

Bijlage IV^B

Bijlage V^B.

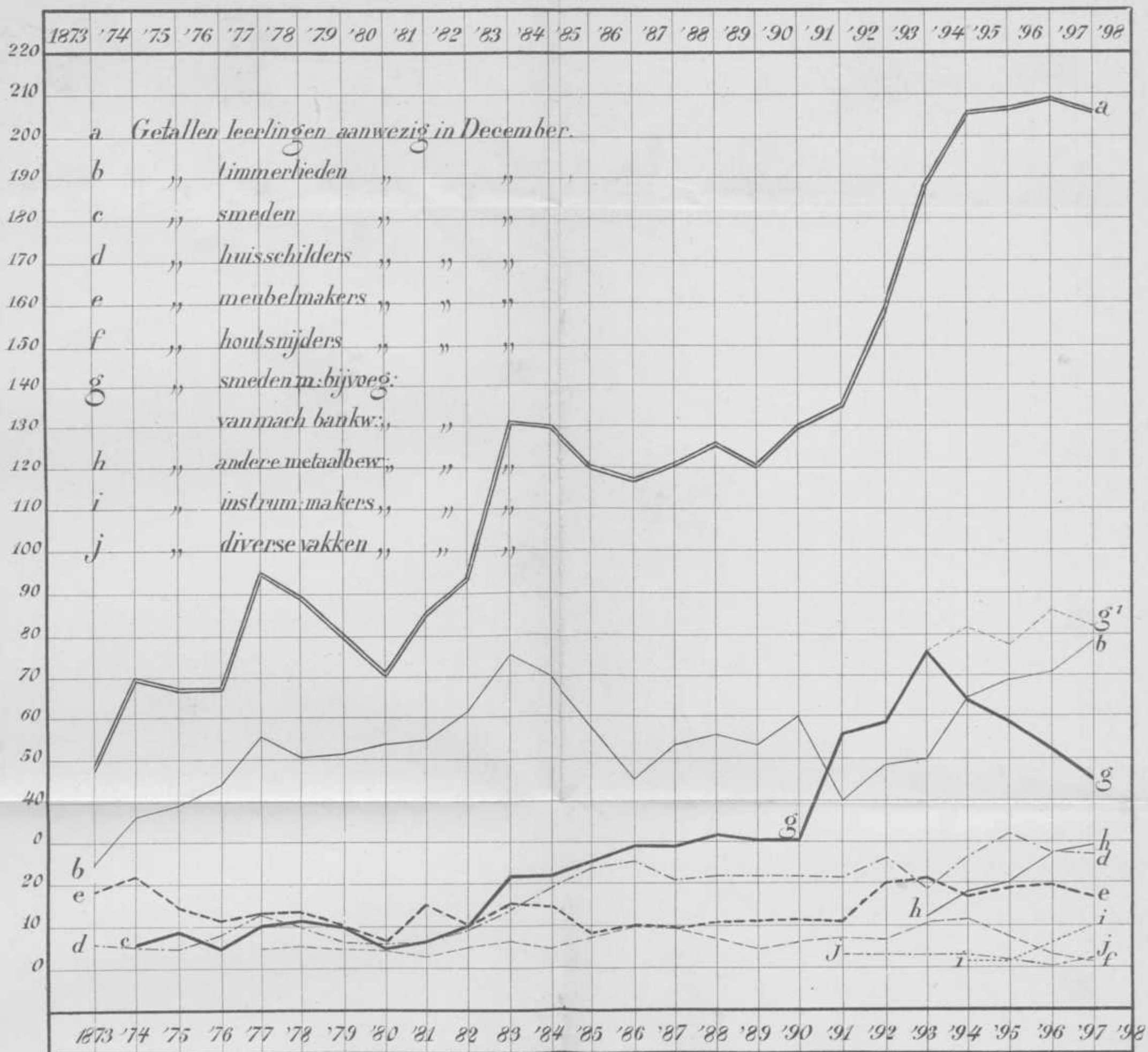

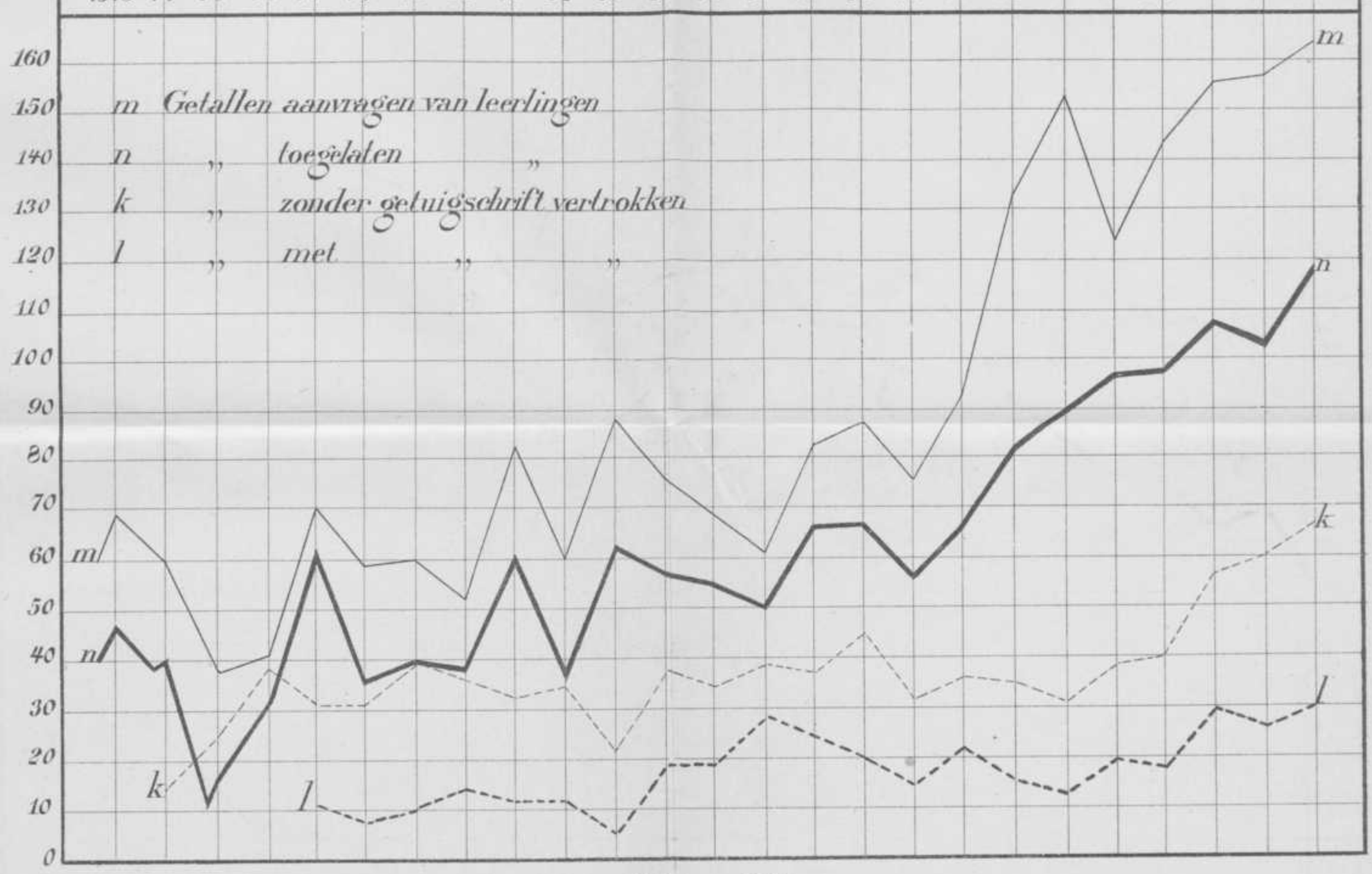

Bijlage V^C

„HET SPREKENDE DEN HAAG"

VAN

CONSTANTYN HUYGENS.

Uit het Latijn vertaald door W. MEIJER.

Toelichting voor den lezer. In deze metrische vertaling is gepoogd, den zin van Huygens' woorden zoo juist mogelijk weer te geven. Het doel was om de oudheidkundige bijzonderheden in deze verzen verzameld, ook aan lezers die niet met het Latijn vertrouwd zijn, bekend te maken. Men gelieve dezen arbeid dan ook alleen uit dit, vooral niet uit een letterkundig oogpunt te beschouwen. De noten met *H.* gemerkt zijn van Huygens zelf. De versjes zijn opgenomen in zijn Bundel „Momenta desultoria" (Van de hak op den tak of Losse invallen) en uitgegeven in 1644.

De opschriften zijn letterlijk uit den text overgenomen, in 't Latijn en in 't Oud-Hollandsch, omdat allicht uit de Latijnsche benaming nog eenig meerder licht over de Hollandsche te verkrijgen is.

Aan de Redactie mijn dank, voor de belangrijke opmerkingen, die ik van haar bij de bewerking mocht ontvangen.

Aan
de EdelAchtbare Bestuurders van den Haag.

Bestuurders dezer stad, (geen dorp meer als weleer)
Geëerbiedigde overheid, eendrachtig in 't beramen
Van 't welzijn van den Haag, dat onder Uw bestuur
('t Is of de Goden zelf u soms ter hulpe kwamen)
Zich telkens weer vernieuwt, alsof deez schoone stad
Geen menschen, maar de Muzen zelv' tot leidsters had!
Aanvaardt welwillend, 't geen een Dichter, ingeboren,
U gaarne in de taal van Latium deed hooren.
De stad, die 'k spreken leer, zij leerde 't spreken mij,
Dat hiermee d' oude schuld gelost, gekweten zij.
Meent niet dat mijn gedicht verkleint hetgeen gij deedt,
't Arduin verkonde *uw* lof; *mijn zang* zij d' eer gegeven!
Uw roem is uitgebreid, de mijne klinkt. Wie weet,
Of hier de stad die spreekt, dan wel die zwijgt, zal overleven?
Hoe 't zij, 't zij u gegund haar telkens uit te breiden,
Gunt gij aan Huygens slechts haar sprekend in te leiden.

Een verzoek aan de straten die hier alphabetisch gerangschikt zijn.

O straten groot en klein, elk uwer zal zich zelf,
Vereeuwigd in mijn dicht, nu sprekend overleven,
Is iemand door de plaats haar aangewezen, soms
Gegriefd? Ik moet daarvan de schuld een ander geven.
Wijt aan den dichter niet, maar aan het letterschrift
De rol u toebedeeld; ik volg de letterklanken.
Wiens letter haar wellicht in d' achterhoede stelt
Zij heeft dit niet aan mij, maar Cadmus [1]) slechts te danken.

[1]) Die het alphabet uitvond.

Haga.

'k Was eertijds slechts een vlek, maar 's Prinsen
welbehagen, verhief mij tot een stad.
Hoe nu? zal ik den Haag des Graven,
of wel des Prinsen zijn? Als dorp kende ik
den Graaf, die tijd is thans verdwenen,
Ik wil nu prinselijk zijn, mijn graven zijn niet meer.

STRATEN.

Ambitus Aulae posticus major. — Lang-Achterom.

Ik ben door het drukke verkeer van Achterstraat, Voorstraat geworden,
Waarom duldt dan denHaag, dat men mij Achterom noemt.
Ben ik misschien haar te eng, dan strekt het nog meer haar tot schande;
Want wie door 't drukke verkeer, te klein is geworden, is groot.

Minor. — Kort-Achterom.

Al ben ik van omvang niet groot, groot ben ik door drukke taveernen.
Ook Alexander de groote, was van gestalte zeer klein.
Hoop is beter dan vrees. Van 't kleine kan 't groote nog groeien.
't Groote gaat vaak door het lot in *korten* tijd *achteruit*.

Via Vestalis. — Bagijnen-straet.

Veel vrouwen, veel meisjes, en halve ook,
Zijn in dit hoekje te vinden.

Zooals het nu is, zoo was het altijd,
'k Verzeker het U, mijn vrinden.
Door alle eeuwen heen, meldt ons de faam,
Was ik wel heilig, maar enkel in naam.

Rivus. — Beeck.[1])

Niet wel bij zinnen is hij, die in U, o schoonste der dorpen,
Niet een verrukkelijk beeld van de heerlijkste vormen wil zien.
Toch zou men U *zonder mij* al was men ook wel bij zijn zinnen,
Blijven onthouden den roem van het voortreff'lijkste dorp.
Want zonder mij, o den Haag, zou Uw lichaam een doode gelijken,
Daar ik als 't levende bloed, door Uwe aderen stroom.

Via scoparia. — Besem-straet.

Men streve elders door de pracht der trotsche daken
Naar roem en eer. Ik wil U proper maken,
Den Haag. Wordt voor den bouw van 't een veel geld verteerd,
En grond *gekeerd*. Door mij wordt beter nog, de grond met bezemen *gekeerd*.

Portus cerevisiarius. — Bier-kaey.

Vermoeide reiziger richt vrij naar mij Uw schreden.
Verfrisch U met Breda, drink Bremer als ge wilt,
Of Rostock; vocht genoeg, er is in de rivieren
Nog meer, indien mijn drank Uw dorst soms nog niet stilt.

---

[1]) De Beek — welke haar oorsprong in de duinen neemt — is nog slechts in de Zeestraat te aanschouwen.

Aula interior. — Binnen-Hoff.

De Hofzaal, en Venus, en Mars, en het geld,
De fiscus, 't Gerecht en de wetten,
Dit alles is mijn; en de Haag is mijn tuin;
Maar hierop gelieve te letten,
O Vreemdling! en dit is het beste:
'k Ben het hart der Geunieerde Gewesten.

Incile. — Borgh-wall.

Terecht beroemt gij [1]) U te zijn een wereldwonder,
O Amsterdam, den Haag doet voor U onder.
Maar ziet ge mij, erken dan onomwonden,
Dat g' Uw gelijke hier, zoo niet Uw meerd're, hebt gevonden.

Sylva. — Bosch.

Der beesten vroeger, thans der menschen dood, [2])
Leef ik voor lust en ben voor tweegevechten,
Een kampplaats, waar door 't lood
De burgers hunnen twist beslechten.
De menschen worden vaak gelijk aan wolven door dien strijd;
Zeg mij, is 't bosch van wilde dieren wel bevrijd?

Via Sylvae nova. — Bosch-kaede.

Tot hiertoe strekke zich het dorp die Haghe uit!
Niet verder schrijde 't voort. Wil toch de rust niet storen
Der vogels en van 't wild en van der nymphen stoet!
Steekt g' over deze gracht, dan is het bosch verloren,

[1]) Amsterdam. *H.*

[2]) Zie Haagsch Jaarb. v. 1891 blz. 28. Het *mogelijk* aldaar wordt door Huygens *zeker*.

Aula exterior. — Buyten-hoff.

De Heer van „Hofwijk" [1]) kan bewijzen,
Dat men mij hooger dan het Binnenhof moet prijzen
Een woord der oudheid zegt: De vrome mijde 't Hof
Dus, al wie vroom wil zijn, woont hier. Ziedaar mijn lof.

[2]) *Via Casuaria. — Casuaris-straet.*

't Vreemdsoortig tweevoetig dier òf wel iemand [3]) niet uit den vreemde,
Schonk mij den naam dien ik draag. Van een slop werd ik eind'lijk een straat.
Open en bloot leg ik thans voor een ieder. Richt vrij Uwe schreden
Tot mij, o jeugd, geen gevaar dreigt U als vroeger, alhier.
Kondt gij hier vroeger *ver*gaan. Het *verder*-gaan staat U thans open.
Sinds men hier Venus verjoeg, is mijne schoonheid verhoogd.

[4]) *Pomarium. — De Cingel.* [5])

De wagens van het hof zijn altijd hier te vinden;
Mij wees de Magistraat ze tot een renbaan aan.
Ik ben thans singulier. Dat *Cingelt* toch mijn vrinden,
Komt daar dan soms mijn naam vandaan?

---

[1]) Toespeling op den naam van Huygens buitenplaats.

[2]) Ontleend aan een uithangbord met een Casuaris, boven een slecht befaamd huis. *H.* Zie ook H. J. v. 1897, blz. 342.

[3]) Huygens noemt hier den onbekenden man of vrouw, op wie hij het oog heeft, ook een „tweevoet." Zie H. J. 1897, blz. 143.

[4]) Eigl. boomgaard.

[5]) Waar de wagens van het hof worden afgereden. *H.*

Via Gerania. — Craen-straet.

't Almachtig werktuig [1]) schonk aan mij zijn naam,
'k Verhef mij niet op ingebeelde gaven.
Mijn mede-straten zijn op ijdle dingen trotsch.
Ik kan mijn meerderheid met *wicht* van reednen staven.

Via Danorum. — Dene-wegh. [2])

Men zegt dat op deez weg' het Noordsche volk der Denen,
Hun versch geroofde buit op 't slagveld achterliet.
Geef ons getrouwe God, hen vaak nog te overwinnen;
De stomme Denen min ik niet.

Via temulenta. — Droncken-mans-straet.

De voorzaat, die aan mij alleen den naam dorst geven,
Was zelf een dronken man en voerde eens dronkaards praat.
Wordt om wat dronken volk die schimp mij aangewreven
Beklad daarmee dan ook elke and're Haagsche straat.

Fossa Holoserica. [3]) — *Fluweele Borgh-wall.*

Waar men met zijde zich tooit, mag 't zijden Burgwal heeten.
Als 's Gravenhage maar nooit, mij deze eere onthoudt,
Dat onze vadren weleer, mijn waarde op prijs wilden stellen:
Noemend mij: „gansch en al zij", van binnen en buiten, fluweel.

---

[1]) Hier wordt de kraan bedoeld, waarmede de schepen gelost werden. De kraan had oudtijds geheel den vorm van een ooyevaar. Kan deze kraan ook de oorsprong zijn van 't Haagsche wapen?

[2]) De Dennenweg liep eertijds van achter de Kloosterkerk af; ook werd een weg bij de Hoefkade Dennenweg genoemd.

[3]) Holoserica beteekent: geheel van zijde of fluweel.

Angiportum xenodochii — Gast-huys-steeghje.

'k Predik u eerst, dat de weg die breed is, ons leidt ten verderve.
Maar daarentegen het pad, dat ons ten hemel voert, eng.
Laat echter tevens de kerk [1]) en 't Gesticht voor de Armen u leeren.
Dat in de vreeze Gods en de liefde de vroomheid bestaat.

[2]) *Via Nosocomii. — S. Nicolas Gast-huys-straet* [3])

Welken naam men mij geeft, het best is mij slachtstraat te noemen.
Waar gij u henenwendt, ziet gij met bloed mij bevlekt.
Waar toch meent ge mijn vrind, de vreeselijkste slachtplaats te vinden?
Hier zwaait de slager zijn mes, ginds dreigt u 's Meesters lancet.

Sabuletum [4], *Via pauperum. — Geest.*

Burgers, houdt goeden moed! Zoolang wij de leden bewegen
Leidt onzen geest, de Geest, die ook de sterren bestuurt.
Ergert u niet aan den roep, dat wij verarmd en berooid zijn,
Geestig zijn wij altijd, hier slechts leeft men van geest. [5])

---

[1]) De Engelsche. *H.* Het straatje in het Noordeinde, loopende naar het Sacraments-gildehuis H. J. 1889, blz. 58.

[2]) Nu groote Halstraat.

[3]) Tusschen de hal en het gasthuis.

[4]) Zandgrond of Geestegrond.

[5]) Vermoedelijk met het oog op het H. Geesthuis.

Via adorea. — Gort-straet.

Andre straten gelijk, ben ik toch boven andre verheven
Door mijn handelsverkeer. Doch meer nog strekt mij tot lof
Dat men mij noemde naar 't graan. Wie zou niet de straat willen eeren,
Die men zulk eenen naam, den alleraanbidlijksten [1]) gaf.

Fossa. — Gracht. [2])

Men vindt hier op de straat slechts marmer en arduin
Zie wand'laar, zie wel toe waarlangs uw voeten treden.
Der straten roem is groot, die 's Gravenhage u toont,
De minste is beeldenrijk en vol bevalligheden.

Forum herbarium. — Groen-merckt.

Geen straat die zich met mij in roem kan vergelijken,
Geen die er zooals ik, zich eeuwig groen vertoont.
Geen tijd noch ouderdom kan mij de vlag doen strijken,
'k Word elken dag op nieuw met verschen krans gekroond.

Angiportus macellarius [3]) *a foro in Aulam. — Hal-steegh.*

Ik ben een zee gelijk, gelijk de Hellespont,
De Krim en Thracië zou ik mij kunnen droomen.
Hier spoelt geen water door, als door den Euripus.
Hier ziet men al den dag slechts menschen stroomen. [4])

---

[1]) Adorare: aanbidden, komt van ador, gerst of gort, die vroeger aan Ceres werd geofferd.

[2]) Hier woonden de beeldhouwers *H.* Hiermede kan bedoeld zijn de Statengracht, of Amunitiehaven.

[3]) Steeg, waar de slagers wonen.

[4]) Eertijds was deze straat veel breeder, en daar er veel Fransche kramers woonden, de winkelstraat bij uitnemendheid.

Via Sylvestris [1]) *sive lignea, brevior. Korte Hout-straet.*

Mij ook tel men gerust tot d'alleraanzienlijkste straten,
Al ben ik ook maar sinds kort en van kort hout gemaakt.
Werklijk verdien ik den krans, dien ge mij ter eer hebt gevlochten,
Schoon is het einde [2]) dat hier 't heerlijke werrek bekroont.

Latus Orientale Anterioris Sylvae [3]). — *Hout-Zijde.*

Ik ben de grens van het Bosch, van het groote zoowel als van 't kleine.
Voor de Mathesis ben ik een raadsel van oudsher geweest.
Omtrek en middenpunt, een. Wie dit zou willen betwisten
Overwege dat 't eind, tevens het midden hier is.

***

Waar vaak een andere straat op zijn kruispunt het drukste bebouwd is,
Staan over mij meestal, burgers en boeren verbaasd,
Want op mijn hoek staat slechts één huis [4]), het grootste van allen
En daarnevens één stal, die met dit huis is vereend.

Jani Henrici via. — Jan Henricks-straet.

Naar Hendrik noem ik mij, 'k weet niet wie Janus [5]) is,
Misschien beduidt dit, dat het eind hier is te vinden,

---

1) *Hout* gelijk *bosch*; nog over in: de Haarlemmer en Alkmaarder-Hout.

2) De Korte Houtstraat was het verlengde van de Lange. *H.*

3) De middenweg tusschen het Voorhout en het Groote Bosch. *H.*

4) Van Huygens. *H.* Zie H. J. 1897, blz. 141.

5) Janus = de god van den vrede, ook gem. zst. nmw een „overdekte zijgang" of Passage.

Want die mijn weg slechts volgt en vast op Hendrik bouwt,
Komt uit op vrede en recht, en op den hemel, vrinden! [1])

Fossa magnatum. — Heere-Gracht.

Hoort, die van 't Oosten komt naar 't luist'rijke den Haag.
Wat leeuw hier is te zien, kan reeds de klauw u leeren.
De schoone Heeregracht is 't eerste dat u treft.
Er zijn hier bijna niet meer woningen dan heeren.

Via ponticuli. — Heul-straet.

De brug [2]) die mij weleer mijn naam gaf, is niet meer;
En d'oorsprong van dien naam blijft velen thans ver*holen*
Men kent mij zelfs niet meer, hoe groot mijn luister is,
Mijn afkomst ligt voortaan in duisternis verscholen.

Via Scortaria. [3])

Wie gaf een deel van 't bosch dien schaamteloozen naam,
Daar recht en onrecht zich gelijkelijk hier versteken.
Is 't een synecdoche? Geldt voor 't geheel het deel.
Of voor het deel 't geheel? Wil men figuurlijk spreken?
't Is wel; maar die figuur strookt met de mijne slecht.
Want 't slechte pad is krom, en 't goede recht.

Via Nov'-alta. — Hooge-Niew-straed.

Wie op mijn groot getal van achterdeuren smaalt,
Verneem waarop ik mij met reden kan verheffen,

---

[1]) Bij het Raadhuis en bij de kerk. *H.* Toespeling op Frederik Hendrik. Zie overigens de Riemer.

[2]) Waaronder de beek vloeit, thans bestraat. *H.*

[3]) Onvertaalbaar.

Dat ik door mijne Bocht de halve wereld lijk,
Zal U misschien niet eens bijzonder treffen.
Maar *hoog* en *nieuw* ben ik alhier gevest.
Een toonbeeld van 't Bataafsch Gemeenebest.

Via sublimis. — Hoogh-straet.

Gelijk de Republiek ben 'k machtig en verheven,
In ligging hoog, van daken steil, in zaken groot,
Een vreemdling, die wellicht hier in den stroom van menschen,
Verzeild raakt, als op zee een ranke boot,
Zal mij met meerder recht een zandbank doopen,
Men ziet met volle Maan [1]) mij altijd onderloopen.

Via Sylvestris, olim restiarium. [2]) — *Hout-straet.*

Zag mij, zooals ik thans ben, die vroeger hier touwslager was,
IJlings zou hij met een touw een eind aan zijn leven maken.
Vast overleefde hij niet den bloei, dien ik thans hem vertoon,
Daar immers voor mijnen bloei, alles wat hij deed, moest wijken.

Dezelfde thans uitgestrekt tot een Plein.

Zulks is noch nimmer gezien op aarde noch in de Mathesis,
'k Werd geboren als lijn, en groeide op tot een vlak.

---

[1]) Op Maandag: d.i. den Marktdag. *H.*
[2]) Vroeger Touwslagerspad.

Via Nobilis Idae. — Joffrou-Iden [1]*-straet.*

Op Ida werd weleer door Paris recht gesproken,
Godinnen waren toen, men weet het, ongekleed.
En Venus won het pleit. Venussen zijn hier vele,
Maar Paris! niet meer naakt, 't is nuttig dat gij 't weet.

Forum Vitularium. — Kalver-marckt.

Verwijt mij vrienden, niet mijn klagelijk gebrul.
Daarin ligt zelfs voor mij iets loff'lijks opgesloten.
Het Heilige Davidslied, [2]) het schoonste dat men kent,
Wordt door mijn „kalveren" besloten.

Coemeterium. — Kerck-hoff. [3])

Heb eerbied voor mijn grond als rustplaats uwer dooden.
Toch berg ik in mijn schoot, gebeent' van elk allooi.
Die 't laatste oordeel wacht voor zijne euveldaden.
Hier wordt het hem geveld, waar heel die Haghe rust.

Via Catenaria. — Ketting-straet. [4])

Wie Venus mint, kan van mij leeren,
Mij, die hem leidt tot Venus-straat.
Vlak naast uw dwaasheid ligt een ketting,
Bedenk u, voor gij verder gaat.

---

[1]) Vermoedelijk een drukfout van Huygen's uitgave. Juffrouw Ida van Dorp-straat.

[2]) Ps. 51. De monniken geeselden zich, naar men zegt, van miserere tot vitulos, onder het opzeggen van dezen psalm. *H.*

[3]) Tegenover het Gerecht (Stadhuis).

[4]) Toegang tot de Venusstraat *H.* Zoo genoemd naar een zekeren „Ketting", eigenaar van huizen aldaar.

Agger Acanthinus. [1]) — *Kneuter-dijck.*

Ik trek het mij niet aan, dat ik, een breede weg,
Door elken magistraat mij slechts een dorp hoor noemen.
Het zegt genoeg dat ik m' op heel dit wereldrond,
Als 't eenig toevluchtsoord van koningen [2]) kan roemen.
En wat Cornelia tot Lesbos zei; [3])
Zegt gij Elisabeth, tot mij. [4])

Via Veterementaria. — *Lapp-straet.*

Vrienden mijn naam is verkeerd, noem mij toch Lappia niet.
Lapland is Noordlijk gelegen. [5])
Overal gloeit hier het vuur, [6]) dat de sneeuw en de koude verdrijft.
De *Lap* [7]) houdt hier Boreas tegen.

---

[1]) Acanthis = avis linaria, een vogeltje dat leeft in distels en doornen en daarom de ezels haat, die ze opvreten, distelvink. Knoteren = zingen. Knoter of kneuter = avis linaria. Zie Kiliaan. In onzen tijd bestaan nog de woorden kneu, en verkneuteren. In 1638 heet het soms Kuenterdijck.

[2]) Boheme. *H.*

[3]) De Heer Bijvanck was zoo vriendelijk mij in te lichten, dat hier Cornelia de vrouw van Pompejus, bedoeld wordt, die welwillend op Lesbos was opgenomen en dit eiland na den slag bij Pharsalus, slechts noode vaarwel zei.

[4]) De woorden van Cornelia drukten haar leedwezen uit over het verlaten van het eiland. In 't Lat. staat „vel dic, vel debes, Elisabetha mihi". De Heer Bijvanck onderstelt: „Zegt gij Elisabeth tot mij of moest gij althans zeggen."

[5]) De zin is mij niet duidelijk. Lappa beteekent Laplander en klis. Via Veterementeria is Schoenlapperstraat.

[6]) De Heer Servaas van Rooyen gist: St. Annastraat en St. Annavuur. Ook Hanna Wittestraat.

[7]) Claud. *H.* vermoedelijk Claudianus.

Via suffaranea [1]), *ubi olim restiarii — Lorre* [2])*-steegh.*

Mijn zonden zijn geboet door eigen oordeel thans,
't Gesmeed bedrog is nu gegeeseld en gewroken.
Ik keer terug tot 't graan. Mijn eigen geeselslag
Heeft liefde tot de deugd in mijn gemoed ontstoken.

Fossa templi Lutherani. — De Luthersche Kerck-gracht.

Wel buig ik ietwat af, maar in één groote bocht,
Terwijl de Tiber-slang in kronkels voort blijft leven.
De weg van Rome is krom, van Luther slechts ten deel'.
Zeg zoudt ge aan hem dan niet de voorkeur geven?

Forum pediculare sive scrutarium. [3]) *— Luyse-marckt.*

Veel-voetig is mijn held. Minachtend ziend' op hem
Heeft menig zich wat op zijn *vier*-voet ingebeeld;
Maar wie van deze twee het wint, men raadt het licht.
Daar d' een tot armoe leidt, en d' armoe d' ander teelt.

Forum Nundinarium. — Merckt.

Elk mijner zusters doet haar plicht voor 's Gravenhage,
Maar geen verzorgt als ik, toch zooveel grage magen;
Slaat gij hun aantal ga, gij vraagt allicht, verstomd,
Hoe zulk een massa aan het noodige voedsel komt?
Maar laat ge dan uw oog langs al mijn voorraad dwalen
Dan vraagt ge, welk een mond kan zooveel spijs vermalen,

[1]) Korenstraat, waar vroeger touwslagers woonden.

[2]) Dit slaat op Laura van Assendelft. Nu Assendelftstraat. Zie officieele acten. In 1617 ook wel Lorlingstraat genoemd. Huygens zinspeelt op 't Lat. Lora = geeseltouw en op de legende van Laura van Assendelft, die valsche munten had doen slaan.

[3]) Oud roestmarkt, thans St. Jacobsstraet.

Toch ziet ge duizend koks hier komen na den disch,
Omdat er 's avonds laat geen spijs meer over is.

Via molaria. — Mole-straet.

'k Heb alle molens uitgedreven
En verre staan zij uit elkaer! —
Mis burger! 't dorp is voortgeschreden
En Ceres noemt u, leugenaar.

Via Talparia. — Moll-straet.

Molliger is mij voorwaar de harde steen dan de mollen.
Die in vroegeren tijd, wroetten alhier door den grond.
'k Dank den beleidvollen man, die met keien mij wilde plaveien:
Zacht bij de mollen in de aard, ruste in vreê zijn gebeent'.

Angiportum Lusciniae. — Nachtegaels-paedjen. [1])

Mijn schoone Philomeel schonk mij zoovele zonen,
Haar nakroost werd weldra zoo talrijk in het woud,
Dat men hen straks niet meer dan schorre kraaien telde.
Zoo hebt gij nesten maar, niet voor u zelf, gebouwd!

Via nova. — Niew-straet.

U, rechter, schuw ik niet. Ik wil voor uw bezit
Mijn schepper gaarn mijn dank bewijzen:
Ik leer den Hagenaars, de majesteit van 't recht
En 't nut van vroede wetten prijzen. [2])

---

[1]) Voor weinige jaren hier voor 't eerst gehoord. *H.* Het Nachtegaelspaedjen is thans Parkstraat.

[2]) Van af het Raadhuis naar het Oosten zich uitstrekkende. *H.*
De straatnamen van den Haag, die op windstreken doelen zijn alle verkeerd. Zie het kompas bij den Vijver.

Dezelfde.

Al ben ik nieuw toch ben ik de oudste van al onze straten,
Die uit het binnenst der stad trok naar het Oosten heen.
Nu ben ik wederom nieuw, ja zelfs van allen de nieuwste,
't Is juist mijn ouderdom, die mij weer jong maakt, naar 'k meen.

Via nobilis. — Nobel-straet.

Om ligging, vorm en naam durf ik mij nobel, noemen.
Naar smetten op mijn naam zoekt zelfs vergeefs, de nijd.
Dat Huygens wieg hier stond, grieft mij wel eens. Maar anders
Is alles wat gij ziet, vol glans en majesteit.
'k Toon u geen stamboom, die mijn adeldom bewijst.
Maar slechts een munt, wiens geur van rozen ieder prijst. [1])

Via nobilis brevior. — Korte Nobel-straet.

Kort heet ik, maar hoe lang zou 'k wezen,
Als elk hier woonde, die slechts kort van adel was.

Via Borealis. — Het Noord-eind. [2])

'k Word door prinsen gezocht. Maar let wel! niet alleen prinsen,
Woonden gaarne alhier. Boven allen munt uit,
't Grootsche Oranjehuis. Nog meer, ik kan mij beroemen
Dat ik aan koningen [3]) vaak, gastvrije woning bood.

---

[1]) De Roozen Nobel. *H.* Deze heette vroeger alleen Nobel, en werd later met een roosje versierd, om de Engelsche gouden munt na te bootsen. Omtrent Huygens geboortehuis, zie H. J. 1897, blz. 139.

[2]) Waar het paleis van den Prins is. *H.*

[3]) Van Frankrijk, Engeland en Boheme. *H.*

Hoe hoog zich dan ook de trots mijner zusters moge
verheffen;
Ik ben alleen onder haar de koninklijk-rechte weg.

Dezelfde.

Waag u niet op den stroom. Wie een weg naar zee zoekt,
Bataven!
Kieze mij tot zijn gids, ik leid hem veilig daarheen.

Forum Boarium. — De Osse-merckt.

De os is zonder schuld, heeft niets zich te verwijten;
Toch wordt hij 't offer van der menschen gulzigheid.
Maar dat die ossen toch niet ongewroken sterven,
Bewijst ons 't kerkhof [1]) dat ons tot de markplaats leidt.

Suburra. — Het Pad-mos. [2])

Meer dan 't geheel is het deel. Is Venus de bron van
het schoone,
Dan moet geheel den Haag, wijken voor mijne pracht.
Maar neen, men geeft mij verkeerd den heiligen naam
van Pathmos.
Paphos is beter naam voor mij, daar Venus hier woont.

Via Sacerdotis. — De Pape-straet. [3])

Laat u niet door mijn naam misleiden,
'k Ben noch voor Priesters noch voor Pausen aangelegd.

---

[1]) Er bevond zich vroeger een Kerkhof bij de Groote markt.

Deze naam luidde eertijds Paddemoes. Zie ook in de Riemer het gedicht van v. Vollenhoven.

[3]) De Papestraat leidde naar de woning van den pastoor.

In scherts slechts heeft men mij, zoo eng, dien naam gegeven.
Mijn naam bevalt hun wel, maar dat ik eng ben, slecht.

Area. — Plaats.

Mag men den Haag niet een dorp; maar ook niet een veste noemen.
Wat in het midden ligt, noeme men haar dan: een vlek.
Dan is den Haag mij gelijk, en moeilijk is 't te beslissen
Of ik een deel ben van hem, dan of hij een deel is van mij.
Maar beslissen wij niets, geef ieder de eer die hem toekomt.
Groot werd uit vlekken den Haag, ik echter werd een groot vlek.

Via Plantaria. — Pooten.

Wie onzer voorzaten ook naar beesten-voeten mij noemde
En mij bij ongeluk, den leelijken pooten-naam gaf;
't Paardengetrappel dat thans, mijn plaveisel aanhoudend doet dreunen,
Heeft dien voorzaat gewis, in het gelijk gesteld.

Dezelfde.

Mij was het voorbestemd, aan palmen mijn naam te ontleenen
Zij het de plant van dien naam, of wel de hoef van het paard. [1])

[1]) Huygens zegt planta = plant èn zool of hoef. Bij ons is dit woordenspel alleen in 't woord *palm* weer te vinden. Bij den mensch heet een gedeelte van de hand: de palm. Men zou dit woord dan ook kunnen gebruiken van de zool van 't paard.

Plantaria obliqua. — Kromme Pooten. [1])

Al wordt ik krom genoemd, zie niet laag op mij neder,
Want d' oorsprong van mijn naam, maakt inderdaad mij groot.
Hier leeft toch de Ad'laar en de slang van Epidaurus, [2])
D' een met een krommen klauw, d'aer met een krommen poot.

Fossa Principis. — Prince-Gracht. [3])

O Maas, leen ons uw gunst. Als Ostia voor Rome [4])
Zal ik eens zijn voor u, als ik uw stroom bereik.
't Verdriet den Haag maar steeds de duinen te beklimmen,
Het dorre zand maakt haar een dorstig mensch gelijk.
Als 't lot ons niet bedriegt en God het geeft, dan zullen
De visschen van de Maas nog eens dit water vullen.

Area Principis. — Prince-Pleyn. [5])

Noch met uw linden, Voorhout! noch met uw stoute paleizen,
Steekt gij wat aantal betreft, noch ook in boschrijkheid uit.
Zangers weten van u niets meer dan van mij te verdichten,
Achter mij, Achter mij staat 't alom gevierde *Voor*hout.

---

[1]) Pooten zijn jonge wilgen of popels. In Huygens tijd en nog lang daarna ging het wonderlijk met planten toe, zooals men thans nog aan den Scheveningschen weg kan zien. Vermoedelijk heeft men voor dit einde bijzonder veel kromme pooten gebruikt. Thans Koediefstraat, naar Jan Koedief.

[2]) Vermoedelijk uithangborden. De slang van Epidaurus was een monster of draak.

[3]) Die men van plan was tot aan de Maas door te trekken. *H.*

[4]) De havenplaats. Men ziet hier een *oud* havenplan.

[5]) Met een dubbele rei linden omringd. *H.*

Hetzelfde met een kruis bestraat.

't Heilige kruis dat eens, de wereld heeft overwonnen,
Heerscht hier nu over den grond, weleer den mollen
een buit,
Hooger dan 't heidendom, staan de eeuwen die wij
thans beleven.
Onder dit teeken bracht eens Constantijn Rome ten val.

Hetzelfde met het Amsterdamsche huis.

'k Misgun geen plein zijn roem, maar toch sta ik verheven,
En boven allen uit door 't Amsterdamsche kruis.
Meer dan Ostende is hier. Haar hertogsplein is kleiner, [1])
Mij voegt de titel slechts van 't Groote Hertogsplein.

Via fulcraria. — Raem-straet [2]).

Neen 'k schaam mij niet dat ik mijn oorsprong heb
te danken,
Aan ramen [3]) van dor hout. Ik werd van oud weer jong.
Zoowel als 't dorre hout voor 't jonge hout moet wijken,
Wijkt onze Ramus ook voor Aristoteles [4]).

Via lima. — Scheel-Hol.

Een dwaas noemt mij een hol, mij, die den vreemdeling
Het eerst een kijkje gun bij d'intree van den Haag.
En 't scheele is mijn roem, want groot wordt 's-Gravenhage
Door den beroemden naam van Strabo [5]) dien ik draag.

---

[1]) Grotius noemde dat, het kleine Hertogsplein. *H.*

[2]) Plaats waar de volders hun lakens te drogen hingen? ? Fulcrum is schraag of rek.

[3]) Onlangs van schoone gebouwen voorzien *H.*

[4]) Onbegrepen vergelijking. Ramus was een der nieuwere verklaarders van Aristoteles wijsbegeerte.

[5]) De naam van Strabo beteekent scheel. *H.* Het woord lima beteekent ook scheel

Fossa Sparganaria. — Schetel-doecks-Haven [1]).

Lach niet om mij, noch spot. Al moge ik kwalijk rieken
Ik bied u 't water, dat der voedsters hand verfrischt.
Bronwater heb ik niet, maar zijn de luierdoeken
Van Vorsten zindlijker en helderder dan 't mijn?

Via Scholaris. — School-straet. [2])

Naarstige jeugd eer de school in uw eerste jonglingsjaren;
Weet dat het loon voor uw werk, ligt aan het einde der baan.
Leer uit mijn naam dat altijd, na hard werk 't goed is te rusten;
En dat zoo ook na de school altijd de „schole" [3]) u beidt.

Portus. — Speuy.

Zij het omdat langs mij, de koopman en vreemdling zich voortspoedt,
Zij het omdat door mij, krachtig het water spuijt.
Spuij is mijn naam en als ik zoo heet, dan wil ik 't ook wezen,
Anderen gun ik den roem te schijnen, wat zij niet zijn.
Levend op 't water als gij, beroemde meester der zeden,
Is de haven de plaats, waar ik mijn einde bereik. [4])

---

[1]) Hier waren vroeger bleekerijen. In een andere uitgave staat Schoteldoekshaven. (Worp H. werken) Voorheen Middel-Gracht.

[2]) Waar vroeger de Latijnsche school was. *H.*

[3]) In 't Gr. is „schole" = uitspanning = rust, die men destijds aan de Muzen wijdde.

[4]) Wij hebben op de Golven geleefd, laat ons sterven in de haven. Seneca *H.*

Via epilimenos. — Speuy-straet [1]).

Mishaag ik u, dan zal 'k in zoover gaan gelijken
Op U, Parijs! Mijn roem gaat met u op en neer.
'k Ben smerig, wijl bezocht; die niet met wandlaars prijken
Kan, zooals ik, is schoon. Het vuil volgt op 't verkeer.

Angiportum Stabularium. — Stal-steegh [2]).

Ieder, die weet hoeveel, de mensch boven 't beest is verheven,
Kent ook mijn maat: het verschil tusschen den ruiter en 't paard.

Via foetida. — Stinck-steegh [3]).

Wil toch bekoorlijke maagd niet langer mij d' afval verwijten,
Die tot uw groote verdriet hier wordt te zamen gebracht.
Als gij zelf niet bespeurt, welk een onrecht uw spotternij is,
Dan hebt gij zeker nog niet aan uw blanke . . . [4]) gedacht.

Via epipyrgos. — Toorn-straet.

Wie my volgt, volgt den weg, die hem gewis zal leiden.
Naar 't huis welks spits een elk altijd ten hemel wijst.
Kruip langs geen andren weg. Langs mij, o stervelingen,
Langs mij alleen, vaart gij ten hoogen hemel op.

---

[1]) Altijd vol voetgangers en wagens. *H.*

[2]) De weg tusschen de stal en de rijschool van den Prins.

[3]) Hartogstraat. Naar Hertog Erik van Brunswijk, die later op den hoek woonde.

[4]) Onvertaalbaar woord.

Forum cespitarium. — Torf-merckt.

Neen 't is u niet bekend, welk rijk gij door de spade
Verworven hebt, hoeveel die spa mij schonk voorheen.
Eerst was ik *levend* veen; [1]) diep door een gracht doorsneden, [2])
Leef ik thans meer nog door de turf, het *doode* veen.

Portus novus. — Veer-kaey. [3])

Lang ontbeerde men hier een veilige ligplaats voor schepen.
Daarvoor ben ik nu bestemd ('k was er reeds eer dan mijn naam)
Veere! [4]) dat mij weleer inderdaad, maar nu in naam slechts gelijk zijt.
Steekt niet het Nieuwe Veer boven het Oude reeds uit?

Via Veneris. — Venus-straet. [5])

Meent niet in 't nederige Veen der Bataven den oorsprong te vinden
Van mijn verheven bestaan, daardoor vernedert gij mij.
Zie hoe gestaeg en hoe druk hier de meisjes doorhenen trippelen
Niet slechts ééne godin der schoonheid, maar duizend zijn hier.

Dezelfde.

Ons lichaam wordt gevoed door zeer verschillende adren,
Zoo loopen op de Markt verscheidene straten uit.

---

[1]) Vroeger een weiland *H.*
[2]) Waarlangs de turfschepen varen.
[3]) Amsterdamsche Veerkade.
[4]) Een stad in Zeeland *H.*
[5]) Quasi Veenstraat. *H.* Zie H. J. 1896, blz. 34.

Daar ik de beste ben, ben ik alzoo geheeten,
Wijl Vena in 't Latijn ons „ader" toch beduidt.

Forum porcarium. — Verckens-merckt.

Niet betreur ik het vriend, dat mijn naam zoo weinig in tel is.
Wel dat hij maar alleen, toegepast wordt op mij.
Wie toch de streken kent, van beurs en van markt, moet erkennen,
Thans doet haast elke markt, varkens en zwijnen ons zien.

Forum Piscarium. — Vis-merckt.

Hierheen, hierheen den Haag, als ge prijs stelt op fijne gerechten!
Wilt ge uitmuntende visch, kom dan daaglijks hierheen.
Want te vergeefs zoudt gij u naar Scheveningen begeven
Hier, hier ver van het strand, komt ge veel beter te land.

Via Flandrorum. — Vlamingh-straet.

Zal dan voor België nooit, de dag der bevrijding verrijzen,
Waarop zij zich met ons, hare verwanten vereent.
Nu ben ik slechts in naam een vriend van haar en een broeder.
Reik mij de rechterhand en 's Gravenhaag wordt uw deel.

Prima sive Anterior Sylva. — Voor-hout.

'k Heb het verdragen voorheen, dat een Zanger met kleine talenten
Mijne linden bezong toen ik een Stoa [1]) nog was.

1) Dubbele zuilenrij.

Huygens zelfs heb ik geduld. Maar nu vijf regels mij vormen
En van mijn laan een bosch, in schaduwen rijk is gemaakt,
Ben ik niet ligt te voldoen. Vroeger voldeed mij één onsje
Nu ik zoo groot ben gemaakt, vorder ik vijfmaal zooveel.[1])

Hetzelfde.

Mij leiden de eeuwen door, de Nassausche houweelen:
Voortaan zal ik altijd 't Bosch van den Hertog zijn.[2])

Hetzelfde.

Het pronkstuk van den Haag, de kruin versierd met loover,
Der barden eere soms, altijd hun lieveling,
Stond ik in hoogen gunst bij allen, als de Stoa,
Die van elk Batavier steeds d'eerepalm ontving.
Maar Nassau wenschte meer, en driewerf zijn mijn boomen
Vermenigvuldigd, 'k weer thans allen zonnegloed.
Vrees, Brabant, voor Oranje! Eén bosch is onvoldoende,
Voor zijnen grooten naam. Vrees dus zijn heldenmoed![2])

Stagnum sive Vivarium. — Vijver.

O jeugd, die op mijn vlak, de schaauw der linden ziet,
Weet wel wat mijn doorschijnend water u kan leeren.
Al wat de menschen doen is rook, en anders niet:
Vaak zijn de dingen minder dan hun schaduw te waardeeren.

---

[1]) De vorm waarin de boomen geplant zijn is ⁝·⁝ . Dit heette in 't Latijn quincunx of 5 oncen = $^5/_{12}$ as.

[2]) De prins zorgde voor de vermeerdering der boomenrijen. *H.* Een zinspeling op 's Hertogenbosch.

[3]) Ook hier is weer een toespeling op 's Hertogenbosch.

Dezelfde (tot den Vijverbergh. H.)

Gij berg, zijt uit mijn ingewand geboren,
Gelijk de vrouw weleer uit Adams rib ontstaan,
Ik werd in barensnood geheel vaneen gereten [1])
En bij die keizersnee ben ik te grond gegaan.
Toch leefde ik, schoon verscheurd; tweemaal ben ik getroffen,
Maar telkens weer herleefd. Thans leef ik dubbel weer.
De vreemdeling die mij ziet, zal dubbel mij aanschouwen,
Eens aan mijn linkerzij, eens spieglend in het meer.
Den voorzaat dus alle eer, die mij het eerste schiep,
En toen 'k was afgeleefd weer in het *leven* [2]) riep.

Collis vivarii. — Vyver-bergh.

Nog heeft geen dichter zijn zang ooit mij ter eer doen weerklinken,
Zoozeer zijn zij verstomd door mijn verrukkelijk schoon.
Waarlijk ik weet ook niet, wat zij 't eerste moeten bezingen
Daar ik van alle zijden bezien, onbeschrijfelijk ben.
Wat men ook roem van den Haag: dit zal men altijd erkennen,
Dat mijne schoonheid meer lof dan al het andre verdient.
't Water is mij nabij. Hadde 't lot mij oogen geschonken,
Dat ik mijn schoonheid kon zien; 'k zocht als Narcissus den dood.

Ripa Stagni. — Vyver-Kaey. [3])

'k Was als Boogschutters Doelen eens vermaard,
'k Ben nu een breeden weg, zeer druk bereden.

---

[1]) Tweemaal is de vijver uitgegraven en de uitgegraven grond op den berg geworpen.

[2]) *Leven* is in 't Latijn „vivere," en hierin ligt een klankgelijkenis met vijver.

[3]) Waar vroeger de Doelen was der boogschutters. *H.* Thans Korte Vijverberg.

Weleer werd menigwerf hier 't doel voorbijgestreefd,
Thans heeft men 't doel bereikt en is tevreden.

Via curruum. — VVagen-straet.

Als Spanje ligt geknot, de hertog op zijn wagen
Als overwinnaar keert, leid ik hem in de stad.
Trekt hij naar 's vijands kust met tal van kloeke schepen
Dan voert de Wagenbrug hem weer naar 't oorlogspad.
Door 't vaderland en 't dorp gelijkelijk geroemd
Wordt mijn naam in den vreemde in d'eerste plaats genoemd.

Moenia arboribus consita. — VVall-Cingel. [1])

Wie zich onwetend hierheen, begeeft naar de brandende muren,
Wete dat hier onlangs schaduw gekomen is.
Evenals Phaetons graf door eeuwig groenende kransen,
Hem door de zusters gewijd, blijft verborgen voor 't oog;
Zoo ziet men hier nu de lans, die geveld werd tegen de Belgen,
Toen zij ons dreigden onlangs, lieflijk omwonden met groen.

Vivarium. — VVarande.

De wonden door den viervoet mij geslagen
Hebt gij o tweevoet ras hersteld.
Mijn roem is tweeerlei. Dat waar nu menschen wonen,
Eertijds een woonplaats was der beesten van het veld.

---

[1]) Muren met boomen beplant. In 1629 zijn de wallen aangelegd.

Sylvae latus ad Austrum. — VVegh ten zuyden van het Bosch. [1])

't Donkere eikenloof dwingt vaak ons het bosch te ontvluchten,
En voor den schaadlijken damp, te ruilen de zuivere zon.
Snel keert het jaargetij dan. Slechts door een brugje [2]) gescheiden,
Is hier het wintergetij, van het verkwikkende Zuid.

Via Occidentalis. — VVesteinde.

'k Zie elken dag, hoe de zon de dagen van 't jaar doet verdwijnen.
Ik ben getuige, hoe zij de eindpaal van 't werrek bereikt.
Zoo leert althans ons de schijn. Inderdaad houdt geen grenspaal u tegen.
En onvermoeid streeft gij voort, niets stremt naar 't Westen uw loop.
Aldus handel ook ik: aan den uitersten grens van het Westen,
Brengt mij geen molen, geen gracht, zooals gebleken, tot staan.
Eindeloos strek ik mij uit, met u zon, en ook met u Karel! [3])
Snel ik steeds, voortgaande in bloei, altijd „Verder" [4]) vooruit.
Westerbeek! als gij niet zelf hierheen komt, om mij te ontmoeten

---

[1]) Bezuidenhout.

[2]) Dat over de boschsloot gelegen is. *H.*

[3]) van Ruyven, heer van Westerbeek.

[4]) „Verder" is vermoedelijk een wapenspreuk; staat althans cursief in den text „Ulterius."

Zoek ik u op en verkwik m' in 't koele, verfrisschende bad.
Stroomende moge uw beek, eens het verre Spanje bereiken,
Eenmaal strekt ook onze Prins daarheen zijn handen uit.

Via Zulenia — Zuylen-straet. [1])

Hoewel aan de Muzen gewijd, heeft een stervling zijn naam mij gegeven.
Hij die deze akkers ons schonk, vereeuwigde daardoor zijn' naam.
'k Heet naar een zuil en pilaar. En daarin zie ik een teeken,
Dat uit mijn hand 't Vaderland zuilen en stijlen verwacht.

[1]) Ook wel Zuilingstraat genoemd. Huygens teekende hierbij aan dat zich in deze straat het Gymnasium bevond.

OORSPRONG VAN „DE APENDANS."

28 October 1678 wordt genoemd een „huysinge in de Pooten alwaer de Apendans is uythangende."

(Protocollen van notaris W. v. d. Hove).

ARIJ VAN DER SPUIJ,

(11 Mei 1781—18 Maart 1868).

(*Met portret*).

DOOR

B. G. van der HEGGE ZIJNEN.

In de maand September des vorigen jaars schreef ik in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* een stukje, waarin ik de vraag deed of het geen tijd was, thans nu Verhuel en Huygens hunne gedenkteekenen voor Scheveningsche boschjes en Scheveningschen weg hebben gekregen, ook den genialen van der Spuij, den aanlegger van het tegenwoordige Haagsche bosch, te gedenken.

Dat stukje had het voordeel de aandacht te trekken van de Vereeniging „die Haghe", en, als gevolg van dien, ontving ik van het bestuur de vereerende uitnoodiging, voor het eerstvolgende jaarboekje dier Vereeniging, eene levensbeschrijving van den Heer van der Spuij op te stellen.

Volgaarne heb ik die uitnoodiging aangenomen. In mijne jeugd van der Spuij zeer goed gekend hebbende, en van 's mans veelzijdige verdiensten overtuigd, was 't mij een waar genot die oude herinneringen op te diepen, en het tegenwoordig levende geslacht bekend te maken met iemand, die aan grondige kennis, uitnemend verstand en bijzondere werkkracht, eene groote mate van nederigheid paarde, zoodat zijne verdiensten dan ook alleen door zijne onmiddellijke omgeving en door hen die met hem officieel in aanraking kwamen, op den rechten prijs konden worden gesteld.

Bij het uitwerken dezer levensschets stuitte ik echter op groote moeilijkheden. Van der Spuij's geslacht is nagenoeg geheel uitgestorven; nog slechts een enkele telg is in leven, eene bejaarde dochter die in Duitschland gehuwd woonachtig is. Op haar 24e jaar Nederland verlaten hebbende, wist zij mij zeer weinig mede te deelen, te meer daar de familie, na het overlijden van haren vader, alle zijne papieren en documenten, die voor zijne nakomelingen zonder waarde werden geacht, heeft vernietigd. Vooral dit laatste is in hooge mate te betreuren. Van der Spuij was tot het einde van zijn leven voortdurend werkzaam, ook om oude herinneringen te boek te stellen. Wie weet hoeveel, dat voor ons onderwerp van het hoogste belang was, is te loor gegaan!

Daarbij komt nog ten overvloede dat slechts weinige Hagenaars nog in leven zijn, die van der Spuij hebben gekend. De enkelen echter die ik nog heb kunnen opsporen, verleenden mij met de meeste welwillendheid hunne hulp, waarvoor ik bij dezen hartelijk dank betuig. Dit laatste doe ik ook aan allen die door hunne betrekking in staat waren mij te steunen.

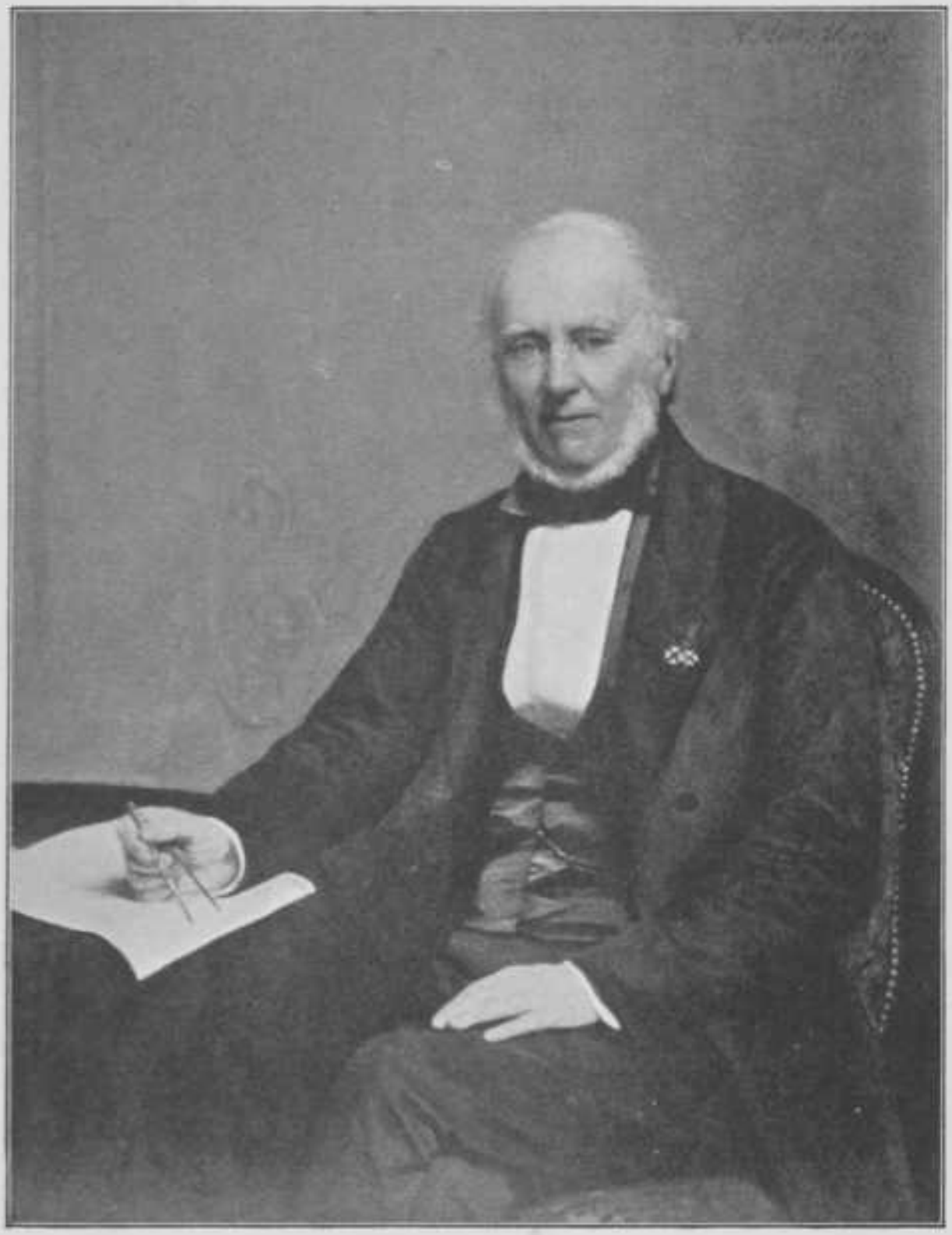

Arij van der Spuij.

Dit tot inleiding; het was onmisbaar voor mijne rechtvaardiging, daar vele gapingen in dit levensbericht zullen voorkomen, die 't mij met den besten wil niet gelukt is aan te vullen.

Het *trouwboek* der Hervormde Gemeente te Schiedam, bevat:

1774
den 9 Januarij
Cornelis van der Spuij J. M. en *Jannetje Hopman* J. D. beiden geboren en wonende alhier.

En het *doopboek* dierzelfde gemeente bevat:

1781
den 11 Meij
Arij, kind van *Cornelis van der Spuij* en *Jannetje Hopman.*
Getuigen: *Pieter van der Spuij, Neeltje van Harmelen* en *Magdalena Hopman.*

De vader van onzen van der Spuij was scheepsbouwmeester, zooals zijne thans nog in Duitschland levende kleindochter zich meent te herinneren.

Te Schiedam bestaat nog wel eene familie van der Spuij, doch de leden dier familie zijn, blijkens de registers van den burgerlijken stand, geene directe afstammelingen, maar behooren zeer vermoedelijk tot eene zijlinie.

De oudste te Schiedam woonachtige van der Spuij, is de heer Pieter van der Spuij, geboren 12 Mei 1834, zoon van Arij van der Spuij (bij die geboorte 50 jaren oud, en van beroep havenmeester) en van Maria van Arom. Deze Arij van der Spuij was de oom van onzen Arij.

Alle verdere familie is, volgens den heer Pieter van der Spuij, uitgestorven, aangezien de meeste manlijke

leden òf ongehuwd zijn gestorven, òf alleen dochters hebben nagelaten.

Meerdere bijzonderheden betreffende de familie gelukte het mij niet op te sporen.

Onze Arij genoot onderwijs in zijne geboortestad, en, blijkens zijn verdere leven, moet hij een zeer goede en vlijtige leerling zijn geweest. Hoewel hij zich in alle vakken, die toen onderwezen werden, vlijtig heeft geoefend, schijnt vooral de wiskunde hem sterk te hebben aangetrokken, en inzonderheid de meetkunde, waarvan, zooals wij zien zullen, zijn verdere leven de doorslaandste bewijzen heeft opgeleverd.

Reeds op zeer jeugdigen leeftijd verliet Arij het ouderlijke huis voor 's-Gravenhage. Bij wien hij aldaar gewoond heeft, en op welke wijze hij leefde kon ik niet ontdekken. Zooveel is zeker dat hij zich aan het onderwijs wijdde, aan de eene of andere school de Mathesis doceerde, en ook privaatlessen gaf. Bij gelegenheid dat hij zich, op zekeren dag, naar eene dezer lessen begaf, werd hij, in de Breedstraat, door een losgebroken, woedenden os op de horens genomen, en een eind ver gesmeten. Hij kwam terecht op een oud vrouwtje op de stoep van het toenmalige Bestedelinghuis (thans Bethlehem's kerk). Die arme ziel werd nedergeworpen, en brak beide beenen, aan de gevolgen waarvan zij overleed. V. d. S. kwam er ongedeerd af, doch had zijn behoud te danken aan het dikke cijferboek van Jacob de Gelder, dat hij op de borst onder zijn jas had geknoopt. De hoornindruk was duidelijk zichtbaar in dat boek, dat natuurlijk door v. d. S. bewaard, en ook wel door mij gezien is.

Door zijne betrekking kwam v. d. S. herhaaldelijk in aanraking met den heer B. Spoelstra, schoolopziener

hier ter stede. Hij verkeerde daar vriendschappelijk in den huislijken kring, en huwde, omstreeks 1813 of 1814 diens dochter Gijsina. Uit dit huwelijk werden geboren een zoon Cornelis Bernardus, die echter reeds in 1835 op 22-jarigen leeftijd, als 2e Luit. der Rijdende Artillerie overleed, en eene dochter Jeannette, die den leeftijd van 16 jaren bereikte. Zijne echtgenoote Gijsina bezweek niet lang daarna.

Een tweede huwelijk sloot v. d. S. met mej. Louise Charlotte Cavin, geboren 29 Januari 1792 te Neufchatel in Zwitserland. V. d. S. was van den Ned. Herv., zij van den Waalschen godsdienst. Uit dit huwelijk werden geboren twee dochters: Louise, die te Achern (Groot Hertogdom Baden) in 1867 overleed, en de thans nog in leven zijnde mevrouw de Wed. Henriette Helbing te Fribourg (Groot Hertogdom Baden).

Maar wij zijn den tijd vooruitgeloopen en keeren thans terug tot den zoogen. „Franschen tijd". Het schijnt dat reeds toen v. d. S's verdiensten op meetkundig gebied meer bekend waren geworden. Immers werd hem van hoogerhand een opdracht gedaan, die door v. d. S. in de volgende bewoordingen wordt medegedeeld:

„In 1812 werd mij door den opperhoutvester, den „baron van Heeckeren de Cloese, de last opgedragen, „als arpenteur-forestier, tot opmeting en in kaart „brengen van het Haagsche bosch, hetwelk in den „zomer van 1813 volbracht werd. (Napoleon had, na „zijn bezoek aan 's-Gravenhage, in 1812 gedecreteerd, „dat het Bosch gesloopt en verkocht zou worden). „Deze kaart op eene groote schaal van 1 tot 1000 „gebracht, had moeten dienen tot eene zooveel mogelijk „gelijke tiendeelige verdeeling, teneinde in tien jaren

„het bosch te vellen en den grond te verkoopen; ge-
„lukkig dat de revolutie van November 1813 zulks
„heeft belet Gemelde kaart is onder mijne berusting
„gebleven, liever verkiezende die te behouden dan de
„*f* 150 er voor te ontvangen, die mij volgens de ordon-
„nantie door voormelden houtvester werden aangeboden."

Hoogstwaarschijnlijk zal v. d. S. zich met die opmeting en dat in kaart brengen wel niet overhaast hebben, daar ook hem, als Hagenaar, dat sieraad der stad wel na aan 't hart zal hebben gelegen. Waarschijnlijk is die kaart wel, met de overige documenten, door de familie vernietigd, hetgeen natuurlijk in hooge mate te betreuren is.

Spoedig daarna braken nu de November-revolutie en het „Oranje Boven" uit. Ook aan die gebeurtenissen heeft v. d. S. een werkdadig aandeel genomen. Wij zullen hem het in die dagen gebeurde zelf laten verhalen, temeer daar zulks ons een eigenaardig denkbeeld geeft van de wijze waarop het in die dagen in onze residentie toeging.

Herinnering aan de Revolutie te 's-Gravenhage in November 1813, en aan den brand van het gebouw in het Korte Voorhout, later het Paleis van wijlen Prins Frederik der Nederlanden.

Eenige weken voor November 1813 werden aan vertrouwde inwoners kaartjes bezorgd, waarbij mondeling verzocht werd: wanneer er eenige beweging ontstond, men zich dan op eene bepaalde plaats (het Buitenhof) zou begeven, om daar de nadere bevelen te ontvangen.

Schrijver dezes, was een dier vertrouwden, welke den naam van Rustbewaarders verkregen.

Op den 17 November zag men, vroeg in den morgenstond, de zonen van den Graaf G. K. van Hogendorp, versierd met Oranjelint, geleid door hunnen Gouverneur den Heer van der Smieden, rondwandelen. Spoedig verzamelde zich eene groote menigte op het Buitenhof, die op vertoon hunner kaartjes in groepen werden verdeeld en zoo goed mogelijk gewapend.

Deze wapenen waren oude schuttersgeweren, welke op het Binnenhof, zoo het scheen, verborgen waren geweest.

Het kwam mij zonderling voor, dat de Fransche bezetting die zich op het Binnenhof had ingesloten, toeliet, dat deze wapenen aan de oproerlingen in handen werden gegeven; waarschijnlijk waren de Fransche officieren bewust van de onbruikbaarheid dier veelal verroeste geweren.

Al rasch bleek het dat de Heer van der Goes, vader van den tegenwoordigen Kolonel der Schutterij, zich aan het Hoofd dier gewapenden bevond.

Elke groep verkreeg eenen geleider, naar wiens bevelen men zich moest schikken; men benoemde mij als geleider, terwijl de wijken mij werden opgegeven, waar ik met mijne onderhoorigen gedurende eenen bepaalden tijd moest rondwandelen om de rust te helpen bewaren.

Met de oranjekokarde op den hoed en gewapend met een hartsvanger, mij door den Baron d'Escury van Heinenoord ten gebruike gegeven, begaf ik mij op weg.

's Namiddags te vier uren ontving ik den last, om de wacht der Nationale Garde, op de Gevangenpoort af te lossen; onder voorwaarde, van te tien uren des avonds afgelost te worden, bewilligde ik hierin; huisselijke omstandigheid verpligte mij hiertoe.

Bij de intrede der gevangenis, vond ik daar alles in de grootste wanorde; alle gevangenen, meestal personen, die zich hetzij openlijk of bedekt gedurende het oproer van April, tegen het Fransche bestuur hadden verzet, waren door de te groote toegeeflijkheid van den sergeant G. . . . . [1]) der garde National de vrijheid verleend om in het gebouw rond te wandelen; ongelukkig hadden zijne manschappen zich ontijdig te zeer verbroederd met hunne gevangenen en den dronk op hunne aanstaande bevrijding te sterk aangesproken; van daar die ontembare woeling en het oorverdoovend geraas, welke uren tijds koste om alles tot de orde terug te brengen.

Op de aflossing wachtte ik te vergeefsch. Te elf uren herinnerde ik schriftelijk den Heer van der Goes (die zich permanent aan de Hoofdwacht op het Buitenhof bevond) hieraan; doch ontving, hoewel beleefdelijk, een weigerend antwoord, met de dringendste aanbeveling om alle mogelijke voorzorgen te nemen, daar het zich liet aanzien dat de Franschen het plan vormden de hoofdwacht te overvallen. Dit vermoeden ontstond, zooals later bleek, uit de groote beweging welke de Franschen maakten, tot het in gereedheid brengen van den aftocht.

Ik bleef dus op mijn post, en had het genoegen van al de gevangenen hetzij gewillig of door dwang, achter het slot te krijgen.

Den 18 November, des morgens te 9 uren, hoorde ik groote beweging, en zag met geen gering genoegen, de geheele Fransche bezetting, sterk gewapend, door de gevangenpoort aftrekken; vele officieren, scherp

1) Deze G. . . . . sneuvelde eenige dagen later te Woerden.

rond ziende, met hunne zakdoeken om het lijf geknoopt waar tusschen een koppel pistolen.

Twee uren daarna werd ik afgelost; doch hierop volgden drukke wachten van 24 uren; in de eerste weken om den anderen dag, en wel met afwisseling van rang; nu officier of onderofficier, dan weder stond ik op schildwacht, dit hing af van de keus des gedurig verwisselenden officiers der hoofdwacht, of wel van hem die de functie van plaatsmajoor bekleedde.

Zoo stond ik aan het hoofd der wacht, aan de middelste boschbrug, toen nog een ophaalbrug, thans de Koningsbrug, toen de brand in den vroegen morgen van 29 November in het gebouw van het Korte Voorhout ontstond, dat weinige dagen te voren door den Franschen procureur-generaal Jacquinot was verlaten.

De schildwacht voor het wachthuis, een Israëliet, riep omstreeks vijf uren des morgens, met zeer veel drift: „Officier! Officier! daar komen ze met flambouwen!" Dadelijk naar buiten komende zag ik een gedeelte van het Korte Voorhout zeer verlicht; gaf order aan mijn toenmaligen onder-officier den Heer Indemans een wakend oog te houden, vooral op den ingang van den Koekamp en het kruidmagazijn [1]), dat weinige oogenblikken van te voren door eenige wagens van buskruid was voorzien Dit buskruid was door den Luitenant Ampt, door het veroveren van 2 schepen op de Maas en bestemd naar de Fransche bezetting van Gorkum, ontstaan, en bedroeg 80,000 pond buskruid en 40,000 patronen.

De Koekamp was te dier tijd nog geheel door slooten en de Prinsessengracht omringt.

Voornoemd gebouw waar later het Paleis van Prins

[1]) Bij beiden stond een schildwacht.

Frederik is gebouwd, naderende, vond ik de kamer, ten Oosten der ingangdeur sterk verlicht, doch nauwelijks was ik de voordeur genaderd, of de vlam sloeg met geweld naar buiten, zoodat ik naauwlijks den tijd had, om met groot geweld de bel te trekken en op de deur te slaan, om de bewoners, indien er zich bevonden, te wekken, waardoor ik het geluk had, eene moeder met haar zoon, die het als huisbewaarster bewoonde, van eenen verschrikkelijken dood te redden.

Nu werden de bewoners van het Korte Voorhout gewekt en een rustbewaarder naar de Hoofdwacht gezonden; eenige mannen voor zoover zij aan de wacht konden gemist worden, gebruikt tot berging, zooveel mogelijk, van goederen.

Het gebouw had twee vleugels. Een scherpen Oostenwind en vriezend weder, dreef de vlam naar het Westen, zoodat de Westervleugel het eerst en het sterkst door den brand stond aangetast te worden, terwijl het midden gedeelte, waar de brand scheen ontstaan te zijn, door de snelle voortgang niet meer genaderd kon worden, waarom ik last gaf de ramen en blinden van den Westervleugel met de kolven der geweren te verbreken, er in te klimmen, en zoo te redden, wat nog te redden was, hetwelk meestal uit pakken beschreven papier bestond.

Als eene bijzonderheid teeken ik hier aan, dat van de kosakken, den vorigen dag (28 November) den Haag binnengetrokken, er twee in de toen nog bestaande stal van Veldhorst in het kleine Voorhout gehuisvest, dadelijk ter hulp kwamen, en met hunne lansen de ramen hielpen verbreken, roepende: Pari! Pari! en na het verbreken der beneden ramen, begonnen zij hunne lansen naar de ramen der tweede verdieping te werpen.

doch op mijn wenk dat dit niet behoefde, gehoorzaamde zij, maar bleven trouwe hulp verleenen; waarschijnlijk dat bovengemelde hartsvanger, welks gevest in 't zilver gemonteerd en met een zilver kettingje aan den draagband verbonden, mij in hunne oogen eenig gezag gaf.

De Fonseca zegt wel in zijn „la Haye par un habitant": „les cosaques qui etáient campés dans la rue, „trouvèrent fort étrange, à ce qu'on dit, qu'on se donnat „tant de peine pour éteindre cet incendie; une maison „de plus ou de moins n'étant pas, disent ils, un objet „bien important pour une ville. Le batiment fut entière„ment consumé." Dit is eene aardigheid à la De Fonseca, want niet meer dan voornoemde twee cosakken waren bij den brand tegenwoordig, die slechts de verstaanbare woorden Pari Pari uitriepen, waarschijnlijk hiermede Parijs bedoelende; ook is de Oostvleugel niet geheel afgebrand, daar de vlam ten Westen werd gedreven en eenen vuur- of vonkenregen over den Vijverberg tot aan de Papenstraat veroorzaakte; een Westen wind had voor den Haag, wegens het kruitmagazijn in den Koekamp gevaarlijker geweest.

Men meende te dien tijde dat deze brand opzettelijk was aangestoken; doch hiervoor bestond niet het minste bewijs; ook waren er eenigen in den beginne die aan ondermijning door buskruid dachten; wellicht was dit de oorzaak dat mij aanvankelijk zoo weinig hulp tot berging van goederen werd verleend; slechts met weinige rustbewaarders en de gemelde kosakken. was ik het eerste half uur bezig, toen de Heer van Olden mij kwam verzekeren, en dit ook verder verspreidde, dat er geen vrees voor ondermijning bestond.

Het rapport aan den toen als plaats-majoor fungeerende Heer van Eck, hospes van het Heeren logement, des

morgens toegezonden, werd mij telkens terug gestuurd, om meer uitvoerig bericht. Het scheen alsof men volstrekt den brand als opzettelijk aangestoken beschouwde, doch hiervoor kon ik geen bewijs, zelfs den minsten twijfel niet leveren.

Den nacht, volgende op de ongelukkige nederlaag der Oranjegarde te Woerden, stond ik als schildwacht voor het huis van den Generaal van Limburg Stirum, wanneer eenige mannen, gewapende en ongewapende, voorzoover de duisternis deze onderscheiding toeliet, voorbijgingen. Op mijn geroep van „Werda!" werd er meestal geantwoord: „van Woerden!"

Afgelost en in de hoofdwacht terugkomende, gaf ik den Officier hiervan kennis, en deelde dit ook mede aan een vriend, mede rustbewaarder, doch dit werd mij door gemeld officier R. zeer kwalijk genomen, zoodat hij in drift mij bedreigde met arrest. Met kalmte hierop antwoordende: dat het toeval hem thans officier had gemaakt, doch dat ik hem, zooals mijzelve, als rustbewaarder beschouwde en daarom meer billijkheid van hem, omtrent zijn vermeend regt had mogen verwachten.

Die gedurige afwisseling van rang had zijne goede maar ook zijne kwade zijde, want nu en dan trof men jonge menschen aan het hoofd der wachten, die de tact misten, om zich met waardigheid omtrent hunne ondergeschikten te gedragen.

Later werd ik hier en daar aan de een of andere wacht aan 't hoofd gesteld, onder andere aan het sluisje bij de Schenk over het Zieken, aan de Loosduinsche brug enz.; maar ook stond ik dikwijls op schildwacht; zoo herrinner ik mij den nacht in de Hooge Nieuwstraat, voor het kantoor van den ontvanger van Boetselaar als schildwacht gestaan, neen! heen en weer geloopen

te hebben, om bij den fellen kouden Oosten wind en jachtsneeuw niet te bevriezen.

Deze nog al drukkende wachten duurden voort tot het voorjaar van 1814, toen de Haagsche Schutterij werd opgericht, waarin ik werd getrokken, en als schutter, korporaal en fourier tot November 1817 heb gediend, en toen benoemd werd tot 2e Luitenant. In het voorjaar van 1822 benoemde mij de Kolonel d'Escury van Heinenoord tot Kapitein; doch hiervoér bedankte ik en vroeg mijn ontslag, hetwelk mij op den 27sten Mei 1822 werd verleend, zoodat ik ruim 8 jaren mijne schutterlijke diensten heb verricht.

Het strekt mij tot genoegen en dankbaarheid aan God, dat ik deze, voor anderen wellicht weinig beteekenende herinneringen, na vijftig jaren op eenen ruim 82-jarigen ouderdom kan ter neder schrijven.

's-Gravenhage, 17 November 1863.

(*w. g.*) A. VAN DER SPUIJ.

Hurau (een goudsmid in de Schoolstraat te 's-Gravenhage, die veel over den Haag geschreven heeft) zegt van boven beschreven brand het navolgende:

„29 November, 's morgens omtrent 5 uren brak er „een felle brand uit, in een aanzienlijk huis, staande „aan de Zuidzijde van 't Nieuwe Voorhout, hebbende „een voorplaats en twee zijvleugels, laatst bewoond „door den Fransch Keizerlijken Procureur-Generaal die „nu vertrokken was; 't werd door eenige lieden be„waard; het huis stond met den eersten in ligte laaie; „de brandspuiten op 't geklep der klok bijeengekomen „zijnde, konden niets anders doen dan de belendende „huizen beveiligen; het huis, daar veel turf op den

„zolder was, brandde geheel af; de muren werden om-„gehaald; de ruïne smeulde nog verscheidene dagen; „er was goede orde bij dezen brand; de rustbewarende „burgers beletten overal den toegang; het eensklaps „in vlam staan van het geheele gebouw gaf kwade „vermoedens."

De ruïne's werden naderhand opgeruimd, en het huis afgesloten door een hek. Later werd op het terrein het paleis van wijlen Prins Frederik der Nederlanden gebouwd." [1])

Uit al het bovenstaande blijkt dat v. d. S. een man was niet alleen doorkneed in theorie, maar ook een man van de daad, die op een gegeven oogenblik wist te handelen en door te tasten. Wij zullen daarvan nog meerdere bewijzen in deze levensschets aantreffen.

En thans zijn wij genaderd tot v. d. S's groote verdienste, tot het verbeteren en aanleggen van het tegenwoordige Haagsche Bosch.

Te 's-Gravenhage bestond eertijds de „Vereeniging ter beoefening der Geschiedenis van 's-Gravenhage", onder het bestuur (in 1880) van de heeren F. A. van Rappard, J. W. van Sijpesteijn, A. G. A. van Rappard, J. Z. Mazel, G. B. Emants, A. Vrolik, D. Veegens en L. Ph. C. van den Bergh. Van deze vereeniging, die nuendan „mededeelingen" het licht deed zien, was v. d. S. in 1863, op grond van zijne uitnemende verdiensten, tot honorair lid benoemd.

Bij de ontbinding dezer vereeniging werden hare archieven enz. aan het Gemeentebestuur van 's-Gravenhage aangeboden, dat daarvoor eene bijzondere plaats

[1]) Zie Haagsch Jaarboekje voor 1897.

aanwees in een kast van het Gemeente-Museum alhier.

Onder de bijlagen bevonden zich verscheidene belangrijke stukken van v. d. S, van 1863, waarin hij onder meer eene uitvoerige beschrijving geeft der geschiedenis van het Haagsch Bosch, van de veranderingen die het in den loop der tijden heeft ondergaan, en die door hem in het Bosch zijn aangebracht. Van dit rapport wordt melding gemaakt in eene door de Vereeniging in Maart 1877 gedrukte Voorrede, waarin hulde wordt gebracht aan 's mans verdiensten en zijn onverdroten ijver, ondanks zijn hoogen leeftijd. Dit rapport en andere belangrijke bescheiden van de hand van v. d. S. zijn in eene portefeuille vereenigd, van welker inhoud de heer Gemeente-Archivaris Servaas van Rooijen mij welwillend in de gelegenheid stelde kennis te nemen.

De portefeuille bevat onder meer:

1°. een staat der omtrekken van eenigen der zwaarste boomen in het Bosch van 's-Gravenhage, teneinde bij hun val, den ouderdom naar het getal hunner jaarringen te berekenen. De omtrekken zijn zooveel mogelijk op 1,5 el van den beganen grond gemeten.

2°. De benaming en bijzonderheden van eenige boomen of groepen van boomen.

3°. Staten van de voetpaden en rijwegen; van de in het Bosch aanwezige gebouwen; van de vijvers en van de bruggen.

4°. Drie door v. d. S. geteekende kaartjes, zóó bedrieglijk schoon uitgevoerd, dat men er zich alleen door de loupe van kan overtuigen dat zij niet gegraveerd zijn. Het eerste kaartje geeft eene schets van het Bosch in 1611. Het is door v. d. S. gekopieerd in 1853, dus op 72-jarigen leeftijd; het tweede kaartje, het Bosch in 1712, werd door hem vervaardigd in

1853, dus toen hij even oud was, en het derde, het Bosch in 1865 is door hem geteekend op 84-jarigen leeftijd. Alles even schoon; alles even nauwkeurig! Wat een werkkracht! Verder een kaartje van Den Haag in 1249, van Christoffel Maeghe, met opmerkingen van v. d. S.; door hem zelven even fraai gekopieerd; behoorende bij

5°. aanteekeningen betreffende het Haagsche Bosch „door A. v. d. Spuij" (Afschrift) groot 61 bladz.

Deze aanteekeningen bevatten de geschiedenis van het Bosch van af de oudste tijden.

6°. Het ware betreffende de Laan van N. Oost-Indië. De bezitter van het Oude huis „te Werve" of „klein Matenes, N.-waarts bij Voorburg gebouwd omstreeks 1440, heeft het recht van tol voor rijtuigen en voetgangers te heffen op de laan die naar genoemd huis geleidt. De ware naam dier laan zou dus moeten zijn: „Werve-laan", als behoorende tot het huis van dien naam, doch het verlengde gedeelte, zich uitstrekkende over de Boschsloot in het Haagsche Bosch, draagt met recht den naam van „Laan van N. Oost-Indië," naar eene herberg van dien naam, die in 1711 nog bestaan moet hebben, en waarvan de gedeeltelijke fondamenten bij het bouwen der steenen brug over de Bosch-sloot, in 1820, nog gevonden zijn. [1])

7°. De groote beukenlaan, ten onrechte „Jacobalaan" genoemd, is eerst na 1712 aangelegd.

8°. Het zoogenaamde „middenpad" tusschen het paardenpad en het middenslag werd, in 1820, over de geheele lengte verbreed, en, toen het gereed was, door Koning Willem I in den vroegen morgen (Z. M. hield

[1]) Zie de vroegere Haagsche Jaarboekjes.

veel van vroege wandelingen, en was, bij gunstig weder, veel, geheel alleen en zonder adjudant 's morgens vroeg op het zoogenaamde „Philosophen-pad aan te treffen) als een der eerste wandelaars bezocht, en naar Z.M. „het Koningspad" genoemd.

9°. De ware naam van „het Philosophen-pad" is „Noorderpad."

10°. Toen v. d. S., in 1812 als „arpenteur forestier" (zie boven; Fransche tijd) met het opmeten en in kaart brengen van het Haagsche Bosch belast werd, kwam hij natuurlijk herhaaldelijk in aanraking met het boschpersoneel. Een oud boschwachter wees hem toen boomen aan, welker benaming door overlevering van vroegere werklieden tot hem waren overgebracht, doch waarvan de naamsoorsprong meestal verloren is gegaan. Zoo waren er: de drie Koningen, de Keurvorsten, de krulbeuk, de zomereik (quercus femina) (de dikste eik van het Bosch), de Keizer Karel's beuk. Voor 't meerendeel zijn deze boomen thans allen verdwenen.

Een gedeelte van het Bosch, inzonderheid de z.g. open akkers en beukenlaantjes (Z.O.-zijde) stond, gedurende den winter, veelal onder water. Reeds in vroegeren tijd was men er op bedacht geweest het boschwater van den buitenboezem af te sluiten. In September 1817 werd door den Minister van Financiën Six van Oterleek aan v. d. S. opgedragen om te beproeven in hoever het hellend scheprad van Eeckhart daartoe zou kunnen dienen. De proeven voldeden echter niet aan de verwachting, waarover v. d. S. den 16 Sept. 1817, n°. 2, zijn rapport uitbracht, met bijgevoegde kaart.

In het begin van Juli 1818 ontving hij van bovengezegden Minister de commissie te onderzoeken of de

door den plantagemeester Beijersbergen voorgedragen paarden-vijzelmolen tot bovengenoemd doeleinde beter geschikt zou zijn; zoo ja, de plaats te bepalen waar en hoe die molen moest gebouwd worden.

Het rapport hierover met de berekening van kosten en bijlage van kaart en waterpassing werd 15 Juli 1818 door v. d. S. aan den Minister ter hand gesteld, en door Z.Exc. goedgekeurd, doch is door latere plannen eenigszins gewijzigd.

In April 1819 werd aan v. d. S. verzocht, bij eene inspectie te assisteeren, die bij eene herhaalde proef met het hellend scheprad op den 20sten dier maand zou plaats hebben. Deze proef geschiedde op aandrang van Eeckhart, doch viel even ongunstig uit als de vroeger genomen proef.

En nu volgt het graven der vijvers, enz. Laten wij van der Spuij zelven thans spreken.

„Op Dinsdag den 20 Mei 1819 ontving ik het verzoek om mij den volgenden morgen ten 11 ure, in het bosch, nabij de Laan van Nieuw Oost-Indiën te begeven, waar de Minister Six van Oterleek mij wenschte te spreken. Deze Commissie werd mij schriftelijk door den heer Referendaris Dedel medegedeeld.

Daar komende, gaf de Minister mij te kennen, dat hij aan het plan van verbeterde waterleiding van het boschwater, mij in het vorige jaar opgedragen, meerdere uitbreiding wenschte te geven en in de kleine beukenlaantjes en opene akkers een waterwerk of vijver aan te leggen, welke zich van de laan van Nieuw Oost-Indiën tot het controleurs-laantje moest uitstrekken, dat hem daarvoor door den Koning *f* 6000 werd toegestaan. Dat Z.Exc. reeds eenige geteekende plannen van onder-

scheidene personen had ontvangen, doch geen dezer hem beviel, [1]) waarom hij gedacht had mij dit werk op te dragen. Hierop antwoordde ik: dat hoewel zeer vereerd met het vertrouwen Zijner Excellentie, ik echter zwarigheid maakte om zulk een uitgebreid en voor mij geheel nieuw en ongewoon werk op mij te nemen; dat dit meer het bedrijf eens architects was, doch dat ik het wel wilde beproeven, wanneer mij daartoe genoegzame tijd werd vergund. Toen vroeg mij de Minister, hoeveel tijd ik er voor stelde, waarop ik antwoordde dat ik, nieuweling in het vak, dit niet nauwkeurig durfde bepalen, maar dat ik ten minste (mijne overige werkzaamheden in aanmerking nemende) vier weken hiervoor noodig achtte, waarop de Minister antwoordde: „Vier „weken! dat kan niet, binnen vier dagen vertrek ik „naar Brussel, en ik heb den Koning beloofd, het plan „bij mijne komst Z. M. voor te leggen."

Des namiddags van denzelfden dag (20 Mei) ben ik met de door mij in 1812 geteekende kaart in de hand, op het aangewezen terrein aan het werk gegaan, hetwelk voornamelijk bestond in het op de kaart aanteekenen der boomen, welke ik vermeende te moeten sparen. Deze kaart, die op de groote schaal van 1 tot 1000 was aangelegd, heeft veel toegebragt zoo tot bespoediging der uitvoering, als tot de nauwkeurige berekening omtrent den te vergraven grond. De vier volgende dagen heb ik dit werk voortgezet, terwijl de late avonden tot teekenen en berekenen werden besteed.

---

[1]) Later kreeg ik twee der drie geleverde plannen ter bezigtiging, een van den Baron de S. en dat van Winsveen van Wassenaar; het derde van den ouden, nu reeds lang overleden Zocher, is mij niet onder de oogen gekomen; doch volgens het berigt van den plantagemeester Beijersbergen, had dit ƒ 30,000 moeten kosten.

Dit werk viel echter moeijelijker dan men, oppervlakkig beschouwd, zou denken, dewijl naar de vooraf bepaalde som van *f* 6000 zoowel de omtrek of rigting der figuur als de grootte en diepte des vijvers moest geregeld worden, waardoor de rigting van den omtrek dikwijls veranderd moest worden, om de lengte, breedte en diepte, of met andere woorden, den inhoud of de hoeveelheid der te vergraven en te verkruijen grond naar bovenstaande som te regelen, en deze moeijelijkheid werd nog vergroot door de menigvuldige slooten die het aangewezen terrein doorsneden.

Zaterdag voormiddag, 24 Mei, was ik met het rapport en de berekening gereed; maar nu moest het plan nog in het net geteekend worden; hiertoe ontbrak mij de tijd, waarom ik tot het decalkeren (calqueeren) besloot; met deze calque kwam ik te 6 ure des avonds bij den Minister S. v. O. die, met een groot gezelschap aan tafel zittende, mij verzocht binnen te komen en, na het plan ingezien te hebben, zeide Z.Exc.: „Zoo wil ik het hebben." Ziedaar mij zeer onverwachts in een architect getransformeerd. (De door v. d. S. geteekende „calque" is in de portefeuille aanwezig).

Veertien dagen later werd mij door den Minister medegedeeld, dat het plan door den Koning was goedgekeurd, en verzocht mij het werk zoo spoedig mogelijk onder de hand te doen aannemen en de directie er over op mij te nemen. Het viel mij zeer moeijelijk tot dit laatste te besluiten, uit vrees dat er mijne gewone werkzaamheden door lijden zouden, zooals dit aanvankelijk reeds plaats had; doch de herhaalde aandrang van den Minister, gepaard met eenige beloften welke nimmer, echter buiten schuld van Z.Exc., bewaarheid zijn geworden, deden mij eindelijk er toe besluiten.

Geholpen door den plantagemeester Beijersbergen in het opsporen van aannemers, deden er zich vijf aanmelden, welke zich genegen toonden naar het werk in te schrijven, maar tot mijne niet geringe verlegenheid, was de som des minsten inschrijvers drie maal hooger dan mijne berekening.

Het geringe zelfvertrouwen op het voor mij nieuwe bedrijf, gepaard met de menigvuldige aanmerkingen die van alle zijden mij toevloeiden, vooral van degenen, wier vroegere plannen niet aangenomen waren, brachten mij gedurende vier weken in eene onaangename positie, hoewel mijne herhaalde berekeningen mij telkens tot hetzelfde resultaat brachten.

Na ruim eene maand besloot ik met den minsten inschrijver van der Kroft in onderhandeling te treden, en stelde hem voor slechts ééne kaveling (een klein gedeelte van het geheel) voor de door mij bepaalde som tot beproeving uit te graven, zonder tot het overige gehouden of verbonden te zijn; dit gelukte, en al het overige werd successievelijk door hem en Berkhout van Wassenaar op dezelfde conditie aangenomen.

In Augustus 1819 werd de paarden-vijzel-molen door B. Winsveen van Wassenaar aangenomen voor de som van *f* 3020. Deze molen, gebouwd op een der opene akkers, was nog niet geheel voltooid, toen mij op nieuw, volgens schrijven van den Directeur der registratie en domeinen, door den heer Staatsraad, directeur-generaal der in- en uitgaande rechten en indirecte belastingen, werd opgedragen het vervaardigen van een plan van waterwerk in de moerassen, bekend onder den naam van Geslotene Akkers, gelegen tusschen de vijvers van het Huis ten Bosch en de reeds gedeeltelijk uitgevoerde vergraving, waarmede het in verband en één geheel zou

moeten vormen, mij eene maand ter inlevering en berekening van kosten verleenende.

Hieraan is op den 8 November 1819 voldaan. Dit plan heeft echter door toedoen van den Engelschen ambassadeur Lord Clancartij, eenige wijziging ondergaan. Voornoemde Lord was zeer bevriend met Minister Six, sprak telkens van een terras in het Zuidoostelijk deel te doen daarstellen, waar mijne tegenbedenkingen en aanmerkingen niet tegen opwogen, zoodat ik tot mijn groot leedwezen den 13 Mei 1820 een voor het grootste gedeelte veranderd plan inleverde.

Door deze verandering is het geprojecteerde zijpad vervallen. Ook is door deze verandering het pad ten Oosten, tusschen den grooten vijver en dien van het Huis ten Bosch, te smal aangelegd moeten worden. Hier wilde de Minister Six eene rietkraag geplant hebben.

Het primitieve plan zou zeker meer en aangenamer gezichtspunten opgeleverd hebben, en de grond die nu tot verhooging van het terras heeft moeten strekken, had meer tot algemeene verhooging van den ten Zuiden liggenden lagen grond kunnen dienen; daarenboven zijn de kosten door deze verandering van *f* 8058 tot *f* 13366 geklommen.

In mijn rapport van 8 November 1819 sprak ik van eene vereeniging van het boschwater met den veenpoldermolenvliet tot verbeterde circulatie van het eerste, doch hiertoe deden zich te groote zwarigheden op, waarom ik voorstelde het plaatsen van een staandscheprad-paardenmolen, welke het water door één paard 5 à 6 palmen kon opvoeren, doch zoodanig in te richten, dat het water hooger dan 6 palmen opgemalen moetende worden, men de schoepen van het scheprad

en de krimp op de helft kon versmallen, waardoor de kracht van één paard kon blijven voldoen.

Door deze molen werd het water in een reservoir opgemalen, ten einde het, door het openen van een sluisje, met meer kracht de circulatie te bevorderen. Toen deze molen voltooid was en de Minister Six er de uitwerking van zag, kwam hij op het ongelukkige denkbeeld van een waterval onder de brug ten oosten van den grooten vijver, te plaatsen. (Dus niet tusschen de beide groote vijvers, zooals wij ten onrechte door den heer Kuijper vermeld zien. v. d. H. Z.) Mijne bedenking daartegen dat zoodanige cascade van te geringe beteekenis zou zijn, en nauwelijks één uur met eenig succes zou kunnen werken, mogt niet baten; de cascade werd daargesteld, waardoor de mij voorgestelde circulatie zeer verzwakt, niet geheel aan mijn oogmerk kon voldoen, en spoedig, zooals ik verwachtte, als ondoelmatig beschouwd werd, hetwelk aanleiding gaf dat, nadat de Minister Six was afgetreden, men de molen als nutteloos afbrak, en dit lot is ook de vijzelmolen wedervaren [1]) zonder te bedenken dat het boschwater, afgescheiden van den buitenboezem, door geheelen stilstand moest vervuilen en tot moeras terugkeeren; hiervan ondervond men al rasch de uitwerking, zoodat de heer van Heteren Gevers, later als agent van het domein aangesteld zijnde, mij vroeg: „Of er eenige zwarigheid bestond om het boschwater met den buitenboezem te vereenigen?" Ik antwoordde: „geene, dan dat eenige paden bij hoogen waterstand, wel niet onder water zouden staan, doch dras en ongeschikt voor bewandeling zouden zijn"; sedert dien tijd heeft men

[1]) Doch deze werd nutteloos door het bouwen van den scheprad-molen.

hier en daar de paden wat verhoogd; doch mijne geprojecteerde en reeds met goed succes ten uitvoer gebrachte circulatie des boschwaters is al rasch door bovengemelde cascade gedeeltelijk bedorven en later geheel verdwenen.

Slechts tijdelijk was mijne betrekking tot het bosch; na de uitvoering en goedkeuring mijner plannen, zou ik mij niet gaarne ongeroepen met de administratie van het Bosch ingelaten hebben, doch dit belette niet mijne opmerkzaamheid te blijven vestigen op het Bosch en vooral wat er met betrekking tot deszelfs waterleiding geschiedde, waardoor het mij duidelijk werd dat niet de zoogenaamde ondoelmatigheid van den scheprad-watermolen oorzaak was dat hij werd afgebroken, alswel dat men de paarden die daarvoor gebruikt werden, eene andere bestemming wenschte te geven; immers, door het wegruimen der cascade, zou men de vereischte en goed werkende circulatie van het boschwater hersteld hebben.

De Minister Six koesterde de hoop, het boschwater in verband te brengen met de vijvers van het Huis ten Bosch, welke door eenen duiker met den veenpolder vereenigd zijn; deze vijvers rijzen en dalen dus met het polderwater; het kan echter door gemelden duiker, welke onder het verlengde van den Bezuidenhoutschen weg ligt, van het polderwater afgescheiden worden, en ontvangt des zomers, bij gebrek aan polderwater, door middel van eenen anderen duiker, in den dam, ten Noord-Oosten van het Huis ten Bosch, het ontbrekende door buitenwater. Het is dit tijdelijk ontbrekende water dat door boschwater zou kunnen aangevuld worden; doch de gronden van het Koninklijk buitenverblijf zeer laag liggende, zou de toevoer van

boschwater te gering zijn en geen genoegzaam voordeel tot circulatie van 't boschwater opleveren.

Bij het verhoogen van den ten Zuiden des grooten vijvers (liggenden) lagen grond, alsook waar de reeds eenigszins hooge grond heuvelachtig aangelegd werd, was men zeer bezorgd over de boomen welker stam met grond aangevuld of aangehoogd moest worden.

Hiervoor had ik minder vrees, doch nam goede voorzorgen; liet drooge takken schuin tegen de stammen plaatsen en daarna met bladaarde aan- en opvullen; herhaalde dit van tijd tot tijd bij de aanhoudende verzakking, zeer luchtig en zonder aanstampen; dit is mij zeer gelukt: slechts zeer weinige kwijnden eenigen tijd, doch de meesten herleefden en staan nog heden in frisschen groei. Ook is het mij gelukt een grooten beuk die midden op den te vergraven grond stond, in het midden der maand Augustus 1819 in vol blad op de noordzijde der te graven vijvers te verplanten; acht dagen voor de rooijing liet ik dagelijks rondom den stam, wiens middellijn ± 3,5 palm bedroeg, met water begieten, opdat de rooijing met groote kluit kon geschieden. De put waarin hij geplant moest worden, werd met goeden zwarten grond en bladaarde voorzien; na de rooijing werd hij door een groot getal werklieden twee aan twee met handspaken of stokken gedragen en door een takel, dat aan eenen in de nabijheid zijnden boom was vastgehecht, in eene verticale richting gebracht en de kluit met goeden grond aangevuld, terwijl hij eenen geruimen tijd behoorlijk is geschoord geweest. In het begin scheen hij te kwijnen en dit was nog in het volgende jaar zichtbaar, doch later heeft hij zijne gewone frischheid herkregen en is, terwijl ik dit schrijf (1863) levend, doch schijnt sedert

eenige jaren kankerachtig geworden te zijn, en is gedurende den tijd van 44 jaren dat hij verplant werd, niet naar evenredigheid in dikte toegenomen.

. . . . . .

Ten tijde der vergraving in de beukenlaantjes, bestond er eene commissie van drie heeren, door den Koning benoemd, om te zorgen dat er geene boomen in het bosch werden gerooid zonder voorafgaande toestemming dier commissie; dit veroorzaakte mij nog al moeielijkheden en tijdverlies door de veranderingen dikwijls om eenen enkelen onsierlijken en op bederf staanden boom, in de op het terrein reeds afgebakende teekening, moesten gemaakt worden, en het oorspronkelijke, goedgekeurde plan, zoowel als de bij de uitvoering verbeterde richting, gedeeltelijk bedierf. Zoo was ik onder anderen verplicht, om een paar kromme en leelijke eiken te behouden, een schiereiland te vormen bij de Zwitsersche brug, waarvan men later een eilandje maakte, totdat eindelijk in 1856 onder het bestuur van Minister Vrolik, mijne gedachte omtrent het al of niet weggraven van voornoemd eilandje werd gevraagd, waaruit volgde dat dit eilandje is verdwenen.

In 1846 werd mij door heeren commissarissen der Societeit op 't Plein, een project verzocht tot eenige verandering in den vijver der Societeits-tent Een der twee schiereilandjes werd tot eiland gemaakt en het andere vergraven, tot vergrooting van den vijver. Hierin is andermaal, op verlangen der genoemde commissarissen in 1860 verandering gebracht, en tot vergrooting van het terrein der tent het vermelde eiland met den overigen grond vereenigd, en de gedaante der vijvers eenigzins veranderd."

. . . . . .

Aan deze aanteekeningen zijn nog toegevoegd een aantal bescheiden en bijlagen, als: kopieën van brieven over het Bosch; een rapport over de uitgraving in de beukenlaantjes in Juli 1818 aan den Minister van Financiën; conditiën der eerste aanbestedingen van de vergravingen, de molens en daartoe behoorende gebouwen; rapporten en memories aan den Heer Directeur der registratie en domeinen in de prov. Zuid-Holland, wegens eene uitgraving in de geslotene akkers van het Haagsche bosch; conditiën voor de aanbesteding van den tweeden gegraven vijver, van een watermolen in het Z.O. gedeelte van het Bosch; verschillende correspondentiën met den Minister Six; project van een watermolen in den Koekamp (met teekening), correspondentie over verbetering van het Haagsche Bosch, met eene commissie uit den raad van 's Gravenhage, met den burgemeester aan het hoofd; v. d. Spuij's uitgebreid en grondig verslag ter beantwoording (1861); teekening van de Zwitsersche brug in 1819 gelegd; correspondentie met den Referendaris bij het Ministerie van Financiën, belast met de afdeeling domeinen: Vrancken, over het weggraven van een eilandje (1856); vier keurige teekeningen voorstellende projecten eener vernieuwde Zwitsersche brug in 1856; het croquis van v. d. Spuij der te graven vijvers in 1819 door den Minister Six aan Z. M. Koning Willem I aangeboden.

Tot zoover wat door van der Spuij over het Haagsche Bosch is geschreven, en wat daarin door hem alzoo is tot stand gebracht. Men moet den man bewonderen! Niet alleen toch dat hij voor dien arbeid geheelenal onvoorbereid was, doch er blijkt tevens uit met hoe groote ijzeren wilskracht hij begaafd was, en tevens

met hoeveel engelengeduld! Want waarlijk men maakte het hem niet gemakkelijk. Ieder die eenigen invloed had, wilde er iets bij te zeggen hebben, en dikwijls werd hij, de nederige man, (wij hebben hem zoo goed gekend!) er toe gebracht zijne eigene, *altijd betere* plannen te wijzigen of geheel te veranderen. En door niets liet hij zich afschrikken; nooit een woord van bitterheid! Wat een subliem karakter!

Hoewel hierbij eenigermate den tijd vooruitloopende, laten wij thans volgen de veranderingen die aan Bezuidenhout en Koekamp hebben plaats gegrepen, daar deze met de veranderingen aan het Bosch in het nauwste verband staan. De gezegde veranderingen hadden plaats onder leiding der H.H. v d. Spuij en Zocher (den ouden). Gerust echter mogen wij aannemen dat v. d. S. de plannen heeft opgemaakt, en dat Zocher meer voor de beplantingen enz. heeft gezorgd.

In 1834 en 1835 (niet gelijktijdig met het graven der vijvers van het Bosch, gelijk door den heer J. Kuyper, minder juist in het Jaarboekje des vorigen jaars wordt gezegd) werd de tegenwoordige waterpartij aan den Bezuidenhoutschen weg aangelegd, en de Koekamp veranderd. Dit geschiedde tijdens de Generaal van den Bosch zijne schoone, thans verdwenen villa liet bouwen, in overeenstemming met den Inspecteur der Domeinen, den Heer van Heteren Gevers, onder leiding van v. d. Spuij en Zocher. Er werd een brug gelegd tegenover het destijds aldaar aanwezige huis „ter Noot" (v. d. Noot) dezelfde brug die thans nog bestaat (ingang Bosch van de Tram-lijn). De Generaal v. d. Bosch schonk de overzijde zijner buitenplaats aan het Domein, onder de bepaling dat zij zoo moest blijven. De brug en het

pad waarover thans de stoomtram naar Scheveningen loopt tegenover de Boschkant (Prinsessegracht) werden eveneens door v. d. S. aangelegd.

De Koe- of Hertenkamp liep vroeger in eene rechte lijn langs de gracht; de wal werd door v. d. S. met een heg van „Sweet briar" beplant, die thans echter geheel verdwenen is. Deze „Sweet briar" was eene lievelingsplant van Koning Willem II. Ten onrechte vind men haar in de woordenboeken teruggegeven als „egelantier," „wilde rozelaar". Zij is zeer welriekend van blad, maar bloeit zeer zelden. Het blad is veel kleiner dan van de egelantier. Zij komt in Engeland zeer veel voor, doch heeft hier te lande eenige moeite om te tieren. De „Sweet briar" (zoete doorn) werd door Zocher veel aangebracht. Op Cromvliet te Rijswijk, komt zij veel voor.

De rechtlijnige boschsloot langs den Bezuidenhoutschen weg werd gelijktijdig tot eene slingerende waterpartij vergraven, die de tegenwoordige boschwachterswoning omsluit.

Zooals reeds gezegd is, onderging ook de Koekamp veranderingen. Behalve die welke de beplanting betrof, werd zij aan de grachtzijde ingekort, doch aan de Bosch-zijde vergroot. Van dit laatste kan men zich nog overtuigen, wanneer men aan het begin der „groote beukenlaan" (niet „Jacobalaan", zooals door den heer Kuyper minder juist wordt gezegd) met den rug naar de Societeitstent gekeerd gaat staan. Men ziet dan aan de plaatsing der boomen in de Koekamp op dit punt, dat de laan zich tot aan het tegenwoordige boschwachtershuis heeft uitgetrekt. Ook het groote pad met rijweg van af ingang Bosch tot Maliebaan werd toen aangelegd of verbreed en verbeterd.

. . . . . .

Na thans de verdiensten en den onverdroten ijver van v. d. S. bij de verbetering van het Haagsche Bosch c. a. naar wij vermeenen in een helder daglicht te hebben gesteld, doen wij nogmaals eenvoudig weg de vraag: „Verdient de verdienstelijke man voor zijn werk niet evenzeer een gedenkteeken als Verhuel en Huygens?"

Maar wij zijn nog lang niet aan het einde van hetgeen door den genialen man is verricht. Wij keeren thans op onze schreden terug, en wel tot het jaar 1826.

v. d. Spuy is toen leeraar geweest van de Koninklijke Prinsen Willem (later Willem III), Alexander (te Madera overleden), Hendrik (te Luxemburg overleden), en later ook van de thans overleden Groot-Hertogin, Prinses Sophie). Voor de drie eerstgenoemden deelde bij die betrekking met zijn zwager Cavin, met den heer Marshall, en den lateren Generaal-Majoor A. P. F. Rigot de Begnins voor het militaire gedeelte. Voor de prinses met mej. Chapuis, mevr. Rigot d. B., geb. Bsse. van Randwyck, en de H.H. Marshall en Cavin, terwijl den Hofkapelaan Dermout het godsdienstig onderricht was opgedragen. Gedurende de jaren 1826 tot en met 1830, gaf v. d. S. aan de Prinsen les in de Nederl. taal, de Rekenkunde, de Schrijfkunst (en dit was hem toevertrouwd; zelden zagen wij keuriger en netter schrift), de Aardrijkskunde; de Natnurlijke Historie; de Wiskunde; de Algebra; de Meetkunde; de Beschrijvende Meetkunde; de Natuurkunde; de Natuurkundige Aardrijksbeschrijving, de Technologie.

Hoe diepen eerbied moet men niet koesteren voor een man die zóó veelzijdig ontwikkeld was!

Welke lessen v. d. S. aan de Prinses Sophie heeft gegeven, dienaangaande worden op het Kon. Huis-

Archief geene bescheiden aangetroffen; v. d. Spuy's titel was toen: „Praeceptor der Koninklijke kleinzonen."

Dat hij met zijn onderwijs grooten lof inoogste, blijkt wel uit de omstandigheid dat v. d. S. steeds meerenmeer bij de Vorstelijke familie en aan het verdere hof in aanzien kwam, en later ook steeds aan die Hooge familie is verbonden gebleven. Hoewel niet direct „Gouverneur" der Prinsen, schijnt hij toch gedeeltelijk met die functien belast te zijn geweest. Immers de thans nog te Schiedam levende heer P. van der Spuij deelde mij mede, van zijn overleden vader vernomen te hebben, dat diens neef, onze v. d. S. toen hij op eene doorreis te Schiedam kwam, met twee Prinsen bij hem aan huis was geweest.

Nog uit een ander voorval dat hoogst tragisch had kunnen eindigen, maar gelukkig afliep, blijkt bovengezegde vooronderstelling. Ik heb het v. d. S. zelven hooren verhalen. Eens met Prins Alexander buiten de stad eene wandeling makende, zag v. d. S. plotseling een hond, die alle kenteekenen van dolheid vertoonde, op zich afkomen. Gelukkig waren zij in de nabijheid van een zwaren boom. Den Prins daarachter te plaatsen, en voor hem te gaan staan, was het werk van een oogenblik. Gelukkig was hij met een dikken wandelstok gewapend, met welken hij er in slaagde, het razende dier, toen het in zijne onmiddellijke nabijheid was gekomen, te treffen en af te maken. Of de couranten er melding van hebben gemaakt, dan wel of het voorval met voordacht is stilgezwegen, kan ik mij thans niet meer herinneren.

Is 't een wonder dat v. d. S. die ook ditmaal toonde een man van de daad te zijn, op wiens tegenwoordigheid van geest men kon bouwen, het volle vertrouwen der Koninklijke familie genoot?

Inmiddels was door den Kroonprins, later Koning Willem II, Zorgvliet, in 1837 aangekocht, en werd v. d. S. tot Directeur dier plaats benoemd. Zorgvliet, het oude „Sorgh-Vliet" van Jacob Cats, werd door dezen in 1643 aangelegd. Na hem waren eigenaars Graaf Bentinck en baron Wachter, terwijl het daarna bewoond werd door Jhr. Bassecour Caen, en opvolgend door den Prins van Oranje werd aangekocht.

Achtereenvolgend werd deze Vorst ook eigenaar van „Buitenrust" aangelegd door den Prins van Hessen-Philipsthal, „Rustenburg" behoorende aan de familie van Rheede van Athlone, en na den dood van Freule Christine van Rheede van Ginckel door Koning Willem II aangekocht. Verder — naar den kant van Loosduinen — de plaats „Meerdervoort", „het kleine Veentje", „Kranenburg", „Hanenburg", „Houtrust" en „Valkenbosch". Alle deze plaatsen werden, onder het beheer van v. d. S. aan Zorgvliet aangetrokken, ontgind, en gekanaliseerd. Hetgeen onder zijne leiding geschiedde, bestond hoofdzakelijk in:

1°. afzanderij van Dekkersduin, begonnen in 1842, ter hoogte van het tegenwoordige gesticht „Bronovo".

2°. Het graven der afzanderijvaart van af de Loosduinsche vaart bij de Valkeniersbrug, door Valkenbosch naar Hanenburg, om aan de Ringvaart van Zorgvliet uit te komen.

3°. Het aanleggen van vele weilanden en aardappelvelden; de eersten hoofdzakelijk bestemd voor de schapenteelt; zijnde dan ook op Valkenbosch een groote Schaapskooi aanwezig geweest.

4°. Het graven van een kanaal van de Afzanderijvaart naar het Stoomgemaal in (1847).

De *beek* had, toen Zorgvliet werd aangelegd, een

geheel ander voorkomen dan tegenwoordig het geval is. Haar water was toen bijzonder zuiver; zelfs werd er genezende kracht aan toegeschreven. Tevens was zij vrij rijk aan visch. Zij ontsprong Z. W. uit het duin, liep naar den Scheveningschen weg, doorsneed dien, kwam te 's-Gravenhage, liep vóór of onder de huizen van Noordeinde, Hoogstraat en Achterom, en vereenigde zich met de Hofgracht, om zich dan, langs Hofstraat, Poten en Blijenburg naar de zijde van Bezuidenhout te ontlasten.

Sedert het stellen van het stoomgemaal bij Hanenburg in 1845 46, en het graven van het kanaal daarheen, is zij, in plaats van een beek van levend water, eene waterleiding geworden. Ten tijde van Cats hield zij veel meer water dan in lateren tijd, waarop, naar het schijnt, de afzanderijen naar de zijde van Loosduinen van invloed zijn geweest. Hoogstwaarschijnlijk zijn hierbij echter ook andere oorzaken in het spel geweest. Immers wij herinneren ons uit onze eerste jeugd dat, lang vóórdat van de afzanderijen sprake was, de beek langs den Scheveningschen weg, vóór Buitenrust en Rustenburg des zomers nagenoeg altijd geheel droog stond, waaruit blijkt dat reeds toen veel minder water door de duinen werd geleverd.

5°. Het stellen van het stoomgemaal bij Hanenburg in 1845 46, op last van Willem II. Dit stoomgemaal dient om in het gemis van natuurlijke voeding der beek te voorzien. De duinen toch brengen, zooals gezegd is, geen of weinig water meer in deze laatste. Het stoomgemaal nu maalt het water uit Delfland's boezem in de beek, die het weder naar den Hofvijver brengt. Vóór het stoomgemaal werd dit werk door een windmolen verricht.

De portefeuille bevat nog eene interessante memorie van v. d. S. betreffende het bovengenoemde kanaal. Wij laten hier deze memorie in haar geheel volgen. Zij strekt ten bewijze dat v. d. S. letterlijk op *alles* zijne aandacht vestigde.

MEMORIE.

Met het graven van het kanaal of Molenvaart van Valkenbosch door de duinen naar Hanenburg, op last van wijlen Z. M. Koning Willem II, onder mijne directie uitgevoerd, is men in September 1845 begonnen en was in 't laatst van 1846 voltooid.

Gedurende het graven, maar vooral bij de voltooiing was deze vaart buitengemeen vischrijk, maar nauwlijks was de stoommolen in werking, of de visch verminderde en verdween.

Algemeen is het bekend dat de visch naar nieuw gegraven water trekt; maar ook de sedert vele jaren vischrijke wateren van de Buitenplaats Eikenduinen, waarvan de Baron van Doorn van Westkapelle te dier tijd bewoner was, betuigde mij dat ook de visch, sedert het malen van voornoemde Molen, uit de wateren van Eikenduinen was verdwenen.

Ook werd mij door eenige Moestuinders, bewoners langs de Loosduiner vaart, berigt, dat ook de visch in gemelde vaart, sedert het malen van genoemde molen, zeer verminderd was.

Dit bragt mij op het denkbeeld dat wellicht de oorzaak lag in het vervuilde of bedorven water der gasfabriek, hetwelk door de trekking van den molen daar heen geleid wordt.

Dit mijn vermoeden schijnt niet ongegrond, daar ik later ontdekte dat bij gelegenheid het Maaswater door

de Oranjesluis wordt ingelaten, en het water in de Loosduiner naar den Haag trekt, bij het malen van den stoommolen weder eenige visch in den molentogt gezien wordt.

(*w. g.*) VAN DER SPUIJ.

In het bezit van den Heer Mr. A. E. H. Goekoop, Laan van Meerdervoort alhier, bevindt zich verder een 20 tal fleschjes, gevuld met aard- en grondsoorten, door v. d. S. bij het graven en afzanden aangetroffen. Jammer genoeg zijn de étiquetten dezer fleschjes grootendeels verloren gegaan.

6⁰. Het graven van het insluitingskanaal van Zorgvliet in 1843 en volgende jaren. Bij die gelegenheid werd veel „aardhout" gevonden, dat, bij het opgraven week en zacht zijnde, aan de lucht blootgesteld, ijzerhard wordt.

Zooals uit een, in de meergemelde portefeuille aanwezigen, aan de Hr. van Rappard, in 1863, door v. d. Spuij geschreven brief blijkt, heeft deze ook eene beschrijving van Zorgvliet opgesteld. Die beschrijving is echter niet te vinden. Wellicht is zij vernietigd; wellicht berust zij te Weimar. Wij weten het niet.

Het Archief op Zorgvliet bevat geene andere documenten dan administratieve Registers. Het Gemeente-Archief evenmin.

Inmiddels had v. d. S. ook den titel gekregen van „Directeur der particuliere Domeinen van Koning Willem II."

In deze betrekking werd hij, na den dood des Konings, gecontinueerd door Diens Weduwe Anna Paulowna.

Na 1851 vinden wij geene registers meer van zijne

hand in de archieven van Zorgvliet, zoodat zijne functiën daar toen schijnen te hebben opgehouden.

Omstreeks 1865 of 66 werd hij, op verzoek, op grond van hoogen leeftijd, door Hare Majesteit gepensioneerd, met het recht buitenslands dit pensioen te verteren.

Na het overlijden van Koningin Anna Paulowna kwam Zorgvliet in het bezit der Groothertogin van Saxen-Weimar-Eisenach.

Wat zal nu, na het overlijden dezer Vorstin, het toekomstige lot van „Sorgh-Vliet" zijn? 't Is in elk geval te hopen dat het oude monumentale door Cats aangelegde gedeelte, voor de nakomelingschap bewaard zal blijven!

Wij meenden dat v. d. S. ook betrokken was geweest bij den aanleg van Nassaulaan en Willemspark, doch konden voor deze meening geene bewijzen vinden. Toch oordeelen wij het hoogst waarschijnlijk, dat hij tenminste bij het teekenen der plannen werkzaam is geweest. Hij stond bij Koning Willem II in hoog aanzien, en 't is niet aan te nemen dat deze Vorst, in wiens dienst v. d. S. zóóveel gedaan had, hem bij het uitvoeren van zóó groote plannen, zal zijn voorbij gegaan. Willem II toch was, door aankoop, eigenaar geworden van de landerijen gelegen tusschen Schelpsloot, Zeestraat, Javastraat en Mauritskade, en liet hierop tenminste het toenmalige, thans geheel veranderde Willemspark en de Nassaulaan, met bijbehoorende groote steenen brug aan de Mauritskade aanleggen. Volgens den heer architect Delia echter, is zulks geschied onder leiding van den heer Brouwer.

Koning Willem III heeft het Willemspark uit de nalatenschap van zijn vader overgenomen, en de ge-

meente heeft het weder van Willem III aangekocht, en het tegenwoordige Willemspark laten aanleggen. 't Is zeker dat v. d. S. van velen der in dat Park aanwezige villa's, de plannen heeft geteekend. Volgens zijne thans nog levende dochter heeft hij van de gemeente, voor zijne bemoeiingen, eene fraaie pendule met candelabres ten geschenke ontvangen, en die schenking zal toch wel zijn reden hebben gehad.

Bij de bebouwing der tegenwoordige Javastraat is v. d. S. met zekerheid betrokken geweest. Ik vond onder de registers op Zorgvliet, een van zijne hand, met het opschrift „Schuddegeest". Nu heette weleer, wat thans „Javastraat" heet: „Schuddebeurs" naar eene herberg aan dien buitenweg bij den Scheveningschen weg gelegen. Het uiteinde bij de „Mallemolen" heette toen „Schuddegeest". Dat alles is thans opgeruimd en veranderd, maar de naam „Schuddegeest" is blijven voortbestaan in het thans daar nog aanwezige groote hofje.

Nog heeft v. d. S. te Soestdijk, in 1861, eene kaart van het domein „Soestdijk" vervaardigd, op last van H. M. Anna Paulowna. Van verdere werkzaamheden op dat domein is mij niets gebleken.

Toch was hij op Soestdijk goed thuis; telken jare ging hij er eenigen tijd jagen.

Van der Spuij was Ridder der Orde van den Ned. Leeuw, Commandeur der Orde van de Eikekroon, en Ridder der Orde van den Witten Valk van Saksen-Weimar Eisenach.

Achtereenvolgens zagen wij hem wonen Z.-O. Buitensingel, bij den Bezuidenhoutschen weg, Wijk M. N^{0}. 530,

alwaar zijn zoon overleed, Dekkerslaan op Meerdervoort, alwaar thans in de v. d. Spieghelstraat de Groen v. Prinstererschool is, op Zorgvliet, en aan de Nassaulaan 19. Van daar vertrok hij, op 86-jarigen leeftijd, in 1867, met zijne dochter Louise, naar Acheren in het Groot Hertogdom Baden, waar hij bij zijne gehuwde dochter, mevr. Helbing, zijne laatste levensdagen wenschte te slijten.

Maar zulke oude boomen laten zich niet meer verplanten. Reeds den 18 Maart 1868 overleed hij aldaar, nadat ook zijne dochter Louise hem 8 maanden vantevoren was voorgegaan.

Onze taak is hiermede teneinde. Wij hebben, naar onze beste krachten, getracht het leven te schetsen van een der merkwaardigste mannen die het laatst der vorige en de eerste helft der tegenwoordige eeuw in ons vaderland hebben opgeleverd, van een man wiens wedergade schaars zal worden aangetroffen, wiens rustelooze werkzaamheid en ijver door weinigen zal worden geëvenaard.

Ons 's-Gravenhage heeft veel, heeft ontzaglijk veel aan dien man te danken. Niet alleen moet hier ons beroemd Haagsche Bosch worden genoemd, dat aan zijne scherpzinnigheid zoo veel verplicht is, maar ook zijne verdere werken in en buiten de stad, die allen der gemeente ten goede kwamen.

Verdient nu deze man niet meer dan vele anderen dat zijne nagedachtenis, door het eene of andere gedenkteeken, bij voorkeur in het Haagsche Bosch, aan de vergetelheid worde ontrukt? Zou 't niet te betreuren zijn, als de naam van den genialen van der Spuij voor de nakomelingschap verloren ging? En toch zou zulks

zeer spoedig het geval zijn! Reeds thans: vraag, wien gij wilt „of hij v. d. Spuij" bij name kent? — Hoe weinigen zullen dit bevestigend beantwoorden.

Dat mag niet zijn!

Wij vertrouwen dat het gemeentebestuur van 's-Gravenhage, gesteund door de Vereeniging „die Haghe" zorg zal dragen dat de nagedachtenis van dien braven en genialen Vaderlander en stadgenoot, aan wien de Hofstad zóóveel te danken heeft, aan de vergetelheid ontrukt worde, en door een monument, zij het dan ook nog zoo gering, voor de nakomelingschap worde vereeuwigd.

's-Gravenhage, April 1897.

STEEDS „LAAN VAN NIEUW-OOSTINDIEN".

In de „Korte beschrijving der stad 's Gravenhage in lesjes voor de jeugd", uitgegeven in 1820 door het Schoolonderwijzersgezelschap, 1e afdeeling, [1]) leest men op blz. 46: „De Bezuidenhoutsche weg, ten Oosten der „stad, benevens *de laan van Nieuw-Oostindien*, waarmede „men naar Voorburg, het oudste dorp van Holland, gaat".

[1]) Een dergelijk schoolboekje werd ook in 1858 uitgegeven. Vergelijk het verslag der Werkende ledenverg. op 16 Dec. 1896.

JAN VAN WASSENAER,

obiit 4 December 1523.

Een paar aanteekeningen uit de Tresoriersrekeningen van Haarlem, betreffende de plechtige ontvangst en uitvaart aldaar, van het lijk van Jan van Wassenaer † 1523, bijgezet in de Kloosterkerk te 's Gravenhage.

De kapel der Wassenaeren in 1566 door de beeldstormers verwoest geworden, nam in 1523 het laatste wettige manlijk oir in de rechte lijn op, van het fiere geslacht, dat zoovele kundige, dappere en edele leden aan het vaderland heeft opgeleverd.

Jan van Wassenaer, burggraaf van Leiden, zoon van Jan bij Joanne van Halewijn, ambachtsheer van Voorburg, Voorschoten, Valkenburg, Catwijck, Oegstgeest, Barendrecht, enz. enz., ridder van 't Gulden Vlies, was

in 1500 in 't gevolg van koning Philips van Castilie en maakte deel uit van het gezantschap in 1507 naar Venetië gezonden, aan welks hoofd stond zijn oom Lodewijk van Halewijn, Heer van Tiennes, Stadhouder van den Koning van Frankrijk in Picardië. Vervolgens begaf hij zich in dienst van Keizer Maximiliaan, bij wiens troepen hij zich bijzonder onderscheidde in 't beleg en de inname van Padua. Na 't eindigen van dien krijg tegen Venetië in Holland teruggekeerd, huwde hij met Josyne, dochter van Graaf Jan van Egmont, Stadhouder van Holland. Onrustig van aard ging hij weder spoedig de Oost-Friezen, Gelderschen en Utrecht bevechten. In 1516 werd hij aangesteld tot Stadhouder van Friesland, 't welk hij met behulp van den bekenden Joris Schenk van Toutenburg na veel moeite onder 't gezag van den Keizer terug bracht, 't geen hem evenwel tevens 't leven koste. Bij 't beleg van Sloten door een kogel in den arm gekwetst, werd de wond door hem veronachtzaamd, en overleed hij te Leeuwarden den 4 December 1523 in den ouderdom van 40 jaren. [1])

De tresoriersrekeningen van Haarlem bevatten voor zoover het die stad betreft eenige merkwaardige aanteekeningen aangaande zijn uitvaart, en wel:

1523 f°. 73 v^so.^" Op onser liever Vrouwen dach conceptio den viij^en^ dach in Decembri A° xv^c^ xxiij tsavonts omtrent zeven uuyren zoe Is God betert, dat dode lichaem van de Edelen Wailgeboen vromen hee^r^den hee^r^ van Wassenaire wyens ziele God genadich zy,

[1]) Zie o. a. van Leeuwen Batavia Illustrata, 1170 e. v.; Merula, Plac. en Ordon. over de Wildernissen, 15; Schwartzenberg, Charterbeek van Friesland II, pag. 137, 139, 141 (hierbij te raadplegen Goudhoeven, pag. 137, 572, 587), 458, 459 (testament van 1522), Oudheden van Friesland, 2e deel, pag. 567.

Vuyt Vrieslant, dat hij onder de subjectie van de K. M. gereduceert hadde aldair hij In veldt voir Sloten met een bosse gescoten en dair van gesturven was, gebrocht binnen deser stede. En hebben die schout gerechte en vroescap en meer ande Edele en goede manen elcx een barnende toirtse In de handt hebbende Mitsgaders de ghilde broeders van onser liever Vrouwen ghilde ende de Religieusen vanden Goidshuysen van sinte Jans van de premonstreyten en van den vier biddende oirden mit reverencien en processien tzelve dode lichaem ter poirten Inne gehaelt en alhier in de prochykercke gebracht aldair terstont opten selven avont een vigelie over de ziele vanden selven hee gesongen wordt. En des anden dachs smorgens is dair over gedaen een schone vuytvaert. Ende hebben de schout gerechte vroescap en de ghildebroeders van drie scutteryen by beveele van denselven schout en gerechte mitgaders veele andere Edele en goede manen en vrouwen vander voirsz stede, in de vuytvaert tweemael dair over geoffert en al de priesters In de voirsz kercke eene misse van requiem dair over gedaen. En als de vuytvaert gedaen was, hebben de voirsz schout gerechte en vroescap elck weder een barnende toirtse In de handt hebbende mitsgaders de voirsz religieusen en geestelicheyt tvoirscr lichaem van den voirsz hee weder vuytte voirsz kercke geleytt tot buten de grote houtpoirte naer Wassenaer toe. Int welcke alsoe doende frederick Deyman tresor: voirsz by ordnan en bevele vand burgermrn vand voerscr stede wegen betaelt heeft die ptien van oncosten hier na gescr Eerst een Wagenaer die eenen brief alhier an den burgermrn brochte Inhoudende dat de voirsz hee van Wassenaire gesturven was en tlichaem tsavonts alhier gebrocht soudt

worden om dat hy seer haestich gevaeren hadde, bet' by ced. vanden burgemrn viii s; den coster in de prochykercke van wassekaerssen behalven de toirtsen savonts over de vigelie en smorgens in de uytvaert staen omt voirss lichaem gebrant ij£.

den sangers van der muysicke van de misse van requiem xxβ.

Van vyff toirtsen elck van anderhalff pont die mitten anden toirtsen in de vuytvaert by't voirser lichaem gestaen en gebrant hebben betaelt tstuck xiij stuus, tsamen iij£vs.

Cornelis Willemsz. schilder van xx wapenen van den voirss hee van Wassenaire, by hem en syne hulpers haestich by nachte gemaict die ande thoirtsen en ande swarte lakenen hangende om 'tchoore gespelt wae n bet. iij£xβ.

Vyff en tsestich priesters die elcx een misse van Requiem voir de ziele van den voirsz hee gedaen hebben en nae de missen quamen opt choor staen by 't lichaem elck lesende miserere en de profundis en gen elken een braspenning iij£ is iijϑ.

Twee en twintich man p soenen die tsavonts als tvoirser lichaem ingebrocht werde en des anden daechs smorgens totte middaech toe alle de clocken int clochuys tot diversche stonden geluyet hebben v£xs.

De joncvr van Ruyven van theercosten by twee preke broeders [,] twee minrebroeders [,] den hofmeester adriaen van Dorp en andere Edele manen twee heen van den Raide van Vrieslant den Gedeputeerd vand steden van Leeuwarden Sneeck en Franeker en andere die mittet lichaem vand voirsz hee alhier quamen tsavonts tot haen huyse gedaen, die de burchmrn van der stede wegh scencten iiij£xisiijϑ.

Van derthien stōōp Ryns wyn gehaelt ten huyse van Cornelis lubbers dochter derselver tyt over de voirsz maeltyt gedroncken, de stoop thien groot, belopende iij£vs.

Den heen en broedēn van sinte Jans gescenct twee stede kannen Ryns wyn den premonstreyten twee stede kannen romenye en de religieusen van de vier biddende oirden, elken drei stede kannen romenye omdat zyluyden ten versoucke vand gerechte dat lichaem vand voirsz hee van Wassenaere tsavonts mit processie mede inne haelden en brochten in der voirsz prochie kercke en des ande n daechs als de vuytvaert gedaen was tselve lichaem met processie weder vuyt geleyden, en dat zyluyden hertelick den almogen God voir de ziele gebeden hebben en noch bidden zouden elke kanne van zeven pynten de stoop van de ryns wyn thien groot en van de romanye ix gro belopende tsamen vi£vijsixϑ

Aernt diertsz[,] dienre van onser liever Vrouwen Ghilde voir zijn recht van de ghildebroeders de weete te doene van dat cleet van onser liever vrouwe op te kiste te leggen en de weder af te dragen en de andere boodscappen bij hem gedaan . . . . vjs.

De biddesters voir huer Recht van de vrouwen van den gerechte vroescap ende schutters de weete te doene om ter vuytvaert van de voirss hee te comen ende dair over te offeren betaelt . . . . xijs.

Blijkens het hiervoren gerelateerde was men van meening, dat het lijk te Wassenaar zou worden bijgezet. De Riemer leert ons hoe plechtig de begrafenis te 's-Gravenhage plaats had. De Ridderschap, de Edelen, de President en de Raden van Holland waren tegenwoordig. Dat het wapenbord niet op zijn graf werd

verbroken wordt verklaard door de omstandigheid, dat er vele afstammelingen van de jongere branche aanwezig waren. Hij liet behalve 2 dochters een natuurlijken zoon na. [1])

HAARLEM, April 1897.

M. G. WILDEMAN.

1) *a.* Maria van Wassenaer, gehuwd met graaf Jacob van Ligne. Zij † 1544, begraven te Belleul in Henegouwen.
b. Margaretha van Wassenaer, gehuwd met graaf Jan van der Marck.
c. Andries, bastaard van Wassenaer, † te 's Gravenhage in 1597, oud 80 jaar. Hij was gehuwd met Digna van Brakeil, die † 1592.

DE NIEUWE ROUWDRAGT,

in Pergamente Armbanden, is te krygen by Holtrop, te Amsterdam, alwaar het werkjen, hoedanig dezen Rouw te draagen, in de verschillende graaden van Bloedverwantschap, ook is uitgegeeven. De zyden Rouwlinten zyn mede by gemelden Holtrop voorhanden.

(*Haagsche Courant van 29 April 1795*).

AAN PULCHRI STUDIO OP ZIJN GOUDEN JUBELTIJ.

Uw rijk bedeeld genie, door geestdrift stout gedreven,
Heeft Hollands ouden roem in volle levenskracht
Door 't toovren van Uw kunst aan stad en land hergeven,
Terwijl de schoonheid juicht in Uwe kleurenpracht.

Uw meesterhand heeft heel ons volk in beeld gebracht,
Op zee, in stadsgewoel, in bosch en wei en dreven,
En alles tintelend van geest en gloed en leven. —
De koning REMBRANDT viert triomf in zijn geslacht.

De schoonheid Gods moet steeds in Zijne schepping stralen.
Bewondrend zocht Ge haar; zij schenkt U 't zegepralen
En slaat uit 't eêlste goud Uw werk de zegekroon.

Blijf haren dienst getrouw, blijf Hollands grootheid malen,
Bij het bezield Euroop Uw versche lauwren halen,
Die gij straks nederlegt vóór WILHELMINA's troon.

L. J. J. HAGERAATS.

IETS OMTRENT DEN HAAG IN DE DAGEN VAN GRAAF WILLEM III EN GRAAF WILLEM IV,

DOOR

Jhr. Mr. J. H. HORA SICCAMA.

Reeds voor een zeker aantal jaren zijn, door de goede zorgen van Dr. H. G. Hamaker, de rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis, voor zooverre nog aanwezig, in druk uitgegeven onder de werken van het Historisch Genootschap te Utrecht. Intusschen was vóór dien tijd het bestaan dier rekeningen volstrekt niet onbekend, want reeds sints lang was de aandacht der geschiedvorschers getrokken door het vele belangrijke dat die stukken bevatten voor de historie dezer landen. Door den geleerden archivaris van Wijn waren ze, om zoo te zeggen, veroverd, en wat deze en zijn opvolger Jhr. J. C. de Jonge, in zijne „Verhandeling over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten" daaruit mededeelden, werd door Bilderdijk nog

eens in herinnering gebracht. Uittreksels uit die rekeningen werden vervolgens door Dr. Jonckbloet toegevoegd aan zijne „Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst", terwijl later de opgaven betrekkelijk *Ysebouts ontvanc ende utgheven* den heer Frederiks stof leverden voor een hoogst lezenswaardig opstel, in „Nijhoffs Bijdragen" opgenomen. En middelerwijl hadden die documenten ook het onderwerp uitgemaakt eener speciale studie van de Vereeniging tot beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage; onder de vele belangrijke verhandelingen, welke in de „Mededeelingen" dier Vereeniging voorkomen, is stellig niet de minst opmerkelijke die, betreffende „'s Gravenhage onder de regering der graven uit de Huizen van Holland, Henegouwen en Beijeren", waarvan de inhoud voor het grootste gedeelte berust op bijzonderheden, aan die rekeningen ontleend.

Het zou dan ook vrij overbodig, zoo niet overmoedig mogen heeten op nieuw een onderwerp aan te roeren dat reeds door zoo uitnemende voorgangers is behandeld, indien niet de rijkdom der thans algemeen toegankelijk gestelde bron de hoop mocht doen koesteren dat daaruit nog wel het een en ander zal te putten zijn, wat van belang kan wezen voor de vroegste geschiedenis van *die Haghe*.

De voor ons liggende rekeningen en fragmenten van rekeningen der grafelijkheid van Holland, betreffen de jaren 1308, 1317, 1331 en 1341 tot 1346; daaraan sluit zich aan wat uit hetzelfde tijdperk overgebleven is van de rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. Die stukken hebben alzoo betrekking op den tijd van graaf Willem III, de Goede bijgenaamd, die in 1337 overleed, en op de korte regeering van diens zoon Willem IV, den laatsten graaf uit het huis van Avesnes,

die in 1345 zijn jeugdig, door eerzucht overprikkeld leven in de smadelijke nederlaag bij Stavoren liet.

Geen van die beide vorsten hield voortdurend verblijf in Holland; uit den aard der zaak moest een groot deel van het jaar in Henegouwen worden doorgebracht, doch veelvuldig verplaatsten zij zich van het eene gewest naar het andere; later zelfs met zekere regelmatigheid, want in den tijd van Willem IV bevindt men dat de hofhouding veelal tegen Kerstmis herwaarts kwam om tot na Paschen te blijven, hetgeen wel niet geschied zal zijn uit voorliefde voor het klimaat van Holland gedurende de wintermaanden, maar wel omdat het hier gemakkelijker viel dan in Zuid-Nederland zich van visch te voorzien gedurende de Vasten, en zoo het Hof herwaarts placht te komen reeds lang voor dat de eigenlijke vastentijd aanbrak, zal dat wel geweest zijn om de bezwaarlijke en langsame reis achter den rug te hebben alvorens het gure seizoen den tocht nog moeielijker maakte.

Het eerste spoor van het verblijf der grafelijke hofhouding in den Haag vindt men in de rekening van Enghebrecht van Voorschoten, den rentmeester van Noord-Holland over het jaar 1317, waar vermeld wordt dat in het voorgaand jaar *des Woensdaghes na Sinte Margrieten daghe* — dus op het einde van Juli 1316 — *mijn vrouwe te Henegouwen voer*. Op Paschen van het volgend jaar was de Gravin in den Haag terug en bleef aldaar tot den eersten Dinsdag in Mei, toen zij zich naar Zeeland begaf en vandaar weder naar Henegouwen toog, maar ondertusschen *bleven onse joncvrouwen ende een deel van den ghesinde in den Haghe wel tote 27 personen*, welk verblijf tot na het einde van dat jaar schijnt te hebben geduurd.

De *joncvrouwen* waarvan hier sprake is, waren 's Graven dochters, de later in 's lands geschiedenis welbekende Margaretha, Johanna, die markgravin van Gulik werd en Philippa, die als gemalin van koning Eduard III van Engeland beroemd geworden is; [1]) of Isabella, de jongste der zusters, toen reeds geboren was, is twijfelachtig; vermoedelijk was zij jonger dan haar broeder, wiens geboortejaar op 1318 gesteld wordt, zoodat hij toen nog niet het levenslicht had aanschouwd.

Indien nu de gemalin van Willem III — die de dochter was van Charles de Valois en zuster van koning Filips VI van Frankrijk, en die alzoo zelve groot gebracht was in al de verfijning van het fransche Hof — het slot *in die Haghe* geschikt achtte om tot verblijf te dienen voor hare jeugdige dochters, aan wier opvoeding wel niets zal ontbroken hebben, daar zij blijkbaar reeds vroeg bestemd werden om schitterende huwelijken aan te gaan, dan ligt het voor de hand dat de inrichting van dat slot toenmaals „aan alle eischen des tijds" voldeed, 't geen trouwens nog bevestigd wordt door de omstandigheid dat de Gravin er in den winter van 1318 op nieuw verblijf hield.

Anders moet het evenwel gesteld zijn geweest met het omliggende Haagambacht, welks bewoners toen nog

---

[1]) Johanna en Isabella, als de minst vermaarde, worden gewoonlijk het laatst genoemd, maar in de hier opgegeven volgorde komen zij voor bij Froissart, Livre I. Ch. VII, en de drie oudste eveneens in het door Baron Kervyn de Lettenhove in zijne uitgave van het eerste boek der „Chroniques de Jehan Froissart" D. I. bl. 215, medegedeeld gedicht van Jean de Condé „Li Dis dou bon Comte Willaume." Eveneens in de Kronyk „van den Clerc uten laghen landen bi der See" (Uitgave van het Hist. Gen. bl. 162), waar buitendien nog eene andere Johanna wordt genoemd, en een tweede zoon Lodewijk, die, zoo zij werkelijk bestaan hebben, vroeg gestorven moeten zijn.

bijna uitsluitend uit landlieden schijnen bestaan te hebben, die niet bij machte waren tot het gerief der hofhouding bij te dragen, want, niet alleen dat, blijkens de rekening van Vrederic, den rentmeester van al Zeeland over 1318/19, allerlei eetwaren ten behoeve van *mire vrouwen* uit die provincie naar den Haag moesten worden gezonden, en zelfs uit Brugge eene *prouvanche van tarwen, van crude, van olie, van olive, van suker, van wasse, fighe, roysine ende van alrande crude, dat men in hare herberghe behoufde in die vastene* ontboden werd, maar ook artikelen van meer alledaagsch gebruik waren toen alhier niet te bekomen. Bij een herstelling en gedeeltelijke verbouwing van het slot in den winter van 1314 op '15 wordt slechts een betrekkelijk gering aantal *leijnaghelen* vermeld als in den Haag aangekocht. Alle andere materialen, als steen, hout, kalk, leien enz. moesten elders, te Rotterdam, te Dordrecht, in den Briel, te Utrecht worden aangeschaft, zooals blijkt uit de verantwoording in de rekening van bovengenoemden Enghebrecht.

Uit de opbrengst van belastingen in diezelfde rekening verantwoord, blijkt overigens dat destijds door den Haag in de *lentebede* werd opgebracht de som van 5 ℔ 5 sch. en in de *herfstbede* niet meer dan 41 sch., hetgeen minder bedroeg dan door verschillende omliggende plaatsen, als b.v. Wateringen, Voorschoten of Monster werd voldaan. De koorntienden in den Haag geheven, werden „in natura" ten Hove geleverd; wegens huren aan de grafelijkheid verschuldigd, werd een bedrag van 10 ℔ 5 sch. 7 d. opgebracht door elf huurders, waarvan een *uptenveen,* twee *supra gheest* en acht *van der meente te Eykendunen,* waaruit men zou kunnen afleiden dat de buurt van Eikenduinen toen meer bevolkt was dan de onmiddelijke nabijheid van

het kasteel; voorts werd aan *veenhure in den Haghe* — d.w.z. aan huur van tot uitveening bestemde gronden — 3 ℔ 5 sch. ontvangen.

Eindelijk werd het betrekkelijk aanzienlijk bedrag van 11 ℔ 2 sch. voldaan wegens *renten van den dunen bi Dirc den jagher ende Heyne den coster*. Het zal dan ook wel niet zoo zeer een gevolg zijner kerkelijke bediening geweest zijn als wel van tochten in het mulle duinzand, dat Heyne te klagen had over het slijten van *cousen ende scoen van 2 jaren*, waarvoor hem uit naam der Gravin eene gratificatie werd toegekend.

Omtrent de eigenlijke inrichting van het slot geven de rekeningen niet veel licht, maar de uitgebreidheid van het geheel laat zich opmaken uit hetgeen geboekt werd ten aanzien der aangebrachte herstellingen: *mijns heren camer* wordt vermeld en die *der joncfrouwen;* de *waerderobe bi mire vrouwen camer*, de *nuwe waerderobe after die zale*, twee verschillende zalen, een oude en een nieuwe, *d'oude bottelrye*, de *taelgerie;* voorts worden vermeld het *havichuys*, in onderscheiding van de *Valkenye*, *'t hondehuys* en paardenstallen, al hetgeen bewijst dat er veel gereden en gejaagd werd; de *armbostiers camer*, een *paneterie*, het *duufhuys;* dan nog een *clerken camer* en een *camer waer men 't boec schreef* — welk *boec* wel het missaal zal geweest zijn dat, gelijk elders uit de rekening blijkt, door zekeren *Willemet* vervaardigd was; voorts de *boeverye*, waarmede niet, zooals men op den klank afgaande zou kunnen denken, eene gevangenis bedoeld wordt, maar de boerderij of veestal, en nog andere *husen in den hof*, die *met riede* gedekt waren; geen wonder is het dan ook dat wanneer alle die gebouwen eenigen tijd ledig hadden gestaan er heel wat te doen

viel voor de *leydeckers ende glasemakers,*[1]) en nog minder dat, alvorens de Gravin met haren hofstaat verscheen, tot het verwijderen van ongenoode gasten, de diensten van *Andries den rattenvanger* werden vereischt.

De naastvolgende rekeningen die ons bewaard zijn gebleven, zijn die van Jan Heynricxzoon, rentmeester van Zeeland Bewester-Scheld, over de jaren 1330 en '31 en die van Jan heeren Gilliszoon, rentmeester van Zuid-Holland over hetzelfde tijdvak, waaraan zich verder aansluit eene *Verclaringhe van alle des Graven renten in Noort Hollant, Woerden ende Oudewater van den jare 1334.* Alle die stukken hebben derhalve betrekking op het laatste gedeelte der regeering van graaf Willem III. Veel wat den Haag aangaat is evenwel uit die rekeningen niet te halen; alleen blijkt er uit dat in de aangegeven jaren de Graaf aldaar meermalen verblijf hield, terwijl voorts de aanteekening van den zeeuwschen rentmeester merkwaardig is dat eene vereering van tien schilden werd toegekend aan Trude van den Bussche *tot hare timmeringhe te helpen in den Haghe.* Wat van die timmering geworden is, blijkt evenwel niet; Trudes naam komt verder niet voor, ook niet op de lijst dergenen die, naar luid der *Verclaringhe* van 1334, renten te voldoen hadden wegens landhuur in *'t Haghe Ambocht.* Uit die lijst laat zich daarentegen wel opmaken in hoeverre er sedert 1316 vooruitgang in den Haag had plaats gehad. Tegen één huurder destijds *up den Veen,* d.i. ter hoogte van de tegenwoordige Veenestraat, Hoogstraat en Plaats, worden

[1]) Glazen en leien waren destijds artikelen van hooge weelde, zooals blijkt uit het opstel van Vte d'Avenel, „Le mécanisme de la vie moderne" in de „Revue des Deux Mondes, afl. van 15 April 1897.

er nu aldaar honderd vermeld, benevens acht en dertig *op den Nortveen;* voorts honderd drie en zeventig *op die Gheest,* t.w. in den omtrek der Groote Kerk en in het daarachter liggend oude stadsgedeelte, en zeven en twintig *in die meynte 't Eykenduynen;* de bevolking had zich dus aanmerkelijk uitgebreid en zich tevens verplaatst: de groote meerderheid woonde nu in de schaduw van het kasteel. Vele der huurders waren dan ook personen, die in dienstbetrekking tot het Hof stonden, jagers, valkeniers, *bonghenaers* of tromslagers, voorrijders en dergelijke, of wel weduwen en kinderen van de zoodanigen; de anderen waren, bijna zonder uitzondering, ambachtslieden en „kleine luyden". Een der enkele aanzienlijken, welke wij onder die huurders aantreffen, was *Willem die Bye Willems Byes zoon* — welke laatste een der twee huurders was, die reeds in 1316 op de Geest worden vermeld — en die de aanmerkelijke huur van 16 sch. $5^1/_2$ d. verschuldigd was; en dan heer Jan van Polanen uit den huize van Wassenaer. Daar deze evenwel niet meer dan veertien duiten had optebrengen, is het niet waarschijnlijk dat de rijke en machtige edelman — wiens uitgestrekte bezittingen later door eene erfdochter ten huwelijk werden gebracht aan graaf Engelbert van Nassau, waarmede de grond werd gelegd voor de bevoorrechte positie van dat hooge Huis in de Nederlanden — metterwoon in den Haag gevestigd was; misschien had hij er een „pied-à-terre" of was de huur van een of anderen onderhoorige op zijnen naam gesteld.

De lijst der landhuurders kan overigens niet dienen om, zij het dan ook slechts bij benadering, de plaats hunner woning te leeren kennen, daar verscheiden personen meerdere grondstukken in huur hadden en mits-

dien meermalen worden genoemd. Zoo was de reeds vermelde sportlievende *Heyne de coster* zoowel huurder in het Noordveen als op de Geest.

De opbrengst van den Haag in de *lentebede* was intusschen nog steeds op de som van 5 ₩ 5 sch., bepaald, hetgeen juist de helft was van het bedrag waarvoor Monster was aangeslagen en slechts weinig meer dan opgebracht werd b. v. door Zoeterwoude en door Warmond. Het bedrag der *herfstbede* was evenwel sints 1317 verhoogd, en werd ingelijks op 5 ₩ 5 sch. gesteld. In eene andere buitendien geheven belasting, die den naam droeg van *bottinghe*, werd door den Haag 37 sch. 7 d. voldaan, hetgeen iets meer was dan Naaldwijk, iets minder dan Lisse opbracht.

Smaltienden, vlastienden, molengeld, *marctollen in den Haghe*, landwinning aldaar worden onder 's Graven renten alleen „pro memoria" vermeld, vermoedelijk omdat de opbrengst daarvan wisselvallig was. De koorntienden werden stellig nog altijd „in natura" geind, want dat zij werkelijk geind werden blijkt wel daaruit dat een zeker bedrag daarop verzekerd was aan *Hughe Valken weduwe*, terwijl onze oude bekende *Dirc de jagher* recht had op *1 hoed haver uten barghe*, alle welke bijzonderheden aantoonen in welken primitieven toestand *de Haghe* toen nog verkeerde.

Graaf Willem III overleed in den zomer van 1337 en werd opgevolgd door zijn destijds negentienjarigen zoon, die, kort te voren, na eerst den ridderslag te hebben ontvangen, [1]) in het huwelijk getreden was met

[1]) van Loon Aloude Regeeringswijze van Holland, Deel V, bl. 592 en vgg.

de dochter van den hertog van Brabant, Jan III. [1])

Uitvoerige berichten omtrent de drie laatste levensjaren van dezen graaf Willem IV komen voor in de jongste der ons medegedeelde rekeningen, zoowel van Holland als van Zeeland, over 1343, '44 en '45. De onmiddelijk daaraan voorafgaande, die over de jaren 1340, '41 en '42 loopen, leveren niet zooveel op voor ons onderwerp, behalve voor zoover daaruit blijkt dat door het grafelijk echtpaar en inzonderheid door de Gravin veelvuldig in den Haag verblijf werd gehouden. Zoo bevond de Graaf zich hier omstreeks Kerstmis 1340 en de Gravin gedurende de Vasten in het daarop volgend voorjaar. Het Paaschfeest van 1341 werd echter te Middelburg gevierd, waar *mijn here stac*, d. w. z. aan een steekspel deelnam. Op het einde van 1342 was de Graaf wederom in den Haag en, te rekenen naar alle de *provanchie tot mijns heren behoef* die derwaarts gezonden werd, van een talrijk gevolg vergezeld; in de Paaschweek bevond hij zich daar nog. Daarop in den voorzomer van het jaar 1343 schijnt de krijgstocht des Graven naar Spanje te hebben plaats gehad, waarvan door de kroniekschrijvers gewaagd wordt, doch die wel eens betwijfeld is geworden, omdat de juiste tijd ervan niet recht bleek; althans het schijnt dat onder de *reijse van Gharnaten* of *van Gaernaden*, die „sporadisch" vermeld wordt, in de rekeningen van Jan Symonszoon van Bizanten, rentmeester van Zuid-Holland, van heer Florens van de Boeckhorst, rentmeester en baljuw van Amstelland, Waterland en den Zeevanc, en van Heynric den Rode, rentmeester van Kennemerland en West-

[1]) Froissart, Livre I. Ch. LXIX, die een opgetogen beschrijving maakt van „madamoiselle Jehanne."

Vriesland, de tocht naar Granada moet worden verstaan.[1]) Eenige bijzonderheid daaromtrent — anders dan dat er geld voor werd opgenomen en mondvoorraad voor werd aangekocht — verneemt men evenwel niet, 't geen eenigszins den indruk geeft of er maar liefst over gezwegen werd omdat er geen eer bij was behaald. Misschien is het echter ook eenvoudig omdat de gedachtenis aan dien tocht al ras op den achtergrond raakte door de groote reis die Willem IV nog in datzelfde jaar ondernam *ten heijlighen grave ende van daer in Prusen ende van Prusen weder thuus*, een reis die juist acht maanden, nl. van Augustus 1343 tot April d. a. v. heeft geduurd.

Ofschoon de bijzonderheden van die reis *Overmere* ons verre van den Haag voeren en dus buiten ons eigenlijk bestek liggen, is het relaas daarvan toch te eigenaardig om er niet een oogenblik bij stil te staan.

Men heeft in die bedevaart van Willem IV eene uiting van godsdienstzin willen zien; doch ten onrechte. Ook is die tocht beschouwd als eene den Graaf opgelegde boetedoening omdat hij „in drift eenen Priester zou doorstoken hebben" [2]); doch uit eene onlangs bekend geworden oorkonde blijkt dat dit geval eerst na den tocht heeft plaats gehad, daar de geestelijke, wiens dood de Graaf op het geweten had, al had hij hem niet zelf vermoord, hem verwijtingen had toegevoegd nopens hetgeen gedurende zijne afwezigheid was voorgevallen. [3]) De aanleiding tot de reis naar het Heilige

[1]) Dat die tocht werkelijk op dit tijdstip heeft plaats gehad, wordt bevestigd door de oorkonde van 20 Maart 1342 (1343) door Baron Kervyn de Lettenhove medegedeeld in zijne uitgave van het eerste boek der „Chroniques de Jehan Froissart". Deel 1 bl. 122 noot 2.

[2]) de Jonge. Verhandeling over den oorsprong der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten. bl. 34.

[3]) Bullarium Trajectense Vol. I. No. 1123.

Land moet dus eene andere geweest zijn en hieromtrent wordt licht verspreid door een ander document dat uit het stof der archieven is te voorschijn gekomen, een schrijven nl. van den toenmaligen paus Clemens VI aan de koningin van Frankrijk; uit dat stuk [1]) blijkt dat het onzen Graaf blootelijk te doen was om zich buiten het gedrang te begeven bij den steeds met nieuwe heftigheid opvlammenden oorlog tusschen Frankrijk en Engeland. Eenmaal was het der Gravin weduwe van Willem III gelukt door hare bemiddeling den strijd te bezweren, maar slechts voor korten tijd: met vernieuwde woede brak het oorlogsvuur weder uit, waarbij elk der partijen den Graaf voor zich zocht te winnen. Voor dezen was de toestand hachelijk. Zoowel met den koning van Engeland als met dien van Frankrijk was hij door banden des bloeds en door verschillende verplichtingen op het nauwst verbonden; persoonlijke sympathie trok hem tot zijn zwager, koning Eduard, maar de koning van Frankrijk, zijn oom en leenheer wegens Oostervant, was een geducht tegenstander die reeds eenmaal getoond had het hem in Henegouwen benauwd genoeg te knnnen maken. Nu was de toeleg van den Paus Willem IV te bewegen om openlijk voor Frankrijk partij te kiezen; daarvoor zou hij dan ontslagen moeten worden van de verplichtingen, onder eede bevestigd, die hem aan Eduard bonden. Doch daarvan wilde de Graaf niet hooren, ofschoon hij wel trachtte losser te worden van Engeland.

Zoo als toch uit eene andere bron blijkt, sloeg hij

---

[1]) Te vinden in de uitgave van Froissart door Baron Kervyn de Lettenhove. D. II. bl. 137. noot 1, volgens het origineel, berustend in de Bibliothèque Nationale te Parijs.

omstreeks dien tijd de uitnoodiging af om deel te nemen aan een tornooi te Windsor, ter gelegenheid der instelling van de orde van den Kouseband, met welker versierselen hij dan tevens zou zijn begiftigd. [1]) De jonge ridder, die anders altijd gereed stond, wanneer het gold een lans te breken, liet zich ditmaal verontschuldigen. Hij stak de zee niet over, maar weinige maanden daarna toog hij Zuidwaarts, doch niet naar Avignon, zooals de Paus verlangde, die tot zijn spijt onverwacht vernemen moest dat de Graaf op weg was naar Jeruzalem en zich reeds in Italië bevond. De vergunning om het Heilige Graf en andere gewijde plaatsen te bezoeken werd toen verleend, maar niet op de meest hupsche wijze: „petitas a nobis per te gracias negare noluimus". [2]) Klaarblijkelijk was het tegen den zin des Pausen dat Willem IV zijne bedevaart volbracht.

Op die bedevaart volgde onmiddelijk een krijgstocht tegen de „Heidenen" in Oost-Pruisen; ook de aanleiding daartoe wordt door het voorgaande duidelijk: waar toch de graaf van Henegouwen en Holland vermeed zich te mengen in den strijd tusschen twee machtige vorsten, moest bij niemand de gedachte kunnen opkomen dat gebrek aan moed hem verhinderde het zwaard te trekken. Vandaar die anders vrij onverklaarbare tochten naar de uiteinden van Europa. Geen onbezonnen roembejag dreef onzen Graaf daarhenen, maar eene, naar de denkbeelden van dien tijd gepaste zorg voor zijne eer als ridder en edelman.

---

[1]) Froissart. Livre Premier Ch. CLXXIV.

[2]) Bullarium Trajectense Vol. I. Nis. 1092 en 1093.

Volgen wij thans den Graaf *te Syryenwaert*. Den 8n Augustus 1343 vertrok hij uit Henegouwen, zijn weg nemend door het Namensche, Luxemburg, Lotharingen en den Elzas naar Bazel, en verder dwars door Zwitserland over den St. Gotthard naar Lombardije. Men zoude wenschen iets te vernemen omtrent de indrukken door de Zwitsersche natuur op den Graaf en zijn gevolg teweeggebracht, doch in de mededeeling daarvan is 's Graven klerk Johannes van Nederhem, in zijne thesauriersrekening, uiterst spaarzaam. Alleen teekent deze aan dat te Lucern de paarden werden ingescheept, om *over een water, 4 milen verre, tot Flole toe* te worden overgevoerd. Over den *St. Godevairtsberch* kwam men voorts te *Bellichone* en daarna over *Leughayn* en *Comme* naar Milaan; van daar verder over Cremona en Mantua *te scepe* naar Venetië. In die stad werd eindelijk halt gemaakt, maar toch niet voor langer dan een viertal dagen, van 26 tot 31 Augustus; toen besteeg de Graaf de galei die hem naar de Levant voeren zou. De zeereis ging evenwel niet zoo gezwind als het eerste gedeelte van de reis te paard was afgelegd; niet zelden had men *met quaet weder* en met de *fortune* der zee te kampen, en meer dan eens moest een veilige haven, *den borghers van Venegen* toebehoorend, worden opgezocht; eindelijk den 25n September bereikte men Candia *ende leghet in den eilanden van Creta*, en den 28n werd op Rhodus geland.

Gelijk gezegd, was 's Graven tocht veeleer een gevolg van staatkundige of diplomatieke berekening dan voldoening aan eene godsdienstige behoefte. In die omstandigheden kan het dan ook geene verwondering baren dat, al waren ook eenige geestelijke personen van de partij, als *heer Pieter de Paepe, Heynric* de

minderbroeder en Jan de monnik, de pelgrimage zich geenszins kenmerkte door eenigen geest van „ascetisme". Integendeel alles schijnt aan te toonen dat het reisgezelschap den tijd op de vrolijkste wijze kortte. Vooreerst toch was de Graaf vergezeld van zijn eigen minstrelen en *pipers*, alsook van een *bonghenaer*, of trommelslager — welke laatste bij verrassing schijnt te zijn medegetroond, daar daags na de afreis een geschenk van tien schilden aan zijn vrouw werd gezonden — en had zich voorts bij hem aangesloten de minstreel *des coninx van Beem* — Boheme — die als een echte middeneeuwsche minnezanger den naam van Vrouwengeschal voerde, maar buitendien voegden zich vaak bij den stoet *trompenaers* of andere speellieden *die vooruit pipeden* en bijna dagelijks werd geld uitgereikt aan vreemde minstrelen, die *min here* op hunne kunst kwamen vergasten, of vermaakte men zich met de eene of andere vertooning, als b.v. van *een Sarrasijn die met een bere speelde* of van een man, *die van der galeen neder spranc int water*. Veelal echter, vooral toen men eenmaal aan boord was en de tijd lang viel, werd afleiding gezocht in het spel: Dag aan dag moest de klerk zijn meester van *dobbelghelde* voorzien, en deze speelde „en grand Seigneur", want bij *verloes* rijkelijk en als hij somtijds won, deelde hij gewoonlijk geschenken uit. Slechts eene enkele maal worden andere middelen van tijdverdrijf vermeld. Soms werd met een net gevischt, en eens, toen men wegens stormweder op de Grieksche kust aan wal was gegaan, werd *metten scutten na een papier* geschoten; ook aanschouwde men eens, zeker niet zonder verbazing, een man *die vier scoet*. Na het vertrek uit Rhodus nam de tocht evenwel een geheel ander karakter aan. Om-

streeks middernacht tusschen den laatsten September en den eersten October tot de Syrische kust genaderd, verliet de Graaf in alle stilte de galei, om slechts van *summich van sinen ridders* vergezeld, in een *cleijne barke*, die het schip te dien einde gevolgd was, naar de kust te stevenen. En toen begon de eigenlijke bedevaart; hetzij uit een gevoel van ootmoed, hetzij om onbekend te blijven en alzoo de verplichting te ontgaan een hooger *tribuyt* te betalen dan gewone stervelingen, hadden de Graaf en zijn gezelschap zich gehuld in *grauwe rocken*, die van de bemanning der galei geleend waren, en dat men nederig te voet ging blijkt uit de aanteekening dat de Graaf voorzien werd van *2 paer starker scoen dier hi 1 paer wech gaf*.

Omtrent den indruk dien Jeruzalem op onze pelgrims maakte verneemt men overigens niets en omtrent hetgeen daar verricht werd niet veel. Enkele aalmoezen werden uitgereikt, o. a. een dukaat aan een armen Zeelander — en dan bespeurt men al spoedig dat *Minhere* op den terugtocht alweer aan het dobbelen geraakte, en dat niet in zeer voornaam gezelschap, daar hij zijn geld verloor aan een koopman, dien hij, schijnt het, toevallig had ontmoet.

De duur der reis in het Heilige Land was van omstreeks veertien dagen; den 16n October kwam de Graaf met zijn gevolg van Jaffa te Famagosta op Cyprus. Derwaarts had zich inmiddels ook de galei gewend, waarmede hij overgekomen was, en diegenen van zijn hofgezin, die aan boord waren gebleven, waren van daar, zoo het schijnt met heer Aelman, 's Graven natuurlijken broeder [1]) aan het hoofd, in twee schepen

1) Bij Froissart „Alemand bastart de Hainau", bij de Jonge „Jan Aelman". Eene van hem afstammende familie Alemans heeft, onder velerlei lotswisseling, tot in deze eeuw voortbestaan.

naar Syrie vertrokken en kwamen ook afzonderlijk terug. De dienaars echter, acht en dertig in getal, waren te Famagosta achtergebleven, *want myn here niet en woude dat enich knecht ten heyligen grave voer.* Toen allen weder verzameld waren, werd de terugreis aanvaard langs denzelfden weg als men gekomen was. Den 25n October zette men te Venetië wederom voet aan wal. Maar ook nu was het verblijf in de Lagunenstad slechts kort; niet meer dan een vijftal dagen werd daar doorgebracht, doch de tijd werd goed besteed; een *peregrinage* werd gedaan naar S. Christina, alwaar *geofferd* werd; een feestmaal werd door den Doge aangeboden, maar vooral werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om ruime inkoopen te doen; reeds op de heenreis was te Venetië van allerlei aangekocht, voornamelijk lijfsbenoodigdheden ten behoeve van den Graaf, kleederen, lijnwaad, schoeisel; ook was zijne wapenrusting in orde gebracht — doch nog andere artikelen waren aangeschaft: broeder Heynric, de kapelaan, kocht een kelk, *1 cruys en ampulle* en andere kerksieraden; heer Daniël van Bilsen kocht zilverwerk voor 's Graven tafel, twintig zilveren schotels, een *plateel* met twaalf lepels, een *dragioer* of schotel voor suikerwerk, „dragées"; dan een schaakspel, *sciven* en twee *tafelborden,* een dam- en een schaakbord. Nu, op de terugreis, werd nog meer aangeschaft; behalve drie *gulden cleederen* die de Graaf ten geschenke ontving van den Doge, kocht hij er een tot zijn eigen gebruik, en nog een voor de Gravin, 't welk behoedzaam in een lederen zak geborgen, door een bode op een *somer* of lastpaard aan zijne bestemming werd afgezonden. En daarbij bleef het niet: voor de som van vijftig schilden kocht de Graaf een diamant, dien hij echter niet aan zijne gemalin schijnt

vereerd te hebben; voorts kocht hij, mede tot eigen gebruik, eene menigte zilveren vergulde knoopen. De barbier, die zich de eerste reis reeds van een spiegel en een kam voorzien had, kocht nu nog verschillende uit ivoor vervaardigde of daarmede versierde voorwerpen. Merkwaardig is ook dat twee dukaten werden besteed aan *paeus vederen, myns heren helm mede te maken;* een pauwestaart toch, zooals wel bekend is, was het helmteeken, dat het blazoen van het grafelijk huis van Holland sierde.

Met het bezoek aan het Heilige Graf was nog slechts de helft volbracht van hetgeen de Graaf voor had. Thans restte nog wat de jonge vorst waarschijnlijk wel als het voornaamste gedeelte zijner taak zal hebben beschouwd, of wat althans zeker het meest naar zijnen smaak was, het beoorlogen der Heidenen of Wenden, die zich in Oost-Pruisen en de daaraan grenzende vlakten van Koerland en Littauwen onthielden. Daarom, nadat te Padua de paarden, die daar *in tséjour* gebleven waren, weder waren bestegen, ging de reis noordoostwaarts, over Vicenza, Bassano en *Coninghelant* of *Coninxlane* — waarin men niet zonder eenige moeite Conegliano herkent — naar de Duitsche grens en verder door Carinthie en Stiermarken naar Weenen, waar men den 15n December aankwam, doch vanwaar men, na eenige genoegelijke dagen aan het Oostenrijksche Hof te hebben gesleten, al spoedig voorttrok. Van nu aan schijnt de tocht minder vrolijk, ten minste minder onbezorgd te zijn geweest. Geene gevaren of ernstige avonturen hadden zich tot dusverre voorgedaan. Wel was de Graaf te Venetië in het water getuimeld, maar hij was er ongedeerd afgekomen en had slechts de

schade te vergoeden gehad, die zijne redders aan hun kleederen hadden geleden; andere ontmoetingen, als b.v. met een *wilden ridder*, hadden ook al niets verschrikkelijks en sommige daarvan moeten zelfs aangenaam zijn geweest, als b.v. die met *heer Wallet van Kiekenpoes een ridder uit Vranckeriken*, die in 's Graven gevolg werd opgenomen en het verdere van den tocht medemaakte. Welke de wezenlijke naam van dien franschman mag geweest zijn, is niet uit te maken en het blijkt ook niet wat later van hem geworden is. Vermoedelijk is hij naar zijn land teruggekeerd, hetgeen niet te betreuren zal zijn geweest, daar zijn invloed op den Graaf, schijnt het, niet van de beste was.

Verschillende ontmoetingen met landgenooten bewijzen de ongegrondheid der meening als zoude in de middeneeuwen weinig gereisd zijn, anders dan door personen van hoogen stand. Dan toch trof men *in 't gheberchte lieden van Dordrecht ende van Utrecht*, dan weer *een wive van Dordrecht ende haer gheselscap;* een ander maal *drie arme wiven* van Utrecht, een minderbroeder uit diezelfde stad; Augustijner monniken uit Dordt, een *gheenken* — bagijntje — uit Mechelen; te Jeruzalem, gelijk reeds gezegd is, vond men een armen man uit Zeeland, en voor dat men aldaar aankwam zeven *waelgheboren boerenluden van Pollanen*, die uit de Heilige Stad terugkeerden. Maar in Boheme en langs de grenzen van Polen bestond kans op ontmoetingen van geheel anderen aard en het was zeker geen overbodige maatregel dat allen, tot zelfs de minstrelen, van wapens werden voorzien en dat telkens boden werden uitgezonden om *te verspien of daer yewer eenighen lieden ghaderden of quamen om mijn here up te lopen.*

En dat de voorzichtigheid niet overdreven was, werd

bewezen door hetgeen overkwam aan een van 's Graven edelen, heer Daniël van Bilsen, die met eenige weinige volgelingen, waaronder ook de klerk Johannes van Nederhem, uit Weenen vooruitgereden was, maar die met alle de zijnen in handen eener rooversbende viel, door wie hij gevankelijk naar *die borch te Waerdensteyne* werd gevoerd. Gelukkig brachten zij er het leven af en zelfs moeten zij goed zijn behandeld, daar heer Daniël later eene vereering van twee gulden zond aan *den ghesinne te Waerdensteyne upt huus omme dat si hem ghedient hadden;* over de vrijlating der gevangenen moest echter formeel met de roovers worden onderhandeld en hunne uitlevering kostte den Graaf een losgeld van vijftien honderd dukaten; buitendien moesten nog de paarden worden teruggekocht en daar de ongelukkigen volkomen waren uitgeplunderd, moesten zij, insgelijks voor rekening van den Graaf, geheel *gerockt* worden, terwijl eene aanzienlijke geldsom die Nederhem bij zich had, ook al buit was gemaakt, met uitzondering slechts van *32 cleene gulden die hi in sijn laerse warp ende also behilt.*

De doorgestane gevaren schijnen overigens geen blijvende schaduw te hebben geworpen op de stemming van het reisgezelschap. Zoodra men weder in veiligheid was, traden opnieuw minstrelen en trompenaars op. Te *Breslo* vond men *vedelaers ende speelwiven,* alsmede *luden die in mijns heren herberghe quamen dansen, ontlixsent* — onkenbaar, vermomd — *ende up ghemaecte paerde,* zooals men thans nog wel een „clown" kan zien optreden. Een van datzelfde slag zal ook wel geweest zijn de *Sot* te Thorn, wien de Graaf een gift deed uitreiken om *eenen roc mede te copen;* ook was daar een *cleen meytken dat tumelde voer mijns heren*

luden en voor die vertooning *4 ester* ontving — en zoo werd de tijd gekort op de barre winterreis, waarvan het onbehagelijke zich dubbel moet hebben doen gevoelen, nadat men nog zoo kort te voren in Zuiden en Oosten van den gloed der zon had mogen genieten. Te Thorn, waar de Graaf op een der eerste dagen van Januari was aangekomen, nadat hij daags te voren *in den dageraet* de Weichsel was overgetrokken, werd ook het Drie-koningen-feest vrolijk gevierd met *al de ridderen ende cnapen van Oesterrijc*, maar al spoedig daarna trok de Graaf met een klein gevolg naar Marienburg, waar de *hovemeester* of *hoechmeester*- grootmeester- der Duitsche Orde gevestigd was, *om sinen wille van der reijsen te weten*, nl. om met dezen de onderneming tegen de *Pruchen* voor te bereiden. Werkelijk werd die tocht ondernomen. Den 4n Februari toog de Graaf uit Koningsbergen — waar middelerwijl zijn gevolg zich bij hem gevoegd had — *te Willauwaert* — naar Wehlau tegen den *coninc van Latuwen*, die men zeide dat *gheloghyrt lach in den lande van Prusen*, maar te vergeefs: het veld was reeds door *die heiden geroemt*. Evenwel, niet zoo dadelijk ontmoedigd, vernieuwde de Graaf zijne poging; den 19n Februari — *Sporkele* — trok hij opnieuw *tot Latuwewaert* en het duurde tot den 4n Maart eer hij bij de zijnen terug was. Waarschijnlijk was het echter ditmaal evenmin als vroeger tot een treffen gekomen en waren er geene lauweren geplukt. Niet alleen vindt men geen spoor van eenigen wapenroem door Willem IV te dezer gelegenheid behaald, maar het was blijkbaar niet als gelukkig overwinnaar dat hij, weinige dagen na zijn terugkeer te Koningsbergen, in alle stilte *vroech in die dagherade* en met *herde luttel ghesindes* — een heel klein gevolg —

tot Hollantwaert vertrok, terwijl zijne wapenrusting hem over zee naar hier werd nagezonden. De overigen van het *ghesinde* volgden minder haastig, langs den oever der Oostzee naar Wismar, van daar over Lubeck naar Hamburg, en voorts over Verden en Bremen door Westfalen naar Oldenzaal, waar het Paaschfeest werd gevierd, en verder over Goor, Deventer, Amersfoort, Utrecht, Woerden en Leiden naar den Haag, *waer si minen here den grave ende mijnre vrouwen der gravinnen* bij elkander aantroffen. Reeds voor Paschen was de Graaf daar teruggekeerd en het zal wel geweest zijn om zijne dankbaarheid voor de behouden tehuiskomst te toonen, dat hij terstond daarop, op den laatsten dag der heilige week *te voet uter Hagen toet 's Gravenzande in pelgrimaedsen ghinc*, van waar hij nog des avonds wederkwam, om daarna eenigen tijd in den Haag te verblijven.

Daar ter plaatse was het gedurende de afwezigheid van den Landsheer betrekkelijk levendig geweest, want er waren in dien tijd belangrijke herstellingen aan het slot uitgevoerd en de Gravin had er een deel van den winter doorgebracht.

Kort na het vertrek van den Graaf op zijne *reyse van Overmere ende Pruchen* was zijn oom, heer Jan van Beaumont, alhier verschenen om de zaken te regelen; althans wij vernemen dat Floris van Alkemade toentertijd *rekeninghe dede van der rentemeisterscip van Kenemaerlant ende van Vrieslant vor myn here van Byamond ende vor myns heren sgraven raet*, en het is niet onmogelijk dat alstoen last gegeven is tot het *tymmeren binnen hove in die Haghe ende thof in rake mede te houden*, waarmede kort daarna een aanvang

werd gemaakt. Uit hetgeen vervolgens daaromtrent door den rentmeester van Noord-Holland, Gheret Heynenzoon, werd verantwoord, blijkt dat in de afwezigheid der hofhouding — er bleven slechts vijf personen over *om den hof te verwairen* — met ijver werd gewerkt om *alles te versien jeghens miere vrouwen comst*. Inderdaad blijkt dat er niet weinig te doen was. Vooreerst werden roeden en masten aangebracht om steigers van te maken, want er moest niet alleen worden getimmerd maar ook *gehemeld*, waaronder wel het verrichten van stucadoorswerk zal zijn te verstaan. Dan moesten de *veynsteren van miere joncfrouwen camer* worden hersteld en daarin een nieuw beschot worden aangebracht, terwijl ook alle sloten van dat vertrek werden nagezien, al hetwelk zeker wel zal hebben samengehangen met de omstandigheid dat 's Graven jongste zuster, *de joncfrou van Henegouwen*, op huwbaren leeftijd gekomen was en een eigen inrichting overeenkomstig haren rang behoefde, in afwachting dat, wat al spoedig geschiedde, een huwelijk voor haar zou worden beraamd. Maar er was nog meer aan het kasteel te doen: het dak boven den trap was ingevallen en moest in orde worden gebracht; evenzeer hadden de goten en de bruggen herstelling noodig. De zuidelijke gevel *daer 2 vake uytghevallen waren* moest worden *vermaetst*, d.i. opgemetseld, de graden of trappen van de *nieuwe camer*, van de *oude camer* en van de kapel moesten worden hersteld, hier en daar moesten nieuwe schoorsteenen gebouwd, — *verhairsteed* — worden. En ook nadat *te Vastelavont* de Gravin was aangekomen, moest nog worden voortgegaan met *stoppen binnen hove mit leijen ende mit teghelen overal dairs te doene was*. Alles was zelfs nog niet geheel gereed toen de Graaf wederkwam; later moest

nog verder worden gewerkt aan *die poirte beziden der zale en aen die poirte tusken der capelle en ter zale,* alsmede aan *tlavoir in die zale,* aan den *valcberg,* den *orsmolen, thondehuus* en de *havicbregge.*

Onder de vertrekken in het slot waaraan gewerkt was, was ook nog de kamer van *Zottekijn*, vermoedelijk een hofnar „en retraite", die tot portier was aangesteld: „op St. Clemensavond *beval mijn vrouw Zottekijn die poorte*", en daar eenige jaren later elders nog gewag wordt gemaakt van *Zottekens poirt,* [1]) geeft dat aanleiding om te veronderstellen dat de portier, misschien door het verkoopen van grappen aan de voorbijgangers, zich onder de toenmalige Hagenaars eene vermaardheid verworven had, die zijn naam geven deed aan de poort waarin hij verblijf hield.

Dat, toen de Graaf en de Gravin weder bijeen waren, de *hoechtijt van paesken* feestelijk werd gevierd, laat zich afleiden uit de verantwoording van den rentmeester betreffende de kalveren, rammen en lammeren te dier gelegenheid geslacht, maar die feestviering werd geheel in de schaduw gesteld door het groote feest, 't welk kort daarna, in de laatste dagen van April, van Zondag tot Donderdag vóór Meidag, gegeven werd en waarvan de heugenis lang is blijven voortduren. Reeds toen hij nog te Koningsbergen was, had de Graaf van daar sierlijk gekleede herauten doen uitgaan, om *die feeste van der Haghen te craygieren,* d. i. openlijk bekend te maken, en daarbij bleef het niet, want den 20n April begaf hij zich naar de Abdij van Rijnsburg, 't geen wel

[1]) Mededeelingen van de Vereeniging ter beoefening der Geschiedenis van 's Gravenhage I, blz. 276.

geweest zal zijn om de daar verblijvende jonkvrouwen — die, zooals men weet, niet door een strengen kloosterregel gebonden waren — persoonlijk tot de *taeffelronde* uit te noodigen; hebben nu de dames misschien getracht zich te verontschuldigen door gebrek aan voegzame toiletten? Zooveel is zeker dat later eene rekening werd voldaan van *Dirc den cramer* te Haarlem, behalve wegens andere door hem aan den Graaf geleverde artikelen, ook wegens laken *ghecocht bi heren Aleman, mijns heren graven broeder, toter joncfrouwen behoif van Reijnsburch die tot mijns heren feisten waren in den Haghe ende anders der ghene die daer met hem waren in hor gheselscip.* De hoffelijkheid werd derhalve zoover gedreven dat de vrouwelijke gasten voor rekening van den gastheer werden uitgedost.

Waaruit het feest bestond volgt voorts met duidelijkheid uit de rekening, die door een Haagschen schoenmaker Symon Wennenz. werd ingediend *van scoen ende lairsen die mijn here ter feeste hadde,* waaruit kan worden opgemaakt dat daar gedanst en gereden is geworden. De *tymmeringhe* waarvan gewag wordt gemaakt, zal dan ook wel gediend hebben om een terrein af te zetten met staketsels voor een steekspel en daaromheen zitplaatsen voor de toeschouwers op te stellen, terwijl de veertig ijzeren kronen, welke *Heynric den Hoyer* voor het feest *dilivereerde*, wel bestemd zullen zijn geweest tot verlichting van de danszaal en andere vertrekken. Dat daarbij het uit Venetië medegebracht zilverwerk zal hebben geschitterd, kan men zich voorstellen, evenals dat de Graaf en de Gravin wel niet de gelegenheid zullen verzuimd hebben om zich in al den glans der uit die stad afkomstige *gulden cleederen* te vertoonen. En waar het feest meerdere dagen duurde, zullen vele

der gasten ook wel een stil oogenblik hebben weten te vinden om in de kapel de kerkornamenten te gaan bewonderen, die te Venetië waren aangekocht, en het misboek dat de Graaf gedurende de reis voor de som van negen gulden had doen aanschaffen door heer Pieter den kapelaan. [1])

Voor het feest schijnt overigens het weder niet te hebben medegewerkt, want zekere Jan Adamsz. die ergens aan het zeestrand woonde, kreeg later vergoeding wegens schade aan een zeil dat hij *ghelient hadde ter feesten* en uit eene andere, niet recht duidelijke aanteekening schijnt te volgen dat *in 't Haghehout* takkebossen verzameld waren om te dienen tot beveiliging van het brandhout, dat *ghebesicht was ter feeste* opdat het *niet bedrupen en soude*. En wel was het noodig de brandstof droog te houden, want er viel heel wat te koken en te braden in de opzettelijk voor de gelegenheid gemetselde *oven ende fornoyze,* vermits *men alle daghen teten gaf vrouwen ende joncfrouwen, ridderen ende knapen, ende men den vremden vrouwen ende hor gheselscap uten haren herberghe van allen cost telivereerde.* Wat er dan ook in die vijf dagen verorberd werd was verbazend. Van alle kanten waren *provanchies* aangebracht: zoo b.v. uit Haarlem *uten houte 2 wilde ossen en 1 hert*, aan welke laatste diersoort de Hout destijds rijk geweest moet zijn, vermits daarna nog van twee, en later van vijf vandaar afkomstige herten melding wordt gemaakt. Mogelijk ook was daar een hertenkamp, daar overigens nergens

[1]) Misschien is dit het „Boec ende quam van Aken, ende begint Aspiciebam" 't welk vermeld wordt in een, ten jare 1443 opgemaakten inventaris van de goederen der Hofkapel, thans berustend op het Rijksarchief, zooals medegedeeld werd door Mr. van den Bergh in Navorscher, 19den jaargang, blz. 616.

van edelwild — ook niet uit het Haagsche Bosch — wordt gewaagd. Voorts werd ook Hamburgsch en Duisburgsch bier aangevoerd en wijn van den Rijn en *wijn van Sente Jan* — Johannisberger? — en uit Vlaanderen kwam eene hoeveelheid *tragien, zukersrozaet, denysconfijt, prapensie, mandren, dyacitren*, benevens *2 broetzuker, claret van smake af te maken.* Trouwens alleen reeds de bijzonderheid dat 1103 ellen tafellaken en 304 ellen *hantdwalen* — servetten — aangekocht waren, geeft een denkbeeld van den omvang van het geheel.

In evenredigheid daarmede liepen dan ook de kosten uitermate hoog. Natuurlijk blijkt die minder aangename zijde van de feestviering in alle bijzonderheden uit de rekeningen, en al hadden ook de proost van Coninxvelt, de abt van Egmond en de *landcommelduijr van den duytschen huijze te Utrecht* tot bestrijding dier kosten aanzienlijke sommen in gereed geld voorgeschoten, zoo was het toch noodig, toen de Graaf uit den Haag scheidde, den rentmeester aan te bevelen dat hij *an hem nemen soude alsulcke scout* — schuld — *als mijn here in die Haghe scoudich bleef van der feesten ende die te betalen also dat sie minen here niet meer om volchden.* Die maatregel schijnt intusschen bloot uit voorzorg te zijn genomen en niet het bewijs te leveren dat de Graaf inderdaad reeds last van zijne schuldeischers begon te ondervinden, daar hij, onmiddelijk na het afscheid zijner gasten, zich naar een ander feest spoedde: *Donredaechs voor Meydach* — 29 April van het, volgens den toenmaligen hofstijl met Paschen ingetreden jaar 1344 — *reet mijn here uter Haghe jeghens den avond met luttel ghesindes te Henegouwen wart ende van daer voert ten tornoy tot Beauvais, ende sijn herberghe bleef bi mire*

vrouwen der gravinnen in die Haghe. Doch niet voor lang, want reeds op den daaraanvolgenden Zondag vertrok ook de Gravin *te Vurenwaert*, nl. naar het kasteel ter Vueren bij Brussel, op een bezoek bij hare bloedverwanten aan het Brabantsche Hof. Mijnheer *reed* maar mevrouw *voer* uit den Haag; zij ondernam derhalve niet de reis op een van hare *teldende paerden*, maar werd gereden in haar *cariot*, die, naar luid eener elders in de rekeningen voorkomende aanteekening, door drie *orssen* — rossen „horses" — getrokken werd. Groot moet de stoet geweest zijn, die den reiswagen der Gravin vergezelde. Niet alleen begeleidden haar hare eigen hovelingen met haar ridder, heer Goossen van Rossem, aan het hoofd, maar ook de achtergebleven leden van 's Graven huis en voorts het meerendeel der hofbeambten en bedienden. Slechts zeer enkelen, zooals *Heijn de coelman* — tuinman — bleven achter; aan hem schonk de Gravin bij haar vertrek eene som van tien schilden, om zich een pels van aan te schaffen, maar lang had de man daar geen genot van, daar hij reeds in het begin van den herfst overleed. Ook de levende have werd, de Gravin achterna, naar Zuid-Nederland gezonden; zes en zestig runderen volgden haar op den weg, en ook eene hoeveelheid haver, *van den zolre in die Haghe* genomen, werd op wagens naar Henegouwen gevoerd.

Wat na dien uittocht aan *provanchie in den Hof* overbleef, werd voorts in het openbaar verkocht en de opbrengst door den rentmeester nauwkeurig verantwoord.

Nu ligt het in den aard der zaak dat het geene aanzienlijken waren die van deze gelegenheid gebruik maakten om zich van meel, bier, vleesch, visch en andere dergelijke benoodigdheden te voorzien; de lijst dier koopers bevat dan ook geen enkelen naam van eenige beteekenis.

Het vertrek van den Graaf en de Gravin met hun geheelen hofstaat en de daarop gevolgde opruiming zouden aanleiding kunnen geven tot de veronderstelling dat *die Haghe* nu vooralsnog onbewoond zoude blijven, maar inderdaad was dit toch niet het geval. Reeds op het einde van Juli kwam *mijns heren ghesinde* terug en den 1n Augustus volgde hij zelf, maar niet met het voornemen hier lang te vertoeven. Als gewoonlijk slechts van enkele getrouwen vergezeld, vertrok hij den 10n reeds weder Zuidwaarts om te *Harke* — Herck in het Limburgsche — aan eene bespreking, *parlement*, deel te nemen, tot bijlegging van twisten tusschen den Bisschop van Luik en den Heer van Heynsberg over het Graafschap Looz, en met de burgers van Huy over hunne privilegiën gerezen. Maar nu gebeurde wat geene verwondering baren kan Tegen zulk een rusteloos leven als graaf Willem IV leidde, was zelfs het gestel van een middeneeuwsch ridder niet bestand. Ter nauwernood was hij de grens over of hij gevoelde zich ongesteld en was verplicht op zijne schreden weder te keeren, en nauwelijks te Geertruidenberg — toen eene Hollandsche stad — terug, verviel hij *in eenre groeter ziecten*, die zich gedurende eenige dagen als zeer bedenkelijk deed aanzien en waaraan hij nog lang *tonghemake* lag. De Gravin spoedde zich naar het krankbed en zorgde voor de verpleging: *Alide van miere vrouwen camer* ontving later een geschenk van 3 ₩ om zich een sierlijk kleedingstuk aan te schaffen, als blijk van erkentelijkheid, omdat zij *bi minen here gheweest hadde in siere ziecte tot sente Gheerden berge.* Eerst na ettelijke weken was de lijder voldoende hersteld om naar Dordrecht te komen, waar zijn hofgezin, dat intusschen in den Haag gebleven was, zich bij hem

voegde, waarna allen te zamen den 17n September voor enkele dagen weder hier verschenen. Doch, toen hij eenmaal zijne krachten teruggevonden had, hernam de Graaf onmiddelijk het gejaagde leven van vroeger. Nog voor het einde van September ijlde hij uit den Haag naar Henegouwen, toen naar een steekspel te Metz *in Lorayng*; dadelijk daarna toog hij *in pelgrimaedgen* naar Onze Lieve Vrouwe van Halle, toen naar Valenciennes om *absolucien te hebben van den biscop van Dornike*, [1]) naar de abdij van Fontenelle, waar zijne moeder zich na den dood van haren gemaal had teruggetrokken, vervolgens naar Zeeland, waar hij ongeveer eene maand doorbracht, en toen van daar *in eenen scepe* — welk eene kwelling voor een man van zoodanige geaardheid — stroomopwaarts van *Ziericzee tot Zout Boemel toe* en verder naar Tiel, *tot enen parlement dat hi hadde metter hertoghinne van Ghelre om te maken thuwelijc tusschen minen joncheer van Ghelre ende mijnre joncfrouwen van Heneghouwen*. En nauwelijks had de verloving plaats gehad of de Graaf vertrok naar Dordrecht, waar zijn gemalin zich bij hem voegde en te zamen *met hare beider ghesinde* verschenen zij op St. Nicolaasdag andermaal in den Haag Evenwel niet met de bedoeling daar gezamenlijk den winter kalm door te brengen. Reeds na weinige dagen trok het geheele Hof over Rijnsburg naar Haarlem, waar men scheidde: de Gravin keerde terug naar den Haag, terwijl de Graaf *porrede op zijne leste reijse naer Pruchen*.

[1]) Blijkbaar is dit het geval waarvan hierboven sprake was, en waartoe betrekking heeft het No. 1123 van het Bullarium Trajectense; de *gravis et publica poenitentia* den Graaf opgelegd, heeft alzoo te Halle plaats gehad en de door Vinchant vermelde *grande libéralité* van Willem IV, ten opzichte van den bouw eener kerk aldaar, zal vermoedelijk wel met die boetedoening samenhangen.

Het blijkt dat Willem IV toen reeds de onderneming tegen de Friezen in den zin had, die het jaar daarna zoo noodlottig zou afloopen. Dat die tocht reeds lang, zij het dan niet met het noodige overleg, werd voorbereid, kan uit verschillende omstandigheden worden opgemaakt; zoo had de Graaf reeds in het voorjaar te Dordrecht een vaartuig doen bouwen, dat wel bestemd zal geweest zijn om de Zuiderzee over te steken, daar het over Haarlem naar Amsterdam werd gevoerd, waar het in de haven *an 2 boemen ghevest* werd en *rijden* bleef in de hoede van een schildknaap, in afwachting van den tijd waarop er gebruik van zou worden gemaakt. De vraag rijst ook of het eigenlijke doel waarmede het groote feest in den Haag aangericht was, niet strekte om den Hollandschen adel meer dan te voren, tot een bepaald oogmerk om den Landsheer te verzamelen. Opmerkelijk is het althans dat ditmaal in de omgeving van den Graaf veel meer Hollandsche ridders worden genoemd, dan op den vorigen tocht, b.v. de heer van Egmond, heer Diric van Brederode, heer Gijsbrecht van Abcoude, de heer van der Lecke, alsmede verscheidene Gelderschen. Om welke reden *de reijse van Vrieslant, die mijn heer doen upgheset hadde, wederboden* werd, en in de plaats daarvan tegen den winter een tocht naar de ijzige vlakten van Oost-Pruisen aanvaard werd, kan zelfs niet gegist worden — ook niet of misschien in 's Graven gedachte zeker verband tusschen die twee ondernemingen bestond en, of de vrije Friezen, die met het grafelijke gezag spotten, door hem niet ongeveer op dezelfde lijn werden gesteld als de heidensche stammen in het verre „Oostland", die niet verkozen zich aan de heerschappij en de bekeeringsmethode der Duitsche Ridders te onderwerpen.

De tocht leverde overigens een even weinig bevredigende uitkomst op als de vorige. Het strenge seizoen kan daartoe hebben medegewerkt, want men leed bepaald van de koude; *muffele* en ander pelswerk moesten bij groote hoeveelheden worden aangeschaft. De Graaf zelf kocht *1 vosvelle om sijn hoeft te binden;* velen werden ziek en behoefden *crude van medicine,* een *meester cirurgijn* werd onderweg aangenomen *om mede in die reijs te varen.* Zoo bereikte men Koningsbergen den 20n Januari en bleef daar liggen, misschien om beter weêr af te wachten, terwijl Jan van Vlodorp, de heraut, uitreed om *den staet van Pruuslant te verspieden.* Eindelijk in den loop van Februari, nadat alles als voor eene feestelijkheid in gereedheid was gebracht, ging het *te Lettouwen waert* en wel in eene slede, *gedriven* door 's Graven eersten page — *groote paedze* — en voorzien van een kleed van rood *poper* — purperkleurig? — *laken om mijns heren sclede te decken en mijn heer up te legghen ende hem mede te decken in de reijsen,* terwijl voorts ook *1 groote berenhuyt tot mijns heren behoef was aangekocht.* Omtrent den uitslag dier militaire sledevaart vernemen wij evenwel niets anders dan dat de Graaf nog voor het einde der maand weder te Koningsbergen was en onmiddelijk daarop de terugreis aannam. Ditmaal kwam hij niet naar Holland, maar van Stettin sloeg hij, over Brunswijk en Hildesheim den weg in naar Keulen, en van daar trok hij over Gulik, waar hij zijne zuster, de markgravin, bezocht verder naar Henegouwen; op Woensdag na Paschen was hij te Valenciennes bij zijne gemalin terug.

Deze was, na het vertrek van den Graaf, niet lang meer in den Haag gebleven; zij had daar tegen Kerstmis den jonker van Gelre, den verloofde harer schoonzuster,

ontvangen, doch reeds kort daarna, den 1n Januari, was zij in den namiddag afgereisd, na eerst als nieuwjaarsgeschenk den jeugdigen bruidegom *2 gouden coppen ghecoft te Utrecht bi meester Jan den Lewen* te hebben vereerd, en ook zijn gevolg ruim te hebben bedacht. De jonker bleef, na de afreis der Gravin, in den Haag verblijf houden tot tegen het begin van Mei; toen eerst trok hij naar Gelderland terug, na alvorens nog een bezoek te Haarlem en te Alkmaar te hebben gebracht. Deze jonker was de oudste van het ongelukkig broederpaar, Reynald en Eduard, en ofschoon hij destijds niet ouder dan elf jaar was, was hij reeds eenmaal verloofd geweest aan Maria van Brabant, eene zuster der gravin van Holland. De hertogin van Gelder had evenwel dat huwelijksplan afgebroken en voor haar zoon de hand der zuster van Willem IV gevraagd. En deze was ook niet aan haar eerste „engagement", want al in 1329 was zij toegezegd aan den hertog van Limburg, den oudsten zoon van den hertog van Brabant.

Door den vroegen dood van dien jongen vorst was echter dat voornemen verijdeld en nu was de jonkvrouw, die stellig reeds bijna twintig jaren oud moest geweest zijn, aan den zooveel jongeren Reynald verloofd. Zeer groote sympathie zal dan ook wel niet tusschen de twee hebben bestaan, en misschien is wel daaraan het spoedig vertrek der Gravin uit den Haag toeteschrijven; evenwel het is niet duidelijk of de beloofde bruid zich daar bij haar bevond, maar zooveel is zeker dat het huwelijk nooit tot stand kwam, al was dan ook het contract reeds door nog zooveel edelen en steden bezegeld. De veranderde omstandigheden na den dood van Willem IV kunnen aanleiding gegeven hebben tot het afbreken der verloving — misschien ook is heimelijk middel gevonden om de *dispensasi* te ver-

hinderen, tot verkrijging waarvan *heer Symoen van Teilinghen ende meester Clays Stuyc an den paeus reden.* Hertog Reynald, niettegenstaande den tegenstand van vele zijner bloedverwanten, die hem om staatkundige redenen eene andere vrouw wilden opdringen, zette zijn huwelijk door met Maria van Brabant, zijne eerste verloofde, en jonkvrouw Isabella reikte hare hand aan een telg uit het huis van Vlaanderen, wien zij echter reeds in den bloei der jaren ontviel, zonder hem kinderen te hebben geschonken [1]).

De rekeningen uit dat tijdperk geven mede hier en daar eenig licht omtrent den toestand van het hof *in die Haghe* en van het vlek dat zich daaromheen ontwikkelde. Na al hetgeen in het voorgaande jaar aan het slot verricht was, bleef er in den winter van 1344 weinig te doen, maar er was toch ook weer eenige *tymmeringhe binnen hove,* en, even als vroeger, moesten nu ook weer de benoodigdheden daarvoor van elders, uit Dordt en Utrecht worden aangevoerd.

Een nieuwe toevoeging aan het bestaande „complex" van gebouwen was het *lewen huys,* dat, naar het schijnt, opgetrokken werd van hout, dat in het Haagsche Bosch was gevallen. Welke de herkomst van die leeuwen was, blijkt niet; waarschijnlijk waren zij den Graaf ten geschenke gezonden. Trouwens het houden van wilde dieren op de kasteelen van vorsten was in dien tijd geene zeldzaamheid; men schijnt de aanwezigheid van zoo ongewone gasten toen als een bewijs van macht en aanzien te hebben beschouwd. Heel gevaarlijk zullen de leeuwen van den Graaf, of althans een daar-

1) Van Spaen, Inleiding tot de Historie van Gelderland, II, bl. 265—267.

van, ook niet geweest zijn, daar bij het ijzerwerk van hun kooi ook een halsband in rekening wordt gebracht; vermoedelijk werd het dier daaraan rondgeleid.

Minder uitheemsch was een andere bewoner van het hof, van wien in die dagen melding wordt gemaakt, nl. de *odenvair*, voor wien een nest werd in orde gemaakt, zoo het schijnt op een der stallen.

Wat verder de omgeving van het slot aangaat, zoo vernemen wij dat er toentertijd reeds een *goodshuys in die Haghe* bestond, door 't welk een mast werd aangekocht, die uit zee aangedreven en mitsdien aan de grafelijkheid vervallen was. Nu zou men kunnen veronderstellen dat die mast bestemd was om gebruikt te worden bij den aanbouw van het gesticht, zoodat dit toen nog eigenlijk niet in wezen was; maar in dezelfde rekening staat eene uitgave geboekt wegens twee en twintig kalveren, tot twee schilden het stuk, aan dat Godshuis geschonken, waaruit blijkt dat het gesticht reeds werkelijk bestond en zelfs vrij sterk bevolkt moet zijn geweest.

Eene andere inrichting waarvan gewag wordt gemaakt is *de Steen* of gevangenis. Reeds uit de rekening van den baljuw van Amstelland over 1342 tot '43 blijkt dat toentertijd een ongelukkige uit Amsterdam naar den Haag werd overgebracht om daar de doodstraf te ondergaan. Van den *Steen* wordt daarbij niet gewaagd, maar de ijzers, de harst en de olie, de pannen, een wiel en de *boom daer trat op staet* werden den Graaf nauwkeurig in rekening gebracht; ook het loon van den scherprechter ten bedrage van 1 ₩, terwijl — kiesche attentie! — hem daarenboven een paar handschoenen werd vereerd. . . . . De *Steen* wordt echter uitdrukkelijk vermeld in de rekeningen van

Gheret Heyen van 1343 tot '45. Toen ontving Claes Wanten een en twintig duiten *om den Stien scoen te maken ende van vanghen cost, diere up gheleyt waren,* zoodat die kost wel niet overdadig zal zijn geweest; op eene andere plaats wordt melding gemaakt van uitgaven, ten behoeve van een ongelukkigen Delvenaar *van 11 weken die hi upten Stien was,* en dezelfde Gheret verantwoordt ook hetgeen door hem aan zekeren Slaplaken voldaan was *om bast ter ondadigher lude behoef,* hetgeen wel een „euphemisme" zal zijn voor touw om booswichten aan op te knoopen. De naam van dien Slaplaken komt overigens veelvuldig voor, maar wat eigenlijk 's mans nering was, is niet gemakkelijk uittemaken. Behalve stroppen voor veroordeelden en ander touwwerk — *locken snoers* — leverde hij bezems en smeer, buitendien ook laken, ja zelfs *alrande stucken* alsmede fluweel ten behoeve van den Graaf, ook wierook en waskaarsen voor de kapel, zoodat men in hem wel een waren voorlooper mag zien van den bekenden „Manus van Alles."

Ook de uitoefening van eenige andere bedrijven wordt vermeld. Waren den Graaf in den Haag *scoen ende lairzen* voor het feest geleverd, eene nieuwe bestelling was mede alhier gedaan vóór de reis naar Pruisen. Ook wordt gewag gemaakt van *Alyt Sceersdogter,* aan wie zekere som voldaan werd *van sceergelde,* hetgeen echter wel betrekking zal hebben op het scheren van laken en niet van manspersonen, daar de uitbetaling plaats had door bemiddeling van *Heynekeyn van der tailgerie.*

Hoe weinig 's Gravenhage in 1344 nog te beduiden had, blijkt overigens wel uit den *ontfanc van der Groten Bede, alse van den vijftichsten penninc, die*

de goede lude minen here gaven van horen goede, eene vermogensbelasting alzoo, die, bij wijze van buitengewone heffing, schijnt te zijn gevorderd. Uit de daartoe betrekkelijke opgaven verneemt men dat in den Haag *der huyslude goed beloept* 6804 ℔ waarvoor moest worden opgebracht de som van 136 ℔ 20 d, hetgeen minder was dan geheven werd b.v. van Aarlanderveen, van Leijmuiden of van Zoetermeer en Zegwaard.

Een andere bron van inkomsten voor den Graaf was de opbrengst der beloopen boeten; uit hetgeen daaromtrent staat aangeteekend blijkt dat in genoemd jaar in den Haag de niet onaanzienlijke som van 54 ℔ 5 sc. 2½ d. was *ontfaen van verboernesse,* meest wegens vechten en schelden, hetgeen juist niet een hoogen dunk geeft van den trap van beschaving dien het toenmalige Haagsche publiek had bereikt.

Een ander bewijs voor het onbeteekenende van den Haag in die dagen is van negatieven aard. Dat aanzienlijke sommen verslonden werden door eene levenswijze als die van Willem IV, spreekt wel van zelve en het kan dan ook geene verwondering baren dat de Graaf dikwijls gebrek had aan gereede penningen, zoodat dan geleend moest worden bij geldschieters. Veelvuldig wordt dan ook in de rekeningen melding gemaakt van *Lombaerden,* op verschillende plaatsen gevestigd, als te Dordrecht, te Leiden, waar zij in een huis van den Graaf plachten te wonen, te Haarlem zelfs te Geertruidenberg en te 's Gravenzande. In den Haag echter is van hen geene sprake, hetgeen wel zijn grond daarin zal vinden dat voor hen, bij den eenvoud der toenmalige bevolking, aldaar niets te verdienen viel.

Na zijn terugkeer uit Pruisen bleef Willem IV niet lang in Zuid-Nederland; na aldaar wat te hebben heen en weêr getrokken en feesten te hebben bijgewoond te Nivelles en te Mechelen, kwam hij reeds voor het einde van April weder herwaarts. In den avond van den 1n Mei stapte hij af te Geertruidenberg. Vandaar begaf hij zich evenwel niet naar den Haag, maar over Tiel en Nijmegen sloeg hij den weg in naar den Neder-Rijn *om dat oorloghe te zoenen, dat was tusschen den aertschen bisscop van Colen ende den grave van der Marke.* De uitslag dier diplomatieke bemoeiing schijnt niet onbevredigend te zijn geweest; het blijkt althans niet dat de bemiddeling faalde. Moeite werd in elk geval niet gespaard; onverdroten ijlde de Graaf herhaaldelijk heen en weêr tusschen Essen, om met den graaf van der Mark *te spreken van den peise* — waarbij hij dan *vele ridderen ende knapen in sijnre gheselscap hadde* — en het legerkamp van den Aartsbisschop in de buurt van Rijnberk en Xanten, vervolgens ook naar Keulen, waar hij het Pinksterfeest vierde. *Ende mijn here gaf te menigher stont teten den heren die daer te parlament waren* — zeker wel de oudste herinnering aan „parlementaire diners", die tot ons is gekomen.

Maar de Graaf bleef niet langer aan het aartsbisschoppelijk Hof dan noodig was. Spoorslags reed hij van Keulen terug naar Geertruidenberg en vandaar verscheen hij op Zondag den 22n Mei in den Haag, waar zijne hofhouding, die den weg over Nijmegen, Amerongen, Woerden en Leiden genomen had, zich des anderen daags vervoegde.

Echter, de Graaf had geen rust; blijkbaar had hij iets in den zin. Van den Haag begaf hij zich naar Haarlem, toen over Rotterdam naar Dordrecht en verder

naar Zeeland, van waar hij te Dordt terugkeerde, waar de Gravin ook kwam, doch reeds den daaraanvolgenden dag *voer mijn here van Dordrecht met al zinen ghewapenden volke om voer Utrecht te trecken en bleef voer die Stat van Utrecht tot Vriendach op Sente Marien Magdalenendag* — 22 Juli — *doe die vrede ghegeven was.* Noch omtrent de aanleiding tot dien onverhoedschen aanval, noch omtrent de voorwaarden waarop de wapenen werden nedergelegd, geven de rekeningen eenig bescheid, doch van elders is genoegzaam bekend dat de lichtgeraakte vorst, meenende door eenige Utrechtsche burgers beleedigd te zijn, zich verplicht achtte daarvoor wraak te nemen op de geheele hoofdstad van het Sticht en dat daarop de Bisschop, die zich in Frankrijk bevond, in allerijl overkwam en den vrede verkreeg op voorwaarden die, zoo niet onteerend, dan toch zeker hoogst vernederend waren.

Nog in den avond van denzelfden dag waarop Utrecht zijne poorten geopend had, trok de Graaf met zijne legermacht op naar Dordrecht; den 28n Juli, als naar gewoonte zijn hofstaat vooruitrennend, was hij weder in den Haag, waar de Gravin inmiddels mede was aangekomen. Maar het was inderdaad of het gestel van den Graaf eene sterke reactie behoefde, nadat hij eenige weken voor Utrechts wallen had stil gelegen — zoo onrustig waren de maanden die nu volgden en die de laatste van zijn leven zouden zijn.

In de eerste dagen van Augustus trok hij over Noordwijk en zijn huis Aelbrechtsberg naar het slot Brederode, toen naar Haarlem, waar hij *banketerde;* toen terug naar Aelbrechtsberg waar *hi mynre vrouwen der gravinnen vond* en 's avonds kwamen zij *met vrouwen ende met joncvrouwen* te zamen op Brederode, waar de

nacht, stellig wel in feestvreugde, werd doorgebracht.

Was het, zoo vraagt men zich onwillekeurig af, de gedachte dat *joncfrou Aechte Heeren Willems bastaard moeder* te Haarlem verblijf hield, waardoor de wettige, van haar eenig kind beroofde echtgenoote [1]) genoopt werd den schitterenden gemaal zoo schielijk te achterhalen? — Welke tedere snaren echter in het gemoed van dezen mogen hebben getrild, ontwijfelbaar is het dat hij zich in zijne uitwendige handelingen alleen deed leiden door zucht naar eer en wapenroem. Die waren op dat oogenblik te behalen te Gulik, waar een tornooi was aangekondigd en daarheen ijlde onze Graaf; doch hij was de Duitsche grens nog niet over of het bericht bereikte hem dat het feest was *wederboden*, zoodat hij op zijn weg moest terugkeeren. Daarover troostte hij zich te Nijmegen door aan *vele vrouwen ende joncvrouwen des avonds teten* te geven; daarna had hij te Tiel eene samenkomst met den hertog van Gelder en den 19n Augustus was hij bij de Gravin terug in den Haag. En reeds weder twee dagen daarna, op Zondag den 21n, voer *mijn vrouwe tot Haerlem ter feesten die daer beroepen was daer mijn here ende zomich van sinen ghesinde medevoeren* en zij bleven aldaar tot *Dinxendach 23 daghe in Oeghst.* Ook de hertogin van Gelder was voor dat feest overgekomen, haar weg over Amsterdam nemend, en begaf zich vervolgens naar den Haag — aan Jacob Haghen te Haarlem werd voldaan 19 ₩ 8 d. *van wagenhure, die hi ghehuert hadde, dair die hertoghinne van Ghelre ende hoir gheselscip mede voeren van Harlem in die Haghe.*

---

[1]) Vinchant in zijne „Annales du Hainaut" maakt melding van „un fils mort jeune, enterré au choeur de l'église des Carmes de Bruxelles, au lieu où depuis fut enterré sa mère, morte l'an 1406."

Daarheen keerde ook de Gravin terug en een dag later voegde zich de Graaf bij haar. Te Haarlem zouden zij voor het laatst gezamenlijk hebben feest gevierd; de laatste dagen van hun echtelijk leven zouden nu ook spoedig voorbij zijn. Nadat de Graaf nog hier en daar in Holland geweest was, te Dordrecht en te Rotterdam, ook nog eenmaal te Haarlem, kwam hij eindelijk den 7n September voor het laatst weder in den Haag *bi mynre vrouwen ende bleef daer met al sinen ghesinde tot des dinxendaghes op sente Matheus avond ten eten 20 daghe in September, dat syn 13 daghe* — dien dag gebruikte hij voor het laatst het middagmaal te zamen met zijne gemalin. Zijn *herberghe* was reeds vooruitgezonden naar Haarlem, en toen reed hij zelf uit op dien tocht naar Friesland, waarin de schitterende jonge graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland, de „Ridder der Eere" zooals hij zich bij voorkeur placht te doen noemen, die zoo dikwerf op verre tochten het gevaar te vergeefs had gezocht, op smadelijke wijze met de zijnen vallen zou onder de pijlschoten en knuppelslagen der friesche dorpers, die hij blijkbaar gedacht had zonder eenige moeite aan zijne voeten te zullen doen knielen. Van Haarlem toog hij over Amsterdam *met al sinen volke* naar Enkhuizen en den 26n September, *des manendachs na Sinte Matheusdach voer myn here die grave over met al sinen heere van Enchusen tot Staverenwaert op die Vriesen* — doch *Woensdaechs 28 daghe in September quam myns heren ghesinde van der reysen van den Vriesen tot Aemstelredam des avonds: sonder minen here den grave* . . . . . en dan volgt de aandoenlijke bijzonderheid dat de terugkeerenden te Haarlem vier dagen lang bleven toeven, *want verboden was dat nieman van myns heren herberghe in die Haghe varen*

en moest — mocht? — om wille dat myn vrouwe niet te vroech die quade mare en gevriesche. Eindelijk, in den avond van den 3n October *quam myns heren ghesinde van synre herberghen, sonder minen here den grave, weder in die Haghe bi mynre vrouwen der gravinnen, ende* — alzoo besluit Ysebout, 's Graven klerk, zijne rekening — *van daer soe voer een yeghlijc daer hi hem best onthouden mocht.* Het naieve der aanteekening zou een glimlach kunnen uitlokken, indien daarin niet als een weerklank werd gehoord van den kreet van ontzetting dien geheel Holland slaakte op de tijding van 's Graven nederlaag. De fiere jonkman, die in den overmoed zijner opbruischende jeugd steeds zoo overgevoelig was geweest op het stuk van riddereer en vorstelijke waardigheid, smadelijk ondergegaan in een roemloozen strijd; in oneer gevallen met verlies van schild, zwaard en banier; [1]) zijn lichaam zelfs niet wedergebracht uit den hoop der verslagenen, zoodat de zijnen zich niet eens den troost konden gunnen den ontzielde op passende wijze grafwaarts te dragen; met hem de bloem zijner ridders in getale gesneuveld, zoodat er in 't geheele land geen huis van aanzien was dat niet mede in rouw was gedompeld; en daarenboven geen stamhouder om de plaats van den Graaf in te nemen, geen jonge spruit die zou kunnen opgroeiien om de wreker te zijn van den smet Hollands „Liebaert" aangedaan; het stamhuis uitgeroeid, het leen vervallen van den Keizer, het voortbestaan van het Graafschap als zelfstandige staat in de vraagbaak gesteld, de toekomst plotseling als in een ondoordringbaar zwarten sluier gehuld. . . . men kan nagaan welke verwar-

[1]) Van Loon l.l. bl. 698. Nieuwe banieren, door „meester Ghisebrecht den maelre" gemaakt „daer die ene af was van Goude ende die ander van laken," werden na 's Graven dood in rekening gebracht.

ring en verslagenheid op het hof *in die Haghe* hebben geheerscht in die najaarsdagen van 1345, toen, van de vorstelijke weduwvrouwe tot den minste der hofbedienden, ieder een goed heenkomen zoeken moest en trekken *daer hi hem best mocht onthouden*!

De rekening van heer Florens van de Boeckhorst, rentmeester en baljuw van Amstelland en Waterland, over 1345/46 bevat nog het een en ander omtrent hetgeen na 's Graven ontijdig uiteinde in den Haag voorviel. Daar verscheen al spoedig heer Jan van Beaumont — nu als heer Jan van Henegouwen aangeduid — om in overleg *met den ghemenen raet van Hollant* de zaken te regelen, en in het begin van het volgend jaar *op den groten vastelavont* waren daar *die heren ende die steden* bijéén, niet omdat, zooals in vorige jaren, die avond ten Hove in vrolijkheid werd doorgebracht, maar *om slants oerbaer* en om *die vredescepe ut te legghen*, want nauwelijks was Willem IV gevallen of de bisschop van Utrecht had aanstalten gemaakt om de zoo kort te voren ondervonden vernedering te wreken.

Dat *het opset dat die biscop hadde tot Utrecht ende tot Amersfoerde op die Goyers, op tlant van Aemstel ende op den here van Yselsteyne*, niet bleef bij een bloote bedreiging, blijkt uit verschillende aanteekeningen van heer Florens, meldende dat *Oest-Hollant* — het Gooi — *en des heren lant van Yselsteyne verbornt* — verbrand — waren, maar de vete schijnt toch weldra te zijn bijgelegd, hetgeen waarschijnlijk wel een gevolg zal geweest zijn van het optreden der Keizerin Margaretha, de oudste zuster van graaf Willem IV, aan welke door haren gemaal de leengoederen van den verslagene waren toegekend.

Tegen den tijd der aankomst in *die Haghe* van *mine vrouwen der Keyserinnen* nemen evenwel de ons medegedeelde bescheiden een einde. Een nieuw Stamhuis trad op, een nieuwe regeering werd ingesteld — het tijdvak der Henegouwers, met hun eigenaardig middeneeuwsche opvatting van ridderplicht en vorsteneer en de landsvaderlijke inrichting van hun bestuur, was afgesloten; andere denkbeelden, nieuwe begrippen betreffende hetgeen het belang van Staat en maatschappij vereischte, zouden opkiemen en baan breken, doch niet zegevieren dan nadat eerst een zware, bloedige strijd zou zijn gestreden, een strijd waarin Holland zou worden verscheurd en verheerd als „wast een wout sonder ghenade", zoodat in die bange dagen teruggezien zou worden naar de eerste helft der veertiende eeuw, als naar een tijd van orde en tucht, maar uit welken strijd ten slotte toch die gouden burgervrijheid is geboren, die ons volksbestaan heeft gevormd en ons land heeft groot gemaakt, en die, hoe zeer de tijden ook hebben gewisseld, tot op den huidigen dag, bij alle trouw en verknochtheid jegens de Kroon, ieder Nederlander dierbaar is, als het kostelijkste, van de vaderen overgeleverd kleinood.

's-GRAVENHAGE OMSTREEKS 1400. [1])

(Bij het kaartje).

Het dorpe van den Haghe was aanvankelijk verdeeld in vijf buurten, niet ongelijk aan die, als waaruit thans nog vele landelijke dorpen bestaan. Die buurten waren *de Zuytveen, de Noirtveen, bi Noirdenhout, op te Gheest bi den Denneweg.* De laatste buurt moet men niet zoeken bij de huidige straat van dien naam, maar bij den tegenwoordigen Schenkweg, waar reeds vroeg enkele verspreide woningen schijnen te hebben gestaan.

Op te Gheest omvatte de Hoogstraat, de Plaats, de Papestraat, de Torenstraat en alles om en bij de kerk.

Het Noordeinde en al wat ten Noorden van de Geest lag, behoorde tot de Noirtveen.

De Veenestraat, Vlamingstraat en de andere straten vormden de Zuytveen.

---

[1]) Zie voor breedvoeriger toelichting „Het Vaderland" van 27 en 28 Mei, 3 en 5 Juni. Een overdrukje daarvan is aanwezig in de bibliotheek van onze vereeniging.

Bi Noirdenhout bestond uit den Vijverberg en het Voorhout.

De grenzen van het dorp waren in het Zuiden de eerste Wagenstraat, die toen Zuideinde heette; in het Westen het Westeinde tot dicht bij de Vleerstraat, welke laatste straat echter eerst later ontstond; in het Noorden het Noordeinde en wel daar, waar nu het paleis is en in het Oosten het bosch, dat zich dicht tot aan het Hof uitstrekte.

De verschillende toegangen tot het dorp waren door hekken of draaiboomen afgesloten, om althans de bewoners eenigszins te beveiligen tegen benden landloopers, die meermalen de open plaatsen bestookten.

Het noemen van straatnamen zou allicht doen denken, dat den Haag in 1400 reeds in het bezit was van geregelde straten en pleinen, waarin de huizen zij aan zij of in een rechte lijn stonden geschaard. Het tegendeel is waar. Eigenlijke straten, zooals wij die kennen, waren het niet. Het waren meer landwegen dan straten. De huizen vormden langs die wegen grootere of kleinere groepen, terwijl de woningen van elkander gescheiden waren door hoven en ledige erven. Het rood gekleurde op het kaartje duidt zoowel erven als huizen aan. Het dorp zal wel meer erf dan huis bevat hebben.

De straten waren alle nog ongeplaveid en verkeerden daardoor een groot deel van het jaar in een erbarmelijken toestand. Zoo weten we b.v. van het Noordeinde, dat die thans zoo deftige straat tot het jaar 1561 een moerassige weg was, die des winters schier niet was te gebruiken. En datzelfde Noordeinde vormde met den Scheveningschen weg, die op vele plaatsen nog slechter was, een deel van den handelsweg tusschen de Noordelijke plaatsen en Brabant. Als nu een straat, waarlangs het

'S-GRAVENHAGE OMSTREEKS 1400.

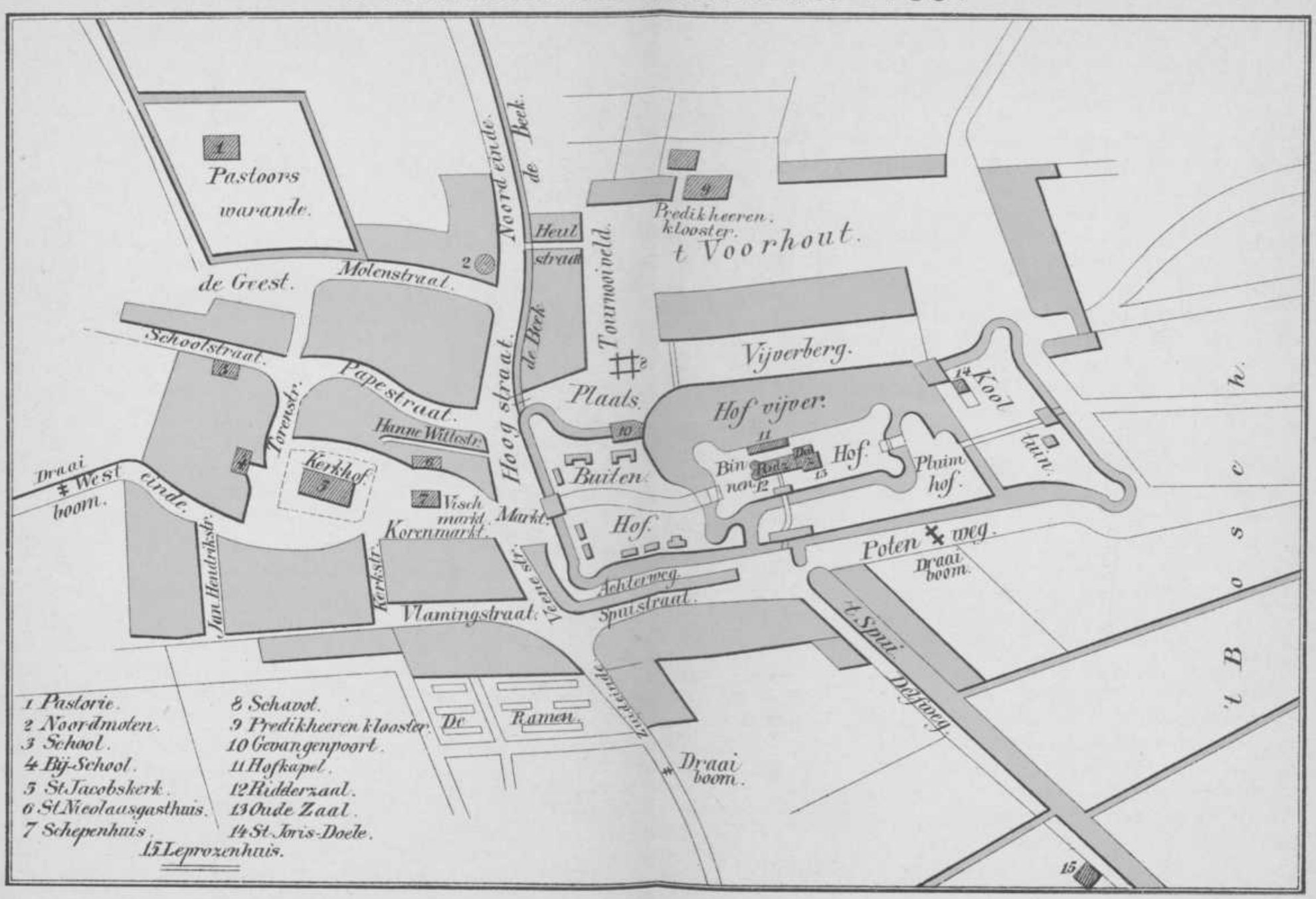

groote verkeer ging, zoo onbegaanbaar was, dan laat het zich denken, dat de andere straten in niet veel gunstiger staat zullen geweest zijn.

Zeer waarschijnlijk liep langs den huizenkant, ten gerieve der voetgangers, een eenigszins verhoogd pad, dat door de bewoners zelf, ieder voor zoover zijn erf strekte, moest onderhouden worden.

Toch waren de dorpsstraten een dorado, doch niet voor de bevolking, maar voor de zwijnen, ganzen en hoenders, welke er knorrend, snaterend en kakelend vrijelijk op rond liepen, er gaten in wroetten en kuilen in krabden en de toch reeds onzindelijke straten nog morsiger maakten. Het laatste scheen echter zelfs den deftigen bewoners niet te deren, want als de hoenders en zwijnen het wat al te bont hadden gemaakt, werden de gaten en kuilen gedicht met de producten uit de paardestallen van heeren en boeren. Toch schijnen de adellijke bewoners van de buurt bi Noordenhout niet bijster gesteld te zijn geweest op de luidruchtige straatschenders. De Vijverberg toch was vóór en achter afgesloten door een muur, waarin een poort slechts aan ordelievende wezens toegang gaf. Ook het Voorhout was door een staketsel tegen onwelkome indringers beschermd.

Op het Tournooiveld — thans Kneuterdijk — daarentegen kon het kleine vee naar hartelust krabben en wroeten. In de grafelijke rekeningen toch komen dan ook herhaalde malen posten voor betreffende het gelijkmaken van het Tournooiveld met mest, wanneer er een kamp zou plaats hebben.

De Vijverberg en ook het Voorhout verdienden wel ontzien te worden, want ze waren reeds toen met schaduwrijke linden beplant en boden den bewoners eene aangename wandelplaats.

Straatverlichting was in 1400 nog eene zaak, waarvan men zelfs den naam niet kende. Nog twee eeuwen immers zou den Haag wachten op de drieëndertig lantaarns, die in 1638 voor het eerst haar zwak licht uitstraalden op boozen en rechtvaardigen. Deze omstandigheid, gevoegd bij den slechten staat der straten en de onveiligheid, veroorzaakt door straatroovers en andere vrijbuiters, maakte, dat ieder, die niet genoodzaakt was uit te gaan des avonds rustig thuis bleef. Moest men in het duister door het dorp gaan, dan liet men zich vergezellen door welgewapende lieden, die elk een brandenden fakkel droegen. Keerde zulk een troepje van een vroolijke partij huiswaarts en ontmoette het een ander gezelschap, dat eveneens zijn wijsheid in de kan had achtergelaten, dan was een straatgevecht meestijds het gevolg dezer ontmoeting.

Bij de langzame uitbreiding van het jeugdige dorp had men geen behoefte aan peters en meters voor de nieuwe straten. Ook vormden de doopvaders niet als thans een achtbaar college, dat na ampele bespreking den naam vaststelde. Het was de spraakmakende gemeente, het volk, dat straten en pleinen doopte. Het was daarbij, als altijd, practisch en eenvoudig.

Beginnen we met het Noordeinde. Het was het Noordelijk einde van het dorp, evenals het Westeinde het Westelijk en het Zuideinde het Zuidelijk einde was.

Het Heulstraatje heette zoo naar de houten brug of heul, die over de Beek lag en toegang gaf tot dit straatje. Er woonde o. a. in, de Molenaar van den Noordmolen, welke ongeveer op den hoek van de Molenstraat en het Noordeinde stond.

De Geest kreeg den naam naar de gesteldheid van den bodem. Men vond er nl. de geestgronden, dat is de

schrale, zandige strook land, welke overal den overgang vormt tot de meer vruchtbare gronden.

Evenwijdig met de Geest liep de Schoolstraat (de tegenwoordige Zuilingstraat), welke haar naam ontleende aan de school, welke men er vond. Deze school schonk Hertog Albrecht in 1393 aan het kapittel van Den Haag. Schoolmeester was meester Martijn, die het hooge salaris van 56 Dordsche guldens genoot. Het was de school, waar de aanzienlijke Hagenaars, huislieden zoowel als welgeboren mannen, hun kinderen heen zonden om te leeren schrijven, lezen en zingen.

Als men even de Torenstraat doorging — een straatnaam, die voor zichzelf spreekt — kwam men aan een andere school, welke stond ter hoogte van de badinrichting achter de kerk, in de zoogenaamde Zak. Het was een bijzondere school, welke in stand werd gehouden door de Heilige-Geestmeesters, die er de kinderen van hun bedeelden onderwijs deden geven in de allernoodzakelijkste kennis.

Gaan we nu voorbij de kerk het Westeinde in, dan vinden we aan onze linkerhand de Jan Hendrikstraat, zoogenaamd naar Jan Heirickszoon, die in die straat een huis bewoonde.

De tegenwoordige Schoolstraat heette toen Kerkstraat, een zeer gepaste naam daar ze uitliep op de kerk.

Van de Vlamingstraat gaat de legende, dat ze haar naam schuldig zou zijn aan de Vlamingen die in 1304 op hun vlucht naar Rotterdam er doorheen trokken.

Steken we nu het Weverpleintje of de Weversplaats over, waar de lakenwevers later hun samenkomsten hielden, dan komen we in de Spuistraat, zoo genoemd naar het water, waardoor de grachten van het kasteel gespuid werden.

In het verlengde van de Spuistraat lag de Potenweg, genoemd naar de jonge wilgestammen of poten, waarmede de weg beplant was.

Tusschen de Spuistraat en de Hofgracht liep de Achterweg, thans Achterom geheeten.

Langs den achterweg komen we op de Markt en van deze weer in de Veen- of Veenestraat.

De oorsprong van dien naam moeten we zoeken in den moerassigen veenbodem, waarop de huizen in die straat gebouwd waren.

De Hoogstraat, soms ook Heerenstraat of Voorstraat geheeten, lag aanmerkelijk hooger dan de omgevende straten, vandaar haar naam.

In de Hoogstraat kwam uit het Hanne Wittestraatje, of zooals de oude Hagenaars zeggen het Labstraatje. Het thans zoo onaanzienlijke Annastraatje schijnt omstreeks 1400 een deftige straat geweest te zijn, want behalve Hanne Witte, woonde er de Schout van het dorp, Engel Pieters.

De Papestraat leidde naar de pastorie of de woning van den Parochiepaap. Woning en hof heeten in de oudste stukken *des Parochie Papenhove*, terwijl men ze later als *Pastoorswarande* vindt vermeld. De tegenwoordige straat van dien naam herinnert ons nog aan het verblijf van de eerste pastoors van den Haag.

De Plaats heette eigenlijk de Voorplaats van het Hof.

De Vijverberg is zoo genoemd naar de hoogte, ontstaan door het uitgeworpen zand bij het graven van den Hofvijver.

Het Voorhout, of, zooals men oudtijds zeide het Vóórhout, was oorspronkelijk het voorste gedeelte van het Haagsche Bosch, dat toen het Haghe Houte heette.

J. W. DE JONGH.

HET HUISGEZIN VAN DEN RAADSHEER MR. BALTHAZAR BOUDAEN

DOOR

J. G. FREDERIKS.

Het geslacht Boudaen schijnt uit het noorden van Frankrijk afkomstig, en van daaruit in de tweede helft der zestiende eeuw herwaarts getrokken te zijn. Dat zij oorspronkelijk adellijken waren, die de edelmoedigheid gehad hadden om hun aanzienlijken rang te verwisselen met den allengs meer beteekenenden stand van den handelsman, is ook van hen gezegd door genealogisten, die de gewoonte hebben om edelen tot kooplieden te maken, uit liefde tot eene schoone poorters-dochter of een persoonlijk geschil in hun eigen kring. Een uitkomst voor de vinders van dergelijke legenden waren de nieuwe denkbeelden in het kerkelijke, waardoor het martelaarschap der vervolgden iets heldhaftigs schonk aan ieder, die ondernemingsgeest genoeg had om zich

te wijden aan den handel, de zeevaart en de nijverheid van Zeeland en van Holland.

Er moet dan volgens den geslachtsboom (Wdb. van Hoogstraten, B. 343), waarvan de tijdrekening niet al te veel vertrouwen inboezemt, een Boudaen bij Sint-Quentin gesneuveld zijn, die den riddertitel bezat, en de stamvader was der verschillende Boudaens in ons land. Zijn oudste zoon was het hoofd van den tak Boudaen Courten, die goed vertegenwoordigd is in den handel, de regeering en de kerk. De raadsheer, hierboven genoemd, was een achterkleinzoon van den ridder; hij had een ouderen broeder, die vijf dochters naliet, wier huwelijken haar gedeeltelijk bekend maken. Voor een achterkleinzoon van den ridder is de raadsheer wel wat heel dicht bij hem geplaatst — wij zullen dit opmerken, als wij zien in welk jaar hij in den Raad van Brabant werd benoemd; maar omdat wij in hoofdzaak meer te maken hebben met zijne kinderen dan met zijne voorouders, kunnen wij dit punt wel laten rusten.

Van mr. Balthazar Boudaen kennen wij een genoegzaam aantal levensbijzonderheden om hem te volgen in zijne vrij onbewogen loopbaan. Hij werd den 26 April 1609 te 's-Gravenhage in ondertrouw aangeteekend, in de volgende bewoordingen:

Balthazar de Boudaen, van Antwerpen, licenciaet in de rechten, wonende in den Hage; met Suzanna van Etten, j. d., wonende te Antwerpen.

Deze inschrijvingen, die, evenals de meeste der hier volgende gegevens, te danken zijn aan de aanteekeningen, door de kennis en hulpvaardigheid van den heer M. G. Wildeman bij de samenstelling van dit artikel welwillend verstrekt, geeft aanleiding tot twee opmerkingen. De naam van den bruidegom blijkt destijds

geschreven te zijn met de praepositie „de", welke later in de familie hier te lande ongebruikelijk is. De bruid heet hier Van Etten, elders Otten; in de later te vermelden verkoopacte van haar huis, Oydt, en mede aldus bij Hoogstraten. Misschien is deze spelling wel de juiste, en gewijzigd in onze taal naar de Fransche uitspraak van den naam.

Het volgende jaar (3 Mei 1610) deed Boudaen den eed als advocaat bij den Hove van Holland, en den 30 December 1610 ontving hij zijne commissie tot ontvanger van den vijfden penning in Brabant; zijne benoeming tot Raadsheer in den Raad en Leenhove van Brabant dagteekent van den 6 November 1614.

Uit het kohier der verpondingen over 1628 op het Gemeentearchief kent men de woning, die nog tot in 1657 door zijne weduwe bezeten werd. Het waren twee aan elkander palende huizen, geschat op 18 £ 15 ϑ en 37 £ 10 ϑ, aan de zuidzijde der Lange Poten, met eene stalling die in de Bagijnestraat uitkwam.

De tijd, waarop de raadsheer overleed, wordt slechts bij benadering aangewezen. Op de lijst van presidenten en raden in dit college (Wdb. van Luiscius, 2, 112), is de dagteekening opengelaten en alleen het jaartal 1642 vermeld, doch in het grafregister der Kloosterkerk leest men, dat een graf op zijn naam wordt gesteld den 25 September van dat jaar. De dag der begrafenis wordt daar niet opgegeven.

De overledene liet vier kinderen na, waarvan het oudste gezegd wordt 22 jaar te zijn; zijne weduwe telde er 56, en bracht in dien staat nog 28 jaren door.

Wij komen thans tot de namen en de onmisbare bijzonderheden der biographie van de leden dezer familie.

Daar de ouders sedert hun huwelijk in de Hofplaats

hebben gewoond, zouden de Haagsche doopboeken ons moeten bekend maken met de geboorte hunner kinderen die vier in getal waren, drie dochters en één zoon. Zij heetten Suzanna, Constantia, Balthazar en Maria.

Hoewel de kerkelijke twisten nadeelig zijn geweest voor de goede bewaring der doopboeken, is het eenigszins vreemd, dat van dit viertal kinderen slechts één doop gevonden wordt. Dit gegeven is ontleend aan het register der Waalsche kerk (op het Binnenhof):

20 November 1625, Constantia Boudaen, fille du conseiller Boudaen.

De zoon was voor de rechtsgeleerdheid bestemd en ging te Leiden studeeren, waar hij werd ingeschreven den 31 Maart 1643, weinig maanden derhalve na den dood van zijn vader. De jonkman was toen 20 jaar, dus op jeugdigen leeftijd, en zonder den gunstigen invloed van het vaderlijk gezag aan zichzelf overgelaten in eene omgeving, waarvan onze eeuw geen denkbeeld heeft, hoe bandeloos en ruw het studentenleven aan de landsuniversiteit toen was. Of hij zich erger misdragen heeft dan de rest der jongelieden van meer of minder voorname afkomst, weten wij niet. Hij is ongehuwd en jong overleden, zonder den academischen graad te hebben verworven. Zijn vroege dood was de eerste ramp, die de familie trof, en wij blijven in het onzekere omtrent de oorzaak hiervan.

Gevoeglijk spreken wij nu reeds over de jongste dochter van wie slechts één feit te vermelden is; dan behoeven wij het verhaal, de beide oudere zusters betreffende, niet af te breken om iets te zeggen van de jongste. Onze weinige kennis van haar ontleenen wij aan de briefwisseling van Constantijn Huygens met zijn broeder Christiaan, waarin veel bijzonderheden voorkomen uit

hun beteekenisvollen kring. Ook met de Boudaens waren de heeren Huygens verwant. Hoe deze maagschap samenhangt, is weder niet gemakkelijk te zeggen. De familiën van dien tijd „cousineerden" sterk, en vaak was de reden hunner verwantschap zóo verre gelegen, dat de taal daarvoor geen ander woord heeft dan neef of nicht, maar lang niet meer in de beteekenissen, die wij daaraan toekennen; soms meent men de oorzaak der affiliatie ontdekt te hebben, totdat het blijkt, dat die reeds bestond in oudere generatiën. Het neefschap begon hier bewijsbaar in den tijd, waarin de voorzaten der hier bedoelden nog in Zuid-Nederland woonden; na hunne vestiging in ons land, als vreemdelingen nauwer aaneengesloten, versterkten zij hunne familiebetrekkingen door nieuwe huwelijken; meer kan men daarvan niet zeggen, zonder hier weinig passende en dan nog vrij gewaagde, genealogische overzichten. Dat deze verwantschap dieper ligt dan men gewoonlijk vermoedt, zij hier eene waarschuwing tegen overijlde ophelderingen.

Den 8 Februari 1650 schrijft Christiaan hieromtrent:

„Touchant nostre cousine Van Sonne, de qui j'ai fait mention dans mes precedentes, j'ai appris que ma Tante et ma cousine Dorp avec m^lle^ Dorp l'aisnée ont esté chez ma cousine Boudaen pour congratuler l'espouse; la mère leur vint ouvrir la porte et leur dit: „Que venez-vous faire icy? Estce pour vous moquer de moy que vous venez"? Elles etoient bien surprises et respondisent qu'elle ne devoit pas trouver estrange que ses plus proches parens vinssent voir sa fille en l'estat où elle estoit maintenant. „Vraiment vous êtes de beaux parens, dit l'autre, il vaudroit autant de n'en avoir point; je croys que c'est bien la premiere visite

en 20 ans qu'on ait de vous; apres elle dit: entrez, entrez, mais je vous asseure quelles ne demeurerent longtemps".

De vraag of de berichtgever hier het oog heeft op Ida van Baerle, de vrouw van Arent van Dorp, dan wel op hare zuster Sara, de echtgenoot van Philips van Dorp, en gevolgelijk of de bedoelde dochter Anna, dan wel Sara van Dorp was, doet niet veel ter zake. Wij kennen hierdoor een weinig de stemming, zoo niet het doorgaande humeur, der weduwe van den Raadsheer. Weldra zullen wij gelegenheid hebben om op te merken, dat dezelfde vrouw, die zulke onmevrouwelijke uitvallen doet, toch geen meesteres was over haar zoo levenslustig kroost. Hare jaren begonnen te klimmen; wie weet of hare uiterlijke omstandigheden wel zoo rooskleurig waren, in de omgeving der groote weelde van de Haagsche aanzienlijken, en wij moeten toegeven, dat de weduwe eene wanhopige taak te volbrengen had, om huis te houden met zulke dochtertjes als Sanneken en Stansie. Wij zijn in de eeuw van Barbertje Duyk, die met een heer van de Engelsche legatie wegliep, van Lizabeth Cats met hare dochters, en van een aantal Haagsche juffrouwen, wier namen prijken in de appointementen van Burgemeesteren, die machtiging verleenden om die lievelingen te doen opsluiten als wittebroodskinderen in het Verbeterhuis.

Laten wij de Haagsche trouwboeken eens raadplegen. De „Legger" der ondertrouwden heeft op den 30 Januari 1650:

„Abraham van Sonn, jm., met juffr. Maria Boudaens, Beyde wone. alhier in 's-Gravenhage".

Het antwoord op den gedeeltelijk aangehaalden brief, bevat deze toelichting: „— votre derniere qui

m'apprend les nouvelles du mariage de nostre cousine Boudaen, qui fait une alliance considerable in ogni maniera". De schrijver laat zich niet bijzonder netjes uit over den bruidegom Van Sonn, evenmin over de moraliteit der bruid. Blijkbaar is het voor ons geen nadeel, dat wij geene verdere inlichtingen hebben over dit echtpaar. De heer van Sonn heeft op het oog weinig van een Hagenaar uit dien tijd. Wellicht was ook hij een oudgast, door een der zusters afgezonden uit het Peperland; in dat geval beantwoordt hij vrij goed aan hetgeen daar vandaan kan komen om eene bruid te zoeken bij de brutale nicht, die hare bezoeksters zoo onbehoorlijk weet af te snauwen.

Om van de huwelijken der beide oudere dochters te kunnen spreken, dienen wij een zestal jaren terug te gaan, eenige maanden aldus nadat de Raadsheer overleed. Op een fraaien dag kwam een aanzoek om de hand van juffrouw Stansie, de tweede dochter gelijk ons gebleken is, eene weelderige en niet onvermaarde achttienjarige schoonheid. De pretendent echter kwam niet zelf, want hij woonde op het eiland Formosa, nog heel wat verder derhalve dan de Oost; een heel ander land dan het Haechie in de jaren, waarin Prins Willem en zijne kornuiten den toon aangaven, die de Hofplaats tot een schouwtooneel maakten der slechte nabootsing van de losse zeden, welke de toenmalige Parijsche kringen kenteekenden.

De gemachtigden tot dit huwelijkscontractje waren geenszins alledaagsche personen, en de begeerde partij, hoe jong ook, was ervaren en welonderricht genoeg, om niet over ijs van één enkelen nacht te gaan. Voor hare belangen kwamen een paar familieden van beteekenis op, die gaarne de taak aanvaardden om het

lastige en gevaarlijke nichtje onschadelijk te maken voor hun eigen kring; zulke diensten zijn in gelijke gevallen wel meer bewezen. De gemachtigden van den bruidegom in spe waren David van Alphen, burgemeester van Leiden, en Nicolaes Leendertsz Coekebakker, schepen te Delft. Beiden hadden aanverwanten, die bekend zijn in de geschiedenis onzer handelsbetrekkingen in Japan, waar de bruid moest afgeleverd worden.

Wij maken eerst kennis met den aanstaanden man, wiens woonverblijf reeds genoemd is. François Caron moet van Brussel geboortig zijn; op 19-jarigen leeftijd was hij koksmaat op een Compagnies-schip in Japan; om aan de hardhandigheid van zijn schipper te ontkomen, deserteerde hij, en bleef in het vreemde land achter. Verder sloot hij zich aan bij de dienaren der O. I. C. en leerde met zeldzame vlugheid, wat niet in de kombuis onderwezen wordt; aldus verwierf hij eene groote kennis van de taal, de zeden en de handelsaangelegenheden der Japanners. Wij hebben hem niet overal te volgen, maar op 44-jarigen leeftijd zien wij hem als Gouverneur van Formosa. Het lustte hem toen, eene vrouw te hebben, eene blanke uit Holland, en zoo kwamen de heeren, die bij Voorburg hunne buitenverblijven hadden, en dus den stichter van Hofwijk en zijne familie wel kenden, bij de weduwe Boudaen in Den Haag.

Prof. Fruin verhaalt in alle nauwkeurigheid de geheele negotiatie, (*Droste's Overblijfsels van Geheugchenis*, Leiden 1879, dl. 2), zoodat wij weten, hoe goed de bruid geholpen werd om de Bree Veertien over te geraken. De voorwaarden waren goed gesteld en stipt beschreven: Caron en zijn achttienjarige schat hadden

in alle sekuurheid gehandeld en doen handelen. Wie dat alles leest in de kostbare aanteekeningen van den Leidschen Hoogleeraar, zal, benevens een groot aantal meer dan lezenswaardige zaken uit de bijzondere geschiedenis, ook tot de wetenschap komen, dat de Haagsche meisjes destijds heel duur waren; maar Caron had ook waar voor zijn geld. Constantia Boudaen werd alom geprezen wegens hare schoonheid; de middelen om haar te krijgen had hij zelf, en in die verre streken werd zoo nauw niet gelet, of zij wel al de argeloosheid en schuchterheid bezat, die aan de meisjesjaren eigen is. Sedert dien tijd is de koers sterk teruggeloopen: met een billijk voorschot koopt zich een jufferken thans eene redelijke uitrusting, met een notarieele volmacht om te trouwen, waarin slechts de naam behoeft ingevuld te worden van haren uitverkorene, en de naaste stoomboot voert haar langs den kortsten weg over den Oceaan. Doch dit kunnen wij zóo goed vernemen uit Indische verhalen, romans en tooneelstukken, dat het niet noodig is, daarvan te gewagen in een oudheidkundig jaarboekje, behalve om eene vergelijking te kunnen maken van den toestand, toen en nu. Heel anders was dat anderhalve eeuw geleden. De Indische maatschappij was nog in hare opkomst; men is nog slechts eene kwart eeuw verwijderd van de grondlegging van Batavia; ooggetuigen konden nog spreken over de verwoesting van Jacatra, de verovering van Batjian en Matjian en het sluiten van het traktaat met Boeton. De mannen, die daar ons gezag vestigden, toonden hun onverschrokkenheid tot wreedheid toe; puriteinen waren zij geenszins en zij bekenden rondweg, dat zij wat sterk waren „in de conversatie met het vrouwengetimmer." De geïmporteerde juffers waren bij het passeeren der linie allen

gedoopt door een nagebootsten zeegod, en hare zonden, die rood waren als scharlaken, werden witter dan wolle. Ieder begon daar met een schoone lei, en mocht het zijn, dat een gering „defect" opgemerkt kon worden in het levensverhaal, zelfs van een lid der zwakkere kunne, dan waarborgde dit de verwachting, dat zij even welig zou kunnen tieren in die nieuwe maatschappij, als in het oude Nederland.

Zooals men verstaan kan, werd het huwelijk bij volmacht gesloten. Het verschil tusschen dit geval en hetgeen nog meermalen geschiedt, is dat de hier besprokene aanstaande echtgenooten elkander niet kenden, zelfs niet door tusschenpersonen, want het aanzoek met de onderhandelingen, het verslag der heeren Van Alphen en Coekebacker en het antwoord uit Taiwan eischten te veel tijd van de ongeduldige contractanten. Stansie ging aan boord van een Oostindiëvaarder als mevrouw Caron.

Ziehier het eenvoudig verhaal van den „trouwlegger" in de Hofplaats:

Den 4 September 1644 [ondertrouwd]:

„De heer François Caron, ordinaris Raedt der Indiën ende Gouverneur in Tejowan, met juffrouwe Constantia Boudaens, wonende alhier te 's Gravenhage. Getrouwd tot Voorburg den . . . September 1644."

Wij teekenen hierbij aan, dat Coekebacker de rol van bruidegom op zich nam en dat de vreugde groot was op zijn Voorburgsch zomerverblijf, en op Hofwijk, waar de dames Boudaen „adres hadden genomen", al was dat niet met volkomen instemming van den eigenaar. Toen Constanter eenmaal zóo diep in het zaakje gemengd was, schreef hij een lief gedichtje op het huwelijk van

Stansie, en wel in 't Latijn. De keuze der taal verwondere ons niet. Als Hugo de Groot trouwt, worden er zóo veel en zóo lange gedichten voorgedragen, niet slechts in 't Latijn, maar ook in 't Grieksch, dat de toen ook niet meer dan 19-jarige Marie Reigersberg wel eens zal hebben gegeeuwd, al was zij ook in „staatsie" gezeten naast den grooten man, dien zij in haar Veerschen tongval „Uge" noemde. Intusschen beter nog een Grieksch vers, dan de gewone onkieschheden van de bruiloftszangen onzer voorouders. Had nu onze Stanzie gevraagd, wat Neef in zijn gedichtje had gezegd, dan kon het antwoord omtrent het volgende geweest zijn;

„Hoe komt het, dat in het late najaar de lucht in het Oosten zoo rooskleurig ziet? — Omdat Constantia, na Aurora te hebben overwonnen, nu hare plaats gaat innemen, en de overwonnene daarover bloost".

Of het bruidje het nu volkomen begreep, is nog zoo zeker niet, en wie het oorspronkelijke begeert te kennen, vindt het in de voortreffelijke uitgave van Huygens' dichtwerken door dr. J. A. Worp, op het jaar der samenstelling.

Maar, wat niemand zou verwacht hebben, geschiedde. Nu de tweede dochter zoo „gelukkig" aan den man gekomen was, deed zich de vraag voor, of er ook geen gelegenheid bestond voor de oudere zuster, voor Sanneke, om — gelijk toen de zegswijze was — om „besorgt" te worden. Het werd in overweging genomen, en de uitkomst was, dat Suzanna maar mee zou gaan, op goed geluk, maar zeker aangemoedigd door schoone vooruitzichten. Onze 23-jarige avonturierster scheepte zich met hare zuster Caron in; ten aanzien der ongehuwden waren de vrienden erg beducht voor ongelukken van nog anderen aard dan eene mogelijke zeeramp op

een zoo groote reis, maar beiden landden behouden te Batavia, in Juni 1645.

Men meent zijne eigene oogen niet te kunnen gelooven bij het lezen en herlezen van het bericht, dat in dezelfde maand harer aankomst, Suzanna in het huwelijk werd bevestigd, en dat zij weldra getrouwd was, zoo goed als hare zuster, die er zooveel moeite en drukte van gehad had, vóor zij de reis aannam naar haren echtgenoot.

„In Juni 1645 getrouwd te Batavia Sr. Frederik Coyet, jonckman, van Stockholm, met juffrouw Suzanna Boudaens, jd. van 's Gravenhage".

Suzanna behoorde dus tot de uit Europa aangevoerde dames der Indische samenleving, van welke steeds gezegd wordt, dat zij in Indië mevrouw zijn geworden.

Nu zijn wij klaar om de echtelingen Caron te volgen, totdat wij hen in deerniswaardige omstandigheden zien ondergaan. Coyet verloor zijne vrouw op Formosa: wij vinden hem als bij verrassing in later jaren dichter in onze buurt dan wij konden vermoeden.

Met Suzanna hebben wij spoedig afgehandeld. Coyet, hoewel hij in het trouwboek een minder praedicaat krijgt dan de gewezen koksmaat, was de zoon van een generaal en de broeder van een minister, beiden in Zweden; de laatste overleed te Breda, ten tijde der vredesonderhandelingen van 1667. Frederik Coyet had reeds verscheidene jaren de Compagnie in hoogen rang gediend, toen hij in 1656 Gouverneur van Formosa werd. Destijds was zijne vrouw al elf jaar gehuwd, doch het afgelegen eiland zal haar wel eens hebben doen denken aan de dolle vermakelijkheden harer Haagsche jeugd. Indien wij ons niet al te zeer ver-

gissen, stierf zij aldaar, na de geboorte harer dochter Catharina, welke straks zal blijken in 1656 te hebben plaats gehad; Coyet hertrouwde in November 1658 met de weduwe van d' Ed. heere Pieter van Alphen, wiens familienaam ons reeds voorkwam. Ergens is vermeld, dat dit in 1650 geschiedde, doch dit betreft den eersten echt van Helena de Stercke, die als weduwe de tweede mevrouw Coyet werd.

De vroege dood van Suzanna Boudaen — zij werd slechts 35 jaar, of weinig meer — behoedde haar voor tal van droeve ervaringen: Formosa ging verloren, toen Coyet den 1 Februari 1662 het eiland bij verdrag moest verlaten. Te Batavia aangekomen, werd hij veroordeeld tot het zwaaien van het zwaard over 't hoofd en tot ballingschap naar een der Banda-eilanden; Prins Willem III heeft in 1674 dit banvonnis opgeheven. Meest altijd wordt daarna van hem gezegd, dat hij na dat jaar niet meer werd genoemd. Daarom volgen hier twee aanteekeningen uit het kerkelijk ondertrouw-register van Amsterdam:

5 Februari 1678. „Everhart van Loo, ontfanger van de grote Gelderse tol, van Elburgh, woont tot Arnhem, ouders doot, met Isaac Looman: en Suzanna Coyet, van Batavia, wede. van Adriaen Schovel, Keizersgracht. Deze personen zijn 27 Februari te Sloten getrouwd". De bruid schrijft zeer fraai.

9 Augustus 1681. „Meynardus Meynardi, van Warven, righter tot Harnhuyzen, aldaer wonende, 35, moeder tot Groningen, met Steffen van Schoonevelt, en Catharine Coyet van Formosa, 26, met haar vader Frederik Coyet, Heeregracht. De moeder gaf eerst consent na geweigerd te hebben. Vide Krakeelboek".

De moeder van den bruidegom had aanvankelijk

hare toestemming geweigerd; na het „krakeel" had zij toegegeven. De heer Rijksarchivaris in Groningen, mr. J. A. Feith, gaf welwillend de toelichting, dat Warven eene kleine plaats bij Delfzijl is, doch ook voor Warfum kan staan. Het rechterambt is Hornhuizen, gemeente Kloosterburen. Dat over dit huwelijk „krakeel" is geweest, kan wel in verband staan met een proces, in 1674 tegen Meynardt gevoerd en dat niet gunstig getuigt voor zijne moraliteit.

Behalve deze beide dochters, Suzanna en Catharina, was er nog een zoon; althans Balthazar Coyet, die in 1675 edelman eener ambassade naar Rusland was, welke hij twee jaar later beschreef, droeg den grootvaderlijken naam. Is deze gissing juist, dan zal hij wel dezelfde zijn, die van 1697 tot 1710 opperhoofd was van Banda.

Het is niet onmogelijk, dat Coyet te Amsterdam op de Heerengracht is blijven wonen, en dat zij, die het geluk hebben de doodenregisters in het stedelijk archief te mogen raadplegen, zonder de in deze tijden gestelde onereuse bezwaren, eenmaal kunnen opgeven, wanneer deze merkwaardige man zijn beweeglijk leven eindigde.

Caron behoorde tot dat niet schaarsche soort van dienaren der Compagnie, die meer doen denken aan souvereinen, dan aan vertegenwoordigers van een landvoogd. Dit kostte hem zijn terugroeping in 1651, zoodat hij het volgend jaar in Nederland terugkwam; en dit ontslag was weinig eervol. Hij vestigde zich in Den Haag, kocht daar in 1657 een huis met stalling aan de Noordzijde der Spuistraat, in het volgende jaar een ander huis in de Wagenstraat en in 1659 de woning, genaamd „Dondercloot", in dezelfde straat (n.f. nog

aan te wijzen als nr. 20) en waarvan in het Journael van Constantijn Huygens den zoon gesproken wordt, als bewoond door den jongen Caron. Gelijk gezegd is, verkocht de schoonmoeder in 1657 haar huis in de Poten; wij vinden haar met hare kinderen in Frankrijk, waar zij stierf.

Uit wrok over zijne terugroeping bood hij den Franschen koning aan om zijne onmiskenbare bekwaamheden te wijden aan de groote handelsondernemingen van Colbert in de Indische gewesten. Weder door zijne weinig innemende houding had hij ook hier geen geluk, en na eene zesjarige werkzaamheid bij de Fransche O. I. C. werd hij in 1671 teruggeroepen. Hij leed schipbreuk bij den mond van den Traag en verdronk; zijn zoon, die hem vergezelde, bracht er het leven af, maar al hunne bezittingen gingen te gronde met het vaartuig. Een andere zoon, die de reis over land zou doen, werd door Bedouïnen uitgeplunderd en kwam zonder have thuis.

Bij het vertrek van Caron naar Madagascar, ging zijne vrouw met de jonge kinderen naar Frankrijk, waar, zooals wij van elders weten, ook hare oude moeder zich vestigde en hare weinige overige levensdagen sleet (Wdb. van Hoogstraten, t.a p.). Stansie, die toen zeven kinderen had, was niettemin in de kracht harer jaren; altijd vol levenslust en galanteriëen, beviel haar de Parijsche wereld uitmuntend. Haar man hinderde haar weinig en zijn rang als ridder van Sint-Michiel, met goede inkomsten, gaven haar een aangenaam verblijf in de groote stad. Zij had eene dochter, die uiterst bevattelijk was in het aanleeren van zoodanige zaken, die zulk eene moeder in zulke kringen kon onderwijzen door woord en voorbeeld. 't Was of „het huisgezin

van den Raadsheer" op nieuw verjongd was, maar na de rampen op de Portugeesche kust en in de woestijnen van Arabië, werd de toestand sober, ja ellendig. Ook dat moeten wij herhalen, maar met een ontzettende bekorting dezer pijnlijke geschiedenis.

Allengs werd de positie der Hugenoten in Frankrijk minder gunstig; de herroeping van het Edict van Nantes voltooide het werk der vervolging. In de familie Caron kennen wij naast de moeder de dochter die haar in zooveel opzichten evenaarde; zij trouwde een edelman uit Normandië, De la Ferté geheeten. Eene andere dochter, die den naam harer moeder droeg, werd Roomsch en ging in een klooster. Ook de weduwe Caron verliet de Hugenootsche gemeenschap, gelijk velen toen gedaan hebben onder den druk der vervolging; zoo het heette, was dit bij haar slechts een feinte. Voor beide kerkelijke afdeelingen der Christenheid was het verlies of de aanwinst van zulk een ziel vrij gering. Men had daar en toen meer zulke „bekeeringen". Mevrouw De la Ferté kreeg eene treurige vermaardheid. Door haar man verlaten en met vijf kinderen bezwaard, werd zij niet veel meer dan een zwerfster, die zich beurtelings in Engeland en in Nederland ophield en kommerlijk leefde van den onderstand, haar door de kerkelijke liefdadigheid of door vroegere vrienden verleend, met name door den ouden Constantijn Huygens en zijn broeder Christiaan. Wij weten wanneer haar ook deze steun ontviel, evenzeer als die van de weldoende Koningin Maria. Wie lust mocht hebben om het treurig bestaan dezer eenmaal in welvaart verkeerende en aan weelderigheid verwende menschen na te gaan, raadplege den reeds genoemden arbeid van prof. Fruin. Daarbij behoort het Journael van Constantijn Huygens den zoon, op verschillende

plaatsen, die aantoonen, dat de uiterlijke omstandigheden heel veel te wenschen overlieten, en dat die onspoed niet de loutering had aangebracht, welke daarvan gewoonlijk het heilzame gevolg is. Van mevrouw De la Ferté, die eindelijk de hoofdpersoon wordt, gist men, misschien volkomen juist, dat zij hier te lande in armoede gestorven is. Hare kinderen raken uit het oog in eene omgeving, die geene geschiedenis heeft; zelfs de familienaam dien zij zelve draagt, moge hier nog voorkomen, maar dan behoort hij aan een haar vreemd geslacht.

Er is wel eens geklaagd over de schaarschheid van zoodanige gedenkschriften en aanteekeningen, die ons nader zouden bekend maken met het bijzonder leven onzer vroegere maatschappij. Toch geven velerlei berichten, al zijn zij zeer verspreid, meer aanwijzingen omtrent het inwendig zijn der vaderen, in ons land en in de koloniën, dan men algemeen wel vermoedt; zij zijn evenwel moeilijk bijeen te brengen en de nasporingen worden slechts zelden beloond met een tafereel van verheven karakters, die zich aan ons openbaren. De oude maatschappij in ons land en in het zuidelijk halfrond had hare sterke lichtzijden, maar ook even donkere schaduwen.

Het is eene natuurlijke, en daarom gewone dwaling, te meenen, dat de vroegere tijden beter zijn geweest dan de tegenwoordige, en omgekeerd, dat wij thans volkomen genezen zijn van de wondeplekken die het voorgeslacht ontsierden.

Amsterdam, April 1896.

NASCHRIFT.

Toen ik 24 April 1896 mijn lieven vader geluk ging wenschen op zijn 68sten geboortedag stelde hij mij de voorafgaande studie ter hand. Zij was bestemd voor het Jaarboekje voor 1897, dat echter bij uitsluiting gewijd werd aan Constantijn Huygens.

Juist 12 dagen later riep een telegram me weder naar huis; ik mocht mijn vader niet meer in leven vinden; een hartverlamming had hem op 't alleronverwachtst van mij weggerukt.

Van zijn laatste aan mij gedaan verzoek, om deze zijn laatste studie persklaar te maken, kwijt ik me thans volgaarne.

Johannes Godefridus Frederiks werd 24 April 1828 geboren op „Duinvliet" bij Domburg en onder leiding van de zeer bekwame onderwijzers Kesteloo sedert 1841 in hun vak opgeleid, was daarna werkzaam aan scholen te Middelburg en Colijnsplaat, en, na den eersten rang te hebben verworven, aan de indertijd zeer bekende instituten van Blankenbijl te Drimmelen en Van Braambeek te Geertruidenberg, later op „Noordhey" en „Schoonoord" bij Rijswijk, tot hij in 1858 privaat-docent werd te 's-Gravenhage en jaren achtereen zitting had in de examen-commissiën voor de Marine, de Indische Ambtenaren, de Telegraphie, enz. en waar hij o.a. in 1863 werd belast met het onderricht aan de eerste Japansche jonge edellieden — onder wie de tegenwoordige Ministers Ennomotto, Ito en Akamats — die in ons land hun opleiding kwamen voltooien.

In Januari 1872 werd hij leeraar in de Geschiedenis aan de Hoogere Burgerschool te Zutphen, in

December 1880 leeraar in de Nederlandsche taal en de Vaderlandsche Geschiedenis aan het Gymnasium te Amsterdam, uit welke laatste betrekking hem in Augustus 1896 op zijn verzoek eervol ontslag werd verleend, onder toekenning van pensioen.

In de Koninklijke Bibliotheek en het Rijksarchief kwam hij in nadere aanraking met Campbell, Vosmaer en Nijhoff, De Witte van Citters, Bodel Nijenhuis, Bakhuizen van den Brink, Motley, Antoon van der Linde en Robert Fruin, en ontwaakte in hem de lust tot het doen van geschiedkundige nasporingen, in hoofdzaak over het gewest Holland en zijn geliefd 's-Gravenhage; later bepaalden zijn onderzoekingen zich meer tot de biographie. Meestal verschenen zijn korte studiën in vervolgwerken, als: Rotterdamsche Historiebladen, Vaderlandsche Letteroefeningen, Gids, Spectator, Nijhoff's bijdragen, Tijdschrift van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, Noord-en-Zuid, Navorscher, Kollewijn's Tijdschrift, Oud-Holland, Amsterdamsch Jaarboekje, het Jaarboekje van „Die Haghe", het Maandblad van „De Nederlandsche Leeuw", enz.

Zeer juist schreef laatstgenoemd blad in zijn „In Memoriam" aan mijn vader gewijd:

„Men behoeft slechts even de jaargangen van ons Maandblad door te bladeren om tot de ontdekking te komen, dat bijdragen van zijn hand steeds worden gekenmerkt door nauwkeurigheid en waarheidsliefde, niemand ontziende wanneer het hem voorkwam, dat, hetzij op politiek gebied, hetzij op dat der zeden, een dubbelzinnige rol was gespeeld, en al maakte hem deze openhartigheid nu wel geen vijanden, dikwijls werd hij om zijn stout geschreven woorden verkeerdelijk beoordeeld.

„Onder zijne verdienstelijke eigenschappen mogen we zeker nog wel noemen zijn volkomen afkeer van letterkundige vagebondage en zijn grenzeloozen haat aan alles wat op eerbetoon geleek. Op genealogisch gebied zijn we ook veel aan hem verschuldigd; terecht werd door hem deze wetenschap een onmisbaar onderdeel der groote geschiedenis genoemd. In al zijne opstellen en schetsen mengde hij de personen-geschiedenis en trok telkens te velde tegen alle verdichtselen en knoeierijen, zoowel van den vroegeren als van den tegenwoordigen tijd. Het ras van stamboom-fabrikanten, heeft een scherpzinnig doch hoogst rechtvaardig tegenstander verloren; want rechtvaardig in zijn oordeel, erkende hij verdienste waar het noodig was, doch werd striemend van scherpte in zijne vertoogen, dáar waar de wetenschap werd „geprostitueerd" door onbevoegden of onwaardigen.

„Wij betreuren in hem den waren historicus, den waardigen voorganger en hulpvaardigen vakgenoot. Zijne nagedachtenis zal bij ons genootschap voorzeker steeds in hooge eere worden gehouden.

„Doch niet alleen onze kring, de gansche schaar van oudheidkundigen en geschiedvorschers in ons kleine land en zelfs ver daarbuiten, verliest in hem hetzij een waardig voorganger, hetzij een hulpvaardig medearbeider of collega.

„Begaafd met een onvermoeide werkkracht, zeldzame algemeene kennis, stalen ijver en eene niet-alledaagsche scherpzinnigheid, bezield met een zuiver wetenschappelijken zin, de wetenschap liefhebbend om haarzelve, wist hij op aangename, boeiende wijze geschiedkundige problemen te ontwarren en belangstelling te wekken voor personen en zaken, die nog niet in 't juiste licht aan ons voorgesteld waren.

„Zijne critisch-historische opstellen, zullen door hun onopgesmukten, belangrijken, steeds op archivalia gegronden inhoud in den loop der tijden hun waarde blijven behouden.

„Tal van tijdschriften, dag- en weekbladen stelden hunne kolommen gaarne voor hem open, terwijl verscheidene geleerde genootschappen hem hun lidmaatschap aanboden. Zoo was de overledene lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, van het Utrechtsch Provinciaal Genootschap der Wetenschappen, van het Koninklijk Oudheidkundig genootschap te Amsterdam, correspondeerend lid van „Die Haghe", enz. enz."

Ik heb gemeend deze enkele woorden aan vaders laatste opstel te mogen toevoegen, en breng gaarne mijn dank aan de Redactie van dit Jaarboekje voor de verleende hospitaliteit.

P. J. FREDERIKS.

Amersfoort, Aug. '97.

MAATSCHAPPIJ VAN SCHOONE KUNSTEN TE 's-GRAVENHAGE.

Aanmerkelijk dunt reeds het aantal oud-Hagenaars, die bovengemelde instelling zelfs bij name gekend hebben.

En toch is zij waard eene bladzijde uit te maken in de geschiedenis onzer hofstad. Het plan der oprichting, de leidende gedachte daarvan, was grootsch en breed van opvatting. Helaas, slechts kort van duur was die instelling. Haar trof het lot van vele andere groote ondernemingen in ons klein land; hier echter niet geheel zonder eigen schuld.

Grootelijks naar het model eener toen in België bestaande associatie [1]) werd in Maart 1840 te 's-Gravenhage onder den naam van Maatschappij van Schoone Kunsten een hoogst aanzienlijke Vennootschap opgericht tot het drijven van boekhandel. De akte werd gepasseerd voor den notaris Gerardus van der Haak te 's-Gravenhage.

[1]) Aan het hoofd daarvan stond zekere heer Brown, broeder van den heer H. Brown, die aanvankelijk met de leiding der Haagsche houtsneêschool belast werd.

De Vennootschap werd aangegaan tusschen Jhr. J. J. van Rijckevorsel, adjunct houtvester in het district van Zuid-Holland, enz. enz. ter eenre en Z. K. H. Willem Frederik George Lodewijk, Prins van Oranje enz. enz., J. W. Baron Huysen van Kattendijke, Hofmaarschalk des Konings, Theodoor Baron de Smeth van Deurne, Kamerheer des Konings, Mr. F. H. C. Drieling, grondeigenaar, A. P. P. C. R. de Ceva, Kol. adjudant van Z. K. H. Prins Frederik en J. J. Eeckhout, lid van het Koninklijk Instituut, ter andere zijde. Het doel der Vennootschap was de oprichting bij actiën van eene societeit en commandite ter bevordering van schoone kunsten en van wetenschappen. Bij gemelde akte werd o. a. het volgende bepaald:

De Maatschappij draagt den naam van Maatschappij van Schoone Kunsten, onder bescherming van Z. K. H. den Prins van Oranje (later Koning Willem II). Zij heeft haar zetel te 's-Gravenhage onder de firma J. J. van Rijckevorsel en Co. De werkzaamheden der Maatschappij omvatten: het teekenen, schilderen, steendrukken, graveeren op allerlei wijzen, plaatdrukken, boekhandel, koop en verkoop, commissie- en ruilhandel in alle vakken, die de kunsten en wetenschappen betreffen of daarmede in verband staan.

De duur is 10 jaren. Het kapitaal bedraagt *f* 250000, verdeeld in aandeelen, ieder van *f* 500.

De bestuurder geniet boven en behalve zijn aandeel in de dividenden, niet minder dan *f* 3000 's jaars, welk tractement tot *f* 4000 's jaars zal opklimmen, zoodra de balans een dividend van 20 % oplevert, en zal tot *f* 5000 gebracht worden, zoodra de balans eene winstuitkeering van 40 % toelaat. Gedelegeerde commissarissen genieten *f* 1200 's jaars, onafhankelijk van hun aandeel

in de dividenden. De bestuurder bovendien, alsmede de Raad 10 % van de zuivere winst, na aftrek van 5 % voor de aandeelhouders.

De Houtgraveerschool werd gesteld onder leiding van den heer H. Brown. Als directeur fungeerde achtereenvolgens de heeren Jhr. van Rijckevorsel, Withuys, Drieling en J. W. ten Hage. Onder hun bestuur was de heer Colyn de Planci, een Franschman, als schrijver werkzaam.

De Maatschappij werd gevestigd in het perceel hoek Westeinde en Vleerstraat, waar thans het Gymnasium gevestigd is. [1])

---

[1]) Op 1 Mei 1772 werd dit perceel door Maria Johanna Terwen, wed. Mr. Jan Willem van Hoogstraeten, heer van Heycop en Boeikop, raad ordinaris van het Hof van Holland, verkocht aan Dirk Bouwens, baljuw ruwaard en dykgraaf van Putten voor 53000 gulden.

In den koop waren echter ook begrepen „alle de behangselen, vaste spiegels en de penanten en booven de schoorsteen, schilderyen in de schoorsteenen en booven de deuren, de lessenaers en boekekassen op de bibliotheekkaemer en het comptoir, de perceleyne kachel in de eetzaal etc." „en prachtige machines dienende tot illiminatien enz." (Verg. Reg. v. Transporten p. 283.)

Op 10 Maart 1794 verkocht „Magdalena Anna Elizabeth barones van Boetselaer, douarière Dirk Bouwens, ruwaard, baljuw en opperdykgraef van den lande van Putten en Commissaris van de Posteryen van Holland en Westvriesland" het perceel bestaande uit „een huis, tuin, erf en stalling voor 8 paarden en koetsiershuizinge aan Mr. Hieronymus van Alphen, raad en thesaurier generael van de Unie. Koopsom 26400 gulden" (Verg. Reg. v. Transporten p. 258) en op 15 Mei 1805 ging het over uit handen van Catharina Geertruid van Valkenburg, douarière Mr. Hieronymus van Alphen, aan Mr. Sebastiaan Cornelis Nederburg, lid van den raad der Asiatische Bezittingen en etablissementen, koopsom 20000 gulden.

Daarna schijnt het huis overgegaan te zijn aan het Rijk. Uit de overdrachten blijkt dus niet dat de woning in bezit is geweest van de familie Fragel zooals de heer van Stockum ('s Gravenhage in den loop der tijden, Deel I blz. 228) meldt, daar zij door de wed. Hoogstraeten overgedragen werd aan Hieronymus van Alphen. De heer van Stockum schijnt dit geput te hebben uit het werk van Da Fonseca „La Haye par un hebitant" T I p. 241.

Bij akte van 24 Februari 1840, gepasseerd voor den notaris Jan de Bas, hebben Burgem. en Weth. van 's Gravenhage, daartoe geauthoriseerd

Een der eerste uitgaven was (1840) de Kunstkronyk. Zij werd toegewijd aan de schoone kunsten en bestond dadelijk uit 12 vel druks in 4° met uitslaanden tekst en 24 lithographien of gravures op Chineesch papier. Eene verloting van kunstwerken werd er aan verbonden. De uitgaaf ging buiten den gewonen boekhandel om, maar werd verspreid door agenten in elke stad; een maatregel die in het begin de boekverkoopers, en in hun naam de Vereeniging tot bevordering van den boekhandel, tegen de Maatschappij van Schoone Kunsten zeer in het harnas joeg en niet weinig geschrijf en gewrijf uitlokte.

Een krachtig protest van den boekhandel had voorloopig reeds het gewenschte gevolg, niettegenstaande de Haagsche boekverkooper J. W. ten Hagen zich openlijk verzette tegen de zijns inziens „wat al te krasse aanmatiging" van den boekhandel, bij orgaan van de Nederlandsche Vereeniging tot bevordering van den Boekhandel.

Ondanks veel tegenwerking, verkreeg de Kunstkronijk, vooral ook om hare loterij, reeds spoedig een getal van 1200 inteekenaars, welhaast nog aanzienlijk vermeerderd toen de directie besloot om ook

---

bij besluit van Z. M. den Koning dd. 19 December 1839 voorgedragen aan de Maatschappij van Schoone Kunsten.

(Z. M. had de eigendom verkregen bij afstand namens het Rijk, blijkens onderhandsche acte van 31 Januari 1837.)

Eindelijk vindt men dat bij acte van 24 April 1843 gepasseerd voor den notaris J. G. van der Haak, het perceel door C. G. Withuys als liquidatenr der Nederlandsche Maatschappij van Schoone Kunsten werd overgedragen aan Z. M. Willem Frederik George Lodewijk, Koning der Neder anden (Willem II).

Volgens Da Fonseca strekte het onderwerpelijk perceel in deze eeuw het eerst tot verblijf aan de Ambassadeurs van Frankrijk en Hanover. Dat er ook de Muzykschool was gevestigd is overbekend. Andriessen vermeldt in zijn „Morgenwandelingen", dat zij er in 1827 werd geopend.

de boekverkoopers tegen het gebruikelijk rabat, tot medewerking uit te noodigen. Een groot gedeelte van dezen bijval had zij ook te danken aan haar echt nationaal doel. Haar eerste jaargang onder Florent van Ghent, bevatte een aantal houtgravures van keurigen arbeid. In den tweeden jaargang, onder redactie van H. E. J. van Weerden, werd nog meer zorg besteed aan den tekst, vooral door de medewerking van J. A. Alberdingh Thijm, die toen onder de initiaal M. zijn kunsthistorische loopbaan begon.

Behalve de Kunstkronijk gaf de Maatschappij nog verschillende andere werken uit als o.a. Galerij van vermaarde Nederlandsche Mannen; Neêrlands Eerezuil; Geschiedkundige Tafereelen van Neêrland's roemruchtige daden; Bibliotheek voor de Jeugd, bestaande uit 31 deeltjes van ten minste 500 houtsneêplaten; alle werken die om hun kunstprenten ook voor het buitenland bestemd waren en waarvoor de Maatschappij bij wijze van ruiling in haar magazijnen een depôt opsloeg van vreemde werken zoo als: Mes prisons; Mémoire de Silvio Pelico; voyage à Suriname illustr.; Scènes de la vie des peintres illustr.; Etudes des dessins de Raphael etc., die allen tegen zeer lagen prijs, à la barbe en ten nadeele van den Nederlandsche boekhandel, bij Agenten der Maatschappij waren te verkrijgen. In het Nederduitsch gaf de Maatschappij voorts nog uit: de Nederlandsche legenden, Klederdrachten.

Reeds weinige jaren na de oprichting bleek echter, helaas, dat de adelijke associatie doodskiemen in zich droeg. Zeer onoordeelkundig was de zaak op te groote schaal ingericht door de Heeren Drieling en Huyssen van Kattendijke, die in den handel geheel vreemd waren. Allerlei kostbare werken gaf de Maat-

schappij uit en verloor heel wat geld. De kunstlievende Prins van Oranje — later Koning Willem II — had het leeuwenaandeel in de geleden verliezen. Niet alléen had Z.K.H. het aangekochte huis, hoek Westeinde en Vleersteeg (thans Vleerstraat) ten gebruike der Maatschappij afgestaan, maar ook bekostigd fondsartikelen ter exploitatie, door den Graveur Brown, te Brussel, op getouw gezet, doch aldaar geen voldoend aantal afnemers kunnende vinden.

Au comble de malheur kreeg men in eigen boezem tweedracht en twist. Reeds in April 1843 werd de zaak ontbonden. Fondsartikelen en drukkerij werden in veiling gebracht. De Heer C. G. Withuys, aanvankelijk Secretaris der Commissie van deelhebbers voor de kunst [1]), werd tot liquidateur der verkochte fondsartikelen en tot Directeur van de Kunstkronijk alsmede van de houtsnéeschool (die toen 50 leerlingen telde) [2]) aangesteld, te beginnen met 15 Januari 1844.

Reeds in Maart d.a.v. nam de Heer Withuys zijn ontslag als Directeur en nam de Heer T. H. C. Drieling het roer in handen. De redactie van de Kunstkronijk werd opgedragen aan den Heer J. J. L. ten Kate, terwijl de houtsneêschool — waarover later bijzonderheden — onder leiding van den Heer P. G. Mensinga kwam. De heer Drieling vond evenmin rozen op zijn pad, nam ook zijn ontslag en in December 1844 adverteerde hij dat de loopende 4e jaargang der Kunstkronijk (1843—'44) geliquideerd zou worden door de firma J. van Daehne en Co. te 's Gravenhage. K. Fuhri werd vervolgens eigenaar van de Kunstkronijk en Houtsneêschool met al de door haar vervaardigde

[1]) Aanvankelijk telde zij 24 leerlingen.

[2]) Als Commissaris voor de Kunst werd hij bijgestaan door den Heer Elink Sterk, later Secretaris der Teeken-Academie.

gravures, ten getale van 3000. De Heer J. W. ten Hagen nam enkele der handpersen over, om daarmede eene eigen drukkerij in de Assendelftstraat op te richten welke zaak later werd overgenomen door diens zoon, de Heer T. C. B. ten Hagen, oprichter van de thans gevestigde firma. Achtereenvolgens kwam de Houtsneêschool aan de Beestenmarkt en Amsterdamsche Veerkade onder dak.

Fuhri, de nieuwe Directeur der Houtsneêschool, was zijn tijd eigenlijk vooruit, even als Sarphati, de stichter van het Nieuw-Amsterdam en Pincoffs, stichter van het Nieuw-Rotterdam.

Wijlen de Heer Kruseman schrijft in zijn voortreffelijk schoon gestijleerd werk: „Bouwstoffen voor den geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel", het volgende omtrent Fuhri:

„Zelf, met eigen oogen rond te zien op ieder gebied van kennis en kunst, naar den smaak en de behoefte van het publiek daaraan op de meest uitlokkende wijze tegemoet te komen, te zorgen dat hetgeen hij den lezer aanbood, zou wezen onberispelijk van inhoud, aantrekkelijk van vorm — dàt was zijn ideaal.

Doch hem ging het zooals de meeste menschen van idealen, vooral in een land van beperkten omvang, en wiens taal buiten zijne grenzen schier niet verstaan wordt. Onbegrijpelijk is het wat hij deed in de korte spanne tijds van zijn uitgevers werkkring, wat hij vooral wrochte als Directeur van Kunstkronyk en Houtsneêschool. Een gedeelte van zijne nachtrust offerde hij op voor het bereiken van zijn schoon levensdoel. Hoe meer teleurstelling hoe meer weêrstandsvermogen zich bij hem ontwikkelde en vertoonde! Niemand wist met zijn tijd zóo te woekeren als Fuhri. Een zijner belangrijke en

belangwekkende uitgave was de Geïllustreerde Courant, [1]) waarvan het eerste nommer verscheen den 6en Juli 1844 met eene afbeelding van het toenmalig spoorwegstation aan het hoofd. In zeker opzicht was de Geïllustreerde Courant wat nu de Wereld Kroniek is (uitgave van de Heeren Nijgh en Van Ditmar te Rotterdam), waarvan de Redactie echter zoo wijs is om zich niet op het glibberig pad der politiek te begeven, wat de Geïllustreerde Courant — te kwader uren — wèl deed. Blijkens inleidend woord was het hoofddoel van het blad de camaraderie in de journalistiek — waarover het blad altijd steen en been klaagde — onder den voet te halen of althans zooveel mogelijk tegen te werken. Dit doel wilde men op eene onmiddellijke wijze bereiken, door de kolommen open te stellen voor alle rechtmatige en niet te uitgebreide reclames tegen zoodanige *menées*. Hetzelfde eerste nommer bevatte o. a. ook eene afbeelding van de gemelde Houtsneêschool van T. K. (Ten Kate). In het gedeelte, dat met het oog op de beperkte ruimte van het blad, alléen voorgesteld kon worden ziet men 19 leerlingen aan den arbeid. In de leerling No. 1 aan den rechterkant der eerste tafel onderkent men al ras het altijd typisch gezicht van den nu ruim 71 jarigen Elchanon Verveer. [2]) Overigens bevat ditzelfde nommer het Programma voor den 5en Jaargang van de Associatie der Kunstkronyk en aan het hoofd daarvan eene schoone allegorische voorstelling der associatie, naar eene teekening van J. J. Eeckhout.

---

[1]) Voor Amsterdam was mede-uitgever, wijlen de Heer G. J. A. Beijerink.

[2]) Ter gelegenheid van Verveer's 70en verjaardag heeft schijver dezes in de „Wereld Kroniek" (2 Mei 1896) aan dezen primus inter pares der voormalige houtsneêschool eenige woorden van hulde en waardeering als bij- of onderschrift aan diens portret toegevoegd. Men vindt daarin ook eenige bijzonderheden omtrent die school.

Het tweede nommer bevatte een uitgebreid opstel over Professor Thorbecke, toen in de Tweede Kamer opgetreden. (Het was een openbaar geheim dat wijlen Dr. Jonckbloed — vurig Thorbeckiaan — de redactie van de Geïllustreerde Courant voerde).

Met No. 15 kwam aan het hoofd van het blad in plaats van het spoorweg-station een ander vignet en wel de boekhandel van den Heer Fuhri Westeinde, geflankeerd eenerzijds door de houtsnéeschool anderzijds door de teeken- (of vergader) kamer.

In een der Nummers vindt men de volgende klasseverdeeling naar gemaakte vorderingen:

1ste Klasse.

E. L. Verveer, J. H. van Hoven en J. W. F. Kagchel.

2de Klasse.

J. Weissenbruch, J. Minningh, J. Cortjes, J. F. Stam N. W. Van Hulst, A. P. Steup.

Verslag der prijsuitdeeling vond men tevens in de Geïllustreerde Courant. [1])

De teekeningen voor de illustratiën werden voor een groot gedeelte geleverd door de schilders Pineman, Rochussen, Ten Kate, David Bles en Krayenvanger welke laatste na Brown Directeur der Houtsneeschool was. [2])

Aan het hoofd van No. 26 Deel I van Zaterdag 25 December 1844 las men de volgende vergulde doodstijding:

---

[1]) Van de toenmalige en latere leerlingen der school zijn thans alléen nog in leven E. L. Verveer, Mari ten Kate, Ph. M. Lansberg en schijver dezes, allen te 's-Gravenhage wonende. Overigens herrinnert schrijver dezes zich de namen nog van de volgende leerlingen: Reigers, Bachoffner, Jacobson, La Blanche, Bart. Langenhuyzen, Ph. de Groot, Meiners, Stam Jr., Van Seben en Kruyt. Bijna al de leerlingen namen des avonds — 4 malen 's weeks — deel aan het onderwijs der Teeken-Academie.

[2]) Onderwijzers waren achtereenvolgens de Heeren Nett, Spijer en Van Arem.

De Geïllustreerde Courant aan het publiek.

„Door een zamenloop van omstandigheden is de „Redactie der Geïllustreerde Courant verpligt de uitgave „van het blad in het tegenwoordig formaat te staken. „Zij behoudt zich echter voor (? ?) om in overeen„stemming met de uitgevers welligt (? ?) later de onder„neming op een anderen voet te herstellen."

„De Redactie der Geïllustreerde Courant".

Slechts 5 maanden mocht dit papieren wicht in het leven blijven!

Onder de uitgaven van Fuhri, door de houtsneêschool geïllustreerd, behoorden ook Physiologie van den Haag. Zooals algemeen bekend, was dit sarcastisch en pittig boekske door Dr. Jonckbloed geschreven. Menig zonderling excentriek Hagenaar van dien tijd kwam daarin bekaaid af, en vond zich daarin niet alléen „beschreven", maar ook „gecontrafeit". Jonckbloed maakte zich daardoor veel vijanden.

Voorts werd door Fuhri uitgegeven, geïllustreerd met houtsnêeplaten: „Luimige reis langs den Rijn". „Het leven van Willem I, Prins van Oranje," „Vliegende bladen," Reeks practische leerboeken voor kinderen, fabels van „La Fontaine" en „Robinson Crusoë". Ontelbaar vele andere uitgaven werden nog door Fuhri bezorgd. Toch kon hij het niet volhouden! Hij werd, zoo schreef wijlen Kruseman in zijne reeds gemelde „Bouwstoffen", het slachtoffer van zijn al te koene waagzucht. Iedere hartstocht, hoe nobel in zijn grond ook, draagt zijn eigen straf, zoo die hartstocht zich niet bij tijds laat teugelen. En even als het betere soms de vijand kan wezen van het goede, evenzoo is het overwerken de schaduw van den ijver. Het kon niet uitblijven of die opeenhooping

van ondernemingen moest eenmaal topzwaar worden. De toren moest instorten, den bouwmeester onder zijn puin bedelvend.

„Zóo is het met Fuhri gegaan."

En toch wane men zich niet dat deze plannenmaker een „opsnijder" was, zooals de meeste plannenmakers. Neen, in al zijn doen en laten was hij even ingetogen als doodeenvoudig. Het gaat in 's menschen leven dikwerf als in het kaartspel. Het goed en wel doordacht spelen baat niet, zoo men geen veine heeft.

Fuhri begaf zich naar een vreemd gewest en wel naar Nieuw Orleans. Reeds 3 jaren na zijne vestiging aldaar nam hij er eene voorname plaats in. Doch de vreeselijke gele koorts sloopte hem daar op nauwelijks 40 jarigen leeftijd ten grave.

Met Fuhri's vertrek naar den vreemde ging ook de houtsneêschool ten gronde. Enkele leerlingen oefende het graveeren daarna langer of korten tijd voor eigen rekening uit, zooals Verveer, Weissenbruch, Stam en schrijver dezes; maar het vak leverde hier te lande geen voldoend vooruitzicht op, en dit te minder omdat het al meer en meer in zwang kwam clichés van de uitnemendste houtgravuren uit den vreemde te laten overkomen, die tegen betrekkelijk geringen prijs verkrijgbaar waren.

Den Haag. M. Henriquez Pimentel.

NASCHRIFT.

Reeds was het voorgaand opstel ter perse toen ik, door de welwillendheid der Directie van de Bibliotheek en het Huisarchief van H. M. de Koningin, na vooraf-

gaande hoog gewaardeerde toestemming van H. M. de Koningin-Regentes, in de gelegenheid werd gesteld kennis te nemen van eenige stukken betreffende de voormalige Maatschappij van Schoone Kunsten.

Die stukken zijn:

1°. Afschrift der akte van oprichting door wijlen den Notaris Van der Haak verleden (van welke akte hierboven een overzicht).

2°. Nota ongedateerd van wijlen den Heer C. G. Withuys, met een voorstel aan de gemachtigden van Z.M. Koning Willem II om de Maatschappij door het van maand in leen verstrekken der benoodigde gelden, in staat te stellen, om bij wijze van proefneming nog twee jaren te werken. De Vennooten zouden dan afstand doen van hun recht om gedurende de twee proefjaren de liquidatie der Vennootschap te vorderen.

3°. Décharge van den Heer J. W. ten Hagen voor zijn gehouden beheer (onderteekend door den Secretaris der Maatschappij en van den Raad C. G. Withuys).

4°. Omschrijving van de werkzaamheden van de beide Directeuren der Maatschappij.

5°. Eigenhandig door den Koning onderteekende verklaring in de Fransche taal, waarbij Z.M. zijn Secretaris machtigt voor en namens Z.M. te ontvangen de 80 aandeelen waarvoor H.D. had deelgenomen 30 April 1841.

6°. Id., waarbij dezelfde Secretaris gemachtigd werd voor Z.M.'s particuliere rekening nog te nemen een vijfde der aandeelen, waarvoor Z.M. in de Maatschappij reeds betrokken is 20 Juni 1841. (Hier is de handteekening ook in de Fransche taal).
Ongedagteekend schrijven aan den Heer Ragay, Thesausier des Konings, luidende: „De ondergeteekende zal zich volgaarne ten genoegen van den Heer Hamman, met de ontvangst en het overmaken der gelden belasten."

7°. Adres aan den Koning (16 Februari 1842, onderteekend I. J. van Ryckevorsel) ten geleide der notulen van de Algemeene Vergadering van aandeelhouders der Maatschappij. Daaruit zou

moeten blijken dat „de stand van zaken der Maatschappij op verre na niet zoo ongunstig was als de onder de leden van den Raad geheerscht hebbende *panische schrik* en zekere geruchten zouden moeten doen gelooven. (Heeft ook betrekking op het door den Heer Withuys gevraagd ontslag als Directeur).

8°. Adres aan den Koning om de ramp af te wenden dat het gebouw der ontbonden Nederl. Maatschappij van Schoone Kunsten *à tout prix* verkocht worde, zoo als zonder 's Konings tusschenkomst onvermijdelijk is. Daarbij is gevoegd een staat van de goederen en bezittingen met opgave der „kosten van confectie of inkoop, alsmede de prijs waarop deselve door experts zijn getaxeerd geworden."

Kosten van confectie *f* 118.594.71. Getaxeerde waarde door Experts *f* 54.238.95. (Men vreesde dat door de liquideerende Maatschappij bij openbare veiling niet meer dan *f* 40.000 zou worden verkregen). (27 Mei 1843).

9°. Memorie over eene drukkerij voor de Houtsnede enz. Raming van kosten enz. 10 Juli 1843. Onderteekend C. G. Withuys.

EEN OUD PLEKJE.

(Met afbeeldingen).

Het gebouw van de Assurantie-Maatschappij tegen brandschade „de Nederlanden", hoek Kerkplein-Prinsestraat, is in denzelfden geest opgetrokken als het gebouw Sophiaplein te Amsterdam, aan diezelfde Maatschappij toebehoorende, en dat zoozeer de aandacht heeft getrokken.

Er is bij deze architectuur gestreefd naar effect door groote vlakken en lijnen, en door gebruik van dienovereenkomstig materiaal, waarbij afstand is gedaan van alle détails in den zin van consoles, pilasters, sluitstukken, cartouches en dergelijke.

Toch ontbreekt décoratief beeldhouwwerk niet, maar dit bepaalt zich tot een ornamentiek, die niet als zoodanig opzettelijk is aangebracht, maar als het ware uit de architectuur zelf voortkomende, niet kan worden gemist.

Boven de ingangsdeur tot de kantoren zijn in de draagsteenen van den uitbouw twee figuren gehakt,

paard en stier, omgeven door vlammen, en doelende op landbouw en veeteelt, die zonder brandassurantie een onzeker bestaan zouden hebben.

Deze figuren houden de wapens vast van den Haag en Zutphen, terwijl daartusschen een groot wapen van de Nederlanden is uitgehouwen.

Tusschen de omvangrijke boogvensters van het parterre aan de Prinsestraat zijn een paar staande figuren geplaatst met vlammen op den achtergrond, herinnerende aan handel en nijverheid, die evenmin de brandverzekering kunnen ontberen.

Aan den van „reuzenmoppen" van mooie kleur opgetrokken (opzettelijk vlak gevoegden) gevel zijn de wapens aangebracht van verschillende landen en plaatsen, waar hoofdagentschappen van de Maatschappij gevestigd zijn. Deze wapens zijn in zandsteen gehouwen, en in de heraldieke kleuren geschilderd, waardoor een decoratief effect is verkregen.

Een fries van kleurige tegels, met den naam der Maatschappij, bedoelt tevens een aangename horizontale lijn te geven tusschen de beide bureau-verdiepingen.

De mooie roode pannen, van denzelfden vorm en kleur als de Oud-Hollandsche, en het violet en geel van het houtwerk verleenen gloed en kleur aan het geheel.

Ten slotte bekroont een smeedijzeren nokversiering, eveneens met den naam der Maatschappij, het gebouw.

De geheele conceptie is van de uiterste soberheid, waarbij gestreefd is naar monumentaliteit, juist door een spaarzaam aangebrachte, maar dan ook passende versiering, met vermijding van overlading door veelheid van motieven.

De bouwmeester spreekt door dezen bouw zijn eigen taal en heeft het versmaad, door het volgen van een

GEBOUW DER ASSURANTIE-MAATSCHAPPIJ TEGEN BRANDSCHADE

„DE NEDERLANDEN" VAN 1845.

s' GRAVENHAGE, Kerkplein, hoek Prinsestraat.

stijl, zich te bedienen van een taal, waarin men zich oudtijds zoo fraai wist uit te drukken, maar die men nu niet meer machtig is, omdat zij niet meer de eigen taal is.

De opbouw bepaalt zich, in verband met de indeeling, tot het noodzakelijke, zonder onware effecten als van onnoodige topgevels, torentjes en dergelijke; want de verhoogde uitbouw is geen toren (zooals uit het schuine dak blijkt), maar een vertrek boven concierge-woning en zolder, bestemd voor de hoog aangebrachte klok.

Aan de verleiding is weerstand geboden, om op den hoek een toren te bouwen, die, vooral van de Prinsestraat gezien, in onaangename concurrentie zou gekomen zijn met den fraaien stadhuistoren.

Het parterre is voor winkels ingericht met groote halfcirkelvormige boogvensters, terwijl de hoofdwinkelingang als 't ware uit den hoek is gesneden, met constructieve overkragingen, die boven in een beeldwerk, een moderne faam, eindigen.

Door den ingang voor de kantoren komt men in een overwelfde vestibule, die toegang geeft tot een gemetseld trappenhuis met bovenlicht, waarin de hardsteenen trap is gebouwd op pijlers, bogen en gewelven. Het trappenhuis is versierd met de wapens van Amsterdam, Rotterdam, Breda en Alkmaar, waar de Maatschappij bijkantoren heeft.

Het is het streven van den bouwmeester geweest, dit gebouw het karakter te doen dragen van een solied „Geschäftshaus".

Het is van buiten te zien, dat de localen boven, rechts van den uitbouw, dienen tot garderobes en kabinetten.

Op de zolder-verdieping was alleen een concierge-

woning noodig. Die etage moest dus, in tegenstelling met de ernstige bureaux, het meer gezellige karakter van woning dragen en hiertoe werd de loggia aangebracht.

Of de architectuur van dit gebouw zich in zijn omgeving zal handhaven zal eerst over eenige jaren kunnen worden beoordeeld.

Doch niet alleen het gebouw, zoowel uit- als inwendig, verdient onze aandacht, want de plaats waar het staat, en de omgeving, zijn van historische beteekenis.

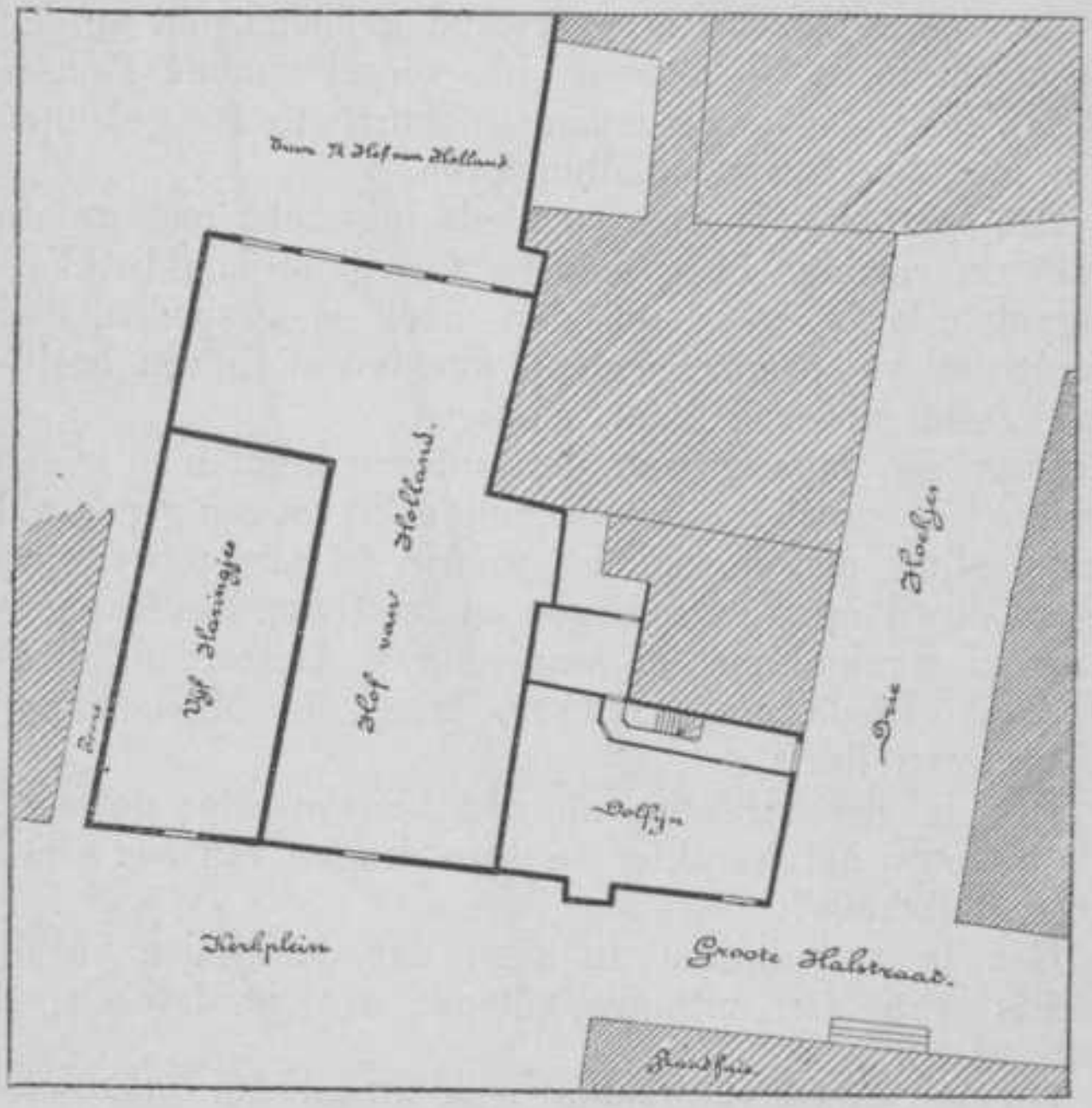

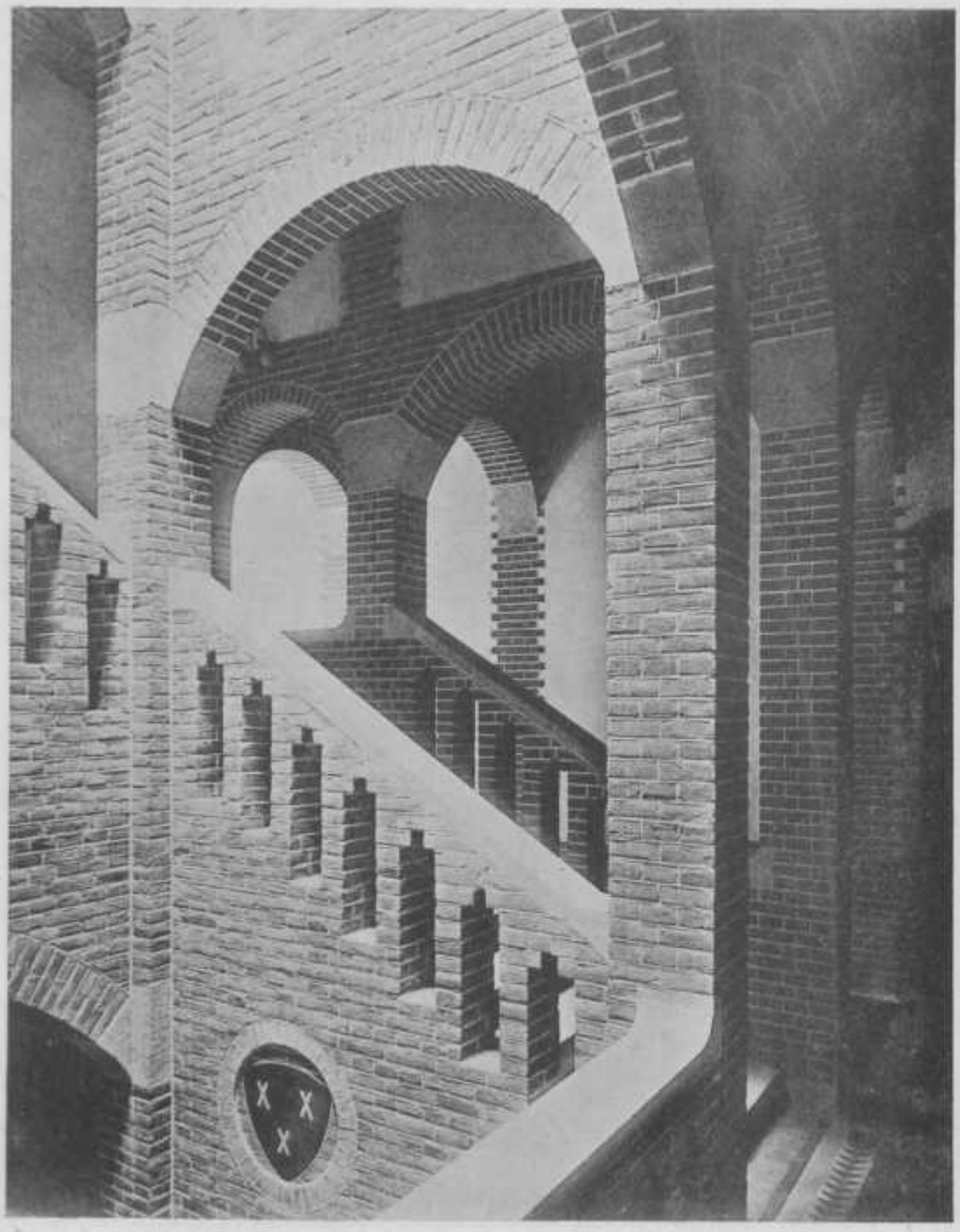

GEDEELTE VAN HET TRAPPENHUIS IN HET GEBOUW DER ASSURANTIE-MAATSCHAPPIJ TEGEN BRANDSCHADE „DE NEDERLANDEN" VAN 1845.

Immers van uit de Groote Halstraat komende vinden wij reeds in 1664 „de Dolfijn", waarin de weduwe van Capitein Smoudt woonde, vervolgens het Koffiehuis „het Hof van Holland" van Pieter van Apperloo; de woning van den advocaat van de Velde, daarnaast een poort, waardoor de omwonenden recht van uitgang hebben, en vervolgens de huizen van van Zoutelande, van Beaumont en van den koster der Groote Kerk.

De herberg „de Dolfijn", waarvan de gevelsteen thans in het Gemeente Museum bewaard wordt, vindt men reeds als zoodanig vermeld in 1578, toen onder de vroedschappen van den Haag behoorde: IJsbrant Dirckx „in de Dolfijn."

In 1807 bracht het aan huur op *f* 300.—, en werd in de maandelijksche lijst der verkoopingen van Januari omschreven als een hecht huis achter het stadhuis op den hoek van de Driehoekstraat belast met eene jaarlijksche rente van *f* 2.50 's jaars ten behoeve van de Groote kerk. Eerst onlangs werd deze rente afgekocht.

Van meer belang is het gebouw, dat op de plaats stond van het gebouw dèr Assurantie-Maatschappij „de Nederlanden", nl. het Koffiehuis „het Hof van Holland", dat op 13 Mei 1648 reeds als zoodanig genoemd, door de erven Vincken en A. J. Dorrenboom werd verkocht aan den wijnkooper Johan van Langenhove voor *f* 14.000.— Het schijnt dat zijn zaken niet bloeiden, dan wel hij leefde op te grooten voet, want na zijn dood werd zijn boedel insolvent verklaard en op 26 Mei 1652 werd het huis verkocht aan Pieter van Apperloo voor *f* 11.350.

Zooals uit bijgaanden afdruk naar eene gravure van 1760 blijkt, was het toen reeds een aanzienlijk Koffiehuis.

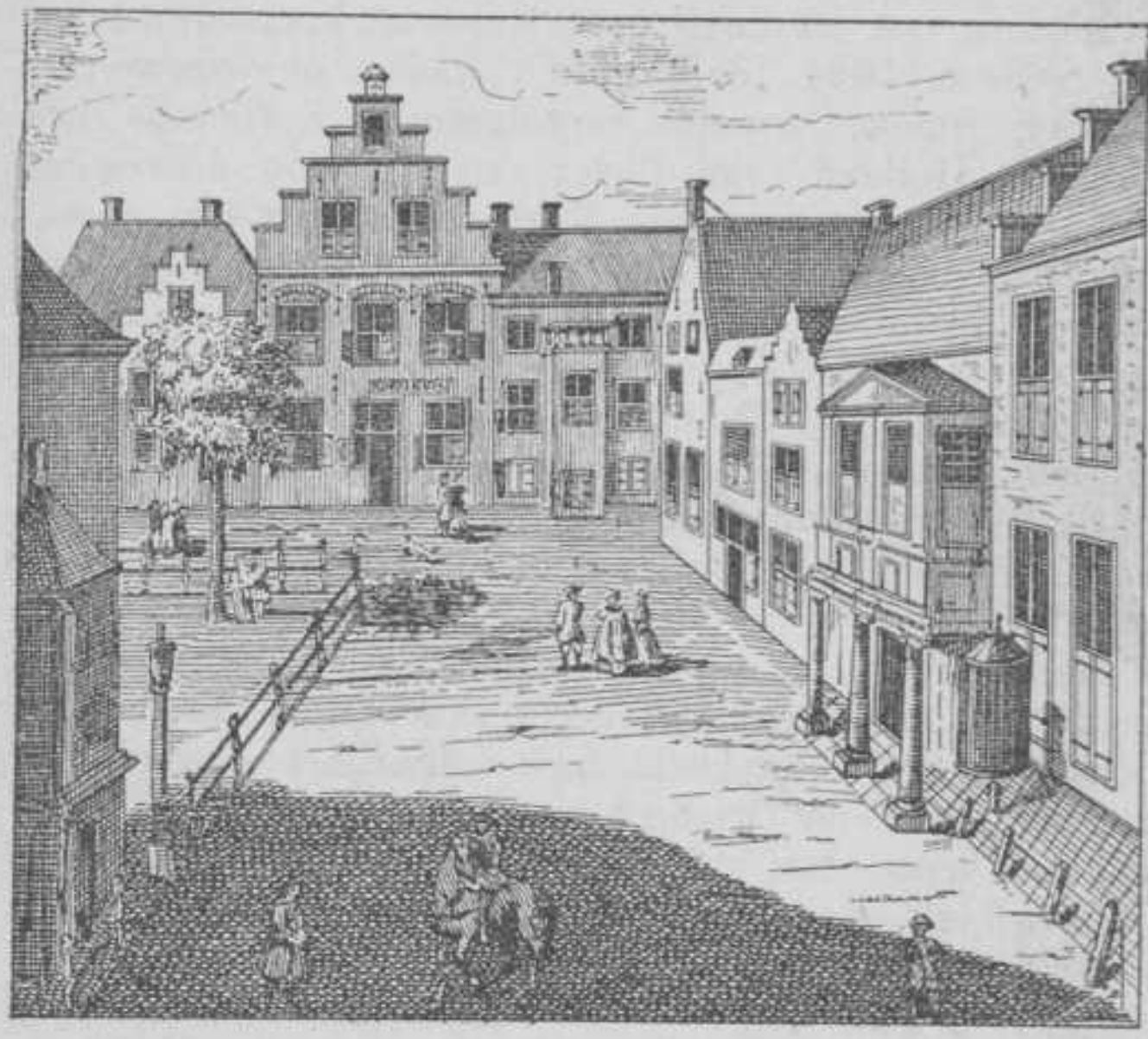

In het laatst der vorige eeuw was eigenaar Jean Maritz, een der leden van eene familie, die als grofgeschutgieter bij de kanongieterij alhier grooten naam heeft gemaakt. (Zie H. Jaarb. v. 1895, blz. 103, e. v.)

Het was in het Hof van Holland dat de patriotten hunne vergaderingen hielden.

In onze eeuw was het bekend als het Haagsche koffiehuis en werd het in 1851 aan zijne toemalige bestemming onttrokken, en voor werkplaats en winkel ingericht.

Naast het koffiehuis was de woning van den advocaat

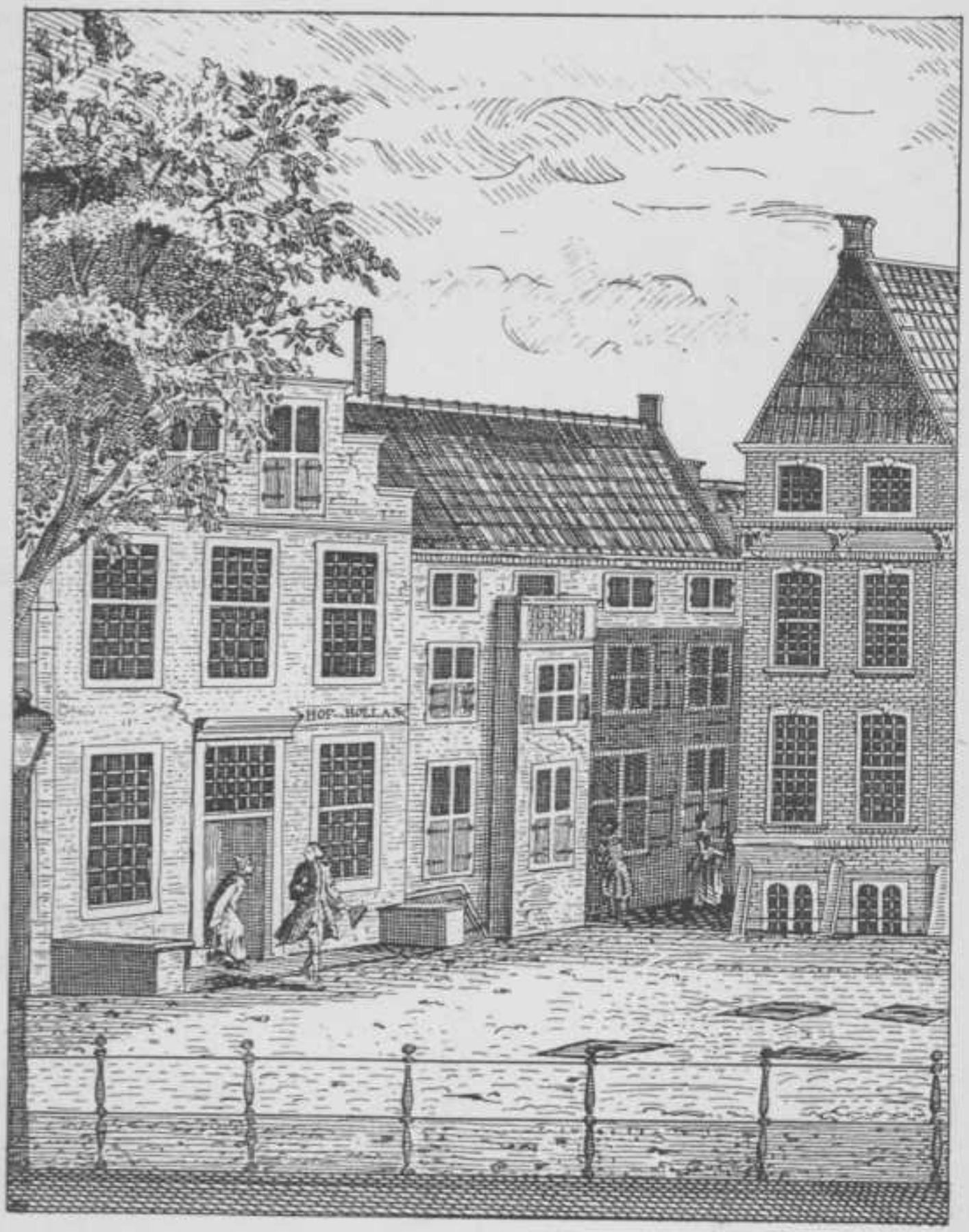

Het koffiehuis „Het Hof van Holland".

Van de Velde, welke woning later tot uithangbord had „de Vijf Haringjes."

De ingang van de Prinsestraat werd in 1618 ingenomen door de woning van Gijsbert van Hoogenhouck, secretaris van de Hove van Holland, enz. In 1629, toen diens zoon Cornelis Commissaris van de Monsteringe ten dienste der Staten-Generaal was, werd het belend noordwaarts door het huis van den Raadsheer Fagel „ende den hoff van de huijsinge daer tegenwoordich de taeffel van leeninge wordt gehouden"; ten Oosten aan de voorzijde de oud-Burgemeester Van Duijnen en achter A. J. Dorrenboom, mitsgaders Burgemeester Kinschot en ten Westen de tesorier Goch. In 1659 woonde er de pensionaris Cornelis van Zoutelande.

In 1740 vinden wij onder de belendingen genoemd de bakkerij „de Vette Hen."

De gemeente 's Gravenhage werd in 1859 eigenares van het perceel, waarop de gemeenteschool, bekend onder den naam „school van Hoffmann" werd gesticht, om in 1884 tot straat te worden bestemd.

Waar thans het postkantoor staat, bevond zich ook in de vorige eeuw het Generaal Postcomptoir.

EEN ALBUM AMICORUM, ONTSTAAN DOOR DEN COUP D'ÉTAT VAN 22 JANUARI 1798.

Na de schikking met Frankrijk, door *het Haagsch Verdrag* van 1795 [1]) tot stand gekomen, was hier te lande de eerste taak om den regeeringsvorm te regelen.

Die zaak had heel wat voeten in de aarde, en dat ook zelfs bij de politieke geestverwanten dier dagen, menig verschil heerschte, wordt het beste bewezen door het *Album Amicorum,* waarvan een overzicht wordt gegeven, en het feit, dat het zijn ontstaan te danken had aan de gevangenneming van een deel der leden der *Nationale Vergadering* op 22 Januari 1798.

Den 1en Maart 1796 hield zij haar eerste vergadering. Door deze enkele daad werden de Staten-Generaal ontbonden.

Pieter Paulus werd tot haar voorzitter benoemd. Hij overleed nog in Maart, en werd opgevolgd door Pieter Leonard van de Kasteele.

---

[1]) Zie Haagsch Jaarboekje voor 1897, bl. 328, e.v.

Een der voornaamste werkzaamheden van die vergadering was het ontwerpen eener constitutie, waartoe eene Commissie van 21 leden werd benoemd.

Het bleek weldra dat de leden der vergadering tot twee partijen waren te brengen, die der *unitarissen*, voorstanders eener volstrekte eenheid, en die der *foederalisten*, welke tot op zekere hoogte een bondgenootschap van zelfstandige staten wenschten. Foederalisten waren o.a. Vitringa en de Mist. [1]) Tot de hevigste unitarissen behoorden Wijbo Fijnje, Pieter Vreede, Ockerse, Gugel; tot de gematigden onder hen Schimmelpenninck en anderen. Het meerendeel van de leden der Commissie was de beginselen van het foederalisme toegedaan. Haar ontwerp vond vele bestrijders, zoodat zij de taak, haar opgedragen, achtereenvolgens in handen van menige nieuwe Commissie zag gesteld, en men eerst in Augustus 1797 een plan gereed had, waarover de grondvergaderingen [2]) uitspraak moesten doen.

Het plan werd verworpen, weshalve de *eerste* nationale vergadering uiteen ging, en burger Pasteur dat jaar de *tweede* opende.

Ook deze vergadering benoemde tot het werk der Constitutie eene Commissie, maar nog voor dat die Commissie gereed was, maakten de omstandigheden haar voorlichting overbodig.

Immers den 22en Januari 1798 waagde de hevigste unitarissen, met name Daendels, en Midderingh, toen op zijn beurt president, om het foederalisme voor goed den kop in te slaan, een *Coup d'état*, of aanslag, op hun meest gematigde medeleden. Acht en twintig van deze

[1]) Beiden zullen we zoo straks ontmoeten.

[2]) Een grondvergadering bestond uit 500 personen, en koos één kiezer.

vijanden van doortastende maatregelen lieten zij in hechtenis nemen, nadat zij de toegangen tot de vergaderzaal met soldaten hadden laten afzetten.

Alsnu werd in het leven geroepen de *constitueerende vergadering, representeerend het Bataafsche volk.* Midderingh was voorzitter.

Hurau [1]) reeds meermalen in het Haagsch Jaarboekje aangehaald, geeft als ooggetuige van deze gebeurtenis, het volgende verhaal.

„Nadat de N. vergadering den 22en 's morgens ten 8 uuren buiten gewoon door den Pres. Midderingh beschreeven was, en reeds 's morgens vroeg zo wel de Holl. bezetting als de Burgermagt onder de wapenen gekomen waaren, en de toegangen van den Haag bezet, zo dat niemand daaruit vertrekken mogt, begeven zich onderscheiden leden derwaarts terwijl de Pr. Gen. Joubert en de Lt. Gen. Daandels met zijn staf en verdere Commandanten zich op de antichambre bevonden; eenige leden wierden in de vergaderzaal binnen gelaten; andere verzogt zich in 't kabinet van den Presidt. te begeeven, daar zij in staat van arrest bij elkander kwamen. C. L. van Beyma, van Castrop, van Hamelsveld, Kantelaar, van Marle, de Mist, Scheltema, De Sitter, van Hooff, van Manen, v dr Spyk, Brouwer, Stoffenberg, van Eck, Bylevelt, Vitringa, de Vos van Steenwijk, Hultman, C. van der Hoop, van Kleffens en Cambier.

„Even over 8 uuren begaf de Presidt verzeld van een groot getal leden, int voormaalig Logemt van Haarlem snagts saamgekomen, voorafgegaan en opgesloten door Grenadiers der Burgermagt na 't Hotel der N. V., in

[1]) Zie hieromtrent zijne dagelijksche aanteekeningen, n°. 882, in den Cat. der Haagsche Gem. Bibliotheek.

de Vergaderzaal gekomen zijnde werden de deuren gesloten en de vergadering formeerde een Committé Gen., waarin de Presdt kennis gaf dat hij omt gevaar waarin 't Vaderland zich bevond, nodig geoordeeld had de leden van de Comm. van Binnenlandsche zaken, Bicker, Hahn, Queysen, de Beveren, Jordens en H. Gevers en noch eenige leden te doen arresteeren, dat door de vergadering geapprobeerd werd, wijders stelde de Presidt voor hem na te volgen in 't afleggen van deze verklaaring: dat zij een onveranderlijke afkeer hadden van het stadhouderlijk bestuur Aristocratie Foederalisme en Regeeringloosheid, dat door al de leden en de Secrets van Haaften gedaan werd uitgezonderd de Lange, Ten Berge, Wekker de Groot, Rehler, van Haersolte tot den Doorn, Linthof, Homan, Lentholt beide leden der comm. der const; de jonge Keizer en Zeeper die dan ook door den Pres. gelast wierden de vergadering te verlaten. Er werd een comm. benoemd om aan de gearresteerde leden in het vertrek te communiceeren, dat zij uit den staat van arrest ontslagen wierden en zich naar hunne huizen konden begeven, doch echter op hunne persoonlijke verantwoordelijkheid hun verbiedende zich weder ter vergadering te begeven deze plaats te verlaten of eenige corresp te houden".

Wat de personen zelf betreft verwijzen we voor eenige levensbijzonderheden naar de aanteekeningen aan dit opstel toegevoegd, waarbij de volgorde in acht is genomen, overeenkomende met die van het *Album Amicorum*.

De Heer Jhr. C. H. C. A. van Sypesteyn, wien we onzen hartelijken dank brengen, voor de bereidwilligheid, waarmede dit merkwaardige Album te onzer beschikking werd gesteld, had het ons met de volgende bijzonderheden toegezonden.

„Het aldus beschreven feit dat eene parlementaire minderheid de meerderheid kon onderdrukken en zelfs gewelddadig kon verwijderen, is wellicht eenig en zeker belangrijk in onze parlementaire geschiedenis.

Bijna eene eeuw later leed eene poging daartoe, met gebruikmaking zeker van meer wettige middelen, jammerlijk schipbreuk.

De gevangenschap van de 22 leden der vertegenwoordiging duurde weinig maanden en het schijnt dat de lotgenooten het goed onder elkander konden vinden en zich onderling trachtten te troosten.

Een hunner, J. H. Stoffenberg, legde een Album Amicorum aan waarin de volgende namen voorkomen:

J. F. R. van Hooff, J. A. de Mist, J. van Manen Adz., H. H. Vitringa, IJ. van Hamelsveld, C. G. Hultmann, C. de Vos van Steenwijk, Jac. Scheltema, G. W. van Marle, Corns. van der Hoop Gijsbz., P. Brouwer Pz., H. van Castrop, J. D. Pasteur (niet bij Hurau genoemd), C. L. van Beyma, J. A. van der Spijk, C. Bijleveld, J. J. Cambier, A. J. de Sitter, R. van Kleffens, J. Kantelaar, L. E. van Eck.

De inhoud bestond meerendeels uit losse stukjes met aanhalingen van op hun toestand toepasselijke uitingen van vroegere schrijvers, enz.; één, Corns. van der Hoop Gijsbz. geeft een aquarel met bloemen.

C. Bijleveld haalt het volgende aan uit de proclamatie van de Provinciale represententen v. het volk van Amsterdam in d°. 3 Febr. 1795 „Dat heerschzuchtige dwingelanden, dat laage wezens, die zonder de posten, waar in zij zich gedrongen hadden, in eene volstrekte nietigheid moeten wegzinken, het hunne hoofdzorge maaken, om zich door duizend laage kunsten in een geusurpeerd gezag te vestigen; de waare vaderlander kend geen edeler

post noch verhevener standplaats dan die van Burger en legt met genoegen zijn gezag neder in den boezem van hen, van wien hij het ontleend heeft."

Daarbij merkt hij aan: „Dit leezende braave Stoffenberg zult gij U herinneren het geweld het geen zints den 22 Jan. ll. ons is aangedaan door hun, welke zich op den 4 Meij daaraanvolgende tot Leden van het Wetgevend lichaam des Bataafschen volks hebben opgeworpen en hunne Medestanders; — gij zult ook teffens gedenken aan uwen vriend. In mijn civiel arrest op het Huys in 't Haagsche bosch, 5 Juny 1798."

Dat de afzondering vrij streng was blijkt uit het stuk van J. J. Cambier. Hij herinnert daarin dat zij afgescheiden en buiten accès van vrienden en nabestaanden waren.

Minder duidelijk is eene aanhaling van Cato over de vrijheid door A. J. de Sitter. Uit onderstreepte woorden en de bijvoeging: „daar dit uw geval is, braave Stoffenberg" schijnt te blijken, dat sommige spekers (in de Vertegenwoordiging?) dezen bittere en hatelijke namen gaven en door zekere geluiden die geliefkoosd werden en door 't mishandelen en onbeschoft bejegenen van dezulken die door hun meerdere verdiensten en doorzicht hen in 't oog liepen, hem verder onrecht aandeden. Moet hieruit blijken dat Stoffenberg al heel slecht getracteerd is geworden? Cato schijnt hem ten dienste gestaan te hebben want aan hem zijn vele aanhalingen ontleend.

Den 11n Juni schreef Herm. Hendrik Vitringa:

„Wij naderen dan, brave Stoffenberg het einde van onze Staatsgevangenis — dat van onzen politiquen loopbaan hebben wij reeds bereikt.

Dan — hoe 't ook ga — het kan niet wel anders, eerlijke vriend! of de erinnering aan betrachte plichten

de bewustheid van standvastig te zijn uitgekomen voor hetgeen wij voor waar en rechtvaardig hielden, zal ons, bij de terugkeering tot onze vrienden en magen, met een gerust hart en kalm gemoed naar het afgetreden spoor doen terugzien."

De moeielijkheden die de overheerschende machten zouden hebben om het fraaie voorschrift uit de door dezen schrijver aangehaalde proclamatie van 11 Febr. tot werkelijkheid te brengen deden L. E. van Eck bij het neerschrijven van zijne bijdrage terecht er als zijn motto bijvoegen: Le milieu est le point le plus voisin de la sagesse. Met dit woord van wijsheid eindigen de bijdragen. Er moesten nog bange jaren over ons vaderland komen, eer met het weder opgaan van de oranje-zon ons volksbestaan weêr op hechte gronden gevestigd was, en het door den braven van Eck bedoelde juste milieu als bereikt kon worden beschouwd.

Achter in het album ligt nog een geaquarelleerd blaadje waarop een takje vergeet-my-nietjes, zonder bijvoeging van naam van den maker.

Heeft de maker er mede bedoeld dat de hier aangedane behandeling niet in het vergeetboek mocht geraken, of is het een vriendschappelijk aandenken aan den samensteller van het album. Wie zal het zeggen. Maar hoe het zij, het is misschien niet kwaad zulke feiten nog eens weder in herrinnering te brengen.

Het album is in leer gebonden in étui en voert tot opschrift: Album Amicorum, J. H. Stoffenberg anno 1798. Het is voor eenige jaren door mij in Amsterdam in publieke veiling gekocht geworden."

AANTEEKENINGEN.

J. H. Stoffenberg (bij v. d. Aa niet vermeld).

J. F. R. van Hooff, wordt door zijn portret bij Muller vermeld.

Mr. Jac. Abr. Uytenhage de Mist, geboren in 1749 te Zalt-Bommel. Een der drie secretarissen in Kampen, mengde zich in de politieke twisten. Klom later, ook evenals de meesten der genoemden, onder het Koningschap tot aanzienlijke staatsbetrekkingen op.

Jacob van Manen Azn., vrederechter in het kanton Rhenen overleed in 1822. Hij was een geletterd man, en werd voor de beantwoording van prijsvragen bekroond.

Herm. Hendrik Vitringa was in 1786 Secretaris van Elburg, en overleed in 1801. Hij werd 6 jaar lang uit Gelderland gebannen; was evenals de anderen, in 1716 lid der nationale vergadering en werd als niet revolutionair genoeg op 22 Januari met de 21 anderen gevangen genomen.

I.J. van Hamelsveld, geboren te Utrecht, was, na volbrachte studieën, een paar jaar predikant, o. a. te Goes, leefde daarna stil en ambteloos in zijn geboortestad tot 1784, toen hij benoemd werd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid aldaar. In 1787 toonde hij zich een ijverig aanhanger der patriottische partij. Zijn ambt werd hem ontnomen, en zelfs werd zijn afbeeldsel uit de senaatskamer geligt, en met een honend opschrift elders geborgen. Na de staatsomwenteling werd hij in eere hersteld. Tot 1797 was hij voorzitter der Nationale Vergadering en werd in dat jaar ook tot lid der 2e Nationale Vergadering verkozen. In 1798 met de tegenomwenteling werd hij gevangen genomen. Hij overleed in 1812.

Mr. Carel Gerard Hultman, geboren in 1752 te Zutphen, bekleedde na zijn promotie te Leiden verschillende rechterlijke betrekkingen in Gelderland. In den aanvang van de omwenteling werd hij als lid der Nationale Vergadering geroepen, doch op 22 Januari 1798 gevangen gezet. In deze gedwongen rusttijd werkte hij veel; een M. S. Miscellanea dagteekent uit die dagen. Hij bleef zich op politiek terrein bewegen, ook onder Lodewijk's regeering. Zijn buitenverblijf hield hij te Rijswijk. Op het gebied der bibliographie werkte hij ook veel. Van 6 April 1814 af was hij Gouverneur der provincie Noord-Brabant. Van 6 op 7 Maart 1820 overleed hij.

C. de Vos van Steenwijk. (Bij v. d. Aa niet vermeld).

Mr. Jac. Scheltema, geboren te Franeker in 1767, studeerde te Franeker. Hij nam deel aan de staatkundige twisten en zag zich genoodzaakt in 1787 Friesland te verlaten en vertrok naar het buitenland. In 1789 trad hij te Amsterdam in den handel. In 1795 werden de ballingen naar Friesland teruggeroepen, en wierp hij zich in de politieke beweging, als lid der gematigde partij. Op het Huis ten Bosch deelde hij het vertrek met Mr. G. W. van Marle. [1]) In het bijzonder is Scheltema bekend door zijn geschiedkundige en letterkundige opstellen en werken, welke eene breede reeks vormen.

Mr. G. W. van Marle. (Bij v. d. Aa niet genoemd).

Mr. Cornelis van der Hoop Gijsbertsz., geboren te Amsterdam in 1752, stierf te Breda in 1817. In den patriottentijd week hij uit naar Frankrijk, doch werd in 1795 lid der Nationale Conventie, tot hij in 1798 gevangen werd gezet.

---

[1]) Op Scheltema's inschrift volgt dan ook dat van van Marle.

P. Brouwer Pz., wordt bij v. d. Aa niet als staatkundig persoon vermeld.

Hendrik van Castrop volbracht zijne rechtsgeleerde studieën te Amsterdam en omhelsde in 1787 de zaak der patriotten. Met Jan David Pasteur werd hem na de revolutie, in 1798 een zending naar Friesland opgedragen. Omdat hij de eenheid van den Staat niet genoeg voorstond werd hij gevangen gezet, doch tengevolge der omwenteling op 12 Juni weder vrijgelaten.

J. D. Pasteur, geboren te Leiden in 1753, met rechtsgeleerde studieën aanvangende, deelde hij zijne natuurkundige uitspanningen met politieke tinnengieterij, waarvoor 1795 hem ten goede kwam. Hij heeft met dit alles toch nog 80 boekdeelen en 300 losse stukken en verhandelingen kunnen samenstellen. Hij wordt bij Hurau niet genoemd. Trouwens hij werd volgens v. d. Aa vooraf naar de Kastelenij van Holland overgebracht.

C. L. van Beijma, geboren te Harlingen in 1753, promoveerde te Leiden in de rechtsgeleerdheid en werd in 1781 Secretaris van West-Dongeradeel. De zaak der patriotten was hij ijverig toegedaan en achtte het raadzaam in 1787 naar Frankrijk uittewijken, waar hij door Lodewijk XVI benoemd werd tot Commissaris-Generaal der Nederlandsche vluchtelingen. Hij overleed in 1820 te Dronrijp.

J. A. van der Spijk (bij v. d. Aa niet vermeld).

C. Bijleveld, blijkt volgens v. d. Aa te moeten zijn Cornelis Gerrit Bijleveld, die te Veere in 1765 werd geboren. Hij overleed te Middelburg in 1849.

Mr. Jacob Jan Cambier, geboren in 1786 te Vianen, overleed op zijn buitengoed onder Wassenaar 4 October 1831.

Albert Jan de Sitter, geboren te Groningen 1748, overleed ambteloos.

R. van Kleffens (bij v. d. Aa niet genoemd).

Jacobus Kantelaar, geboren in 1759 te Amsterdam, studeerde in de rechtsgeleerdheid en in de theologie. Hij werd predikant in 1782. In 1786 omhelsde hij met vuur de zaak der patriottische staatspartij, destijds te Almelo zijnde. Niettemin was hij de gematigde partij toegedaan. Na zijn ontslag uit de staatsgevangenschap op 12 Juni 1798, bleef hij volstandig weigeren zich verder met politiek in te laten. Hij ontsliep 7 Juli 1821 op zijn buitenverblijf „Landwijk" in de nabijheid van Zwolle.

L. E. van Eck (bij v. d. Aa niet genoemd).

TOESPRAAK BIJ GELEGENHEID DER PLECHTIGE CONSECRATIE VAN DE NIEUWE R. K. KERK TE RIJSWIJK, OP 29 SEPTEMBER 1897.

Pastoor, geluk er mee! Daar staat
De glorie van uw pastoraat,
Het doel, waar Rijswijks roomsch verleden
Drie eeuwen lang voor heeft gestreden;
De zegekroon, door 't trouw en sterk geloof
Herwonnen op geweld en dubblen roof.
De waarheid, die hier eens met bang gefluister
En schuwen blik een wijkplaats zocht in 't duister,
Maar van des onspoeds aanvang af
Haar licht, ter diepte neergeslagen,
Weer telkens hooger op zag dagen,
En hoop noch moed verloren gaf,
Viert eindlijk haar triomf, straalt weer in vollen luister,
Ontslagen van den laatsten kluister,
Die immer nog (reeds veel te lang)
Herinren bleef aan vroegren druk en dwang. —

Heil u, Pastoor, die bij uw leven,
Door ijver voor Gods eer gedreven,
Der vaadren rustloos en volhardend streven
In 't eind zijn vollen eisch moogt geven.
Weer heft het trouw en dierbaar kruis,
De gids naar 't wachtend vaderhuis,
Zich boven Rijswijks hoogsten top
In blijde vlucht ten Hemel op
En noodigt oog en hart zijn gloriespoor te volgen.
Na loutring en beproeving blikt de Heer
Weer zeegnend op de Zijnen neer;
Geslagen wonden heelt Hij weer;
Zijn Vaderoog blijft niet altoos verbolgen.
De heerlijkheid van Rijswijks heiligdom
Keert zucht en klacht in feestgejubel om;
Der eeuwen smaad ligt in zijn reuzenpracht verzwolgen.
O blijde dag, die alles weer herstelt,
Hoog opricht, wat lag neergeveld,
Meer weergeeft, dan er ging verloren!
Deze is de dag, door 's Heeren gunst gemaakt,
Waarop de reinste vreugde wordt gesmaakt, —
De vreugde, uit leed en rouw geboren;
Die iedren schaduw henendrijft,
Uit donkre tijden nagebleven:
Pastoor, geluk met dezen dag! Hij staat en blijft
Met gouden lettren in uw levensboek geschreven.

P. Zwart.

CONSTANTYN HUYGENS ALS GEZANTSCHAPS-SECRETARIS.

In het zesde deel van het „Historisch Verhael aller gedenck-waerdiger geschiedenissen" van den „Amsterdammer Medicyn" Nicolaas van Wassenaer (bl. 148, Februari 1624), komt eene mededeeling voor, betrekkelijk Constantyn Huygens, welke aan de aandacht van diens biografen schijnt te zijn ontsnapt.

Na omstandig te hebben uitgeweid over de schelmerij van den Engelschen gezagvoerder van een Zeeuwsch schip, die de Nederlandsche leden der bemanning, op eene valsche aanklacht wegens wederspannigheid, te Dover had doen gevangen zetten, naar het schijnt om zich meester te maken van het schip, ten nadeele der reeders — op wier klacht evenwel hier te lande weinig werd gelet — vervolgt de schrijver: „de ghearresteerde Hollanders bequamen geen secours: daer quam toen ter tydt een Huyghens, die in commissie der H.H. Staten Generael te Londen leyt, aldaer — n.l. te Dover —

die dede oock dapper syn debvoir om desen loosen handel om te stooten, maer wat wast, daer collusien onder loopen, kanmen qualyck te rechte raken."

De uitdrukking „een Huyghens" is zeker opmerkelijk, omdat daaruit kan worden opgemaakt dat, niettegenstaande de jonge dichter toen reeds in levendig verkeer stond met Hooft en den Muiderkring, hij toch nog een onbekende was bij het groote publiek en zelfs bij degenen, van wie de Amsterdamsche geneesheer stof placht te verkrijgen voor zijne maandelijksche „Annales".

J. H. H. S.

KRONYK [1])

loopende van 1 Mei 1896—27 October 1897.

---

2 Mei. Overdracht van het paleis van wijlen Prins Hendrik in het Voorhout, tot dusver behoorende aan de Groothertogin van Saksen Weimar, aan H. M. de Koningin Regentes.

5 » † G. K. C. Wildeman, 83 jaar, Gep. Kolonel der Cavalerie, gerechtigd tot het dragen v. h. metalen kruis. Officier Eikekroon enz.

18 » Excursie van een honderdtal leden van *die Haghe* naar de buitenverblijven ter Horst, Raephorst en de Pauw onder Wassenaer van wijlen Prins Frederik

20 » Het 2e bataljon Grenadiers onder bevel van Luit. Kol. van Hoogstraten wordt per Holl. Spoor naar Rotterdam overgebracht tot handhaving der orde aldaar tijdens de werkstaking der bootwerkers.

22 » † E. P. C. Sol, Oud-Lid der Algemeene Rekenkamer van Ned.-Indië. — † J. P. Wijnstroom oud 57 jaar, gep. Ritmeester der Huzaren.

24 » Opening van de Driejaarlijksche Schilderijen Tentoonstelling in de Academie Prinsessegracht.

26 » Ter gelegenheid van den Kroningsdag van den Czaar en Czaritsa wordt een plechtigen dienst gehouden in de Grieksche kapel aan den Scheveningschen weg. † R. J. Verschoor van Nisse gep. Kapit. Inf. Lid van het College der zeevisscherijen en het Bestuur op de Schelde en Zeeuwsche stroomen.

29 » Dr. Hendrik de Jong gedenkt zijn 50 jarig jubilé als medicus; hij wordt benoemd tot Ridder van den Ned. Leeuw. — † Mr. G. van der Jagt, 52 jaar, oud-Lid van het Hooggerechtshof in Ned. Indië.

---

[1]) Saamgesteld door onzen bestuurder, den Heer C. F. Gijsberti Hodenpijl, wien we daarvoor onze hartelijken dank betuigen.

10	Juni.	† J. C. van Lockhorst. Inspecteur van het vervoer der H. IJ. Spoorwegmaatschappij in de inspectie alhier.
12	»	Vijf-en-twintig jaar geleden dat de 's Gravenhaagsche vereeniging voor koepokinenting haar eerste zitting hield in het Gebouw aan het Huygenspark, en de eerste inentingen met direct van het kalf genomen koepokstof aldaar plaats vonden.
15	»	Installatie van Mr. H. Viotta als Directeur der Kon. muziekschool.
17	»	†J. H. Heyl, Gep. Luit.Kol. O.I. leger Ridder M.W.orde.
19	»	Aanneming van het Kieswet-ontwerp van Houten door de Tweede Kamer der Staten-Generaal met 56 tegen 43 stemmen.
20	»	† H. C. Carpentier, 74 jaar, Hoofdcommies bij de Ned. Staats-Courant Ridder Oranje-Nassau Orde.
1	Juli.	Eerste muziekuitvoering der Schutterij-kapel op het Oranjeplein.
3	»	Het gebeente van Prins Willem George Frederik van Oranje komt uit Padua per Staatspoor onder een eeregeleide aan om onmiddellijk verder naar Delft vervoerd te worden.
4	»	De Chineesche onder-koning Li-Hung-Chang komt met zijn gevolg in de residentie.
5	»	Het Chineesche Gezantschap wordt door de Regeering in het Kurhaus een banket aangeboden. Na afloop van het concert wordt een toepasselijk vuurwerk afgestoken.
7	»	Komst van Genrl. Booth van het Leger des Heils; vergadering in het Casino.
8	»	Vertrek van het Chineesch gezantschap.
12	»	Bloemencorso in den Dierentuin.
14	»	De eerste steen gelegd aan de nieuwe R.K. kerk en pastorie te Rijswijk. — Aanbesteding der nieuwe R.K. kerk, pastorie, gesticht enz. aan den Bezuidenhoutschen weg.
17	»	Een deputatie bestaande uit de H.H. Graaf F. van Bijlandt, Jhr. A. Lycklama à Nyeholt, Kol. F. de Bas, Baron J. J. Taets van Amerongen, C. Bisschop en J. D. Dietz vertrekt naar Neuwied om namens vele stadgenooten den Vorst en de Vorstin von Wied de gelukwenschen en een blijk van sympathie aan te bieden bij gelegenheid van hun zilv. echtfeest op 18 Juli.

21 Juli. Komst van Generaal Tosta Garcia, buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister der Vereenigde Staten van Venezuela bij het Nederlandsche Hof.

23 » Opening der 's-Gravenhaagsche Stoombootdienst voor passagiers en goederen op Delft; aanlegplaats Rijswijksche plein. — Faincy-fair op Zorgvliet, onder presidium van den gep. vice-admiraal Roëll, ten bate van het «nationaal fonds voor de nagelaten betrekkingen van in Indië gevallen militairen.» De nettoopbrengst bedraagt f 9.268.—. — Gouden feest der Vereeniging van den H. Vincentius van Paulo in Nederland. De bisschop van Haarlem draagt in de H. Jacobuskerk een pontificale H. Mis op. Mr. Th. L. M. H. Borret, president der Vereeniging, wordt benoemd tot Ridder Ned. Leeuw.

27 » Generaal Garcia, gezant van Venezuela, vergezeld van den Gezantschaps-secretaris Goïticoa, bezoekt het Rijksarchief, om een onderzoek in te stellen omtrent de Venezuelaansche grenskwestie.

28 » Opening der St. Vincentius Tentoonstelling van luxe-voorwerpen enz. in het Westeinde.

1 Aug. † Jhr. J. L. N. Calkoen, gep. Ritmeester O.-I. cavalerie, oud 57 jaar.

2 » Jaap Eden is overwinnaar in den Wielerwedstrijd op het Sportterrein.

8 » Het hoofdstuk der illuminatie aan den Boschvijver, ter eere van den 38sten verjaardag van H.M. de Koningin-Regentes, stelt voor de Koppelpoort te Amersfoort in de 15e eeuw. — † H. Gréa, Secretaris van Legatie 2e kl. van Frankrijk, oud 35 jaar.

5 » Vijfjarig bestaan van den Haagschen Kunstkring. — Komst van Prof. G. Burr, die door de Amerikaansche Regeering is aangewezen onderzoekingen te doen in het Rijksarchief in zake de Venezuelaansche grensregeling. — † Ph. L. Berail, Gep. Maj. Art. O.-I., ridder M.W.O., oud 76 jaren.

6 » Z.K.H. de Groothertog van Saksen-Weimar komt met zijn dochter de Hertogin van Mecklenburg op Scheveningen logeeren.

12 » Vijf-en-zestig jarige gedenkdag der overwinnigen bij Leuven en Bautersem. De 3e sectie van het metalen kruis, afd. 's-Gravenhage en omstreken,

bestaande uit 23 oudstrijders en de ruim 90-jarige oud-waschvrouw der Citadel van Antwerpen, wed. Schoenzetter, brengen in rijtuigen gezeten en voorafgegaan door de muziek der Veldartillerie een lauwerkrans naar het standbeeld van Z.M. Willem II. In Café Zeben wordt hen na afloop van den optocht een feestdisch aangeboden.

14 Aug. Komst van H.K.H. de Groothertogin van Saksen Weimar, Prinses Sophie der Nederlanden, om eenige dagen verblijf te houden ten paleize «Buitenrust». — † Stakman Bosse, Gep. Schout-bij-Nacht, Ridder Ned. Leeuw enz.

15 » De heer H. N. G. Neujean legt zijn functie neer als directeur van het postkantoor, waarvan hij bijna 17 jaren (1 Nov. 1879) aan het hoofd heeft gestaan en besluit met dezen dag tevens zijn 50-jarigen loopbaan bij de posterijen. — Pastoor W. H. Strijthout der R. C. kerk te Scheveningen gedenkt zijn 25-jarig priesterschap. — Bewoners der Hout- en Turfmarkt verzoeken demping dier grachten aan den Gemeenter.

18 » Opening tentoonstelling voor het schoenmakersvak in het Casino.

29 » † L. J. B. Verschoor, Gep. Kapt. Inf. en Oud-Insp. der gevangenissen, 62 jaar.

1 Sept. In den Gemeenteraad wordt het voorstel van het ter gedachtenis van Constantijn Huygens op te richten monument in de Scheveningsche boschjes, nabij den Ouden Scheveningschen weg, zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.

3 » Het Haagsche Jaarboekje voor 1897 verschenen.

4 » De Vereeniging „die Haghe" gedenkt op plechtige wijze den 300sten verjaardag van Constantijn Huygens. Des voormiddags wordt een gedenksteen geplaatst in de woning van Graaf van Bylandt in het Voorhout, waar C. Huygens drie jaren woonde en werkte. Vervolgens bijeenkomst in de St. Jacobskerk; de Voorzitter houdt een feestrede; daarna wordt een krans aan het graf der Huygensen gehecht en een orgelbespeling ten gehoore gegeven. 's Avonds tableaux-vivants en voordrachten van Huygens werken, in de theaterzaal van het Kurhaus. De voorstelling wordt opgeluisterd door de aanwezigheid van den Groot-

hertog van Saksen-Weimar en de Groothertogin van Mecklenburg. Tot slot wordt een toepasselijk vuurwerk voor het terras afgestoken. — † A. A. de Vries, 89 jaar. Gep. Vice-Admiraal, Ridder M. W. O., Ned. Leeuw. enz. — † L. J. W. de Waal, 70 jaar, Oud-Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in Ned.-Indië.

5 Sept. De Eerste Kamer neemt de kieswet aan met 34 tegen 12 stemmen. — † N. Pereboom, 67 jaar, Gep. Luit. Kol. Inf.

7 » † Mr. A. J. W. Farncombe Sanders, Lid 2e Kamer der Staten-Generaal.

8 » Opening van de Huygens-tentoonstelling, in drie lokalen van het Gemeente-Museum, waarvan het initiatief is uitgegaan van den Voorzitter van „die Haghe." De president der tentoonstelling, L. Wichers, houdt een openingsrede voor vele genoodigden waaronder ZExc. den Minister van Binnenlandsche Zaken Mr. S. van Houten, ZExc. den Commissaris der Koningin Mr. C. Fock, het Bestuur van „die Haghe" en enkele leden der Commissie van het gedenkteeken.

12 » De afronding van den strandmuur voor Zeerust, voor Delfland, voltooid. — Instelling eener Commissie tot advies in zake het onderhoud en de eventueele herstelling van het Gerechtshof en de Groote Zaal op het Binnenhof.

15 » H. M. de Koningin-Regentes arriveert van Soestdijk ter opening van de zitting der Staten Generaal. H. M. is vergezeld van H. M. de Koningin en H. K. H. Prinses Pauline van Wurtemberg.

20 » † A. Baron Calkoen, 71 jaar, Oud-Hoofdambtenaar van het Ministerie van Waterstaat.

21 » Congres voor Gezondheidsbelangen betreffende de volksgezondheid in bewoonde plaatsen, onder praesidium van Prof. Dr. G. Overbeek de Meijer.

1 Oct. Vijftig jarige echtvereeniging van den Minister van Staat Mr. J. Heemskerk Az.

6 » Jhr. mr. F. A. J. van Asch van Wijck, Oud-Gouverneur van Suriname wordt door eene Commissie namens de Surinaamsche ingezetenen een huldeblijk aangeboden.

10 » Opening van het Medio-mechanisch Zander-Instituut aan den Beznidenhoutschen weg.

13	Oct.	† J. van Stralen, 70 jaar. Werkend Lid van *die Haghe* en Hoogheemraad van Delfland; was van 1868—1887 Lid van den Gemeenteraad, van 1877—1887 Wethouder belast met het beheer der plaatselijke werken en Oud Luit. Kol. Commandant der Schutterij alhier.
14	»	† Jan M. ten Kate Mzn. Kunstschilder.
19	»	† Westeronen van Meeteren, 88 jaar, gep. Schout bij Nacht titul. Ridder M. W. O. en Ned. Leeuw.
21	»	Plechtige viering van het 25-jarig bestaan der R.-Kath. parochie van den H. Joseph in de kerk aan de van Limburg Stirumstraat.
22	»	Dr. Salverda de Grave eindigt met het geven van onderwijs aan H. M. de Koningin en wordt benoemd tot Ridder Ned. Leeuw.
23	»	H. M. de Koningin wordt voormiddags kerkelijk aangenomen door den Hofprediker Dr. van der Flier.
24	»	Bevestiging van H. M. Koningin Wilhelmina in de beneden zaal van het Paleis in het Noordeinde door Dr. van der Flier, die na afloop der plechtigheid wordt benoemd tot Ridder Ned. Leeuw.
25	»	Eerste deelneming aan het Heilig Avondmaal van Koningin Wilhelmina in de Kloosterkerk. — Komst van den Duitschen Generaal von Hahnke, door Keizer Wilhelm belast met de aanbieding van een halssieraad (een brillanten kruis) aan H. M. de Koningin ter gelegenheid van Hare kerkelijke bevestiging.
27	»	H. M. de Koningin-Regentes ontvangt in audientie den Nieuwbenoemden Britschen Gezant, mr. Henry Howard die in de plaats komt van den naar Weenen overgeplaatsten gezant Sir Horace Rumbold.
28	»	† Mr. E. J. J. Cremers, lid van de Eerste Kamer. — Algemeene Leden-vergadering van *die Haghe*. Sprekers de H H. J. J. van Nieukerken, mr. P. H. P. van Marle, M. Henriquez Pimentel en R. H. Driessen.
30	»	H. M. de Koningin plaats een gedenksteen in het op het terrein achter het Kon. Paleis in aanbouw zijnd Huis archief van H. M.
2	Nov.	Kolonel Wüppermann, benoemd tot commandant van het 3e Regiment Huzaren, neemt het bevel over dat korps. Bij deze gelegenheid geeft hij in het Malieveld met een toespraak den standaard aan dat Regiment terug, die onlangs voorzien is van het

opschrift ter herinnering aan vroegere krijgsbedrijven van dit onderdeel der cavalerie. In de Maliebaan wordt daarna het vaandel van het Regt. Grenadiers en Jagers, waarvan het onlangs daarop aangebrachte opschrift aan den Tiendaagschen veldtocht herinnert, door den kolonel Jhr. Laman Trip met een toespraak aan dat keurkorps teruggegeven. — † C. L. Loder, 79 jaar, Gep. Generaal-Majoor, adj. i. b. d. van wijlen Z. M. Willem III, Commandeur van de Eikenkroon. — † P. Stolk, 75 jaar, Gep. Generaal-Majoor, Inspecteur der Genie, Ridder Ned. Leeuw.

4 Nov. † A. T. C. C. Schoevers, 77 jaar, sinds 1835 heelkundige alhier, Ridder in de Italiaansche Kroonorde.

1 Dec. Mr. C. Fock viert zijn 25-jarig jubilé als Commissaris der Koningin in de provincie Zuid-Holland. Bij die gelegenheid wordt hij bevorderd tot Commandeur in de Orde van den Ned. Leeuw.

4 » .. † J. H. van Nouhuys, oud-ontvanger der Registratie en Domeinen.

10 » H.H. M.M. de Koninginnen komen van hun reis uit Italië in de Residentie terug.

12 » Jhr. Mr. J. W. M. Schorer, Commissaris der Koningin in Noord-Holland, wordt benoemd tot vice-president van den Raad van State in de plaats van Jhr. van Panhuys, die, na slechts weinige jaren het hooge ambt te hebben bekleed, zijn taak heeft neergelegd.

16 » Algemeene Leden-Vergadering van „die Haghe". Sprekers de HH. J. W. de Jongh en W. D. J. van Meeteren Brouwer.

26 » † Mevr. Vogel—Rooseboom, kunstschilderes, 53 jaar.

1897.

1 Januari. 25-jarig jubilé van L. C. G. Verhulst, als commies-chef der 1ste Afd. ter griffie; hij wordt benoemd tot Ridder Oranje Nassauorde. — † A. L. Th. A. Grisart, 82 jaar, Gep. Generaal-Majoor titul. der Cavalerie, Ridder Ned. Leeuw.

5 » H. M. de Koningin bezoekt voor de eerste maal den Haagschen Schouwburg, waar Vondel's Gijsbrecht van Aemstel wordt opgevoerd.

22 » † ZExc. Luit. Gen. H. P. van der Beek, 68 jaar,

oud-commandant der Nieuwe Hollandsche Waterlinie, Ridder Ned. Leeuw.

23 Januari. † P. G. von Stein Callenfels, 94 jaar, Gep. Kolonel Artillerie, Ridder Ned. Leeuw en drager van het Metalen Kruis.

27 » Algemeene Leden-Vergadering van *Die Haghe*. Sprekers de H.H. C. Gijsberti Hodenpijl en Th. Morren.

28 » In den vroegen morgen breekt een brand uit in het Departement van Marine, die ontstaat in het magazijn van modellen en papierbenoodigdheden. De nieuwsbladen brengen in herinnering dat den 8sten Januari 1844 genoemd Ministerie totaal afbrandde.

21 Febr. † Mr. A. J. Swart, lid van den Raad van State, Commandeur Ned. Leeuw.

23 » † G. P. Booms, Gep. Luit. Generaal, 74 jaar, Ridder Ned. Leeuw, enz.

28 » Ter gelegenheid van den 100-jarigen gedenkdag der geboorte van wijlen Prins Frederik der Nederlanden, worden een achttal lauwerkransen nedergelegd op de treden van het monument op het Plein 1813.

1 Maart. De 's Gravenhaagsche Omnibus-Maatschappij in dienst gesteld. — Algemeene Leden-Vergadering van *Die Haghe*. Sprekers de H.H.: Kapitein ten Raa en M. Henriquez Pimentel.

13 » Vijftigjarig bestaan van Pulchri Studio, dat in het gebouw van den Dierentuin met een gecostumeerd kunstenaarsfeest gevierd wordt en dat H.H. M.M. de Koninginnen met Prinses Elisabeth van Waldeck Pyrmont met een bezoek vereeren.

14 Maart. De Vereeniging *die Haghe* brengt naar aanleiding van den 250sten sterfdag van Prins Frederik Hendrik, in de Nieuwe kerk te Delft op eenvoudige doch plechtige wijze hulde aan de nagedachtenis van den grooten Stedendwinger. — † Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland, 54 jaar, Lid van de 2e Kamer der Staten-Generaal, buitengewoon Gezant en Gevolmachtigd Minister der Zuid-Afrikaansche Republiek, Commandeur Ned. Leeuw onz.

23 » **† H.K.H. de Groothertogin van Saksen-Weimar, geb. Prinses Sophie der Nederlanden, te Weimar in den ouderdom van bijna 73 jaar.** — † Mr. A. P. de Lange, lid der 2e Kamer.

28 Maart.	† Mr. A. J. W. van Royen, 50 jaar, kantonrechter.
31 »	† W. van der Linden, 52 jaar, oud-kapelmeester der Kon. Mil. Kapel van het Reg. Grenadiers en Jagers.
2 April.	† Dr. J. Rutgers, 62 jaar, rector van het Gymnasium. Ridder Ned. Leeuw.
6 »	† L. H. J. J. Mazel, 72 jaar, oud-hoofd-Ingenieur bij den Rijks-Waterstaat.
10 »	In tegenwoordigheid van het geheele garnizoen wordt in het Malieveld de M.W.Orde 4e kl. uitgereikt aan den assistent-Resident de Neve, voor zijn heldhaftig gedrag op Atjeh in 1894.
14 »	† Dr. L. K. Beijnen, 85 jaar, oud-Rector van het Gymnasium, Ridder Ned. Leeuw.
20	De Heer Gedeking, hoofd eener gemeente-school alhier, heeft het onderwijs bij H.M. de Koningin geëindigd en wordt benoemd tot Officier in de Oranje-Nassauorde.
21 »	Lezing van den Heer J. W. de Jongh voor de leden van *die Haghe* met dames over: „Ons dorpe van den Haghe omtrent 't jaar ons Heeren dusent en vier hondert."
15 Mei.	† L. A. Reuvens, 72 jaar, oud-hoofdingenieur van den Rijks-waterstaat, Ridder Ned. Leeuw. — † S. F. W. Roorda van Eijsinga, 70 jaar, emeritus-predikant en bekend als de onvermoeide strijder voor het spiritisme en als een warm dierenvriend.
6 Juni.	De Vereeniging *die Haghe* bezoekt de Oranje-kazerne.
15 »	† A. D. v. d. Gon Netscher, 86 jaar, oud-lid van den Gemeenteraad. Ridder Ned. Leeuw.
18 »	Een hevige storm komt 's nachts uit het N.-W. opzetten en laat op verschillende plaatsen in de stad sporen van verwoesting achter. In de groote oprijlaan in het Bosch worden vele woudreuzen ontworteld. Op Scheveningen wordt een belangrijke schade aan de vloot toegebracht.
24 »	† L. J. Hioolen, 51 jaar, majoor der Genie, Ridder Oranje-Nassauorde.
30 »	De Burgemeester der Residentie, Mr. A. J. Roest, wordt benoemd tot Commissaris der Koningin in de provincie Zeeland.
1 Juli.	Bloemencorso te Scheveningen.
5 »	Bij gelegenheid der parade ter eere van H.K.H.

		Prinses Marie der Nederlanden, Vorstin van Wied, wordt de Militaire Willemsorde uitgereikt aan de Luits. der Inf. O.-I. G. K. Dijkstra, W. A. Engelbrecht, den Officier van Gez. 2e kl. E. Razoux Kühr en den gegageerden fuselier A. F. Raymakers.
11	Juli.	Komst van een Perzisch Gezantschap ten einde zich te kwijten van de missie bij H.M. de Koningin-Regentes, ter aankondiging der troonsbeklimming van hun Souverein.
15	»	Vertrek van het Perzisch Gezantschap.
17	»	Bloemencorso op het Sportterrein.
5	Aug.	† P. de Blaauw, 59 jaar, commies chef ter Gemeente Secretarie.
17	»	† G. A. de Lange, 73 jaar, oud-geographisch Ingenieur O. I. Ridder Ned. Leeuw.
18	»	De Leden van *die Haghe* worden door bemiddeling der Directie der Holl. Spoorweg Maatsch. in de gelegenheid gesteld de Koninklijke Salons te bezichtigen van het station alhier.
31	»	Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs viert het feest van zijn 50 jarig bestaan. — Bij de parade ter eere van den 17en geboortedag van H. M. de Koningin wordt de Militaire Willemsorde uitgereikt aan den gep. Luit. Kol. der Inf. v. h. N. I. leger H. Bendien. — De illuminatie in het Bosch mislukt door de slechte weersgesteldheid.
4	Sept	Onthulling van het Constantijn Huygens-Gedenkteeken aan den Ouden Scheveningschen weg.
6	»	Plechtige ontvangst van Koning Chulalongkorn van Siam met gevolg aan het Staatspoor station bij zijn komst in de residentie. — † S. V. D. Dittlinger, 76 jaar, gep. Kol. der Inf. Ridder Ned. Leeuw.
8	»	Vergadering der werkende Leden van *die Haghe* tot uitbreiding van het Bestuur. Tot nieuwe Bestuursleden worden gekozen: de H. H. Th. Morren, W. Baron Snouckaert van Schauburg en C. Gijsberti Hodenpijl.
9	»	Vertrek van den Koning van Siam.
14	»	† Dr. J. Haver Droeze, 48 jaar, leeraar aan de H. B. School met 3-jarigen Cursus.
15	»	Installatie van den nieuwen Burgemeester Jhr. Mr. B. Ph. de Beaufort.

16 Sept. Op de Algemeene Begraafplaats wordt een gedenkteeken onthuld op het graf van den Schout bij nacht K. Stakman Bosse.

18 » Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Holl. maatsch. van Landbouw wordt de internationale tentoonstelling georganiseerd op het Malieveld, geopend.

19 » † Luit. Generaal P. J. Hennus, 66 jaar, Inspecteur van het Wapen der Infanterie, Ridder M. W. orde 4 kl. enz.

21 » H. M. de Koningin-Regentes vergezeld van H. M. de Koningin, opent de zitting der Staten-Generaal.

22 » H.H. M.M. de Koninginnen benevens de Prins en de Prinses von Wied bezoeken de Landbouwtentoonstelling. — De Burgemeester Jhr. Mr. B. Ph. de Beaufort aanvaardt het eere-Voorzitterschap der Vereeniging *die Haghe*.

27 » H.H. M.M. de Koninginnen wonen 's middags een feestconcert in de Kurzaal te Scheveningen bij.

30 » Afscheids-concert der Philharmonische kapel in het Kurhaus, bij welke gelegenheid Prof. Mannstaedt voor de laatste maal aldaar als dirigent optreedt. Hij wordt benoemd tot Ridder in de orde der Oranje Naussau.

5 Oct. Door den Heer J. H. Hingman, Commies-chartermeester bij het Rijksarchief te 's-Gravenhage, wordt in tegenwoordigheid van alle ambtenaren een steen onthuld, welke in het nieuw archiefgebouw is aangebracht en waarin in gothische letters onderstaande dichtregelen zijn gebeiteld:

De negentiende eeuw was bijna reeds verstreken,
Een drietal jaren slechts bleef daaraan nog ontbreken,
Toen Wijnmaands vijfde dag dit treffelijk gevaart,
Tot deze hoogte hier verrijzen zag uit d'aard.

D'Annalen hier vereend zij zullen steeds verkonden
De glorie en de trots van Neêrlands grijs verleên.
De oudste ambtenaar aan 's Rijksarchief verbonden,
Heeft ter gedachtenis alhier geplaatst dees steen.

JOHANNES HENDRICUS HINGMAN.

9 Oct. † Mr. Heemskerk Az. 79 jaar, minister van Staat.

10 » † Mr. J. W. J. Baron Vos van Steenwijk oud-lid der Tweede Kamer Staten Generaal.

13 Oct. † Mr. H. A. des Amorie van der Hoeven, 68 jaar. Lid van den Raad van State. Ridder Ned. Leeuw. — De vermaarde actrice Sarah Bernhardt treedt 's avonds op in «La Dame aux Camelias» en den daarop volgenden Vrijdag in het treurspel «Phèdre».

20 » † L. J. W. van Rouveron van Nieuwaal, 79 jaar, gep. majoor O. I. leger, Ridder M. W. O. 4 kl. — Mr. C. C. E. d'Engelbronner, 81 jaar. Oud-Secretaris Generaal Dep. Justitie, Ridder Ned. Leeuw.

27 » Vergadering van werkende en buitengewone leden der vereeniging *die Haghe* bij welke gelegenheid de Burgemeester Jhr. Mr. B. Ph. de Beaufort, als Eerelid wordt geïnstalleerd. Als sprekers traden daarna op de H.H. Prof. L. J. J. Hageraats, C. Gijsberty Hodenpijl en A. J. Servaas van Rooijen.

VERBETERINGEN EN AANVULLINGEN.

De heer Mr. P. A. N. S. van Meurs verzoekt ons mede te deelen, „dat het opstel over Dr. Hendrik van Deventer, in den vorigen jaargang voorkomende (blz. 318, e. v.) buiten zijn voorkennis onder zijn naam geplaatst werd, maar dat het door den heer Dr. R. Krul werd bewerkt, uit aanteekeningen door hem aan den schrijver verstrekt."

Door het haastig in elkaar zetten van het H. J. voor 1897, en door het opschuiven van enkele stukken zijn, wat de verwijzing naar de bladzijden betreft, een paar fouten ingeslopen. In het opstel van den heer Wildeman moet op blz. 25, gelezen worden voor blz. 21, blz. 23; in dat van den heer Morren, blz. 11 der Kronyk, moet blz. 80 blz. 128 en blz. 90 blz. 138 worden.

HUYGENS' SPREKENDE DEN HAAG.

In het versje op den begroeiden Wall voorkomende in het sprekende den Haag, [1]) wordt gewaagd van de eeuwig groenende kransen der zusters van Phaeton. Wie niet ten eenenmale van poëzy afkeerig is, zal zich niet beklagen deze schoone legende nog eens op te slaan in Vondel, die haar ontleende aan Ovidius, (zie J. v. d. V. Publ. Ovidius Naso's Herscheppinge 2de Boek) en in 1663 zelfstandig bewerkte onder den titel van Faëton of reukelooze stoutheid. Natuurkundigen vinden in dat gedicht den oorsprong der electriciteit aangegeven.

W. M.

Daar zooeven, terwijl mijn opstelletje reeds afgedrukt was, en de „Aanvullingen en Verbeteringen" ditzelfde lot stonden te ondergaan, maakte ik kennis met den bundel „Haagsche Stemmen" voor 1890, welke, omdat de inhoud niet altijd *Haagsch* was, ongeregeld door mij werden gelezen.

N°. 12 nu van 22 Maart 1890, dat mij onbekend bleef, bevat een artikel van Jhr. C. A. van Sypesteyn over den door mij op blz. 234 behandelden Coup d'état. Ik verwijs daarnaar, en hoewel dat stuk van den oom van den tegenwoordigen bezitter van het *Album Amicorum*, hoogst belangrijk is, acht ik mij gelukkig, dat het bestaan van dat *Album* slechts vaag wordt aangewezen, wijl om dat Album het in mijn opstel juist te doen was.

24 Nov. 1897. A. J. S. v. R.

---

[1]) Bladz. 94 van dit Jaarboekje.

INHOUD.

	Bladz.
Kalender, waaronder op bladz. XXIII opgegeven worden de R. K. Feest- en Kerkdagen . . .	IX
Officieele opgaven	XXVI
Naamlijst der Burgemeesters van 's-Gravenhage	XLV
Officieele stukken der Vereeniging „die Haghe"	
Statuten, met de wijziging van 20 October 1897 .	*1*
Huishoudelijk Reglement	*4*
Verslag van Juli 1896 tot 30 September 1897 . .	*6*
BIJLAGE A. Programma der Huygensfeesten	*12*
» B. Rede van den Voorzitter bij de onthulling van den gedenksteen	*16*
» C. als voren in de Groote Kerk	*18*
» D. Namen en feiten	*27*
» E. Het ontgraven van Westerbeek (*met afbeelding*)	*31*
» F. Verslag van het bezoek door J. W. de Jongh	*32*
» G. «die Haghe» op de school door J. W. de Jongh	*34*
» H. Installatierede van den Voorzitter	*39*
» I. Programma der hulde aan Frederik Hendrik.	*45*
» J. Rede van den Voorzitter.	*45*
» K. Namen en feiten	*51*
» L. Verslag v. d. Commissie voor het «Historisch Adresboek»	*53*
» M. De Ridderzaal	*57*
Aanwinst der Bibliotheek	*62*
Naamlijst der Leden	1
Naamlijst der leden in de verschillende Commissiën	11
Eene Vorstin van beteekenis. *(Met portret)* . .	1
Op 's-Gravenhage in 1730 (fragment v. h. lofdicht van Hendrik Schim uit de Riemer.)	13
Jammerklacht uit den Bataafschen tijd (Rijmregels van een plakalmanak)	14

BLADZ.

H. L. BOERSMA. Naar aanleiding van het aanstaande 25-jarig bestaan der Ambachtsschool te 's-Gravenhage. *(Met afbeeldingen en tabellen)* . . . 15
Constantijn Huygens. Het sprekende Den Haag. Uit het Latijn vertaald door W. MEIJER . . 67
Oorsprong van „de Apendans" 96
B. G. VAN DER HEGGE ZIJNEN. Arij van der Spuij, 11 Maart 1781—18 Maart 1868 (*Met portret*) 97
Steeds „Laan van Nieuw-Oost Indië." 135
M. G. WILDEMAN. Jan van Wassenaer, obiit 4 December 1523. 136
De nieuwe rouwdragt 141
L. J. J. HAGERAATS. Aan Pulchri Studio op zijn gouden jubeltij (*Sonnet*) 142
JHR. MR. J. H. HORA SICCAMA. Iets omtrent den Haag in de dagen van Graaf Willem III en Graaf Willem IV 143
J. W. DE JONGH. 's-Gravenhage omstreeks 1400 (*Bij het kaartje*) 187
J. G. FREDERIKS. Het huisgezin van den Raadsheer en Balthazar Boudaen. Met naschrift van P. J. FREDERIKS 193
M. HENRIQUEZ PIMENTEL. Maatschappij van Schoone Kunsten 214
Een oud Plekje. (*Met afbeeldingen*) 227
A. J. SERVAAS VAN ROOYEN. Een album Amicorum, ontstaan door den coup d'état van 22 Jan. 1798. 234
P. ZWART. Toespraak bij gelegenheid der plechtige consecratie van de nieuwe R. K. kerk te Rijswijk, op 29 September 1897 (*Gedicht*) 245
JHR. MR. J. H. HORA SICCAMA. Constantijn Huygens als gezantschaps-secretaris 247
Kronyk loopende van 1 Mei 1896—27 Oct. 1897. 1
Verbeteringen en aanvullingen 12

Algemeen Assurantie-Kantoor
AEWERDONK & VAN ROOY.
Opgericht 1865.

Telegram-Adres:

BEURSPOLIS-Haag.

VANROOY-Rotterdam

Telephoonnummer
(Intercommunaal):

's Gravenhage 629.

Rotterdam 2450.

Hoofdkantoor: 's GRAVENHAGE, Plein No. 13.

BIJKANTOREN:

Rotterdam, Amsterdam, Vlissingen, 's Hertogenbosch.

Brand-, Zee-, Rivier-, Transport-, Reisbagage-, Casco-, Leven-, Ongelukken-Verzekeringen, enz. enz.

Eene afdeeling **Voorschotten** verstrekt deze op billijke en gemakkelijke voorwaarden.

FABRIEK en MAGAZIJN

VAN

Parapluies, Parasols,
Encas & Wandelstokken.

Specialiteit

VOOR HET

OVERTREKKEN.

Bekende lage prijzen.

Jac. W. F. BIEGELAAR,

VEENESTRAAT 31.

J. JONGBLOED & ZOON,

Hofleveranciers van H. M. de Koningin-Regentes en van wijlen Z. M. den Koning.

Behangerij, Stoffeerderij,

Meubelmakerij, Beddenmakerij.

Speciale inrichting voor meubileering van geheele huizen.

HOOGSTRAAT 27, 's-GRAVENHAGE.

Binnen- en Buitenlandsche

BIERHANDEL

VAN

A. C. PLANJE,

15. — Groote Bierkade — 15.

's-Gravenhage.

Hoofdagent voor de

Koninklijke Nederlandsche Beijersch Bierbrouwerij
AMSTERDAM.

Stoombierbrouwerij „Het Scheepje",
HAARLEM.

Stoombierbrouwerij „De gekroonde Ring",
OUDENBOSCH.

Stoombierbrouwerij „De gekroonde Valk",
AMSTERDAM.

De aflevering geschiedt op fust en op flesschen,
volgens Prijscouranten der Brouwerijen.

VAN VOLLENHOVEN'S

Extra Stout — **f 1,80 de 12 halve fl.**

Brown Stout — **f 1,44 de 12 halve fl.**

☞ Depôt en Bottelarij: **KORTE BEESTENMARKT 5.**

NEDERLANDSCHE

Glasverzekering-Maatschappij.

Opgericht en Koninklijk goedgekeurd 19 November 1861.

Waarborgkapitaal: HONDERDDUIZEND GULDEN.

Reserven op ultº. December 1896: *f* 50.000.

DIRECTEUREN EN HOOFDKANTOREN:

G. M. A. MAQUELIN, Buitenhof 23, *Den Haag.*
W. P. VAN DER HELD, Boompjes 9, *Rotterdam.*

Deze Glasverzekering-Maatschappij, de OUDSTE in Nederland, verzekert tegen schade door het breken — bij **ongeluk, kwaadwilligheid, oproer, enz.** — van **Spiegelruiten, Spiegels, gekleurd glas in lood, geribte- en Engelsche ruiten,** ook **gewoon dun glas,** alsmede **naam-** en **reclameborden** van **Marmerglas.**

Zeer matige, vaste premiën, bij gunstige voorwaarden.

Opnemen met prijsopgaaf kosteloos.

G. M. A. MAQUELIN,

Buitenhof 23,

(bij de Practizijnshoek) naast het Hôtel „De Twee Steden."

Brandverzekering op Amsterdamsche *Beurspolis*, bij de „*Hollandsche Brand-* en *Levensverzekering-Societeit*" Opgericht Ao. **1808** te Amsterdam en bij de „*Phoenix*" Opgericht Ao. **1782** te Londen. Ook *Transport-*, *Inbraak-* en *Levens*verzekering bij *oude* Maatschappijen.

MAGAZIJN VAN
Galanteriën, Byouteriën,
Kristal, Porcelein,
Toilet- en Reis-
benoodigdheden.

Alb. STÖCKER, Firma Sack & Co.
24 Schoolstraat 24, 's-Gravenhage.

Groote
Sorteering
Huishoudelijke Artikelen.

Specialiteit in
Ridderkruisen en Linten.

Kantoor van Vaste Goederen en Assurantiën.
Kantoor: „WONINGGIDS"
(Opgericht 1886).
voor's-Gravenhage, Scheveningen en Omstreken.
Bevattende HEERENHUIZEN, VILLA'S enz. ter **Verhuur** of ten **Verkoop** aan bovengenoemd kantoor opgedragen.
Het kantoor werkt geheel zelfstandig.
Woninggids en Informatiën kosteloos.
Hofstraat 62. — E. KWIERIE.
NIEUWSTE PLAN van 's-Gravenhage met het **nieuwe bouwterrein** (Duinoord) en **afstandswijzer** *f* **0.15**. Aan het kantoor en bij voorname Boekhandelaren verkrijgbaar.

Ondergeteekende bericht, dat hij met een nauwkeurige ANTISEPTISCHE BEHANDELING **het uitvallen der haren** en **kaal worden** weet te herstellen.

Vele attesten, waaronder van Medici, ter inzage.

JUSTMAN JACOB,

Hofkapper.

Dames Handwerken. Brigg's Patronen.

Firma Wed. A. VAN WINKOOP,

HOFLEVERANCIER.

NOORDEINDE 40, Succursale JAVASTRAAT 7,

Den Haag.

LUXE-ARTIKELEN.

Pearsall's Washing Filoselle and Filo-Floss.

Inrichting tot het teekenen van Ornamenten, Bloemstukken, Monogrammen enz. in zeer korten tijd.

Agentesse van de BUTTERICK's PATRONEN.

Fabrique et Magasins de Corsets.

C. HUIJSER.

Maison de premier de ordre.

Medaille d'or à l'exposition d'Arnhem 1897.

LA HAYE.	ROTTERDAM.	ARNHEM.
Molenstraat 4.	Hoofdsteeg 25.	Rijnstraat 15-16.

Rayon special d'étoffes pour CORSETS SUR MESURE.

Notre maison à été toujours renommée pour sa fabrication et la coupe gracieuse de ses modèles.

Nous recommandons tout particulièrement à nos élégantes, le Corset „TOURING" de la marque L. P. à la Couronne, le corset préféré des cyclewomen.

M. BOELHOUWER en J. J. KRUIJSWIJK.

DAGELIJKSCHE

Stoomsleeppakschuitdienst

TUSSCHEN

AMSTERDAM EN 'S-GRAVENHAGE.

Amsterdamsche Veerkade 7.

Delftsche Likeurstokerij,

Wijnkooperij, Distilleerderij.

DENNENWEG No. 11,

's-Gravenhage.

VAN DE VEN & KIPP.

Opgericht 1874.

RESTAURANT SCHREUDERS

A. SWARTJES.

DINERS van af f 0.80 van 3-7 uur.

DEN HAAG, Torenstraat 6 & 6A.

Uitzending van Diners.

JOHAN NUIJENS,

Prins Hendrikstraat 66. 's-GRAVENHAGE.

Manufacturen-Magazijn

„Insulinde."

Groote keuze en lage prijzen.

Dagelijksche Pakschuitdienst

tusschen

ROTTERDAM en 's-GRAVENHAGE.

A. VAN WEEGHEL,

Woonplaats: Botersloot 29, ROTTERDAM.

Vertrekt dagelijksch van ROTTERDAM des namiddags 7 uur.

Ligplaats: HAAGSCHE VEER, nabij de Doele.

Commissaris: T. J. VAN GELDERMALSEN.

Vertrekt dagelijksch van 'S-GRAVENHAGE des namiddags 7 uur.

Ligplaats: DUNNE BIERKADE, 2e Schuit van af de Wagenbrug.

Goederen worden na kennisgeving aan huis afgehaald.

Restaurant Royal

LA HAYE.

Se recommande pour son exellente cuisine et sa bonne cave.

H. VOGELS & Co.

Veenestraat 54.

SPECIALITEIT IN

KRISTAL en PORCELEIN.

Luxe en Huishoudelijke Artikelen.

Groote keuze Tafelserviezen.

Verzendingen naar Oost- en West-Indië

onder garantie van gave overkomst.

RIJTUIGFABRIEK

EN

Magazijnen

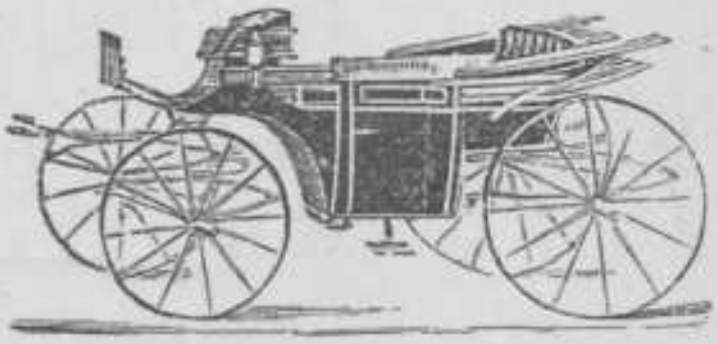

van LUXE- en TWEEDEHANDS-RIJTUIGEN.

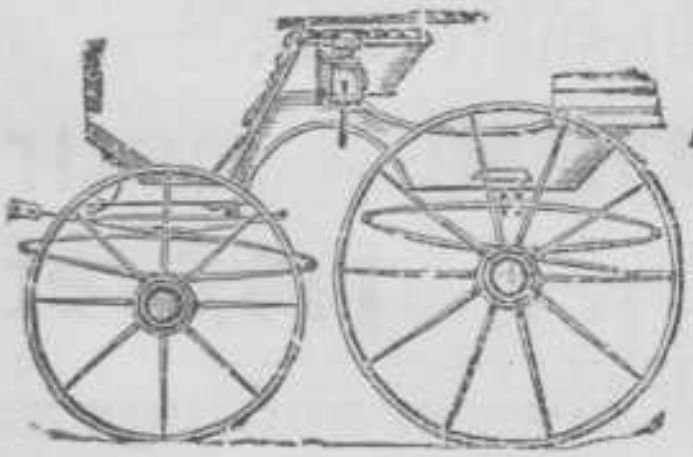

PENNOCK & Co.

Bleijenburg 4,

DEN HAAG.

BENNEWITZ & BACKER,

Kantoor van vaste Goederen,

LANGE VOORHOUT,

hoek Vos in 't Tuinstraat.

bieden TE KOOP en TE HUUR aan

diverse Heerenhuizen

EN

Boven- en Benedenwoningen.

WONINGGIDS.

Haringpakkerij,

Vischhandel en Oesterhuis.

SPECIALITEIT IN

Versche en gerookte Zalm.

Minerale en Medicinale Wateren.

F. HOEK,

Plein no. 15.

N.B. Salon voor ververschingen.

W. & A. GABEL,

Hofleveranciers.

FABRIKANTEN van

Geschilderde Meubelen.

MAGAZIJN:

MOLENSTRAAT 61-63.

FABRIEK:

VISSCHERSDIJK 13.

Boek-, Steen- en Plaatdrukkerij

MOUTON & Co.

Herderstraat 5. Telephoon No. 33.

's GRAVENHAGE.

Levering binnen den kortst mogelijken tijd en tegen concurreerende prijzen van alle soorten

Boek-, Kantoor- en Handelsdrukwerken.

ILLUSTRATIE- en KLEURENDRUK.

Aandeelen, Obligatiën en Couponbladen.

KOPER- en STAALGRAVUREN,

Etsen en Photogravuren.

JOS. AMIABEL,

Huis- en Decoratieschilder

van H.M. de Koningin-Regentes.

Luth. Burgwal 29 — 's Gravenhage.

Breedstraat — Utrecht.

VLEESCHHOUWERIJ

VAN

P. v. d. GUGTEN Johz.

Hofleverancier van H.M. de Koningin-Regentes.

Groote Markt No. 15-15a. Telephoon No. 709.

Weimarstraat No. 32. Telephoon No. 710.

Beveelt zich beleefd aan voor het leveren van uitsluitend eerste kwaliteit

Rund-, Kalfs- en Lamsvleesch

tegen concurreerende prijzen.

W. J. BIKBERGEN.

Lange Beestenmarkt 26A.

Beveelt zich beleefd aan voor het

Incasseeren van Schuldvorderingen

en voor alles wat op de rechtspraktijk en het makelaarsvak betrekking heeft.

Verkoop van roerend goed op voordeelige conditiën.

PRIMA REFERENTIËN.

A·A·KNUIJVER

Machine à la Jacquard

Fabriek van
Gouden en Zilveren
GALONNEN EN BORDUURSELS
Civile-
Militaire-en Maçonnieke
ORNAMENTEN

Restauratie van
OUDE GOBELINS
en Kerkwerken

Magazijn van
KNOOPEN, WAPENS,
enz. enz.

Spéciale
INRICHTING
voor
VAANDELS,
BANIEREN,
Insignes
en
Décoratiën

'S GRAVENHAGE, Gedempte Raamstraat N°11.

's-GRAVENHAAGSCHE STOOMBOOTDIENST

tot vervoer van Passagiers en Goederen.

SALONBOOTJES TUSSCHEN DEN HAAG, DELFT en ROTTERDAM

des zomers om het uur, des winters ongeveer om de twee uur.

Aangename watertochtjes met schilderachtige vergezichten.

Traject Haag—Delft heeft 2 secties, Delft—Rotterdam 3 secties.
Prijs per sectie: 1e klasse kajuit $7^1/_2$ cent, 2e klasse kajuit 5 cent. De bootjes zijn 's avonds electrisch verlicht. Afvaart Den Haag aan 't Rijswijksche plein.

STEEDS SALONBOOTJES BESCHIKBAAR VOOR WATERTOCHTJES DOOR NOORD- EN ZUID-HOLLAND.

Sleepdienst met 6 sleepbooten tusschen Leiden, Den Haag en Delfshaven.
Dagelijksche dienst met 3 pakschuiten tusschen den Haag, (Dunne Bierkade 16) en Rotterdam (Haagsche veer).

Goedkoope gelegenheid voor goederen vervoer en verhuizingen.

BUREAU DIRECTIE: DUNNE BIERKADE 16.

Assurantie Maatschappij

tegen **Brand**schade

DE NEDERLANDEN, van 1845.

's Gravenhage. — **Amsterdam,** Sophiaplein. —
Rotterdam, Zuidblaak 58. — **Breda,** Prinsenkade.
Alkmaar, Langestraat. — **Zutphen.**

Hoofd-Directie te 's Gravenhage: CAREL HENNY.
Directeur: Mr. J. J. HENNY, Adj.-Dir.

Grondkapitaal	*f*	4,000,000.—
Reserves ruim	-	1,500,000.—
Betaalde Brandschaden ruim	-	15,300,000.—

KERKPLEIN, hoek Prinsestraat.

Verzekering tegen **BRAND-** en **INBRAAK-**schade tegen *vaste* en *zeer billijke Premiën, zonder* Inleggelden of Nabetalingen.